

№ 3 (44)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРАЛІГІ
М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СІЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН
МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ М. КОЗЫБАЕВА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
M. KOZYBAYEV NORTH KAZAKHSTAN
STATE UNIVERSITY

ISSN 2309-6977
ИНДЕКС 74935

М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СҚМУ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
СКГУ ИМЕНИ М. КОЗЫБАЕВА

ПЕТРОПАВЛ, 2019

ISSN 2309-6977

Индексі 74935

Индекс 74935

М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СҚМУ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
СКГУ ИМЕНИ М. КОЗЫБАЕВА

№ 3 (44)
Шілде - тамыз - қыркүйек

Петропавл
2019

М. Қозыбаев атындағы СҚМУ Хабаршысы

Вестник СКГУ имени М. Козыбаева

Bulletin of the M. Kozubayev NKSU

Басылымы III (XLIV)

Выпуск III (XLIV)

Volume III (XLIV)

Жылына 4 рет басылып шығарылады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Бас редактор:

Өмірбаев С.М. - э.ғ.д., профессор, ректор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан).

Редакциялық алқа:

I. Жаратылыстану және ауыл шаруашылығы ғылымдары:

Доскенова Б.Б. - жауапты хатшы, б.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Шаяхметова А.С. - а/ш.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Пашков С.В. - г.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Поляков В.В. - х.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Валеева Э.Р. - м.ғ.д., профессор, Қазан федералды университеті (Ресей);

Сурлева А.Р. - химия бойынша PhD докторы, доцент (Болгария);

Садоян Р.Р. - б.ғ.д., профессор, Х. Абовян атындағы Армян мемлекеттік педагогикалық университеті (Армения);

Левыкин С.В. - г.ғ.д., профессор, Дала институты РҰА УрА (Ресей);

Вендт Я. - география бойынша PhD докторы, профессор, Генуя университеті (Италия);

Ермиенко А.В. - б.ғ.д., доцент, Мәскеу мемлекеттік облыстық университеті (Ресей);

Варани Н. - г.ғ.д., профессор, Генуя университеті (Италия);

Шибяев С.В. - б.ғ.д., профессор, Калининград техникалық университеті (Ресей);

Кармело Д. - а/ш.ғ.д., профессор, Палермо университеті (Италия);

Палаускас А. - б.ғ.д., профессор, Ұлы Витаутас университеті (Каунас, Литва).

II. Әлеуметтік - гуманитарлық ғылымдар:

Ыбраева А.Ғ. - жауапты хатшы, т.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Табакова З.П. - ф.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Сорокин Ю.А. - т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омбы мемлекеттік университеті (Ресей);

Патласов О.Ю. - э.ғ.д., профессор, Омбы гуманитарлық академиясы (Ресей);

Мұсабаева Г.Н. - з.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Тайшыбай З.С. - ф.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Стодден Р. - PhD, профессор, Гавай университеті (АҚШ);

Какимова М.Е. - ф.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Водяной О.Н. - т.ғ.к., Әлеуметтік трансформация институты (Украина);

Нефас С. - э.ғ.д., профессор, Миколаас Ромерис атындағы университеті (Вильнюс, Литва);

Лиман И.И. - т.ғ.д., профессор, Бердянск мемлекеттік педагогикалық университеті (Украина);

Фигус А. - саяс.ғ.д., профессор, Линк Кампус университеті (Италия);

Райлян В. - э.ғ.д., профессор, ректор, Imi-Nova Халықаралық менеджмент институты (Молдова);

Джосеранд С. - з.ғ.д., профессор, Нима университеті (Франция);

Редзепаджич С. - э.ғ.д., профессор, Ницца университеті (Франция);

Мамедзаде И. - филос.ғ.д., профессор, Баку ғылым академиясы (Азербайджан).

III. Педагогикалық ғылымдар:

Добровольская Л.В. - жауапты хатшы, п.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Крылова Л.А. - п.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Иманов А.К. - п.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Рогова А.В. - п.ғ.д., профессор, Забайкал мемлекеттік университеті (Ресей, Чита қ.);

Тастанбекова К. - PhD, қауымдастырылған профессор, Жапондық Цукуба университеті (Жапония);

Мурзалинова А.Ж. - п.ғ.д., профессор, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы (Қазақстан);

Гвидо А. - п.ғ.д., профессор, Генуя университеті (Италия);

Стойнова Г. - п.ғ.д., профессор, «Киелі Климент Охридски» София университеті (Болгария).

IV. Техникалық ғылымдар:

Демьяненко А.В. - жауапты хатшы, т.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Ивель В.П. - т.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Косых А.В. - т.ғ.д., профессор, Омбы мемлекеттік техникалық университеті (Ресей);

Попов Андрей Юрьевич - т.ғ.д., профессор, Омбы мемлекеттік техникалық университеті (Ресей);

Машеков С.Ө. - т.ғ.д., профессор, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық техникалық университеті (Қазақстан);

Көшекөв К.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);
Савинкин В.В. - т.ғ.д., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);
Кузнецова В.Н. - т.ғ.д., доцент, Сібір мемлекеттік автомобилді - жол академиясы (Ресей, Омбы қ.);
Джованни Б. - т.ғ.д., профессор, Оңтүстік Лацио университетінің ректоры (Кассино, Италия);
Грей Э. - т.ғ.д., Каледонск университеті (Глазго, Ұлыбритания).

Главный редактор:

Омирбаев С.М. - д.э.н., профессор, ректор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан).

Редакционная коллегия:

I. Естественные и сельскохозяйственные науки:

Доскенова Б.Б. - ответственный секретарь, к.б.н., СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Шаяхметова А.С. - к.с/х.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Пашков С.В. - к.ғ.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Поляков В.В. - д.х.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Валеева Э.Р. - д.м.н., профессор, Казанский федеральный университет (Қазақстан);
Сурлева А.Р. - доктор PhD по химии, доцент (Болгария);
Садоян Р.Р. - д.б.н., профессор, Армянский государственный педагогический университет им. Х. Абовяна (Армения);
Левыкин С.В. - д.г.н., профессор, Институт степи УРО РАН (Россия);
Вендт Я. - доктор PhD по географии, профессор, Гданьский университет (Польша);
Ермиенко А.В. - к.б.н., доцент, Московский государственный областной университет (Россия);
Варани Н. - д.г.н., профессор, Университет Генуи (Италия);
Шибяев С.В. - д.б.н., профессор, Калининградский технический университет (Россия);
Кармело Д. - д. с.-х.н., профессор Университета Палермо (Италия);
Палаускас А. - д.б.н., профессор, Университет Витаутаса Великого (Каунас, Литва).

II. Социально-гуманитарные науки:

Ибраева А.Г. - ответственный секретарь, д.и.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Табакова З.П. - д.ф.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Сорокин Ю.А. - д.и.н., профессор, Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского (Россия);
Патласов О.Ю. - д.э.н., профессор, Омская гуманитарная академия (Россия);
Мусабаева Г.Н. - к.ю.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Тайшыбай З.С. - к.ф.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Стодден Р. - PhD, профессор, Гавайский университет (США);
Какимова М.Е. - к.ф.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Водяной О.Н. - к.и.н., Институт социальной трансформации (Украина);
Нефас С. - д.социол.наук, профессор, университет имени Миколас Ромерис (Вильнюс, Литва);
Лиман И.И. - д.и.н., профессор, Бердянский государственный педагогический университет (Украина);
Фигус А. - д.полит.н., профессор, Университет Линк Кампус (Италия);
Райлян В. - д.э.н., профессор, ректор, Международный институт менеджмента Imi-Nova (Молдова);
Джосеранд С. - д.ю.н., профессор, Университет Нима (Франция);
Редзепаджич С. - д.э.н., профессор, Университет Ниццы (Франция);
Мамедзаде И. - д.филос.н., профессор, Академия наук Баку (Азербайджан).

III. Педагогические науки:

Добровольская Л.В. - ответственный секретарь, к.п.н., СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Крылова Л.А. - д.п.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Иманов А.К. - к.п.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Рогова А.В. - д.п.н., профессор, Забайкальский государственный университет (г. Чита, Россия);
Тастанбекова К. - PhD, ассоциированный профессор, Японский университет Цукуба (Япония);
Мурзалинова А.Ж. - д.п.н., профессор, филиал АО «НЦПК Орлеу»;
Гвидо А. - д.п.н., профессор, Университет Генуи (Италия);
Стоянова Г. - д.п.н., профессор, Софийский университет «Св. Климент Охридски» (Болгария).

IV. Технические науки:

Демьяненко А.В. - ответственный секретарь, к.т.н., СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Ивель В.П. - д.т.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Косых А.В. - д.т.н., профессор, Омский государственный технический университет (Россия);
Попов А.Ю. - д.т.н., профессор, Омский государственный технический университет, (Россия);
Машеков С.А. - д.т.н., профессор, Казахский национальный технический университет им. К.И. Сатпаева (Алматы, Казахстан);
Кошекөв К.Т. - д.т.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Савинкин В.В. - д.т.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Кузнецова В.Н. - д.т.н., доцент, Сибирская государственная автомобильно-дорожная академия (г. Омск, Россия);
Джованни Б. - д.т.н., профессор, ректор, Университет Южного Лацио (Кассино, Италия);
Грей Э. - д.т.н., Каледонский университет (Глазго, Великобритания).

Editor-in-Chief:

S.M. Omirbaev - Doctor of Economics, Professor, rector, M. Kozybaev NKSU (Kazakhstan).

Editorial Board:

I. Natural and agricultural sciences:

B.V. Doskenova - Executive Secretary, Candidate of Biological sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
A.S. Shayakhmetova - Candidate of agricultural sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
S.V. Pashkov - Candidate of Geographical sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
V.V. Polyakov - Doctor of Chemistry, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
E.R. Valeeva - Doctor of medical sciences, Professor, Kazan Federal University (Kazakhstan);

- A.R. Surleva - PhD in Chemistry, Associate Professor (*Bulgaria*);
 R.R. Sadoyan - Doctor of Biological Sciences, Professor, H. Abovyan Armenian State Pedagogical University (*Armenia*);
 S.V. Levynkin - Doctor of Geological Sciences, Professor, Steppe Institute of the UB RAS (*Russia*);
 J. Wendt - PhD in Geography, Professor, Gdansk University (*Poland*);
 A.V. Ermienko - Candidate of Biological Sciences, Moscow State Regional University (*Russia*);
 N.Varani - Doctor of Geographical sciences, Professor, University of Genoa (*Italy*);
 S.V. Shibaev - Doctor of Biological sciences, Professor, Kaliningrad Technical University (*Russia*);
 D. Carmelo - Doctor of agricultural sciences, Professor, University of Palermo (*Italy*);
 A. Palauskas - Doctor of Biological sciences, Professor, Vytautas Magnus University (*Kaunas, Lithuania*).
- II. Social and human sciences:**
 A.G. Ibraeva - executive secretary, Doctor of Historical sciences, Professor; M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 Z.P. Tabakova - Doctor of Philological sciences, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 Yu.A. Sorokin - Doctor of Historical sciences, Professor, F.M. Dostoevsky Omsk State University (*Russia*);
 O.Yu. Patlasov - Doctor of Economic sciences, Professor, Omsk Academy of the Humanities (*Russia*);
 G.N. Musabaeva - Candidate of Juridical sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 Z.S. Taishybai - Candidate of Philological sciences, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 R. Stodden - PhD, Professor, University of Hawaii (*USA*);
 M.E. Kakimova - Candidate of Philological sciences, associate professor; M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 O.N. Vodyanoy - Candidate of Historical sciences, Institute of Social transformation (*Ukraine*);
 S. Nefas - Doctor of Sociological sciences, Professor, Mykolas Romeris University (*Vilnius, Lithuania*);
 I.I. Liman - Doctor of Historical sciences, Professor, Berdyansk State Pedagogical University (*Ukraine*);
 A. Figus - Doctor of Political Sciences, Professor, Link Campus University (*Italy*);
 V. Railean - Doctor of Economics, Professor, Rector, International Institute of Management Imi-Nova (*Moldova*);
 S. Jossierand - Doctor of law, professor, University of Nimes (*France*);
 S. Redzepagic, Doctor in economy, professor, University of Nice of French Riviera (*France*);
 I. Mamedzade - Doctor of Sciences, professor, Academy of Sciences of Baku (*Azerbaijan*).
- III. Pedagogical sciences:**
 L.V. Dobrovol'skaya - executive secretary, Candidate of Pedagogic Sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 L.A. Krylova - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 A.K. Imanov - Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 A.V. Rogova - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Transbaikalian State University (*Chita, Russia*);
 K. Tasthanbekova - PhD, associate professor, Japan University of Tsukuba (*Japan*);
 A.Zh. Murzalinova - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, branch of JSC «NSDC Orleu» (*Kazakhstan*);
 A. Guido - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, University of Genova (*Italy*);
 G. Stoyanova - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Sofia University «St. Kliment Ohridsky» (*Bulgaria*).
- IV. Technical sciences:**
 A.V. Demyanenko - executive secretary, Candidate of engineering sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 V.P. Ivel - Doctor of engineering sciences, professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 A.V. Kosykh - Doctor of engineering sciences, professor, Omsk State Technical University (*Russia*);
 A.Yu. Popov - Doctor of engineering sciences, professor, Omsk State Technical University (*Russia*);
 S.A. Mashekov - Doctor of engineering sciences, professor, K.N. Satpayev Kazakh National Technical University (*Almaty, Kazakhstan*);
 K.T. Koshekov - Doctor of engineering sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 V.V. Savinkin - Doctor of engineering sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 V.N. Kuznetsova - Кузнецова Виктория Николаевна - Doctor of engineering sciences, associate professor, Siberian State Automobile and Highway University (*Omsk, Russia*);
 B. Giovanni - Doctor of engineering sciences, professor, rector, Southern Lazio University (*Cassino, Italy*);
 E. Gray - Doctor of engineering sciences, Caledonian University, (*Glasgow UK*).

**М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің
Хабаршысы / Вестник Северо-Казакхстанского государственного университета
им. М. Козыбаева.**

Шығарылым № 3 (44). – Петропавл: М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2019. – 226 б. /
 Выпуск № 3 (44). – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2019. – 226 с.

Журнал РҒНИ (eLIBRARY) деректер базасына енгізілген / Журнал включен в базу
 данных РИНЦ (eLIBRARY).

ISSN 2309-6977

© М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан
 мемлекеттік университеті 2019 ж., Петропавл қ.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ЕСТЕСТВЕННЫЕ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ / NATURAL AND AGRICULTURAL SCIENCES

<i>Ivanova V., Surleva A.</i> Anion composition determination of natural waters by the method of ion chromatographic	7
<i>Байбеков Е., Ибрагимов Т.</i> Сексеуілдің ботаникалық ерекшеліктері және биохимиялық көрсеткіштері.....	13
<i>Байбеков Е.</i> Генотипі әртүрлі қозылардың өсуі мен дамуына орта факторларының ықпалы.....	18
<i>Бақтыбаев М.С.</i> Балық лигулез ауруының алдын алу күрес шаралары.....	23
<i>Бақтыбаев М.С.</i> Балықтың паразиттік ауруы.....	29
<i>Бақтыбаев М.С.</i> Әртүрлі генотипті симменталь тайыншаларының мінез - құлқы реакциялары.....	37
<i>Конырбаев Е.Г., Дмитриев П.С., Белецкая Н.П., Шитов А.С., Айтжанов Р.М.</i> Потенциал Северо-Казахстанской области для развития туризма.....	44
<i>Кульжанова С.М., Муканова А.Б., Тугелбаев М.К.</i> Влияние фитомелиорации на агрофизические и физико-химические свойства темно-каштановых почв Акмолинской области.....	52

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

<i>Figus A.</i> Europe and Mediterranean sea, one story.....	57
<i>Stepanenko V., Syrymbetova D., Umurzakova T.</i> Effective ways of the competence improvement of students of non - linguistic specialties at a foreign language studying..	69
<i>Zharylgap M.</i> Definitions and classifications of damages in the USA and Kazakhstan..	77
<i>Ахметжанова Г.Н.</i> Солтүстік Қазақстан облысының саяси өмірін жандандыруға бағытталған мемлекет және үкімет шаралары.....	85
<i>Дүйсен С.Ж.</i> Дипломат С. Сүндетбаевтың студенттік өміріне қатысты кейбір деректерді нақтылау туралы.....	94
<i>Есембекова Д.Т.</i> Механизмы регулирования миграции рабочей силы в зарубежных странах.....	99
<i>Қалиев Ж.Н., Мергенбаев Ә.Б.</i> Ынтымақ, бірлік, келісім - қазақ елі үшін ең асыл бақыт.....	104
<i>Карипова А.М., Усбанова Г.Ш.</i> Коммерциялық банктегі қаржылық тәуекелдерді басқару процесі.....	112
<i>Морозова Т.А., Шайкенова А.Ж.</i> Формирование спортивного контента на примере СМИ Северо-Казахстанской области.....	117
<i>Чухно А.В.</i> О некоторых аспектах работы промышленности Северо-Казахстанской области в 1941 г.....	123
<i>Шайкенова А.Ж., Морозова Т.А.</i> Фактчекинг - медиасауаттылықты арттыратын маңызды құрал.....	137

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ /
PEDAGOGICAL SCIENCES**

<i>Fedossova E., Aubakirova S.</i> Flipped learning.....	144
<i>Kuzmenko D., Glyvyak A.</i> Introduction of the crossfit system as forms of teaching physical culture in higher educational institutions.....	149
<i>Байбекова Ш.Е.</i> Мінез типтеріне байланысты оқушылардың танымдық және жадында сақтау мүмкіндіктері.....	154
<i>Горохов А.С., Буняшин И.В.</i> Формирование готовности учителей начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы.....	159
<i>Дюсенбаева Б.А.</i> Проблемы подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования.....	164
<i>Медведева С.М., Матьяш О.И.</i> Диалоговый дискурс и формирование дискурсивной компетенции студентов педагогических специальностей языкового вуза с использованием коммуникативных ситуаций.....	170
<i>Пустовалова Н.И.</i> К вопросу формирования профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии.....	179
<i>Тулаев В.К.</i> Влияние координационных способностей на повышение спортивной квалификации акробатов.....	187
<i>Черниязова А.Ж.</i> К проблеме профессиональной подготовки социальных педагогов в республике Казахстан.....	194

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ /
TECHNICAL SCIENCES**

<i>Sterenharz A., Zveryachenko T., Sartin S., Leontiev P., Khasenova A.</i> Using of photometric analysis to determine the quantitative indicators of Northern Kazakhstan mature forests.....	198
<i>Вербицкий С.Б., Старчевой С.А., Усаменко Н.Ф., Крыжская Т.А.</i> Теоретические подходы к созданию и обоснование конструкции вакуумной фаршемешалки вертикального типа.....	204
<i>Демьяненко А.В., Кадыр Н.Т.</i> Проектирование стенда для обкатки и испытания коробки перемены передач подъемника тракторного ПТП - 40 в условиях АО «ПЗТМ».....	215
Инструкция для авторов.....	225

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР /
ЕСТЕСТВЕННЫЕ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ /
NATURAL AND AGRICULTURAL SCIENCES

UDC 628.16
SCSTI 70.27.11

ANION COMPOSITION DETERMINATION OF NATURAL WATERS
BY THE METHOD OF ION CHROMATOGRAPHIC

V. Ivanova¹

¹*Bulgarian Institute of Metrology, National Center of Metrology, Sofia, Bulgaria*

A. Surleva²

²*University of Chemical Technology and Metallurgy, Sofia, Bulgaria*

Abstract

An ion chromatographic method for determination of anion composition of natural waters was described. An automated 850 IC Professional, Metrohm system equipped with conductivity detector after chemical and carbon dioxide suppression was used. The main analytical characteristics were estimated for each of studied analytes. The trueness of the method was estimated by analysis of certified reference material for soft drinking water. Recovery test was performed on spiked drinking water samples. The method was applied for analysis of drinking water before and after chlorination, as well as high mountain lakes.

The selected methods were successfully applied for the analysis of water samples from high mountain lakes, as well as drinking water before and after chlorination. The results obtained in this study show that there is no indication of contamination with elements or anions in the lake water. There were no deviations found from the legally acceptable values for priority substances, which could present a risk to the aquatic environment.

Key words: natural waters, monitoring, anions, ion chromatography, drinking waters, method.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ АНИОННОГО СОСТАВА ПРИРОДНЫХ ВОД
МЕТОДОМ ИОНО-ХРОМАТОГРАФИИ

Иванова В.¹

¹*Болгарский институт метрологии, национальный центр метрологии,
София, Болгария*

Сурлева А.²

²*Университет химических технологии и металлургии, София, Болгария*

Аннотация

Описан ионо – хроматографический метод определения анионного состава природных вод. Была использована автоматизированная система Metrohm 850 IC Professional, оснащенная детектором проводимости после химического и углекислотного подавления. Основные аналитические характеристики были оценены для каждого из исследуемых аналитов. Достоверность метода была оценена путем анализа сертифицированного эталонного материала для мягкой питьевой воды. Испытание на восстановление проводилось на образцах питьевой воды с шипами. Метод применен для анализа питьевой воды до и после хлорирования, а также высокогорных озер.

Выбранные методы были успешно применены для анализа проб воды из высокогорных озер, а также питьевой воды до и после хлорирования. Результаты, полученные в этом исследовании, показывают, что нет никаких признаков загрязнения элементами или анионами в воде озера. Не обнаружено никаких отклонений от юридически приемлемых значений для приоритетных веществ, которые могли бы представлять опасность для водной среды.

Ключевые слова: природные воды, мониторинг, анионы, ионная хроматография, питьевая вода, метод.

ИОНДЫҚ ХРОМАТОГРАФИЯЛЫҚ ӘДІСІМЕН ТАБИҒИ СУДЫҢ АНИОН ҚҰРАМЫНЫҢ АНЫҚТАУ

В. Иванова¹

¹Метрология институты, метрология ұлттық орталығы, София, Болгария

А. Сурлева²

²Химиялық технологиялар және металлургия университеті, София, Болгария

Аңдатпа

Табиғи сулардың анионның құрамын анықтау үшін иондық хроматографиялық әдіс сипатталған. Metrohm 850 IC Professional автоматтандырылған жүйесі пайдаланылды, ол химиялық және көміртегі диоксидінің сөнуінен кейін өткізгіш детектормен жабдықталған. Негізгі аналитикалық сипаттамалар зерттелген аналитиктердің әрқайсысы үшін бағаланды. Әдістің сенімділігі жұмсақ ауыз суға сертификатталған анықтамалық материалдарды талдау арқылы бағаланды. Ашық ауыз су үлгілері бойынша қалпына келтіру сынағы өткізілді. Бұл әдіс хлорлауға дейін және одан кейінгі ауыз суды, сондай – ақ альпі көлдерін талдау үшін қолданылады.

Судан ауыз суды хлорлау дейінгі және одан кейінгі биік таулы көлдер, сондай – ақ сынамаларды талдау үшін таңдалған әдістер тиімді қолданылды. Бұл зерттеуден алынған нәтижелер көрсетіп отырғандай, көл суында ластану элементтерінің ешқандай белгілері жоқ көрсетеді. Сулы ортаға қауіп төндіретін заттар үшін заңды қолданатын мәндерден ешқандай ауытқулар табылмады.

Түйінді сөздер: табиғи су, мониторинг, аниондар, иондық хроматография, ауыз су, әдіс.

Introduction

The environmental monitoring of pollutants in waste, surface, drinking or natural water is a requirement for achieving a good ecological and chemical status of the water, for protection of human health, the water supply system and natural ecosystems [1, 2]. Particular attention is paid to natural water as a medium for the migration of chemical elements and compounds with natural and anthropogenic origin. Many factors can have an influence – climate, relief, geological structure and rock formation, soil and vegetation cover and anthropogenic factors.

Up to now chemical monitoring of the high mountain lakes in Bulgaria has been carried out in the period 1993 – 1996 in the Rila Mountains. There was no indication for contamination with heavy metals in the considered mountain lakes, the results are below the limit of quantification of the used methods for analysis [3, 4].

Nowadays due to intense development of chemical and biochemical technologies new substances appeared in the environment, which imposes determination of new analytes in common matrices or standard anions in new matrices. The environmental and health authorities, as well as modern industrial technologies impose stringer demands to the water quality and methods for determination at trace levels are highly demanded [5 – 9]. Ion chromatography appears to be widely studied method for anion determination in different matrices in very precise and accurate manner offering low detection limits, low sample and reagent consumption, as well as short analysis time [7 – 14]. A line of studies on optimization and validation of ion chromatographic methods for anions determination aimed at ensuring quality of the results and their fit for purpose according to the demands of customers have been recently published [7 – 15].

This paper presents the results from determination of anion composition of treated and untreated drinking water, as well as high mountains lakes by ion chromatographic method with conductivity detection after chemical and carbon dioxide suppression.

Experimental

Instruments and operating conditions

An ion chromatographic, metal – free system (IC – 850 Professional model, Metrohm AG, Switzerland) controlled by Metrodata MagIC Net™ software and equipped with 858 Professional Sample Processor, sample filtration system with a 0.2 µm regenerated cellulose membrane, six channel injection valve, low pulsation high – pressure pump, chemical suppression and CO₂ suppression, eluent degasser and conductivity detector was used. The separation was performed on a Metrosep A Supp 7 – 250 column (250 x 4 mm, polyvinyl alcohol with quaternary ammonium groups, 5 µm particale size), Metrosep RP 2 Guard/3.5 (polymer with pore size 0.2 µm). In order to keep the baseline signal as low as 0.99 µS/cm, 0.1 M sulphuric acid solution was used for regenerated chemical suppression. The optimized chromatographic parameters are presented in Table 1. Eluent solution was prepared by sodium carbonate suprapure Na₂CO₃ (CertiPUR®, Merck, Darmstadt, Germany). Multi ion standard solutions of fluoride, chloride, nitrate and sulphate were prepared by appropriate dilution of their anion standard stock solution (Fluka 1000 mg/L for IC, TraceCERT®, Sigma – Aldrich, Buchs, Switzerland). All solutions were prepared gravimetrically in Milli – Q water, (Mill – Q Direct 8, Merck Millipore; resistivity > 18.2 MΩcm, equipped with a Millipack 0.22µm filter). Certified Reference Material for soft drinking water UK – Anions № ERM® – CA016a, LGC, Teddington, Middlesex was used to confirm the trueness of the method. Sulphuric acid (96% Suprapur®, Merck KGaA, Darmstadt, Germany) was used in conductivity suppression regeneration system after appropriate dilution. Before measurements the solutions were filtered by MF – Millipore™ membrane filter with pore size of 0.45 µm (Merck KGaA, Darmstadt, Germany).

Table 1 Ion chromatographoperating conditions

<i>IC–850 Professional, Metrohm AG</i>	
Column	Metrosep A Supp 7– 250/4.0
Precolumn	Metrosep RP 2 Guard/3.5
Eluent	Na ₂ CO ₃ (3.6 mmol/L)
Eluent flow rate	0.7 mL/min
Elution mode	Isocratic
Sample volume	20 µL
Column temperature	45 °C
Detection	Suppressed conductivity
Determination mode	Peak area

Reagents and Certified Reference Materials

All solutions were prepared gravimetrically with deionized water Milli–Q(18.2MΩcm, Millipore, Merck). Multiion standard solutions were prepared by appropriate dilution of their anion standard stock solution 1000 mg/L, TraceCERT®, (Sigma–Aldrich, Buchs, Switzerland). Before measurements, the samples were filtered through MF–Millipore™ membrane filter with pore size of 0.45 µm (Merck KGaA, Darmstadt, Germany).

Results and discussion

A previously developed and validated ion chromatographic method was used [16]. The studied anions are separated by 3.6 mmol/L Na₂CO₃ eluent under the optimized parameters presented in the Table 1. All anions were completely separated in a run with total analysis

time of 30 min. The developed and validated methods allowed the determination of low concentrations of anions which were below the established limits for natural water [17].

Analysis of water from high mountain lakes

The anionic composition is an important indicator of the water quality and ecological lakes status. Different types of minerals, rock mass, acid rain, human and animal activity are major sources of increased concentrations of anions in the water [8]. The results are presented in Table 2 and 3. The measurement uncertainty varies between 7–10% for different anions. Samples were also tested for bromide (Br^-), bromate (BrO_3^-), nitrite (NO_2^-) and phosphate (PO_4^{3-}). The results are below the detection limits and no contamination of the water was found.

Table 2 Anion composition of waters of high mountain lakes from Pirin mountain, Bulgaria

lakes	F^- mg/L	BrO_3^- mg/L	Cl^- mg/L	NO_2^- mg/L	Br^- mg/L	NO_3^- mg/L	PO_4^{3-} mg/L	SO_4^{2-} mg/L
Frog lake	0.017	<DL	0.20	<DL	<DL	0.064	<DL	1.5
Eye lake	0.026	<DL	0.31	<DL	<DL	0.054	<DL	1.3
Muratovo lake	0.057	<DL	0.28	<DL	<DL	0.16	<DL	2.0
Fish lake	0.027	<DL	0.26	<DL	<DL	0.26	<DL	1.7
Long lake	0.020	<DL	0.25	<DL	<DL	0.081	<DL	1.8
Lake under the Long	0.043	<DL	0.23	<DL	<DL	0.047	<DL	2.8

Analysis of drinking water

The validated method was applied for analysis of treated and untreated drinking water [17]. The recovery for standard anions obtained in spiked certified reference material for soft drinking water (UK – Anions № ERM® – CA016a) were between 98 and 106%. The results are presented in Figure 1. The obtained concentrations are far below the recommended chemical and indicator values in drinking water [5].

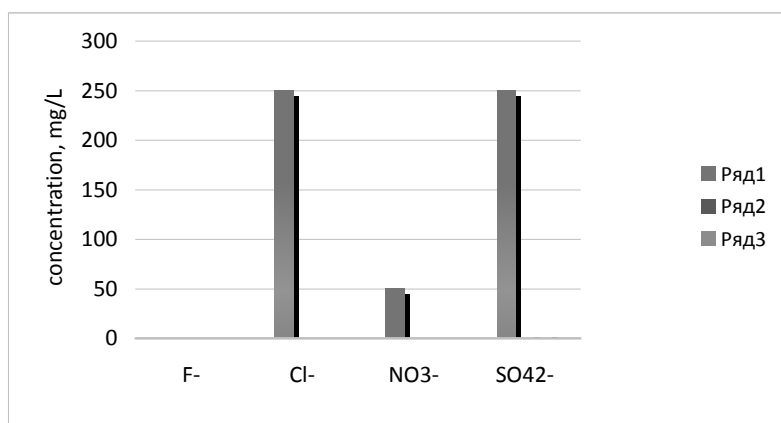

Figure 1 Results from analysis of drinking water by validated ion chromatographic method. Series 1 - recommended concentrations [5]; series 2 - untreated drinking water; series 3 - chlorinated drinking water

Analysis of wet deposits

Wet deposit from region of Sofia, Bulgaria were analyzed by the validated method. The chromatogram is presented on Figure 2. No matrix interference was observed. The retention times of studied anions coincided with the standards within 2%. The studied wet deposits contained fluoride, chloride, nitrate and sulfate ions at different concentrations depending of the sampling site. Bromate, nitrite and phosphate anions were found occasionally.

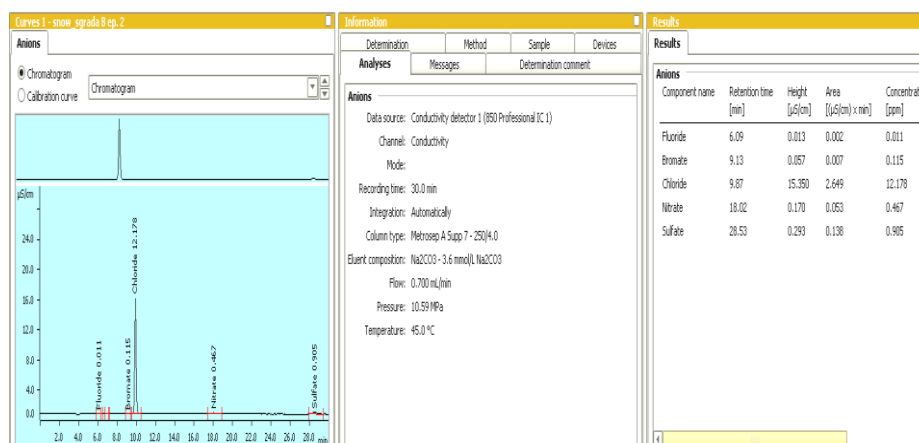

Figure 2 Chromatogram of wet deposit sample obtained at the optimized chromatographic conditions with Na_2CO_3 eluent. Sample composition: F^- – 0.011 mg/L; BrO_3^- – 0.115 mg/L; Cl^- – 12.78 mg/L; NO_3^- – 0.467 mg/L and SO_4^{2-} – 0.905 mg/L

Conclusion

The selected methods were successfully applied for the analysis of water samples from high mountain lakes, as well as drinking water before and after chlorination. The results obtained in this study show that there is no indication of contamination with elements or anions in the lake water. There were no deviations found from the legally acceptable values for priority substances, which could present a risk to the aquatic environment.

Acknowledgement The financial support of the Science and Research program of the University of Chemical Technology and Metallurgy, Bulgaria through the project 11802/2018 is gratefully acknowledged.

References:

1. B. Lopez–Ruiz. Advances in the determination of inorganic anions by ion chromatography; J. Chromatography A. 881 (2000) 607 –627
2. E. Rodriguez, S. Poynter, M. Curran, P. Haddad, R. Shellie, N. Nesterenko, B. Paull. Capillary ion chromatography with on–column focusing for ultra–trace analysis of methanesulfonate and inorganic anions in limited volume Antarctic ice core samples; Journal of Chromatography A. 1409 (2015) 182–188
3. J.N. Stamenov, B.I. Vachev. Monitoring and management of mountain environment. Journal of Environmental Radioactivity 72 (2004) 121–128
4. G. Pekov, P. Mandjukov, S. Tsakovski, V. Simeonov. Chemical and multivariate statistical analysis of waters from the Rila mountain lake. Observatoire de mounagne de Moussala, OM2, 1998 Sofia, 253–258 p.
5. European Commision 2014 Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption, Off. J. Eur. Commun. 2014 L221, 1–101.
6. European Commission 2002 Off. J. Eur. Commun. L221 8–36

7. D. Živojinović, L. Rajaković, Application and validation of ion chromatography for the analysis of power plants water: Analysis of corrosive anions in conditioned water–steam cycles, 2011 *Desalination* 275 17–25
8. M. Cengiz, A. Bilgin, Determination of major sodium iodide symporter (NIS) inhibitors in drinking waters using ion chromatography with conductivity detector, 2016 *J. Pharm. Biomed. Analysis* 120 190–197
9. D. Verrey, M. Louyer, O. Thomas, E. Baurès, Direct determination of trace–level haloacetic acids in drinking water by two–dimensional ion chromatography with suppressed conductivity, 2013 *Microchemical J.* 110 608–613.
10. E. Gilchrist, D. Healy, V. Morris, J. Glennon, A review of oxyhalide disinfection by–products determination in water by ion chromatography and ion chromatography–mass spectrometry, 2016 *Anal. Chim. Acta* 942 12–22
11. H. Abudiak, C. Robinson, M. Duggal, S. Strafford, K. Toumba, Effect of fluoride sustained slow–releasing device on fluoride, phosphate and calcium levels in plaque biofilms over time measured using ion chromatography, 2012 *J. Dentistry* 40 632–638
12. I. Bajenaru, I. Minca, C. Guran, A. Josceanu, F. Bacalum, Validation of an Ion Chromatographic Method for Determination of Anions in Wet Depositions, 2013 *Rev. Chim. (Bucharest)* 64 122913
13. C. Lopez–Moreno, I. Viera, A. Urbano, Validation of an ion chromatographic method for the quantification of anions in water, 2010 *Desalination* 26 111–116
14. A. Krata, V. Kontozova–Deutsch, L. Bencs, F. Deutsch, R. Van Grieken, Single–run ion chromatographic separation of inorganic and low–molecular–mass organic anions under isocratic elution: Application to environmental samples, 2009 *Talanta* 79 16– 21.
15. Eurachem Guide: The Fitness for Purpose of Analytical Methods – A Laboratory Guide to Method.
16. V. Ivanova, A. Surleva, B. Koleva, Validation of Ion Chromatographic Method for Determination of Standard Inorganic Anions in Treated and Untreated Drinking Water, *IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng.* 374 (1), 2018, 012053.
17. V. Ivanova, B. Koleva, A. Surleva, Determination of pollutants in high mountain lakes by ion chromatography and inductively coupled plasma mass spectrometry, *Metrology and metrological assurance* 2018, 10–14 September 2018, Sozopol, Bulgaria, pp 264–267.

ӘОЖ 633
ҒТАМР 68.03.03

СЕКСЕУІЛДІҢ БОТАНИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ БИОХИМИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Е. Байбеков¹

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан

Т. Ибрагимов²

²Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті,
Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада сексеуіл өсімдігінің ботаникалық ерекшеліктері мен биохимиялық, құнарлық көрсеткіштері сипатталған. Қазақстан бойынша сексеуіл орман қорының көлемі 5,4 млн га, ал кейінгі жылда сексеуіл екпе ағаштарының жалпы ауданы 591,0 мың гектарға көбейді. Қазақстанның оңтүстік аумағында орналасқан Қызылқұм мен Мойынқұм алқаптарында жайылым көлемі 29 миллион гектардан асады. Қызылқұмда жусанды – еркекшөпті, жусанды – сексеуілді жайылымдар басым. Бұл аталған өсімдік түрлері осы аумақта фауна құрып, құм борандарының және құм көшкінін тоқтатады. Бағалы мал азығындық өсімдіктерге жататын жүзгін, баялыш, теріскен, изен, еркекшөп, құм жусанды, қылша, таспа, шытыршақ түрлері көп өседі. Сексеуілдің бір жылдық жасыл бұтақтарында 13-15% шикі протеин, клетчатка мөлшері – 10-16%, жаз және күз мезгілдерінде 21%, қыста – 25% увеличивается. Көпжылдық сабақтарында күл мөлшері 40-42%; бір жылдық сабақтарында – 23,3%. Құрғақ массада 20 азықтық бірлік болады, күзде – 46 а.б., қыста – 37 а.б. құрайды.

Түйінді сөздер: Қызылқұм, сексеуіл, бұтақ, азықтық бірлік, жайлым, протеин, клетчатка.

БОТАНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И БИОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ САКСАУЛОВ

Байбеков Е.¹

*Международный Казахско-Турецкий университет им Х.А. Ясауи,
Түркестан, Казахстан*

Ибрагимов Т.²

²*Региональный социально-инновационный университет, Шымкент, Казахстан*

Аннотация

В статье анализированы ботанические особенности, биохимические показатели и питательность саксаулов. Общая площадь саксаульных лесов по Казахстану составляет 5,4 млн. га, в последние годы площадь искусственных посевов увеличилась на 591 тыс га. Особенно в южных областях республики расположены Мойынқумский и Кызылқумский песчаные зоны, у которых занимаемая площадь составляет свыше 29 млн га. К основным растениям растущих в песках относятся полынь и саксаул. Эти виды растения создают фауну и способствует остановлению песчаных бурей и миграции песка. На основе исследования фитоценологических, морфологических и экологических особенностей черных саксаулов усовершенствована агротехнология посева искусственных саксауловых пастбищ. Молодые кусты саксаулов содержат 13-15% сырой протеин и – 10-16% клетчатки, в осенних и зимних сезонах уровень клетчатки увеличивается до – 21,0-25,0%. Многолетних кустах содержание зола составил 40-42%, а однолетних кустах – 23,3%. Кормовая единица в сухом массе составил 20 к.ед., в осенний сезон увеличился до 46 к.ед.

Ключевые слова: Кызылқум, саксаул, веток, кормовые единицы, пастбища, протеин, клетчатка.

**BOTANICAL FEATURES AND BIOCHEMICAL PARAMETERS
OF SAXAULS****E. Baibekov¹***¹International Kazakh – Turkish University named after H.A. Yasaui,
Turkestan, Kazakhstan***T. Ibragimov²***²Regional Social and Innovative University, Shymkent, Kazakhstan***Abstract**

The article analyzes the botanical features, biochemical parameters and nutritional value of saxaul. The total area of saxaul forests in Kazakhstan is 5.4 million ha, in recent years the area of artificial crops has increased by 590 thousand hectares. Especially in the southern regions of the republic there are the Moyynkum and Kyzylkum sand zones, where the occupied area is over 8 million hectares. The main plants growing in the sands include wormwood and saxaul. These species create a fauna and help stop sandstorms and sand migration. The thesis is presented on 65 pages of computer text, includes 11 tables and 14 photos. The structure of the work includes: introduction, analytical review of literature, the main part and conclusion. 61 sources of domestic and foreign authors were used in the work. Young bushes of saxaul contain 13-15% of crude protein and – 10-16% of fiber, in autumn and winter seasons the level of fiber increases to – 21,0-25,0%. Perennial bushes ash content was 40-42%, and annual bushes – 23,3%. The fodder unit in dry weight was 20 k.ed., in the autumn season it increased to 46 k.ed.

Key words: Kyzylkum, saxaul, branches, fodder units, pastures, protein, fiber.

Кіріспе

Құмды өңірлерде сексеуілдің бір жылдық сабақтары мен тұқымын майда малдар жылдың күз және қыс мезгілдерінде құнарлы азық, ал түйелер сексеуілмен жыл бойы қоректенеді. Сексеуіл жайылымының өнімі әр гектардан 8,5–10,8 тоннаға жетеді. Қойлар мен ешкілер сексеуілдің жапырақтарын, жас шыбықшаларын кеміріп жейді. Қыстың қара суығында үй жануарлары үшін құмды аймақтар әрі қорған, әрі таусылмайтын жайлым.

Экологиялық тұрғыдан құмды аймақта сексаул өсімдігі осы өңірдегі құм жылжуын тоқтататып және басқа өсімдіктердің өсуіне мүмкіндік береді. Осыған орай, сексеуіл өсімдігін құмтоқтатқыш және желден қорғайтын қорғаныс ретінде, сексеуіл өсімдігін егетін арнайы орман шаруашылығы құрылды. Осы мекеме жылсайын арнайы егу жұмыстарын жүргізеді. Республикада егілген сексеуіл жолақтары бар жайылымдар жүз мың гектарды құрайды [1, 2].

Зерттеу әдістері

Тәжірибе жұмыстары жыл бойы Түркістан облысының Отырар, Шардара аудандарының Сырдария өзенінің батыс жағалауындағы қызылқұм аймағында өткізілді. Зерттеу нысаны қызылқұм аймағындағы сексеуіл өсімдігі. Зерттеу міндеттеріне сексеуілдің өсіу кезеңдеріне климат факторларының ықпалы және жеке мүшелерінің биохимиялық құрамының көрсеткіштері.

Зерттеу нәтижелері

Сексеуілдің бір жылдық жасыл бұтақтарында 12-16% шикі протеин болады, оның мөлшері жыл мезгілдерінде өзгеріп отырады. Өсімдіктің көп жылдық сабақтарында шикі протеин мөлшері төмен болады – 4-5%. Өсімдікте клетчатка мөлшері 10-17% құрайды, ал жас бұтақтарда клетчатка мөлшері 15-17% жетеді. Сонымен бірге, оның мөлшері күз айларында 20-21% құраса, қыста 24-25% жетеді. Күл мөлшері көпжылдық сабақтарында 39-41% құраса, ал бір жылдық сабақтарында күл мөлшері 23,3% болады.

Сексеуіл өсімдігінің құрғақ массада 20 азықтық бірлік болады, осы көрсеткіш күздік өсімдікте – 46 азықтық бірлік, ал қыста – 37 азықтық бірлікке көтеріледі.

Қызылқұм аймағындағы сексеуіл өсімдігінің тамыр жүйесінің ботаникалық ерекшеліктері. Топырақтың құрғақшылық деңгейіне байланысты сексеуілдің бойы мен тамыр қзындығының өсу қарқыны біркелкі болмайды. Жер бетінің топырағының құрғақ болуына байланысты, сексеуілдің тамыры 1– жылы тереңдеп өсетіндігі қазған кездерде байқалды. Олардың тамыры тереңге 182 см дейін жеткен, жер бетіндегі биіктігінен 3 есе ұзын болды, көлденең өскіні 17 см. болды.

Сексеуілдің негізгі және жанама тамырлар жүйесінің ұзындығын анықтауда, зерттеуімізде 4 – 5 жылдық сексеуіл ағаштарының тамыры қазылды. Негізгі тамырдың жан – жаққа таралуы, негізгі тамырдың тек 75 см. тереңдіктен басталды. Қара сексеуілдің 3 – жылдық өсімдігінің бойының биіктігі 800 см. болды, сол ағаштың тамыры 420 см. тереңге бойлап кеткен, тамыр мойына 170 см. тереңдікке дейін 5,5 см. болып анық көрініп, төменге дейін тіке бойлаған. Бұл жерде айналасына майда тамыршалар болып жайылып төмендеп борпылдақ ылғал топыраққа тірелген. 45 см. тереңдікте айналасына майда ақ түсті тамыршалар жайған, олар көлденең жайылып өскен (1 Кесте).

Кесте 1 Сексеуілдің әр жылдағы өсімдік биіктігі мен тамыр жүйесінің өсім көрсеркіштері

Жеке мүшелерінің көрсеткіштері	Өлшем бірлігі	Өсімдік жасы		
		1 – ші жылы	3 – ші жылы	6 – шы жылы
Өсімдіктің биіктігі	см	20	82	125
Тамырдың тереңдеп өсуі	см	190	425	765
Көлденең жайылып өскен тамырлардың ұзындығы	см	19	241	480
Тамыр мойнының диаметрі	мм	19	58	147

Сексеуілдің негізгі тамыр жүйесінің жан – жағына тарамданып жайылуы 100 – 120см. тереңдік қабаттан басталады. Тамырдың топырақтың жоғарғы қабатында тарамдалуы сирек болады. Жанама тамырлар негізгі тамырдан 140 см. дейін жан – жаққа өсіп кетеді, кейде олар өсімдіктен 239 см. дейін қашықтыққа өсіп кетеді. Негізгі тамырлар да, жанама тамырлар да топырақтың тығыз қабаттарын жарып өтіп жіңішкереді кейде майысып, жабысып қалады. Алты жылдық сексеуілдің тамыр жүйесі, жайылып өсуі жөнінен үш жылдағымен салыстырғанда кең көлемге таралуымен анықталған.

Қара сексеуіл биіктігі – 130-150 см жетеді, ал олардың тамырларының өсу тереңдігі 760 см жетеді. Мұнда негізгі тамыр 60-70 см. тереңдікте жан-жағына тарамданып кеткен, ал негізгі тамырдың жуандаулары майдалау төрт тамыршаға бөлініп кетсе, ал екінші тамыр 3 тармаққа бөлінген. Қызылқұм аймағында қара сексеуілдің тамырларының жинақты өскендігі көрінеді, жанама тамырлар да тіке төменге қарай бағытталған. Мұнда бірінші сатыдағы тамырлар жақсы дамыған, ал қосалқы жанама тамырлары әлсіздеу дамыған [2, 3].

Сексеуіл өсімдігінің құнарлылығы мен биохимиялық құрамы жас бұтақшаларды өсіре отырып оның құрамындағы протеин мөлшерінің 16,8%, бұл ассимиляциялық

өскіндерде 12,3% құрады. Өсімдік құрамында шикі майдың мөлшері сәйкесінше 1,7% және 1,8% құрады. Ал клетчатка мөлшері – 17,66-14,44%, шикі күл – 40,48-34,05% болды (2 Кесте).

Кесте 2 Сексеуіл өсімдігінің биохимиялық құрамы

Химиялық құрамы, (таза құрғақ заттар)	Өлшем бірлігі	Сексеуілдың 3 жылдық өсімдігі	
		ассимиляциялық өскіндер	ағаштың түбінен шыққан бұтақшалар
Шикі протеин	%	12,3	16,8
Шикі май	%	1,7	1,8
Шикі клетчатка	%	14,5	17,7
БЭВ	%	37,0	23,3
Шикі күл	%	34,1	40,4
Барлығы	%	100,0	100,0
Кальций	г/кг	1,40	1,66
Фосфор,	г/кг	0,1	0,6

Сексеуіл өсімдігінің жас бұтақшалары биохимиялық құрамы бойынша мен ассимиляциялық өскіндердің айырмашылығы байқалды. Мұндағы айырмашылық тек азотсыз экстробелсенді заттарда (БЭВ) болып тұр. Аталған көрсеткіш ассимиляциялық өскіндерде 37,0% құраса, жас бұтақшаларда 23,3% болды. Сексеуілдің химиялық құрамын анықтау үшін берілген бұл мәліметтерден 16,8% шикі протеин, 1,8% шикі май, шикі күл клетчатка мөлшері 17,7% құрады.

Сексеуілдің жас бұтақшаларының құнарлылық көрсеткіштері мен химиялық құрамының жыл мезгілдеріне өзгеретіні анықталды (3 Кесте).

Кесте 3 Сексеуілдің жас бұтақтарының жыл мезгілдеріндегі құнарлығы және химиялық құрамы

Жыл мезгілдері	Тек қана құрғақ заттар, %				
	Протеин	Май	Клетчатка	БЭВ	Күл
Көктем	17,8	3,5	19,4	31,8	27,5
Жаз	12,4	1,6	20,8	27,5	37,7
Күз	9,4	2,9	20,0	31,6	36,1
Қыс	8,3	2,7	26,7	21,6	40,7

Мұнда шикі протеин мөлшерінің көктемгі мерзімде 17,8% көбейсе, қыс мезгілінде 8,3% дейін төмендейтіні байқалды. Майдың мөлшері көктемде 3,5% болса, жазда күрт төмен түсіп – 1,6% құрады. Бұл көрсеткіш күздік – қыстық мезгілдерде 2,9-2,7% болады. Клетчатка мөлшері сабақтардың өсуіне, құрылымына қарай өзгеріп отырады, көктемде 19,4% және қысқа қарай 26,8% дейін өседі.

Сексеуілдің ерекшелігі, жас бұтақшаларында азотсыз экстробелсенді заттар мөлшерінің мол болуында – 31,8-21,4% және шикі күлдер мөлшері 27,5-40,7% құрады. Жыл мезгілдеріндегі сексеуілдің жас шыбықтарының құнарлық көрсеткіштері: жазда 72,2% және 12,5%, күзде 62,6 б бұтақтарындағы судың мөлшері, көктемде – 88,9% – 92,3%, жазда – 76,7% , күзде 58,0% – 64% – 70%, және қыста 25% – 25% – 30% болады.

Сексеуілдің құрғақ бұтақтарындағы су мөлшері 5,2% – 6,5%, 6,6% – 10,3% шикі протеин, 1,5% – 1,6% май, 13,2% – 14,9% клетчатка, 47,9% – 48,8% БЭВ, және 20,0% – 23,7% күл болады.

Қорытынды

Сексеуілдің негізгі тамыр жүйесінің жан – жағына тарамданып жайылуы 100–120 см. тереңдік қабаттан басталады. Тамырдың топырақтың жоғарғы қабатында тарамдалуы сирек болады. Жанама тамырлар негізгі тамырдан 140 см. дейін жан–жаққа өсіп кетеді, кейде олар өсімдіктен 239 см. дейін қашықтыққа өсіп кетеді. Мұндағы айырмашылық тек азотсыз экстробелсенді заттарда (БЭВ) болып тұр. БЭВ ассимиляциялық өскіндерде 37,0% құраса, жас бұтақшаларда 23,3% болды. Сексеуілдің химиялық құрамын анықтау үшін берілген бұл мәліметтерден 16,8% шикі протеин, 1,8% шикі май, шикі күл клетчатка мөлшері 17,7% құрады.

Әдебиет:

1. Абдраимов С.А. Аридные пастбища Казахстана – Алма – Ата: Кайнар, 1988 – 140 б.
2. Абдраимов С.А., Сейткаримов А., Ибрагимов Т.С Оңтүстік Қазақстан шөл жайылымдарын пайдалану және жақсарту. – Алматы: «Бастау» 2004. – 24 б.
3. Ескараев Н. Қызылқұм алқабында құмды бекіту мен жайлымды қорғау жұмыстары. Каракулеводство, верблюдоводства и аридное ормопроизводство., Алматы 2003, Б. 249 – 251.

ӘОЖ 633
GTAMP 68.03.03**ГЕНОТИПИ ӘРТҮРЛІ ҚОЗЫЛАРДЫҢ ӨСУІ МЕН ДАМУЫНА ОРТА
ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫ****Е. Байбеков¹***¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан***Аңдатпа**

Мақалада генотипі әртүрлі қозылардың өсуі мен дамуына орта факторларының ықпалын зерттеу нәтижелері енгізілген. Көктемде Қаракөл қойларының саулықтарының төлдеу кезеңі мен өсімдіктің жер бетіне шығуы және олардың өсіп жетілу бірдей кезеңде өтеді. Климат өзгергіштігі сыртқы фактор ретінде төлдің тірі салмағына және өсуіне әсер етеді. Жануарлар генетикалық факторлар мен орта жағдайларының күрделі әрекеттесуінен қалыптасады, мұнда сыртқы орта ағзаның дамуын іске асырып, оның фенотиптік көрінуін анықтайды. Жануарлардың экстерьер көрінісі олардың генотипінің сыртқы ортада да қаншалықты бейімділігін көрсетеді. Азықтандыру жануарлар организміне ықпал етуші басты фактор. Азықтандыру арқылы малды тұлғасын, іш құрылыстарын өзгертуге болады. Азықтың әсерімен оның әртүрлі органдарының қызметін нашарлатуға, керісінше, күшейтуге болады. Селекциялық жұмыстар арқылы, малдың өнімділігі мен олардың өсіп – дамуын реттеуге болады.

Түйінді сөздер: генотип, қозылар, өсуі, дамуы, орта факторлары, пигментация қанықтылығы, дене өлшемдері, салмағы.

**ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ СРЕДЫ НА РОСТ И РАЗВИТИЕ ЯГНЯТ
С РАЗЛИЧНЫМИ ГЕНОТИПАМИ****Байбеков Е.¹***¹Международный Казахско-Турецкий университет им Х.А. Ясауи,
Түркестан, Казахстан***Аннотация**

В статье включены результаты исследования влияния факторов среды на рост и развитие животных с различными генотипами. Весной период окота маток каракулевых овцематок и выход растений на поверхность земли и их созревание происходит в одинаковом периоде. Изменчивость климата влияет на живой вес и рост молодняка как внешнего фактора. Животные формируются из – за сложного взаимодействия генетических факторов и условий среды, где внешняя среда осуществляет развитие организма и определяет его фенотипическую выраженность. Проявление экстерьера животных показывает, насколько их генотип адаптирован во внешней среде. Кормление является главным фактором, влияющим на организм животных. Через кормление можно изменить фигуру, внутреннее строение животных. Под влиянием корма можно ухудшить деятельность различных его органов, наоборот, усилить. Благодаря селекционной работе, можно регулировать продуктивность скота и их развитие.

Ключевые слова: генотип, ягнят, рост, развитие, факторы среды, насыщенность пигментации, размеры тела, вес.

**THE INFLUENCE OF ENVIRONMENTAL FACTORS ON THE GROWTH
AND DEVELOPMENT OF LAMBS WITH DIFFERENT GENOTYPES****E. Baibekov¹***¹International Kazakh-Turkish University named after H.A. Yasaui,
Turkestan, Kazakhstan***Abstract**

The article includes the results of the study of the influence of environmental factors on the growth and development of animals with different genotypes. In spring, the period of lambing of the mothers of Karakul

ewes and the exit of plants to the surface of the earth and their maturation occurs in the same period. Climate variability affects the live weight and growth of young animals as an external factor. Animals are formed because of the complex interaction of genetic factors and environmental conditions, where the external environment carries out the development of the body and determines its phenotypic expression. The appearance of animals shows how their genotype is adapted in the external environment. Feeding is the main factor affecting the body of animals. Using feeding can change the shape, the internal structure of animals. Under the influence of the feed can affect the activities of its various organs, on the contrary, strengthened. Thanks to breeding work, it is possible to regulate the productivity of livestock and their development.

Key words: genotype, lambs, growth, development, environmental factors, pigmentation saturation, body size, weight.

Кіріспе

Республикадағы шөл аймақтың қоршаған ортасының табиғат ерекшелігі ылғал тапшылығы, ауа температурасының тұрақсыздығы. Климаттық өзгеріске байланысты осында өсетін өсімдіктер құрғақ аймаққа бейімделген. Шөл өсімдігінің құрылымдық морфологиялық айырмашылықтары, жапырақтың көлемінің, тамыр ұзындығының өзгеруіне әкелді. Мал шаруашылығының қажеттілігін өтейтін азықтың үштен екісін табиғи жайылымдар береді. Бұл жердегі табиғи жайылымдар өсімдіктер түріне және топырақ құрамына қарай бірнеше топқа бөлінеді. Олар негізінен солтүстіктен оңтүстікке қарай гидро – термикалық факторлардың ықпалына қарай өзгеріске ұшырап отырады. Осыған орай олар үш климаттық топтарына жіктеледі: солтүстік, орталық және оңтүстік шөлейттер. Бұл жайылымдардың әр қайсысы өзінің макро және микро жағдайларына байланысты экологиялық ерекшеліктерімен көрінеді [1, 2].

Жануарлар белгілерінің өзгергіштік дәрежесі генетикалық факторлар мен орта жағдайларының күрделі әрекеттесуінен қалыптасады, мұнда сыртқы орта ағзаның дамуын іске асырып, оның фенотиптік көрінуін анықтайды. Жануарлардың тұлға көрінісі олардың генотипінің сыртқы ортада да қаншалықты бейімділігін көрсетеді. Жануарлар организміне сыртқы ортаның басты ықпал етуші факторлары азықтандыру. Азықтандыру арқылы малды тұлғасын, іш құрылыстарын өзгертуге болады. Азықтың әсерімен оның әртүрлі органдарының қызметін нашарлатуға, керісінше, күшейту арқылы малдың сыртқы түріне ықпал етеді. Селекциялық жұмыстардың нәтижесі, малдың өнімділігі мен олардың өсіп – даму, конституция және бейімделу белгілерімен бірге жүргізілген жағдайда ғана жоғары деңгейде сақталады [2, 3].

Зерттеу әдістері

Зерттеудің тәжірибе бөлімі Түркістан облысының қаракөл қойын өсіруге мамандандырылған «Құмкент» шаруашылығында өткізілді. Қаракөл қойының өсуіп – жетілуі 1 – 3 күндігінде, 4 – 4,5 айлығында және 1,5 жасында оның салмағы, дене өлшемдері – қиғаш ұзындығы, шоқтығының биіктігі, аяқтарының орамы, кеуде орамын өлшеу арқылы анықталды [4]. Алынған сандық мәліметтер Е.К. Меркурьева вариациялық статистика әдісімен [5] өңделді.

Зерттеу нәтижелері

Генотипі әрқелкі түрлі – түсті төлдердің жасына байланысты салмағының динамикалық өзгерісі. Қойдың селекциялық белгілері сыртқы ортаның факторларымен ықпалдасу дәрежесі әрқелкі. Саны аз генімен бақыланатын сапалық белгілер сыртқы орта факторларымен ықпалдасу дәрежесі төмен немесе тіптен жоқ болғандықтан олар фенотипте толық айқындалады. Полигендерді сандық белгілер сыртқы факторлардың ықпалына көп ұшырайды. Сондықтан, сандық белгілердің нәсілдік қасиеттері сыртқы

факторлармен ықпалдасу ауқымы кең болғандықтан фенотипте айқындалуы кезеңінде генотипі толық байқалмайды.

Қаракөл қойларының саулықтарының төлдеу кезеңі көктемде өсімдіктің жер бетіне шығып және олардың өсіп жетілу кезеңіне сәйкес келеді. Жайлым өнімінің өзгергіштігі сыртқы фактор ретінде төлдің тірі салмағына, жүн талшығына, елтірі сапасына және оның ассортиментінің өзгеруіне ықпал етеді.

Көп жылғы зерттеулерінің нәтижесінде жануарлардың тіршілікке бейімделігі, қойлардың жүн талшықтарының пигменттену дәрежесі мен сипатына байланысты. Мал организмі күн инсоляциясынан қорғайтын меланин түрлі түсті қойларда қара түстімен салыстырғанда төмен болады.

Тәжірибедегі қанықтылығы әркелкі дәрежедегі қара түсті қойлар өсу динамикасы бойынша туған кезде, 1 айлық, 4,5 айлық жастарында зерттелінді (1 Кесте).

Кесте 1 Генотипі әркелкі төлдің салмағына орта факторларының ықпалы (килограм есебімен)

Қара түстің қанықтылық дәрежелері	Төлдің жасы	Орта факторларының ықпал дәрежесі		
		ықпалы жоғары жыл	ықпалы төмен жыл	айырмасы
Өте қанық	туған кезде	4,6±0,07	4,6±0,05	–
	1 айлық	9,9±0,18	9,9±0,15	–
	4,5 айлық	27,8±0,24	27,8±0,20	–
Орта дәрежедегі қанық	туған кезде	4,5±0,04	4,4±0,05	0,1
	1 айлық	9,8±0,13	9,7±0,15	0,1
	4,5 айлық	27,8±0,22	26,5±0,26	1,3
Төмен дәрежедегі қанық	туған кезде	4,4±0,05	4,3±0,06	0,1
	1 айлық	9,8±0,15	9,6±0,16	0,2
	4,5 айлық	28,0±0,23	26,1±0,26	1,9

Жалпы, төл туған кезіндегі салмағы 4,3 кг – 4,6 кг, 1 айлық жасында 9,6 кг – 9,9 кг, 4,5 айлық жасында 27,7 кг – 27,9 кг болды.

Сыртқы орта факторлары әртүрлі жылдары пигментация қанықтылығы генотипі бойынша әркелкі төлдердің салмақ көрсеткіші сарапталынды. Жүн жамылғысы өте қанық типтегі қозылар салмағы туған кезінде, 1 және 4,5 айлық жастарында орта факторлары әркелкі жылдары бірдей болды. Ал, пигментация қанықтылығы орта және төмен дәрежедегі қозылардың салмағы орта факторларының өзгеруіне қарай өзгеріп отырды. Мұнда, қозы салмағы орта ықпалы төмен жылы аза йып кетті. Туған кезде 0,1 кг, 1 айлық жасында 0,1 кг – 0,2 кг, 4,5 айлық жасында 1,3 кг – 1,9 кг құрады.

Қозылардың жасына байланысты салмағының абсолюттік айырмашылығын сараптағанда, жайлы жылы қанықтылығы орта дәрежедегі қозылар салмағы 18,0 кг, қанықтылығы төмен дәрежедегі қозыларда 18,2 кг жетті. Бұл көрсеткіш – II топтағы қозыларда 1,2 кг, III топтағы қозыларда 1,7 кг құрады (2 Кесте)

Кесте 2 Төл жасына байланысты салмағының абсолюттік айырмашылығы (килограм есебімен)

Қара түстің қанықтылық дәрежелері	Төлдің жасы	Орта факторларының ықпал дәрежесі		
		ықпалы жоғары жыл	ықпалы төмен жыл	айырмасы
Өте қанық	туған кезде	4,6	4,6	–
	туған кезінен 1 айға дейін	5,3	5,3	–
	1 айдан 4,5 айға дейін	17,9	17,9	–
Орта дәрежедегі қанық	туған кезде	4.5	4.4	0.1
	туған кезінен 1 айға дейін	5.3	5.3	–
	1 айдан 4,5 айға дейін	18.0	16.8	1.2
Төмен дәрежедегі қанық	туған кезде	4.4	4.3	0.1
	туған кезінен 1 айға дейін	5.4	5.3	0.1
	1 айдан 4,5 айға дейін	18.2	16.5	1.7

Пигментация қанықтылығы бойынша генотипі әркелкі қозылар салмағының сыртқы орта факторларымен әрекеттесуі әркелкі болғандықтан салмақтың фенотипте айқындалу дәрежесі тұрақсыз болды.

Генотипі әркелкі түрлі – түсті төлдердің тұлға көрсеткіштері. Қанықтылығы әркелкі қозылар тұлға көрсеткіштерінің биіктігі, кеуде орамы, сирақ орамы бойынша зерттелінеді. Тәжірибеге алынған барлық қозылар иық биіктігінің көрсеткіші 38,1 – 38,4 см, кеуде орамы 36,6 – 36,9 см, сирақ орамы 5,7 – 5,8 см құрады (3 Кесте).

Кесте 3 Төлдің тұлға көрсеткіштеріне орта факторларының ықпалы (сантиметр есебімен)

Қара түстің қанықтылық дәрежелері	дене өлшемдері	Орта факторларының ықпал дәрежесі		
		ықпалы жоғары жыл	ықпалы төмен жыл	айырмасы
Өте қанық (n= 45)	Иық биіктігі	38,2	38,2	–
	Кеуде орамы	36,8	36,8	–
	Сирақ орамы	5,8	5,8	–
Орта дәрежедегі қанық (n= 50)	Иық биіктігі	38,3	38,2	0,1
	Кеуде орамы	36,9	36,7	0,2
	Сирақ орамы	5,8	5,8	–
Төмен дәрежедегі қанық (n= 48)	Иық биіктігі	38,4	38,1	0,3
	Кеуде орамы	36,8	36,6	0,2
	Сирақ орамы	5,8	5,7	0,1

Мұндай айырмашылық әр түстің ішіндегі қозыларда байқалады. Иық биіктілігі өте қанық қара қозыларда 38,2 см, қанықтылығы төменде – 38,1 см – 38,4 см болды. Осындай тенденция кеуде орамы бойынша қанықтылығы әркелкі қозыларда қайталанады. Сирақ орамы көрсеткіші біршама тұрақтылығын байқатты.

Генотипі әркелкі қозылардың тұлға көрсеткіштеріне орта факторының ықпалы әркелкі болды. Мұнда төлдің сирақ орамына орта факторының ықпалы әсері төмен деңгейде сақталды. Тек қана қанықтылығы төмен дәрежедегі төлде ғана олардың ықпалы байқалды – 0,1 см (5,8 см; 5,7 см). Орта факторларымен жоғары дәрежедегі ықпалдасу иық биіктігі белгісінде анықталды – 0,1–0,3 см. Аталған белгінің кең ауқымда ықпалдасуы генотипі қанықтылығы төмен дәрежедегі қозыларда байқалды – 0,3 см (38,4 см; 38,1 см).

Қорытынды

Пигментация қанықтылығы бойынша генотипі әркелкі қозылар салмағының сыртқы орта факторларымен әрекеттесуі әркелкі болғандықтан салмақтың фенотипте айқындалу дәрежесі тұрақсыз болды. Сыртық орта факторлары әртүрлі жылдары пигментация қанықтылығы генотипі бойынша әркелкі төлдердің салмақ көрсеткіші сарапталынды. Жүн жамылғысы өте қанық типтегі қозылар салмағы туған кезінде, 1 және 4,5 айлық жастарында орта факторлары әркелкі жылдары бірдей болды.

Әдебиет:

1. Стакан Г.А. Взаимодействие генотипа со средой в процессе преобразующего отбора по количественным признакам: Автореф. дисс. доктора биологических наук. – Новосибирск, 1968. – 107 с.
2. Байжұманов Ә. Мал өсіру. – Алматы: Қайнар, 1981. – 224 б.
3. Борисенко Е.Я. Разведение сельскохозяйственных животных. – М.: Сельхозгиз, 1952. – С. 486.
4. Меркурьева Е.К. Биометрия в селекции и генетике сельскохозяйственных животных. – М.: Колос, 1970. – 423 с.

ӘОЖ 636. 084
ҒТАМР 16.00.01

БАЛЫҚ ЛИГУЛЕЗ АУРУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ КҮРЕС ШАРАЛАРЫ М.С. Бақтыбаев¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Балық лигулезі кең таралған гельминтоз, тұщы көлдерінде даму нәтижесінде плероцеркоидтарды жұқтырып мекендейді. Әсіресе балық шаруашылығында алдын алу шаралары өте маңызды. Келесі жылдары сауықтырылған тоғандарға майда, құртшабақтар жіберіледі. Биік өскен қияқөлең, қамыс т.б. шөптерді шауып тастап, жыл құстарына ұя салдырмайды. Ұсақ өсімдіктер басып кеткен жерлерді әлсін – әлсін тазалап, жинайды. Ол үшін құс ұшып келетін уақыттарда оларды үркітетін әртүрлі құралдарды пайдаланады. Көктемгі тасқын кезінде жайылымдық Жалпақсу көліне фитофилды балық түрлері еніп су өсімдіктеріне уылдырығын шашады, мысалға шортан, табан балық, орта, алабұға және басқалары. Ересек балықтар және жас балықтар су толтырылған көлде қыдырады да сосын Есіл суы тартылып судың деңгейі төмендей бастаған кезде өзен жағына жылжи бастайды.

Көлдер мен көлтабан жағасында лигулез аурумен ауыратын балықтарды жинап, жойып жібереді. Сондықтан алдын ала күрес шараларына көп көңіл бөлінеді.

Түйінді сөздер: Сутоған, тұщы су, алдын алу шаралары, плероцеркоидтар, шаян, шағала, құрт; тоған.

ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ С БОЛЕЗНЬЮ РЫБ ЛИГУЛЕЗ Бақтыбаев М.С.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Лигулез – это распространенное заболевание рыб, обитающих в пресноводных водоемах, развивающееся в результате заражения плероцеркоидами. Профилактика предупреждения заболевания особенно важна в рыбоводстве. На следующий год в оздоровленные пруды запускают мальков. Высокую траву (осока, камыши и т.п.) скашивают, чтобы в ней не гнездились перелетные птицы. Места, покрытые более мелкой растительностью, периодически очищают. Диких птиц, главным образом чаек, отпугивают от водоемов и не допускают их гнездования. Весной во время разлива озера Жалпак су, все виды фитофильных рыб заходят в водные растения и разбрасывают икру, такие как щука, карась, окунь и т. др. Взрослые и молодые рыбы гуляют на озере, наполненное водой, а после когда в Ишиме снижается уровень воды, они уходят в сторону реки.

У берегов крупных озер и лиманов периодически собирают и уничтожают порожённых лигулезом рыб. Поэтому большое внимание следует уделять профилактике.

Ключевые слова: Водоемы, пресноводные, профилактика, плероцеркоидтар, рак, чайка, червь, пруд.

PREVENTIVE MEASURES WITH THE DISEASE OF FISH LIQULES M. Baktybaev¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

Ligulosis is a common disease of fish living in freshwater bodies, developing as a result of infection with plerocercoids. Prevention of disease prevention is especially important in fish farming. The following year, fry are launched into the improved ponds. High grass (sedge, reeds, etc.) is mowed so that no migratory birds nest in it. The places covered with smaller vegetation are periodically cleaned. Wild birds, mainly gulls, are scared away from the reservoirs and do not allow them to nest. In the spring during the flood of the lake Zhalpak soo, all

types of phytophilic fish enter aquatic plants and scatter eggs, such as pike, crucian carp, perch, etc. water, they go towards the river.

On the shores of large lakes and estuaries periodically collect and destroy fish generated by ligulosis. Therefore, much attention should be paid to prevention.

Key words: Pond, freshwater, prevention, plerocercoid, cancer, gull, worm, pond.

Кіріспе

Балықтар – алғашқы су жануарлары, бүкіл тіршілігі суда өтеді. Судың физика–химиялық қасиеті балық өсіру шаруашылықтары жұмысының тиімділігі анықтайтын ортаның маңызды факторларының бірі болып табылады [1].

Балық лигулезі кең таралған гельминтоз. Оны DiphyPobothriidae тұқымдасына жататын *Ligula intestinalis* таспа құртының – плероцеркоид – балаңқұрты тудырады.

Бұл сыртқы бунақтары жоқ жалпақ белбеу тәрізді паразит. Ол екі аралық ие арқылы өсіп–көбейеді: біріншісі – диаптомустар және циклоптар; екіншісі – балықтар, әсіресе тұқы тұқымдастарына жататындар [2].

Қоздырушысы – Баулы құрт үлкен таспа құрттың личинкасы – *Ligua intestinalis*, түсі ақ не сарғыштау. Ұзындығы 2 м, ені 0,5 – 1,7 см. Денесінің алдыңғы жағында жіңішке саңылау тәрізді ботрии бар, сол арқылы құрт иесінің ағзасына бекінеді. Құрт денесі бунақтарға бөлінбеген, бірақ гермафродитті жыныс ағзалары бірінен соң бірі тіркесіп, құрт денесінің бойына орналасқан. Жатыры майысқан түтікше тәріздес. Жұмыртқалары сопақша, бір жағында қақпақшалары болады.

Құрттың инвазиялық плероцеркоидтарының ересек сатысынан айырмашылығы, оларда әлі жыныстық ағынның қалыптаспағандығында.

Зерттеу әдістері

Қазақстан Республикасында 48 262 көл бар болса, соның біреуі ауыл шаруашылығы өндірістік коперативі «Кеңес» ауылынан алыс емес, Есіл өзеніне жақындау Жалпақсу көлінде жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде сүзгіге түскен балықтардың арасында құрсақтары торсиган балықтар белгілі болғаны байқалды. Сүзгіге түскен балықтардың арасында құрсақтары торсиган балықтар – лигулез ауруымен ауыратын балықтардың сыртқы ауру белгілері болып табылады [3].

Жалпақсу көлінің негізгі су көзі болып Есіл өзені болып саналады сондықтан болар, осында мекендейтін гидробионттар қауымдастығы бір біріне ұқсас болып келеді.

Лигулалардың личинкалық дәуірі (плероцеркоид) балықтың құрсақ қуыстарында үш жылға дейін сақталуы мүмкін [4]. Личинканың ұзындығы 1 метрге дейін жетеді. Лигулезбен зақымданған балықтардың қарны кеуіп кетеді, қолмен басып қарағанда қатты екені, қанында гемаглобиннің 35 пайызға дейін азайғаны (норма бойынша 42 –56 пайыз), РОЭ – ның 5 – 12– ге дейін жылдамдағаны (нормасы 2 – 3 пайыз) байқалады [5].

Ғылыми жаңалықтары: Есіл өзенінің бойында орналасқан Жалпақсу көлінде балықтың лигулез ауруының алдын алу күрес шаралары құрсақтары торсиып тұрады лигулезбен зақымданған балықтарды жою мақсатында көксерке жыртқыш балық есебінде, ол барлық ауру және әлсіз балықтарды құртып жібереді, немесе сазан белбеу тәрізді паразиттерге зақымданбастан аралық иелерді – диаптомустарды және циклоптарды жеп құртуы болып табылады.

Жалпақсу көлінде жергілікті балық ауға түскен ақ мөңке мөлшері 20 – дан 40 мм дейін, осы мезгілде алабұға түсіп қалған мөлшері 20 – дан 50 мм дейін, торта балық 20

– 40 мм дейін, оңғақ балық 50 – 60 мм дейін, осы мезгілде ауға түскен оңғақ балық пен табан балық мөлшері 30 мм дейін. 90 пайызынан астамы ауланған ау мөлшері 20 дан және 30 мм дейінгілер. 46 пайызынан астамы аулаудың мөлшері 30 мм дейінгілер болса, ал сәйкес 30, 4 пайызы мөлшері 40 мм дейінгілер және 13,5 пайызы – 20 мм дейінгілер болса, ал 9,9 пайызы – 50 мм дейінгілер болып есептеледі. Жалпақсу көлінде жыныстық – жас жағынан балықтар құрамы жеткілікті қысқа болып табылады [6].

Біздің жүргізген зерттеу жұмысымыздың атқарған орны Кеңес ауылының маңында Есіл өзеніне қарай Жалпақ су көлінде өткізілді. Біздің жүргізілген ғылыми–зерттеу жұмыстарының мақсаты: Аурудың белгілеріне қарап, оны зерделей отыра, ақыр соңында ауруға жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде жергілікті сүзгіге түскен балықтың лигулез ауруының алдын алу күрес шараларын анықтау болып табылады.

Осыған орай, Есіл өзеніне жақындау орналасқан Жалпақ су көлінде жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде жергілікті сүзгіге түскен балықтың лигулез ауруының алдын алу күрес шараларында есепке ала отыра зерттеу міндеттеріне келесі мәселелер қойылды: лигулезбен ауыратын балықтардың сыртқы ауру белгілері, жергілікті ауға түскен балық мөлшерлері, тұщы су балықтары.

Зерттеу нәтижелері

Лигулезбен зақымданған балықтардың қарны кеуіп кетеді, қолмен басып қарағанда қатты екені, қанында гемаглобиннің 35 пайызға дейін азайғаны (норма бойынша 42 – 56 пайыз), РОЭ – ның 5 – 12 – ге дейін жылдамдағаны (нормасы 2 – 3 пайыз) байқалады. Шортанның қарны жұмсақ түтік сияқты, сырттай өңештен айырмашылығы жоқ, алабұғада – соқыр ішек сияқты, ал кейбір балықтарда V әрпі сияқты иілген. Басқын балықтардың (кефалдар) қарны кішкентай, бірақ екі бөлікті: алдыңғысы безді, артқысы етті, онда тамақ майдаланып араласады. Қарынның алдыңғы бөлігі кардиальді, артқысы – пилорикалық деп аталады.

Балықтар қанының ерекшелігі сонда, олардың лейкоцитарлы формуласы балықтың физиологиялық жағдайына қарай өте өзгергіш, сондықтан осы түрге тән ганулоциттер барлық уақытта түгел табыла бермейді.

Тромбоциттер, сүтқоректілерге қарағанда, әрі көп, әрі ядросы бар ірі. Бұлардың қанның ұюына үлкен маңызы бар, әрі оған шырыш та себеп болады. Сонымен балықтар қанына қарапайымдылық белгілер тән: эритроциттер мен тромбоциттерде ядроның болуы, зат алмасудың ақырын жүруіне себепші эритроциттердің және ондағы гемоглобиннің аздау болуы.

Тұщы су балықтарының сутоғандарында ең көп әртүрлі олардың мекендейтін орны осы Жалпақсу көлі болып саналады.

Тұщы су балықтары. Бұлар өмірінің бәрін тұщы суда өткізеді, сонда ұрық шашып өніп–өседі. Тұщы су балықтарына оңғақ, бақтақ, сүйрік, шортан, тұқы тұқымдастар, аққайран, қызылқанат, нәлім, өзен алабұғасы, табан, пілмай, алтын мөңке, боз мөңке, көкшұбар (ряпушка) т.б. жатады [7].

Жайылма алқапта жайылымдық жерлерде орналасқан Жалпақсу көлінің қоректенуі Есіл өзенінің көктемде арнасынан көтеріліп тасуынан және жер асты ыза суларынан. Көктемгі тасқын кезінде жайылымдық Жалпақсу көліне фитofilды балық түрлері еніп су өсімдіктеріне уылдырығын шашады, мысалға шортан, табан балық, орта, алабұға және басқалары. Ересек балықтар және жас балықтар су толтырылған көлде қыдырады да сосын Есіл суы тартылып судың деңгейі төмендей

бастаған кезде өзен жағына жылжи бастайды. Судың деңгейі тез арада төмендегенде ересек балықтар саны және жас балықтар көлде қалады да қатты қысқы қатқақтар кезінде жойылып кетеді [8].

Балықтардың ауруларын білу, олармен күрес жүргізу шараларын практика жүзінде дұрыс қолдану мәселелері ихтиопатология саласында жұмыс істейтін ихтиологтар мен балық өсірушілердің білім деңгейіне байланысты. Балық ауруларының теориясы мен профилактикасы жағынан жақсы жетістіктерге қол жеткен. Инвазиялық ауруларға қарсы – фенотиазин, феносал, органикалық бояулар т.б. дәрі – дәрмектер жасап шығарылған. Қазір суды және балықтарды залалданудан сақтау үшін әр түрлі жаңа әдістер табылуда (оның бірі – ультракүлгін сәулемен заласыздандыру тәсілі) [9].

Бірінші жылғы тіршілігінде балықтарға судың ағыстылығы қажетсіз болғандықтан, үздіксіз өсіруде су тұыну біршама қысқарады. Ағыстылық болмағандықтан көлге түскен қорек пен тыңайтқыштар өнімділік процесінде зат айналымға алынады. Бұл көлдегі балық өнімділігін 2 есеге арттырады [10].

Қорытынды

Есіл өзеніне жақындау Жалпақсу көлінде жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде құрсақтары торсиған балықтар ауға түсті.

Лигулезбен ауыратын балықтардың құрсақтары торсиып тұрады және плероцеркоид жиналған денесінің алды қатты болады, жергілікті ауға түскен тұщы су балық мөлшерлері.

Лигулезбен зақымданған балықтардың қарны кеуіп кетеді, қолмен басып қарағанда қатты екені, қанында гемаглобиннің 35 пайызға дейін азайғаны (норма бойынша 42 – 56 пайыз), РОЭ – ның 5 – 12 – ге дейін жылдамдағаны (нормасы 2 – 3 пайыз) байқалады.

Ауру балықтарды шоғырланған кезде жаппай ұстап алады. Суаттарға лигула ауруларына шалдықпайтын балықтарды жібереді. Мысалы, көксерке жыртқыш балық есебінде, ол барлық ауру және әлсіз балықтарды құртып жібереді, немесе сазан белбеу тәрізді паразиттерге зақымданбастан аралық иелерді – диаптомустарды және циклоптарды жеп құртады.

Өсіп – өнуі. Құрттың ересек сатысы балықпен қоректенетін су құстарының (шағала, балқан, бірқазан) ащы ішегін мекендейді. Паразиттің аралық иесі ескек аяқты шаян тәрізділер, ал қосымша иесі балықтар. Су құстары нәжісімен бірге суға түскен құрт жұмыртқасы, эмбриогенездік даму сатысынан өтіп, суда еркін жүзіп жүретін корацидий сатысына айналады. Олар ескек аяқты шаян денесіне еніп, процеркоидқа дамиды. Судағы балықтар шаяндарды паразиттерімен қоса жұтады. Балық денесінде процеркоид құрттың келесі ұрпағы – плероцеркоидқа айналады. Балық денесінде плероцеркоидтар үш жылға дейін тірі сақталады. Балықпен қоректенетін құстар (ақтық иесі) паразитпен залалданған балықтарды жеп, құртты жұқтырады. Олардың ішегінде плероцеркоидтар 3 – 5 күннен кейін ересек құртқа айналып, жұмыртқа бөле бастайды.

Ауруға шалдыққыштығы. Лигулез көбінесе көл, су қоймаларда, сирегірек өзендерді және тоғандарды мекендейтін балықтарда кездеседі. Лигулезбен табан, мөңке, дөңмандай, ақ амур және т.б. көбінесе тұқы балықтар тұқымдасына жататын түрлері ауырады. Балықтар зоопланктоны көп су бойында, таяз суларда құртты жұқтырады. Инвазияның экстенсивтілігі 40 – 60 % дейін жетеді, ал интенсивтілігі 3 – 7 гельминт. Лигулез ауруы көбінесе көктем және жаз айларында шығады.

Аурудың белгілері. Ауру балық таяз суға, су жағасына, қорегі оңай табылатын орындарға жиі жиналады. Олар бүйірін немесе құрсағын жоғары ұстап жүзіп, тез ауланады және құстарға тез жем болады. Ауру балық арық келеді, құрсақтары торсып тұрады және плероцеркоид жиналған денесінің алды қатты болады. Кейде құрсағы жарылып, құрттар сыртына шығады.

Ауруды анықтау. Ауру балықты жарған кезде құрсақтан, баулы құрттар шығады.

Алдын алу шаралары. Емі жоқ. Аурумен күресу үшін, ауру балықтарды аулап жояды, балықпен қоректенетін құстарды үркітіп, олардың ұяларын бұзады. Егер балық өсіретін тоған шаруашылықтарында аралық иелерін құрту үшін қысқа қарай тоғанның суларын жібереді. Шұңқыр, құлама, орды сөндірілмеген әкпен дезинвазия жасайды (25 ц/га). Тоғандардың түбін кептіріп, жыртады. Тек содан кейін ғана суға балықтар жібереді.

Тоғандарда балықпен қоректенетін құстарға ұя салдырмайды. Ол үшін құс ұшып келетін уақыттарда оларды үркітетін әртүрлі құралдарды пайдаланады. Ауру балықтарды шоғырланған кезде жаппай ұстап алады. Суаттарға лигула ауруларына шалдықпайтын балықтарды жібереді. Мысалы, көксерке жыртқыш балық есебінде, ол барлық ауру және әлсіз балықтарды құртып жібереді, немесе сазан белбеу тәрізді паразиттерге зақымданбастан аралық иелерді – диаптомустарды және циклоптарды жеп құртады.

Балық лигулезі кең таралған гельминтоз, тұщы көлдерінде даму нәтижесінде плероцеркоидтарды жұқтырып мекендейді. Әсіресе балық шаруашылығында алдын алу шаралары өте маңызды. Келесі жылдары сауықтырылған тоғандарға майда, құртшабақтар жіберіледі. Биік өскен қиякөлең, қамыс т.б. шөптерді шауып тастап, жыл құстарына ұя салдырмайды. Ұсақ өсімдіктер басып кеткен жерлерді әлсін–әлсін тазалап, жинайды. Ол үшін құс ұшып келетін уақыттарда оларды үркітетін әртүрлі құралдарды пайдаланады. Көлдер мен көлтабан жағасында лигулез аурумен ауыратын балықтарды жинап, жойып жібереді. Сондықтан алдын ала күрес шараларына көп көңіл бөлінеді.

Балықтардың паразитарлық ауруларын және олардың қоздырғыштарының биологиясын үйрену олармен лигулез ауруының алдын–алу шаралары нәтижелі басты күрес жолдары болып есептелінеді.

Бұл дегеніміз – балық өнімділігін көтеруге еліміздің балық шаруашылығының алдында тұрған кешенді міндетті ойдағыдай орындауға өзінің септігін тигізеді [11].

Әдебиет:

1. Б.М. Махатов, К.Б. Исбеков, М.К. Байбатшанов, Н.А. Мелдебекова, Р. Қадыкен. Балық шаруашылығы I – ТОМ. – Алматы, 2013.
2. Б.М. Махатов, К.Б. Исбеков, М.К. Байбатшанов, Н.А. Мелдебекова, Р. Қадыкен. Балық шаруашылығы II – ТОМ. – Алматы, 2013.
3. В.И. Козлов, А.В. Козлов. Учебник по товарному рыбоводству.
4. Экономические решения. М.: Росинформагротех, 2017.
5. Куржыкбаев Ж. Рыбоводство – Астана, КазАУ, 2003.
6. М.С. Сабаншиев. Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары.
7. Мастер – план развития товарного рыбоводства в Республике Казахстан в 2011–2025 гг. Астана, 2011.
8. Рыбоводный технологический норматив по выращиванию белого амура в озерах–товарных хозяйствах по основным технологическим этапам. Алматы, 2013.
9. Рыбоводный технологический норматив по выращиванию толстолобика в озерах–товарных хозяйствах по основным технологическим этапам. Алматы, 2013.
10. Тшеугалиев Т.М. Балық өсіру. Алматы. «Қайнар», 1990.

11. Федоров Е.В., Убаськин А.В. Опыт рентабельного выращивания товарной продукции карпа и белого толстолобика в садках//Известия НАН РК. Серая биологическая и медицинская. № 2, 2014.
12. Ю.А. Привезенцев, В.А. Власов. Рыбоводство М. Издательство «Мир», 2007.

ӘОЖ 636. 084
ҒТАМР 16.00.01

БАЛЫҚТЫҢ ПАРАЗИТТІК АУРУЫ

М.С. Бақтыбаев¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Андатпа

Қабан қара су мен Бәйгелді және Жалпақ су көлдерімен қатар Сергеев су қоймасының балық өсіруде маңызы өте жоғары. Хилодонеллезге, әсіресе, қыстату кезінде бір жылдық қарп шалдығады. Бұл ауру жасанды бөгеттерде өсірілетін форель мен лосостың уақ шабақтарында кездеседі: сондай – ақ, бұл ауруға өсімдік қоректі барлық балықтар шалдыққыш келеді. Егер суқойманың экологиялық жағдайы нашарласа, балық организмі әлсірейді, ауру қоздырғыштардың саны молайады және басқа да осы сияқты себептерден барып ауру кең өріс алады.

Есіл өзеніне жақындау орналасқан Жалпақ су көлінде жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде жергілікті сүзгіге түскен хилодонеллезбен ауыратын балықтар тынышсызданып, су бетіне жақын жүзіп жүрді, тіпті судан ыршып шығып кеткісі де келеді. Терісі мен желбезегін паразиттердің тітіркендіруі салдарынан кілегей бөлінуі арта түседі.

Түйінді сөздер: балық қорған, балық көшеттігі, су қоймаларының балық өнімділігі, балық қамау, тұрпа балық.

ПАРАЗИТИЧЕСКИЕ БОЛЕЗНИ РЫБ

Бақтыбаев М.С.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Озера Кабан кара су и Баигелды, Жалпаксу и Сергеевское водохранилище играют очень важную роль при выращивании рыб. Особенно однолетние карпы болеют Химодонеллезом во время зимовки. Этим заболеванием болеют форель и мелкие чебаки лосося при искусственной плотине, а также к этим заболеваниям устойчивы все рыбы питающие этими растениями. Если в водоемах ослабляется экологическое состояние, организм рыб тоже ухудшается, увеличивается количество возбудителей болезни и т. др. причина болезни широко распространяется.

На озере Жалпақ су, расположенное близ к реке Ишим, в летнее время рыбаки ловят рыбу небольшими сетями, там где глубина воды неглубокая в сторону берега, рыбы больные хилодонеллезом очень беспокоятся и выплывают даже на поверхность. В связи с раздражением паразитов кожа и жабры выделяют тонкий слой слизи.

Ключевые слова: Рыбозаградительное сооружение, рыбопитомник, рыбопродуктивность водоемов, рыбоуловитель, рыбец.

PARASITIC DISEASE OF FISH

M. Baktybaev¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

The Kaban Kara su and Baigeldy lakes, Zhalpaksu and Sergeevskoe reservoir play a very important role in growing fish. Especially one – year – old carps suffer from chemodonellosis during wintering. This disease affects trout and small salmon chebaks at an artificial dam, and all fish that feed on these plants are resistant to these diseases. If the ecological condition is weakened in water bodies, the fish's body also deteriorates, the number of pathogens increases, etc., the cause of the disease spreads widely.

On the lake Zhalpak su, located near the Ishim River, in the summer time the fishermen catch fish in small nets, where the water depth is shallow towards the shore, the fish with hylodonellosis are very worried and

even swim to the surface. In connection with the irritation of the parasites, the skin and gills secrete a thin layer of mucus.

Key words: Fencing construction, fish hatchery, fish productivity of reservoirs, fish catcher, fish.

Кіріспе

Балықтар – алғашқы су жануарлары, бүкіл тіршілігі суда өтеді. Судың физика–химиялық қасиеті балық өсіру шаруашылықтары жұмысының тиімділігі анықтайтын ортаның маңызды факторларының бірі болып табылады [1].

Су – балық тіршілік ететін табиғи орта, сондықтан да балық өсірудің нәтижелері су сапасына тікелей байланысты. Балық тіршілігіне қажетті көптеген қоршаған орта факторларының ішінде су температурасының, газ және тұз мөлшерінің маңызы зор. Тұщы су қоймаларында су температурасы 0–30°C дейін болады және ол географиялық аймақтарға, ауа райына, жыл мезгіліне және тәулікке байланысты болады [2].

Балық шаруашылықтық маңызы бар су қоймаларында табиғи қорек қорының маңызы өте зор. Қоректік организмдерінің жағдайына байланысты табиғи су қоймалары бірнеше топқа бөлінеді (эвтрофты, олиготрофты, мезотрофты). Су қоймаларының осылай бөлінуі сол суда мекендейтін гидробионттардың саны мен сапасына байланысты.

Саны және сапалы гидробионттар құрамы су қоймаларының табиғи азық қорының негізгі анықтаушы көрсеткіштері болып саналады. Су қойнауларында ағзаның өсіп – өну нәтижесі тоқтаусыз биомассаның түзілуі өтеді. Сондықтан бұл көрсеткіштер су қойнауының табиғи балық қорын бағалауда балық шаруашылығында үлкен маңызды роль атқарады.

Тауарлы балықты өсіру арнайы тоған шаруашылықтарында, өзенді – тауарлы шаруашылықтарда, су қоймаларында, шағын су әуеттерінде және бассейндерде жүргізіледі.

Қыстық тоғандар (зимовальные) жас және кәрі балықтарды қысқы уақытта ұстау үшін керек. Шаруашылықтың көлеміне байланысты қыстық тоғандардың ауданы 0,2–1,5 га аралығында ауытқиды. Олардың тереңдігі ондағы қатпайтын су қабаты 1–1,2 м кем болмайтындай болуы керек.

Қыста төменгі температурада (0,1-0,3°C) балықтардың арасында суықтан болатын аурулар байқалады.

Суық сулы балық шаруашылығының негізгі объектісі бахта (қызқылтты). Суық суды тоғанды шаруашылықтарында көл көк шұарын, сүйрік, чуд ақ–сахасын және басқа да албырт тұымдас балықтарды өсіреді. Суық сулы балықтардың эмбрион инкубациясы 0,2–0,9°C, ал еталуы 12–15°C өтеді.

Осы көлдердің ішкі табиғи қоры толық бола тұра олардың балық және табиғи қорек қорының жағдайына зерттеулер жүргізілмеген.

Аталған үш көл бір–біріне жақын орналасқандықтан болар олардың гидрологиялық, гидрохимиялық және гидробиологиялық жағдайлары ұқсас келген. Соған қарамастан олардың өзіндік ерекшеліктері де бар болып шықты.

Қабан қара су мен Бәйгелді және Жалпақ су көлдерінің негізгі су көзі болып Есіл өзені саналады сондықтан болар, осында мекендейтін гидробионттар қауымдастығы бір біріне ұқсас болып келеді.

Есіл өзенінің ұзындығы 2450 км (Қазақстандағы ұзындығы 1400 км). Дүние жүзінде екінші реттегі ең ұзын сала саналады. Су жиналатын алабы 177 000 км².

1960 жылдан бастап өзен суын реттеп отыру үшін Вячеслав, Сергеев және Петропавл бөгендері салынған.

Қабан қара суында зоопланктондардың 12 түрі анықтаса, Бәйгелді көлінде 9, ал Жалпақ суда 10 түрі анықталды. Аталған су қоймаларында зоопланктондардың саны мен сапалық жағдайы да біркелкі болып келеді.

Зоопланктондардың саны Қабан қара суында 1017,4 мың. экз/м³, Бәйгелдіде 1021,5 және Жалпақ суда 1714,6 мың. экз./м³ тең болды. Сол секілді зоопланктондардың биомассасы Қабан қара суда – 26 г/м³, Бәйгелдіде 44 г/м³, және Жалпақ суда 33 г/м³.

Зоопланктонды организмдердің ішінде *Daphnia longispina*, *Diaptomus* секілді организмдер басым келгендігі байқалды.

Зообентосты организмдер негізінен былқылдақ денелер, хиромидалар мен олигохеттерден және басқа насекомдар дернәсілдерінен қалыптасқан.

Зерттеу әдістері

Қазақстан Республикасында 48 262 көл бар болса, соның біреуі ауыл шаруашылығы өндірістік коперативі «Кеңес» ауылынан алыс емес, Есіл өзеніне жақындау Жалпақсу көлінде жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде сүзгіге түскен балықтардың арасында хилодонеллез ауруымен ауыратын ауру балықтар тынышсызданып, су бетіне жақын жүзіп жүрді, тіпті судан ыршып шығып кеткісі де келеді. Терісі мен желбезегін паразиттердің тітіркендіруі салдарынан кілегей бөлінуі арта түседі. Балықтың денесі жасыл сұр түске айналады, тыныс алуы бұзылады.

Ірі балықтың тауарлық сапасы жоғары болады, жеуге жарамды бөлігі мол және етінің сапасы мен бағасы жоғары болғандықтан оны өсіру экономикалық жағынан тиімді болып келеді [3].

Жалпақсу көлінің негізгі су көзі болып Есіл өзені болып саналады сондықтан болар, осында мекендейтін гидробионттар қауымдастығы бір біріне ұқсас болып келеді.

Осыған орай, Есіл өзеніне жақындау орналасқан Жалпақ су көлінде жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде жергілікті сүзгіге түскен хилодонеллезбен ауыратын балықтар тынышсызданып, су бетіне жақын жүзіп жүрді, тіпті судан ыршып шығып кеткісі де келеді. Терісі мен желбезегін паразиттердің тітіркендіруі салдарынан кілегей бөлінуі арта түседі. Балықтың денесі жасыл сұр түске айналады, қиналып тыныс алатын балықтар байқалды.

Біздің жүргізген зерттеу жұмысымыздың атқарған орны Кеңес ауылының маңында Есіл өзеніне қарай Жалпақ су көлінде өткізілді. Жүргізілген зерттеу жұмысының мақсаты: Аурудың белгілеріне қарап, оны зерделей отыра, ақыр соңында ауруға нақты диагнозы қойылып, анықтауы болып табылады. .

Тері қырындысын зерттеу арқылы паразиттік ауру қоздырушыларын кілегейінен алынған жағындыны микроскоппен қарау арқылы диагнозын анықтадық.

Қазақстан Республикасында 48 262 көл бар болса, соның біреуі ауыл шаруашылығы өндірістік коперативі «Кеңес» ауылынан алыс емес, жаз айларында сүзгімен балық аулағанда, көлдің су жағасына қарай суы таяз жерлерде ауға түскен балықтардың арасында денесі жасыл сұр түске айналған балықтар байқалынды.

Ғылыми аңалықтары. Есіл өзенінің бойында орналасқан Байгелді көлінде тынышсызданған ауру балықтар, су бетіне жақын жүзіп жүреді, тіпті судан ыршып шығып кеткісі де келеді. Терісі мен желбезегін паразиттердің тітіркендіруі салдарынан

кілегей бөлінуі арта түседі. Балықтың денесі жасыл сұр түске айналады, тыныс алуы бұзылады. Балық терісінен азғантай кілегейді қырып алады да, оны физиологиялық ерітіндінің бір тамшысымен төсеніш шынының үстіне салып араластырады. Содан кейін қыл аяқтыларды табу үшін микроскоппен қарауы болып табылады.

Қоздырғышы болған *Chilodonella curgini* көбею үшін төменгі температураның қолайлы болғаны хилодонеллез ауруына шалдығуы бұл тұқының тек қысқы мерзімде көбірек кездесетіні.

Хилодонеллез. Қоздырғышы – *Chilodonella curgini* теңкірпікті инфузория. Инфузорияның ұзындығы 45–70 мм және ені 38–55 мм. Ол артқы жағында аздап шұқыры бар, жүрек тәріздес келеді.

Ауру көбінесе ауру балықтың сау балықтармен тікелей араласуынан жұғады. Аурудың пайда болуының алғашқы себептерінің бірі – балықтың күйінің нашарлығы және су температурасының 1 градусқа дейін төмендеуі (күзде және қыстың екінші жартысында).

Зерттеу нәтижелері

Хилодонеллез ауруына байланысты балықтың денесі жасыл сұр түске айналады. Ал жалпы балықтарға қорғаныштық түс тән, бұл балықтардың тіршілік ортасына сай, оларды байқалмайтындай етеді. Ол пигментті клеткалардың әртүрлі комбинацияларынан пайда болады. Түстің қоюлығы немесе ашықтығы пигментті клеткалардың қалыңдығына байланысты.

Шөптесінді түс – арқасы қоңырлау, жасылдау немесе сарғыштау, әдетте бүйірінде көлденең жолақ немесе өрнек болады. Қалың шөпті немесе маржанды рифтердің балықтарына тән. Мысалы: тұщы судағылар – кәдімгі алабұға, шортан, т.т. теңіздегілер – теңіз таутаны – скорпена, губандардың көпшілігі, маржан балықтары, т.т.

Көптеген балықтардың негізгі терісі екі қабаттан тұрады: борпылдақ дәнекертканьнан тұратын сыртқы жұқа қабаты және тығыз дәнекертканан тұратын, қабыршақты қоршайтын, ішкі қабат. Бұл қабаттың қалақшалары, қабыршақтар арасына еніп, қабыршақ қалтасын құрайды.

Желбезектің негізгі қызметі газ алмасу – оттегін сіңіріп, көмір қышқыл газын бөліп шығару. Желбезек сондай – ақ су – тұз алмасуға да қатысады аммиак, мочевианы бөледі, су мен тұздар иондарын, әсіресе натрий ионын, сіңіреді және бөледі. Дөңгелек қауыздылардың тыныс алу органы жұтқыншақтан бөлініп қалыптасқан, шығу тегі энтодермальдік, желбезек қапшықтары.

Тыныс алу түтігі жұтқыншақтың ұзынан екіге бөлінуінен пайда болған. Төменгісі тыныс алу, жоғарысы ас қорыту. Түтік аяқталады, ол ауыз қуысынан ерекше клапанмен бөлінген. Миоганың дернәсілі – құмқазғышта тыныс алу түтігі болмайды, желбезек тесіктері жұтқыншаққа тікелей ашылады. Көпшілік миксиналардың желбезек тесіктері бірігіп желбезек қапшықтарынан едәуір кейін бір жұп болып ашылады. Тұнбаға көмілген миксиналарда су желбезек қапшықтарына мұрын тесігі арқылы барады [4].

Егер суқойманың экологиялық жағдайы нашарласа, балық организмі әлсірейді, ауру қоздырғыштардың саны молайады және басқа да осы сияқты себептерден барып ауру кең өріс алады [5].

Балықтар бірімен – бірі түрліше дыбыстар шығару арқылы байланыс жасайды. Дыбыстарды қабылдайтын: балықтар тіршілігінде маңызы зор.

Аталықтардың да, аналықтарының да екі – екіден жыныс бездері бар. Аталық безден бөлінген сұйықтық шовал деп аталады. Оның құрамында өте көп мөлшерде аталық жыныс жасушасы сперматозоидтар болады. Аналық безде уылдырық деп

аталатын майда жұмыртқа жасушалар жетіледі. Сүйекті балықтар сырттай ұрықтанады, сондықтан да өте көп мөлшерде уылдырық шашады.

Балықтарды көбейту үшін, арнайы балық зауыттарында қолдан ұрықтандырылып шабақтар өсіріледі. Бекіретелер, албырттар теңізден өзенге өрістеп, уылдырық шашады. Ал мысалға: өзен жылан балығы (Каспий теңізіне жерсіндірілген Жайық өзенінің сағаларында кездеседі. Бізде кәзірге дейін жақсы зерттелмеген түрі) керісінше, өзеннен теңізге өтіп уылдырық шашады. Ұрықтанған уылдырықтан бірте–бірте дернәсіл, одан шабақ өсіп жетіледі.

Аналық жыныс бездері ашық және жабық болады. Ашық типті аналық жыныс безінде өзіндік қуыс болмайды (бекіретелер, албырттар). Жетілген жұмыртқалар құрсақ қуысына түседі, одан жыныс тесігі арқылы сыртқа шығарылады. Жабық типті аналық жыныс безі екі түрлі болады: бүйір қуысты (тұқылар) және орталық қуысты (алабұғалар).

Балықтар теңіздерде, өзендерде, басқа су айдындарында, көлдерде күн сәулесі мол түсіп, су өсімдіктері көп өседі. Балдырлы көлде балық көп деген сөз соны аңғартады.

Ауруға шалдыққыштық және зақымдану жолдары. Хилодонеллезге, әсіресе, қыстату кезінде бір жылдық қарп шалдығады. Бұл ауру жасанды бөгеттерде өсірілетін форел мен лосостың уақ шабақтарында кездеседі: сондай–ақ, бұл ауруға өсімдік қоректі барлық балықтар шалдыққыш келеді. Ауру көбінесе ауру балықтың сау балықтармен тікелей араласуынан жұғады. Аурудың пайда болуының алғашқы себептерінің бірі – балықтың күйінің нашарлығы және су температурасының 1 градусқа дейін төмендеуі (күзде және қыстың екінші жартысында).

Аурудың белгілері. Ауру балықтар тынышсызданады, су бетіне жақын жүзіп жүреді, тіпті судан ыршып шығып кеткісі де келеді. Терісі мен желбезегін паразиттердің тітіркендіруі салдарынан кілегей бөлінуі арта түседі. Балықтың денесі жасыл сұр түске айналады, тыныс алуы бұзылады.

Күрес шаралары және профилактика. Профилактикалық шаралар үшін мыналарды істеу қажет: балықты қыстатын бөгетке жіберердің алдында ас тұзының 5 процентті ерітіндісіне 5 минут ұстау; балық тығыз болмас үшін суға сирек жіберу; бөгетке мұз қатқанға дейін балықты үстеп қоректендіру; қыстап шыққан балықтарды ерте аулап алу; бөгеттерді әлсін – әлсін дезинфекциялап және кептіріп отыру, ал түбін (табанын) жыртып тастау қажет.

Емдеу мақсатымен балық өсіретін заводтарда 20 минуттей қатынасы 1:10 000 формалинді ванналар қолданылады. Кейінгі уақытта балықты су ішінде емдеу әдісі қолданыла бастады. Ол үшін бөгеттерге 0,1–0,2 процентті ас тұзы ерітінділері құйылады.

Тек қыста көбірек кездесетін тұқының хилодонеллезге шалдығуы, оның қоздырғышы болған *Chilodonella cyprini* – ң көбеюі үшін төменгі t_0 – ның қолайлы болғаны. Балық паразиттерін жан – жақты және үйренудің екінші жағы бар. Көпшілік жағдайда балық адам, үй малдары мен тағы кәсіптік маңызы бар жануарларда зілді ауру туғызатын паразиттік құрттарды (дифиллоботриум, описторхис, метагонимус, т.б.) аралық иесі болып табылады. Шала піскен, қуырылған балық еті адамның ас қорыту жолында түссе, жоғарыда аты аталған паразиттер өзінің дамуын адам организмінде жалғастырады

Жоғары балық өнімін алу үшін жайылымдық көлдерді тыңайту және балықтарды қоректендіру сияқты интенсификациялау шараларын қолдануға болады [6].

Қыстау қолайлығын тудыратын ортаның ең маңызды факторларының бірі – көлдің термикалық режимі. Қыстау кезінде судың қажетті температурасы 1–2°С тең болады [7].

Балық паразитофаунасы дегеніміздің өзін қоршаған ортаның белгілі бір жағдайында қалыптасқан және өзінің өзгерістерінде оған тәуелді, көп сырлы патологиялық кешен деп түсіну керек. Паразиттерге сыртқы орта әсер етеді. Мысалы, эктопаразиттер, жұмыртқа, кейбір дернәсілдік, (мирацидий, церкария) кезеңдері. Жұмыртқалар мен дернәсілдер сыртқы ортада таралу кезінде көптеп қырылады, тек жұмыртқалардың санының шектен тыс көп болуымен ғана қалпына келеді. Табиғи жағдайда паразиттер шартты түрде аз мөлшерде кездеседі, олардың балыққа әсері салыстырмалы түрде әлсіз және аурудың пайда болуы сирек байқалады. Егер суқойманың экологиялық жағдайы нашарласа, балық организмі әлсірейді, ауру қоздырғыштардың саны молайады және басқа да осы сияқты себептерден барып ауру кең өріс алады.

Су жаңалап, балықтың уылдырық шашпай қоюы мүмкін, ұрпақ өрбітетін балықтарды бір аналық және екі аталықты кешке қарай бірге жібереді. Аналық балық келесі күні ертеңгілікте уылдырық шашады [8].

Балықтар – пойкилотермді жануарлар, олардың бүкіл физиологиялық процестері қоршаған ортаның температурасына тәуелді. Оның әсерінен тыныс алу процестері, қоректену қарқыны, мінез – құлқы, көбеюі, әсіресе организмнің қорғаныс реакциялары едәуір өзгерістерге ұшырайды.

Паразитарлық аурулар балықтың өсу қарқынын төмендетіп, өсімталдығын кемітіп, дене пішінін бұзып, етінің сапасын түсіріп, ақыр аяғында жаппай қырылуына әкеледі. Олардың келтіретін зияны әр түрлі. Ішекте көптеп ұшырасып, иенің қорытатын қоректік заттарын сорып, балықты жүдетеді. Балықтың ұлпаларын бекіну органдарымен жарақаттап, ол органдардың қалыпты қызметін бұзады.

Балықтардың ауруларын білу, олармен күрес жүргізу шараларын практика жүзінде дұрыс қолдану мәселелері ихтиопатология саласында жұмыс істейтін ихтиологтар мен балық өсірушілердің білім деңгейіне байланысты. Балық ауруларының теориясы мен профилактикасы жағынан жақсы жетістіктерге қол жеткен. Инвазиялық ауруларға қарсы – фенотиазин, феносал, органикалық бояулар т.б. дәрі – дәрмектер жасап шығарылған. Қазір суды және балықтарды залалданудан сақтау үшін әр түрлі жаңа әдістер табылуда (оның бірі – ультракүлгін сәулемен заласыздандыру тәсілі) [9].

Бірінші жылғы тіршілігінде балықтарға судың ағыстылығы қажетсіз болғандықтан, үздіксіз өсіруде су тұыну біршама қысқарады. Ағыстылық болмағандықтан көлге түскен қорек пен тыңайтқыштар өнімділік процесінде зат айналымға алынады. Бұл көлдегі балық өнімділігін 2 есеге арттырады [10].

Нәтижелерін талдау

Жылдың ең суық ауа райы айларында яғни тек қыста көбірек кездесетін тұқының хилодонеллезге шалдығуы, оның қоздырғышы болған *Chilodonella surgini* –н көбеюі үшін төменгі t_0 – ның қолайлы болғаны.

Хилодонеллезге, әсіресе, қыстату кезінде бір жылдық карп шалдығады. Бұл ауру жасанды бөгеттерде өсірілетін форел мен лосостың уақ шабақтарында кездеседі: сондай – ақ, бұл ауруға өсімдік қоректі барлық балықтар шалдыққыш келеді. Ауру көбінесе ауру балықтың сау балықтармен тікелей араласуынан жұғады. Аурудың пайда болуының алғашқы себептерінің бірі – балықтың күйінің нашарлығы және су

температурасының 1 градусқа дейін төмендеуі (күзде және қыстың екінші жартысында).

Бөгеттерге құйылған 0,1–0,2 процентті ас тұзы ерітінділері, суда еріген тұздар балықтардың зат алмасуы мен резистенттілігіне әсерін тигізеді.

Ветеринарлық – санитарлық сараптау негіздерінде балық және балық өнімдерін ветеринарлық – санитарлық сараптау

Балық және балық өнімдері (МЕМСТ 7636 – 55) стандартқа сәйкес екі жағдайда зерттеледі:

- 1) Дәрежесін анықтау үшін;
- 2) Тағамдық жарамдылығын анықтау үшін.

Балық және балық өнімдерінің сапасын анықтау үшін әрбір партия тексерілуі керек. Балық салынған ыдыстың сыртындағы маркерлеуін қарағаннан соң, әрбір балық партияларының 5% – ы сынама ретінде алынады.

Қорытынды

Сауда орындарында балық және балық өнімдерін ветеринарлық – санитарлық сараптау ережесі бойынша төмендегі зертханалық зерттеу тәсілдері ұсынылады: бактериоскопия, аммиакты Неселер бойынша анықтау, фаршты қыздыру арқылы күкіртсутекті анықтау, рН – ты анықтау, пісіріп сынау.балықтық сапасын объективті тұрғыдан анықтау үшін пероксидазаға реакция, редуктаза сынамасы, сондай – ақ МЕМСТ бойынша аммиакты Эбер реактивімен және күкіртсутекті анықтау көрсетілген.

Балық терісінен азғантай кілегейді қырып алады да, оны физиологиялық ерітіндінің бір тамшысымен төсеніш шынының үстіне салып араластырады. Кілегейінен алынған жағындыны микроскоппен қарау арқылы диагнозын анықтадық. Паразитарлық аурулар балықтың өсу қарқынын төмендетіп, өсімталдығын кемітіп, дене пішінін бұзып, етінің сапасын түсіріп, ақыр аяғында жаппай қырылуына әкеледі. Олардың келтіретін зияны әр түрлі [11].

Балықтардың паразитарлық ауруларын және олардың қоздырғыштарының биологиясын үйрену олармен нәтижелі күрес жолдарын істеп шығуға мүмкіндік береді.

Бұл дегеніміз – балық өнімділігін көтеруге еліміздің балық шаруашылығының алдында тұрған кешенді міндетті ойдағыдай орындауға өзінің септігін тигізеді.

Әдебиет:

1. Б.М. Махатов, К.Б. Исбеков, М.К. Байбатшанов, Н.А. Мелдебекова, Р. Қадыкен. Балық шаруашылығы I – ТОМ. – Алматы, 2013.
2. Б.М. Махатов, К.Б. Исбеков, М.К. Байбатшанов, Н.А. Мелдебекова, Р. Қадыкен. Балық шаруашылығы II – ТОМ. – Алматы, 2013.
3. В.И. Козлов, А.В. Козлов. Учебник по товарному рыбководству: Экономические решения. М.: Росинформагротех, 2017.
4. Куржыкбаев Ж. Рыбоводство – Астана, КазАУ, 2003.
5. М.С. Сабаншиев. Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары.
6. Мастер – план развития товарного рыбководства в Республике Казахстан в 2011–2025 гг. – Астана, 2011.
7. Рыбоводный технологический норматив по выращиванию белого амура в озеро–товарных хозяйствах по основным технологическим этапам. – Алматы, 2013.
8. Рыбоводный технологический норматив по выращиванию толстолобика в озерно–товарных хозяйствах по основным технологическим этапам. – Алматы, 2013.
9. Тшеугалиев Т.М. Балық өсіру. Алматы. «Қайнар», 1990.

10. Федоров Е.В., Убаськин А.В. Опыт рентабельного выращивания товарной продукции карпа и белого толстолобика в садках//Известия НАН РК. Серая биологическая и медицинская. №2, 2014.
11. Ю.А. Привезенцев, В.А. Власов. Рыбоводство М. Издательство «Мир», 2007.

ӘОЖ 636. 084
ГТАМР 16.00.03

ӘРТҮРЛІ ГЕНОТИПТІ СИММЕНТАЛЬ ТАЙЫНШАЛАРЫНЫҢ МІНЕЗ – ҚҰЛҚЫ РЕАКЦИЯЛАРЫ

М.С. Бақтыбаев¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативі «Кенес» ауылының сиыр малдарына генетикалық қабілеті мен азықтандыру жағдайынан басқа мінез – құлқы реакциясы әсер етеді. Мақсатын зерделеуде өсімтал тайынша – қашарларды күтіп – бағуда үш топ іріктелініп (әрқайсысы 12 бастан) симменталь бойынша әртүрлі тұқымның қандастары іріктелініп алынды. Тәжірибе уақытында азық қорытылуы бойынша жануарлардың мінез – құлықтарына хронометражды бақылау жүргізілді. Жануарлардың мінез – құлықтарын азықтарды қорытуы бойынша тәжірибе уақытында өткізілген хронометражды зерттеу нәтижелері. Өсімтал тайыншаларды байлаусыз емін – еркін бос ұсталды. Тәжірибедегі тайыншалардың суаруы мен азықтандыру режимдері бірдей болды. Біз дем алатын уақыты мен жануарлардың бір тәуліктің ішінде белсенді тіршілік уақытын тіркедік. Өткізілген хронометражды зерттеудің нәтижесінде тайыншалардың әртүрлі генотипті әртүрлі мінез – құлқы реакциялары анықталды. Жануарлардың кейбір мінез құлық элементтері тек қана өзара байланысты емес, сонымен бірге функционалдық белсенділігі алмасу процессінде әрі сол сияқты жануарлардың өсуі мен даму қарқыны да байланысты болатыны анықталды.

Түйінді сөздер: Тұқымды тану, мақылдау, ұнамды тип, болбыр (шымыр емес, бос), жетілмей қалуы, төмен өнімді малды бөліп алу, құбылыс.

ПОВЕДЕНЧЕСКАЯ РЕАКЦИЯ СИМЕНТАЛЬСКОГО МОЛОДНЯКА РАЗЛИЧНОГО ГЕНОТИПА

Бақтыбаев М.С.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

В сельскохозяйственном производственном кооперативе «Кенес» в ауле Кенес коровы генетического потенциала влияют на поведенческие реакции. С целью изучения содержания ремонтного молодняка, нами по принципу пар аналогов, были отобраны три группы телок (по 12 голов в каждую) с различной кровностью по симменталам. При изучении поведения животных были проведены хронометражные наблюдения во время опытов по переваримости кормов. В результате проведенных исследований установлено, что телки различного генотипа имели различные поведенческие реакции.

Растущие телки содержались в неприязном содержании. Режим кормления и поения опытных телок было одинаковым. Мы зарегистрировали время отдыха телок и время активной жизни в течение суток. В результате проведенного хронометражного исследования у телок определились различные генотипические и поведенческие реакции. У животных некоторые элементы поведенческого характера между собой не связаны, вместе с тем определены обменный процесс функциональной активности, а также взаимосвязь темпа роста и развития животных.

Ключевые слова: апробация породы, производственный кооператив, желательный тип, обвислый, вялый, недоразвитие, выранный скот, процесс, явление.

THE REACTION TO THE BEHAVIOR OF YOUNG INDIVIDUALS WITH DIFFERENT GENOTYPES

M. Baktybaev¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

In the Kenes agricultural production cooperative in the village of Kenes, cows of genetic potential influence behavioral responses. In order to study the maintenance of young stock, by the principle of pairs of

analogues, we selected three groups of heifers (12 heads each) with different blood levels according to simmentals. Studies of the behavior of animals were carried out timing observations during experiments on the digestibility of feed. As a result of the research, it was established that heifers of different genotypes had different behavioral reactions.

Growing heifers were kept in no tethered content. The feeding and watering regime of the experienced heifers was the same. We registered the time of the heels' rest and the time of active life during the day. As a result of the timing study, various genotypic and behavioral responses were determined in the heifers. In animals, some elements of a behavioral nature are not related to each other, however, the metabolic process of functional activity is determined, as well as the relationship between growth and development of animals.

Key words: approbation of the breed, saggy, production cooperative, underdeveloped, process, phenomenon.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативі «Кеңес» Шал ақын ауданының 7 ауылы кіреді. Олар: Городецкий, Николаевка, Приишимский, Бірлік, Кенес, Жаңа –жол, Жаңа – талап ауылдарының тұрғындарының жеке меншік мал өнімдерін 2 – 3 жеке меншіктік арнайы даярланған шағын көлікпен сүт жинайды. Тұрғындармен есеп айырсуы 15 тәулік аралығында. Сүт литрі 80 теңгеден жинап әкелінген сүтті тоңазытқышы бар 2 тонналық танкирге құйылып уақытша сақталып, содан кейін келісім бойынша Петропавл қаласының сүт зауыттарынан арнайы сүт таситын машина келіп, жиналған сүтті қабылдап алып литріне 95 теңгеден келісім бойынша ақша қалдырып кетеді. Мінекей осылай ауыл тұрғындары өздерінің жеке меншік дербес мал қораларында сиыр өсіріп, оның сүтінен пайда табам деген шаруа иелерінің сауған сүт өнімі олардың көзінше ақшаға айналуға. Олардың сүт бизнесіне деген қызығушылығы оянып, енді сиыр мал санын көбейтуге атсалысуда.

Мысалға солардың бірі Кеңес ауылының іскер жігіттерінің бірі болып есептелетін Байдалин Орал деген азамат 100 басқа жуық қазақтың ақ бас малы мен қырдың қызыл сиыр тұқым тайынша – қашарларын әкелді [1]. Ол етті тұқым малы ертең бұзаулағаннан кейін бұзау енесінің бауырында 6 – 8 ай болады. Қырдың қызыл тайынша – қашарларын бұзаулағаннан кейін, тек саууға деп арнап ұстап отыр. Ертең көктемде бұзаулағаннан кейін сауылған сүтін «Кеңес» ауыл шаруашылық өндірістік кооперативіне литрі 80 – теңгеден, күнделікті сауған сүт мөлшерін «Кеңес» ауыл шаруашылық өндірістік кооперативіне тапсырып, қолма – қол берілетін мол ақшаға кенелуі болып табылады.

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативі «Кеңес» ауыл тұрғындарының қораларында бағып отырған сиырларының негізі жергілікті қырдың қызыл сиырлары.

Аудан әкімшілігінің қолдауымен мал асылдандыру мақсатында асыл тұқымды 14 бас бұқа берілген. Асыл тұқымды бұқаларды азықтандыру алдында дәнді жарып, ұнтақтап, мыжып берсе қорытылуы жақсарады. Оның үстіне, бірнеше жем түрін араластыру арқылы, бірінің – бірі аминқышқылдық, минералдық, витаминдік құрамын байытуының арқасында, жем қосындысының құнарлығын арттыруға болады. Бұл, әсіресе, тұқымдық бұқаны азықтандыруда қолданылатын ұтымды әдіс. Етті бағыттағы тұқым бұзауларын енесінің бауырында, жеммен қосымша азықтандыра отырып өсірген дұрыс. Ірі қара мал етінің өніміне және еттік қасиетіне, оның жасының әсері өте мол [2].

Кеңес ауылының өзінде 4 бұқа. Малдың көп өнім беруі, оның генотипіне байланысты. Генотип деп организмнің басты даму бағытын анықтайтын бүкіл тұқым қуалау информациясын түсіну керек. Түрлер, тұқымдар, аталық із қасиеттерінің және

жануарлар белгілерінің тұрақтылығы осыған байланысты. Жануарлар онтогенезі процесінде оның генотип ашылып, фенотип қалыптасады.

Жануарлардың сыртқы ерекшеліктері мен өнімділік қасиеттерінің бүкіл жиынтығын фенотип деп, ал тұқым қуалайтын факторларының кешенін, ата-енелерінің жыныс клеткалары арқылы берілген генетикалық информацияның бүкіл күрделі құрылымын генотип деп атайды.

Генотип бүкіл даму процесін реттеп отыратын біртұтас жүйе.

В. Иогансен бойынша, генотип дегеніміз берілген организмнің онтогенезі барысында сыртқы орта факторларына қайтаратын жауап беру барысында сыртқы орта факторларына қайтаратын жауап беру нормасын білдіреді. Ол жануардың алуан түрлі ерекшеліктерін дамытып қана қоймай, сондай – ақ оларды белгілі дәрежеде ұрпақта сақтауды қамтамасыз етеді. Генотип организмнің сыртқы жағдайларға жауап нормасын анықтайды. Жағдайлар өзгерсе – жауап беру нормасы да өзгереді.

Мүйізді ірі қара малды сүт өндіру бағытында өсіргенде, сүттілік өнімділігін алдын ала болжап, бағалай білу қажет.

Сиыр сүттілігі бірқатар жағдайларға байланысты өзгереді. Малдың басқа да өнімділігі секілді, шаруашылықтағы сиыр сүттілігі мен майлылығы ең алдымен оның шыққан тегіне, яғни тұқымына, қанының тазалығы мен асылдығына байланысты тек тұқымында жоғары өнімділік қасиеттері бар мал сол өнімділікті көрсете алады. Әрине, ол асыл тұқымдық қасиеттерді жетілдіріп, мал басынан мол өнім алу үшін, малды жастайынан бағып – күтіп, құнарлы азықтандыру қажет. Жылдық сүттің орташа майлығын анықтау әр айда сауылған сүтті (мысалы, 400 кг) сол айда анықталған сүттің майлығына (4 % – ке) көбейтіп, майлылығы бір пайыздық сүтке айналдырады [3].

Мал өнімділігінің тұқымдық қасиеттерімен берілетін ішкі генотиптік потенциалы (мүмкіндігі) жан – жақты дамып, көрінуі үшін жеке бас даму барысында, яғни онтогенезде, сол қасиеттер дамуына себеп болатын сыртқы ортаның фенотиптік жағдайларының ең бастысына – дұрыс азықтандыру, содан кейін күтіп – баптау жағдайлары жатады. Ауыл жағдайында жеке меншік дербес мал қораларында сиыр өсіріп, оның сүтінен пайда табам деген шаруа иелері бұл мәліметтер мен белгілерді жете меңгеріп, өз ісінде орынды қолдана білуге тиіс.

Мал өнімділігі, оның ішінде сүттілігі, ең алдымен оны дұрыс және құнарлы азықтандыруға байланысты. Өйткені, мал өнімділігінің тұқымдық ішкі мүмкіндігінің жетіліп, іске асуына сыртқы ортаның, ең бастысы қоректену факторларының оңтайлы жағдайы туғызылуы қажет.

Генетикада қолданылатын зерттеу тәсілдері. Будандастыру гибридологиялық талдау тәсілін айқын белгілерімен ажыратылатын малдарды будандастыру үшін қолданылады, содан кейін ұрпақтардың қайсысы бірінші, қайсысы соңғысы екенін айқындайды [4].

Зерттеу әдістері

Кеңес ауылында Базарбеков Жоламан деген елдің іскер жігіті бұрынғы Кеңес Одағы кезіндегі босап қалған мал ғимаратын қазіргі заманға сай күрделі жөндеуден өткізіп, ірі қараға арналған қора – жайға қойылатын санитарлық – гигиеналық талаптарға сай даяр ауыл маңында орналасқан босап қалған мал қорасын іске қосылды. Мал қорасына жүргізілген күрделі жөндеуге жұмыссыз отырған ел жігіттерінен бір бригада ұйымдастырып, солардың арқасында істері алға басты деп айтуға болады. Ол бригада осы күнге дейін мал қорасы маңында жұмыс атқаруда. Осы тірліктің барлығы Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың

ауылдық жерлерде жұмыспен қамту мәселерін шешу мақсатында «Еңбекпен қамту – 2020» бағдарламасын жүзеге асыру. Бағдарламада ауыл тұрғындарының жеке меншік ісін ұйымдастыруға бюджеттен қаражат бөлу қарастырылған. Елбасы атап өткендей, шағын бизнес ұрпақтан – ұрпаққа берілетін жанұялық дәстүр болуы тиіс. Ел жігіті Базарбаев Жоламан даяр ірі қара мал фермасына әкелген 100 басқа таман асыл тұқымды симментал етті – сүтті тұқым тайынша – қашарлары өздерінің бұқаларымен бірге. Симменталь тұқымы етті – сүтті тұқымға жатады [5].

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативі «Кеңес» шаруашылығының мал қораларында ғылыми – өндірістік тәжірибе жұмыстары жүргізілді.

Жануарлардың жүйке қызметінің типі, темпераменті, мінез – құлықтары, реакциялары да өзгерген. Олардың мінез – құлығын зерттеу оны басқара білуге, азықтандыру және тынықтыру уақытын реттеуге мүмкіндік береді, мұның өнеркәсіптік кешендерде малды топтап бағуға қалыптастыру үшін маңызы бар.

Ғылыми жаңалығы: Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативі «Кеңес» ауылында әр түрлі генатипті симменталь тұқым тайынша – қашарларының мінез – құлығын зерделеуде оларды азықтандырғаннан кейін жеген азығының қорытылу уақытын реттеуге мүмкіндік беруін анықтауда, онда жануарлардың кейбір мінез – құлық элементтері тек қана бір – бірімен байланыстылығы емес, сонымен бірге зат алмасу процесіне функциональды белсенділігі мен жануарлардың өсіп – даму қарқындылығына байланысты болатыны анықталды.

Симментал етті – сүтті тұқым тайынша – қашарлары мінез – құлығының ерекшеліктері және жануарлардың жаңа орында басқа режимге байламай күтіп – бағуына, тынығу орнын иеленуіне сипатына, т.с.с. жақсы бейімделеді. Симменталь ірі қарасы асыл тұқымды мал шаруашылықтарының табындарын толықтыруда ерекше рөл атқарды, асылдандыру үшін қолданылады, себебі, бұл тұқым етті және сүтті, ал тірілей салмағы көп болады. Симментал ірі қара малы жақсы бордақыланады, еті дәмді [6].

Жануарлардың жүйке қызметінің типі, темпераменті, мінез–құлықтары, реакциялары да өзгерген. Симменталь тұқым тайынша–қашарларының мінез–құлығын зерттеу оны азықтандырғаннан кейін жеген азығының қорытылу уақытын реттеуге мүмкіндік беруін анықтау.

Ауыл жағдайында жеке меншік дербес мал қораларында сиыр өсіріп, оның сүтінен пайда тадам деген шаруа иелері бұл мәліметтер мен белгілерді жете меңгеріп, өз ісінде орынды қолдана білуге тиіс.

Жыл сайын әрбір 100 сиырдан алынған төлдің саны табын ұлғаюының қарапайым да негізгі көрсеткіші болып табылады. Малды тікелей генатипі бойынша бағалау арқылы сұрыптау қажеттігін туғызады [7].

Жануарлардың мінез – құлығы туралы ғылым этология деп аталады.

Соңғы жылдары мінез – құлық генетикасы саласында жүргізілген жұмыстардың мал шаруашылығы үшін зор теориялық және тәжірибелік маңызы бар. Мәселен, Б.И. Моховтың зерттеулері арқылы күшті, жуас қозғалмалы (тез) жүйке қызметі типіне жататын бестужев тұқымдарының сиырларында зат алмасу едуді қарқынды, сүт өнімділігі жоғары және азықтың өтелуі жақсы болатыны анықталған. Табиғи және қолдан сұрыптау барысында жануарлардың мінез – құлығы реакцияларының қалыптасуын кезінде Ч. Дарвин де зерттеген болатын. Жануарлардың мінез – құлығы туралы ғылымның дамуына И.П. Павлов зор үлес қосты. Ол шартты рефлексдердің (инстинктердің) ролін эксперимент жолымен анықтады. Осынау маңызды проблеманы

зерттеуде В.А.Н. Северцовтың жұмыстары өте маңызды орын алды. Ол эволюция процесінде жануарлар сыртқы ортаның тез өзгеретін жағдайларына аса бейімделгіштік көрсетеді деген қорытындыға келді. Оның пікірінше, алдымен жануарлардың мінез – құлығынында бейімдеушілік өзгерістер туады да, одан соң бүкіл организмде анатомиялық – физиологиялық өзгерістер болады. А.Н. Северцов «Эволюция және психика» деген жұмысында жоғары сатыдағы жануарлар үшін мінез – құлықтың шешуші маңызы бар екенін атап көрсетеді. Ол тұқым қуалаушылық қабілетке сай дамиды да, табында, қолға үйрету, мақсатты жаттықтыру барысында нығая түседі. Шартсыз рефлексдер негізінде қысқа мерзім ішінде көптеген жануарларда бірқатар дұрыс реакциялар қалыптастыруға болатыны анықталған. А.П. Храмов зерттеулерінің нәтижесінде қара ала малдың табынына этологиялық құрылым тән екені анықталған, оған сәйкес жануарлардың күзетшілік және зерттеушілік мінез – құлығы бойынша ажыратылатын үш тобын (бастаушылар, көсемдер және табын) бөліп көрсетуге болады. Табын құрылымына байланысты мінез – құлық ерекшеліктері жануарлардың өнімділік және көбею қасиеттеріне әсер етеді, бастаушылар тобындағы сиырлардың сүт өнімділігі табындағы жануарлардың сүт өнімділігіне қарағанда қашан да төмен болады, ал бастаушылар мен көсемдер тобындағы сиырлардың көбею көрсеткіштері (өніп – өсу қасиеттері) қашан да жақсы болады.

Біздің еліміздің ғалымдары жануарлардың жүйке қызметінің типтері мен олардың мінез – құлық реакцияларының шаруашылыққа аса пайдалы белгілері арасында (сүт өнімділігінің деңгейі, сүттің құрамы, организмнің иммунобиологиялық реакциясы, сүт шығу жылдамдығы, бұқалары ұрықтарының сапасы, стресске төзімділігі және т.с.с.) байланыс бар екенін анықтады. Симменталь тұқымы сиырларының организмінде зат алмасудың барынша қарқынды өтетінін, қан сарысуындағы белоктардың көп болатынын О.Б. Семенов мен И.М. Панасюктің зерттеулері көрсетті.

Жүйке қызметінің әр түрлі типіне жататын сиырлардың сүттілігі де түрліше болады. Аз қозғалғыш типке жататын сиырлардан сүт көп, ал әлсіз типке жататын сиырлардан – аз сауылған. Сүттің құрамы да, сауын кезеңі қисық сызығының сипаты да өзгеше болған. Әлсіз типке жататын сиырлардың сауын кезеңінің қисық сызықтары тез төмендейді. Сиырлардың жүйке қызметінің типтерін қимыл – қоректік шартты рефлексдер әдістемесі бойынша, қан сарысуындағы белоктың мөлшері бойынша және электрофарез әдісі (белоктық фракция) бойынша рефрактометрлік жолмен анықтайды.

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативі «Кеңес» ауылының сиыр малдарына генетикалық қабілеті мен азықтандыру жағдайынан басқа мінез – құлық реакциясы әсер етеді. Өсімтал тайынша – қашарларды мақсатқа сай бағыттап зерделеуде күтіп – бағуда әртүрлі асыл тұқымды симменталь асыл тұқымды ірі қара малы бойынша әрқайсысы 12 бастан тұратын үш топ іріктелініп алынды. Тәжірибе уақытында азық қорытылуы бойынша жануарлардың мінез – құлықтарын хронометражды зерттеу жүргізілді.

Өсімтал тайыншаларды байлаусыз емін – еркін бос ұсталды. Тәжірибедегі тайыншалардың суаруы мен азықтандыру режимдері бірдей болды. Біз дем алатын уақыты мен жануарлардың бір тәуліктің ішінде белсенді тіршілік уақытын тіркедік. Өткізілген хронометражды зерттеудің нәтижесінде тайыншалардың әртүрлі генотипті әртүрлі мінез – құлық реакциялары анықталды. Жануарлардың мінез – құлықтарын азықтарды қорытуы бойынша тәжірибе уақытында өткізілген хронометражды зерттеу нәтижелері төмендегені келесі Кесте 1 – де келтірілген.

Кесте 1 Әртүрлі асыл тұқымды симменталь асыл тұқымды ірі қара малы бойынша өсімтал тайынша – қашарларының мінез – құлықтарын хронометражды бақылау

Көрсеткіш	Жануарлардың, әртүрлі тұқымның қандастары		
	I топ 50 %	2 топ 75 %	3 топ 62,5 %
Түрегеп тұрғанда, мин	427,8±43,2	448,2±54,6	456,4±38,2
Жатқанда, мин	826,4±36,4	795,6±42,4	814,5±28,6
Жүргенде, мин	185,8±0,4	196,2±0,6	169,1±0,4
Шөп жегенде, мин	268,4±26,8	274,3±29,7	286,4±24,5
Құрама жем жегенде, мин	18,2±0,4	18,2±0,5	18,5±0,6

Этологиялық бақылау көрсеткендей, сол неболмаса тіршілік әрекеті жиі мінез – құлығы мақсатына сай тікелей бағыттайды. Мысалға, тайынша – қашардың үнемі тынығатын жайлы орны болуға тиіс. Күшті, жуас қозғалмалы (тез) жүйке қызметі типіне жататын асыл тұқымды сиырларында зат алмасу едәуір қарқынды, сүт өнімділігі жоғары және азықтың өтелуі жақсы болатыны анықталған.

Тайынша – қашарлардың өсіп дамуымен кейбір мінез – құлық элементтері байланысты болады. Мысалға азықты қабылдау ұзақтығы тәуліктік орташа өсуімен және тірілей салмағы мен тығыз байланысты. Қорыта келе, жануарлардың кейбір мінез құлық элементтері тек қана өзара байланысты емес, сонымен бірге функционалдық белсенділігі алмасу процессінде әрі сол сияқты жануарлардың өсуі мен даму қарқыны да байланысты болатыны анықталды.

Зерттеу нәтижелері

Малдың тұқымдық қасиеті деп оның өнімі өзінен артық болмаса кем емес, сапалы ұрпақ беру қабілетін айтады. Малдың бұл қабілеті, сайып келгенде, оның генатипіне, яғни тұқым қуалаушылық – нәсілдік қасиетіне байланысты.

Әсіресе малды байламай бағу үшін күшті, денсаулықтарына нұқсан келтірмей, өнімділігін кемітпей және азықты жақсы пайдалануын қамтамасыз ететін жүйке қызметі орнықты симментал етті – сүтті тұқым тайынша – қашарлары алынған.

Жануарлардың мінез – құлығының ерекшеліктері және олардың әр түрлі стресс жағдайларға төзімділігі сұрыптаудың айтарлықтай маңызды технологиялық белгілері болып табылады.

Осы заманғы мал қоралары өндірістің өнеркәсіптік сипатының талаптарына сай болуы және жануарлардың қалыпты тіршілік әрекетін қамтамасыз етуі тиіс

Мал шаруашылығы. Мемлекеттік көмек көрсету бағдарламалары. Ірі қара мал. Субсидияға бағыттау: Асыл тұқымды төлдерді арзандату; Етті – сүтті асыл тұқымды малдарға субсидия [8].

Қорытынды

Жануарлардың жүйке қызметінің типі, темпераменті, мінез – құлықтары, реакциялары да өзгерген. Құнажынның өсіп – дамудағы кейбір элементтердің байланыстығы да, даму да байқалады. Мысалға азықты қабылдау ұзақтығы тірілей салмағы мен орташа тәуліктік салмағының өсуімен тығыз байланысты, сол сияқты алынған мәліметтерді қорытындылайтын болсақ, онда жануарлардың мінез – құлық кейбір элементтері тек қана бір – бірімен байланыстылығы емес, сонымен бірге зат алмасу процесіне функционалды белсенділігі мен жануарлардың өсіп – даму қарқындылығына әсер етуі.

Симментал етті – сүтті тұқым тайынша – қашарлары мінез – құлығының ерекшеліктері және жануарлардың жаңа орында басқа режимге азықтандыру және байламай күтіп – бағуына, тынығу орнын иеленуіне сипатына, т.с.с. жақсы бейімделеді. Жануарлардың мінез – құлығы, олардың стресс жағдайларына жауап қайтаруды жүйке қызметінің типіне байланысты болғандықтан, олар тұқым қуалай беріледі.

Әдебиет:

1. Аманжолов К.Ж., Бексеитов Т.К., Сағынбаев А.Қ., Карибаева Д.К., Бисембаев А.Т., Жантлеуов Д.А., Косаев Т.К., Буралхияев Б.А., Ахметова Г.М., Спатай Н.Н., Бейсенов А. Қазақстан аймақтарындағы жергілікті жақсартылған сиырларды арнайы етті тұқым бұқаларымен будандастыру нәтижесінде алынған бұқашықтардың ет өнімділігі // Жаршы, 2017.–№1–2. – Б. 84 – 90.
2. Бексеитов Т.К., Криворучко Д.А. Неміс симментальдің ет өнімділігі // ПМУ Хабаршысы 2016. № 2. – С. 76 – 82.
3. Боев М.М., Стрекозов Н.И. Селекционно – генетические аспекты повышения жирности молока крупного рогатого скота // Вестник Российской сельскохозяйственной науки, 2009. № 2. С. 86 – 89.
4. Бурунбетова Қ.Қ. Генетика негіздері: Оқулық. – Алматы: ЖШС «Дәуір», 2013.
5. М. Арчибальд, Дж. Шуберт, Молочное и мясное скотоводство М.: 2004. – № 6. – С. 8 – 9.
6. Нургазы К.Ш., Досымбеков Т., Нургазы Б.О. Клинические показатели телок мясных пород и их помесей в условиях южного прибалхашья // Многопрофильный научный журнал Костанай, 2011. № 1.
7. Нургазы К.Ш., Кайруллаев К.К., Кулманова Г.А., Нургазы Б.О., Турганбаева Ф.А. Количественный и качественный состав стада крупного рогатого скота разных генотипов в условиях Южного Прибалхашья // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан, 2016.–№ 3. – С. 15–18
8. Ірі қара мал // Шағын бизнеске арналған 100 жоба. – Алматы, Қазақпарат, 2014. – Б.250–251

УДК 338.4:796.5:556.5
МРНТИ 71.01.11

ПОТЕНЦИАЛ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

Конырбаев Е.Г.¹, Дмитриев П.С.¹, Белецкая Н.П.¹, Шитов А.С.¹, Айтжанов Р.М.¹
¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Данная статья посвящена изучению ресурсного потенциала для развития туризма в Северо–Казахстанской области. Также в ней рассматриваются различные направления туризма, их возможности на территории данного региона, в том числе экологический туризм. Статья предусматривает масштабную работу в сфере образования, в экологической сфере, в благоустройстве населённых пунктов, а также в восстановлении культурных объектов и исторических памятников. Краеведение и экологический туризм – главные аспекты, которые лежат в основе развития объектов сакральной географии на территории Северо–Казахстанской области. Для развития туризма в стране проводится большая работа, и в первую очередь это разработка специальных программ по развитию внутреннего и выездного туризма. К тому же, туризм сегодня создает каждое десятое рабочее место в мире. Направления экологического туризма и краеведения являются одним из путей развития туризма в Северном Казахстане. В частности существуют способы создания системы территориальных структур в нашем регионе для реализации долгосрочных стратегических комплексных программ для дальнейшего развития туристско-рекреационных территорий. Необходимость оценивать экосистемный туризм как один из показателей развития рекреационных ресурсов для нашего региона.

Ключевые слова: туристский кластер, ресурсный потенциал, Северо–Казахстанская область, сакральные объекты, цифровизация, экологический туризм.

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТУРИЗМДІ ДАМУ МҮМКІНДІГІ

Е.Г. Конырбаев¹, П.С. Дмитриев¹, Н.П. Белецкая¹, А.С. Шитов¹, Р.М. Айтжанов¹
¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аннотация

Мақала Солтүстік Қазақстан облысында туризмді дамыту үшін ресурстық әлеуетті зерттеуге арналған. Сондай – ақ туризмнің түрлі салаларын, олардың осы аймақтағы мүмкіндіктерін, соның ішінде экотуризм сияқты туризм түрлерін талқылайды. Бұл мақалада өңіріміздің экологиялық туризмді дамыту жолдары, соның ішінде тарихи ескіріктерді қалпына келтіру жаңа экологиялық туристік бағыттарды айқындау, мәдени маңыздылығы бар нысандарды қалпына келтіру. Экологиялық туризм және өлкетану бағыттары Солтүстік Қазақстанда туризм бағыттарын дамытудың бір жолы болып табылады. Соның ішінде туристік рекреациялық кеңістікті шаруашылық жағынан игерудің ұзақ мерзімді бағдарламаларын жүзеге асыру үшін өңірімізде белгілі бір аумақтық құрлым жүйелері құру жолдары қарастырылады. Туризмді соның ішінде экологиялық туризмді дамытудың ресурстық көрсеткіштердің бірден бір көрнісі деп есептеу қажеттілігі. Туризмді тарихи мәдени ресурстар тобын туризмді дамытудың ресурстық көрсеткіштерінің бірден бір көрнісі деп есептеу. Бұл өз кезегінде аймақымыздың көне және жаңа тарихымен таныстыруда, ұлттық патриотизмді дамытуда, үлкен орын алады.

Түйінді сөздер: туристік кластер, ресурстық әлеует, Солтүстік Қазақстан облысы, сахна объектілері, цифрлау, экологиялық туризм.

POTENTIAL OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM

E. Konyrbaev¹, P. Dmitriev¹, N. Beletskaya¹, A. Shitov¹, R. Aitzhanov¹
¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

The article is devoted to the study of the resource potential for the development of tourism in the North Kazakhstan region. It also discusses the various areas of tourism, their opportunities in this region, including

such types of tourism as eco – tourism. The article provides for large – scale work in the field of education, in the ecological sphere, in the improvement of settlements, as well as in the restoration of cultural objects and historical monuments. Local history and ecological tourism are the main aspects that underlie the development of sacred geography in the North Kazakhstan region. A lot of work is being done to develop tourism in the country, and first of all, it is the development of special programs for the development of domestic and outbound tourism. In addition, tourism today creates one in ten jobs in the world. The directions of ecological tourism and regional studies are one of the ways to develop tourism Northern Kazakhstan. In particular, there are ways to establish a system of territorial structures in your region to implement long-term economic development for tourist recreational areas. The necessity to estimate the ecosystem tourism as one of the indicators of resource development. Recognizing the historical cultural resources group as one of the resource indicators of tourism development. This, in turn, acquainted with ancient and new history of our region, takes a big place in the development of national patriotism.

Key words: tourist cluster, resource potential, North Kazakhstan region, sacral objects, digitalization, ecological tourism.

Введение

Сегодня индустрия туризма считается наиболее динамичной и одной из самых высокодоходных сфер мирового хозяйства. В последнее время экологический туризм набирает большие обороты, связанные с тем, что все меньше остается мест в первозданном виде. Туристы все больше хотят заниматься таким видом отдыха, который способствовал бы обогащению их знаний о природе и человеке. Отсюда и происходит небывалая популярность туров с «образовательным компонентом». Немаловажным мотивирующим фактором развития экологического туризма является популяризация заботы о здоровье и поддержании физической формы. На основе данной тенденции активный отдых на открытом воздухе стал наиболее перспективным. Все больше туристы хотят, наряду с получением положительных эмоций от общения с природой, повысить свой интеллектуальный уровень, укрепить здоровье, увидеть места, о которых они даже раньше не знали.

В Петропавловске в областном центре СКО в ноябре нынешнего года принимал участников XV Форум межрегионального сотрудничества Казахстана и России. Тема Форума 2018 – «Новые подходы и тенденции развития туризма в Казахстане и России». Место проведения выбрано не случайно. «Уникальное географическое расположение Казахстана – в самом центре Евразийского материка – с древнейших времен способствовало возникновению транзитных «коридоров» между различными странами и цивилизациями. Начиная с рубежа нашей эры, эти сухопутные маршруты трансформировались в систему Великого шелкового пути – трансконтинентальную сеть торговых и культурных связей между Востоком и Западом, Севером и Югом Большой Евразии», - отметил Президент Казахстана Н.А. Назарбаев, в статье «Семь граней Великой степи». В современном Казахстане идет восстановление логистических путей, соединяющих Европу и Азию, север и юг, запад и восток, это приведет к развитию такой отрасли, как туризм. Северо–Казахстанская область граничит с Российской Федерацией, что будет способствовать развитию внешнего туризма. Регион является северным, но, не смотря на это, ресурсный потенциал его уникален, он может использоваться для развития экологического туризма. Эти аспекты являются продолжением программы «Рухани жанғыру», будут способствовать развитию экономики, формированию патриотизма граждан республики.

«Самый лучший пример патриотизма – изучение истории родного края...», – пишет Президент. По его мнению, любовь к родной земле в будущем таким образом

перерастёт в настоящее чувство патриотизма. «От малой родины начинается любовь к большой родине – своей родной стране». Н. Назарбаев [1].

В 2017 году в своем послании к народу Президента Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» представлена программа «Туған жер» («Родная земля»). Президент в своей статье особое внимание уделяет патриотизму, ведь патриотизм начинается с любви к родной земле, там, где ты родился, где вырос. Поэтому очень актуально внедрение программы «Туған жер». Проект нацелен на сохранение духовного и культурного наследия Казахстана путем изучения региональной истории, восстановления культурно–исторических памятников и культурных объектов местного масштаба, организации серьезной краеведческой работы в сфере образования, экологии и благоустройства. Цель проекта – воспитание у казахстанцев чувства патриотизма, который выражается в любви, гордости и преданности своему аулу, городу, краю, его истории, культуре, традициям и быту. И поэтому программа «Туған жер» должна способствовать возрождению и развитию нашего общенационального патриотизма [2].

Программа «Туған жер» состоит из нескольких программ, которые состоят из четырех подпрограмм, каждая из которых направлена на достижение определенных целей:

- 1) «Тәрбие және білім» – основной акцент уделяется воспитанию всестороннего и гармоничного развития личности в духе казахстанского патриотизма;
- 2) «Атамекен» – укрепление у казахстанцев чувства ответственности за судьбу малой родины, проявление гражданской активности;
- 3) «Рухани Қазына» – возрождение интереса и уважения к традициям, истории и культуре народа, его родного языка и родного края;
- 4) «Ақпарат толқыны» – это своего рода создание информационной инфраструктуры для участия граждан в общественном мониторинге реализуемых проектов, информирование населения о ходе реализации программы.

Срок реализации первого этапа Программы - 2017–2022 гг.

Разработка проекта ведется в трех направлениях:

1. образовательная подготовка и донесение для каждого казахстанца роли и места «Культурно–географического пояса» и его значения и определение его роли в формировании этой программы;

2. связь с средством массовой информации и коммуникации;

3. внутренний и внешний культурный туризм.

Для реализации поставленных задач необходимо:

- первое – нужен целевой подход, чтобы отечественная культура зазвучала на разных языках: основной - это английский язык международного общения, также на русском, китайском, испанском, арабском, французский языках;

- второе – это должна быть инновационная и духовная культура, та, что создана и создается нашими современниками на данном этапе;

- третье – это должна быть абсолютно современная по форме подачи материала методика. Например, на сегодня это не просто книги, но весь набор мультимедийного сопровождения;

- четвертое – должна быть серьезная государственная поддержка, духовная и финансовая. В частности, для этого необходима системная работа по линии Министерства иностранных дел, Министерства информации и коммуникаций и т.д.

В качестве реализации данного проекта в данное время большую популярность набирают онлайн платформы, позволяющие делиться информацией с широкой аудиторией. В зависимости от характера данных выделяют онлайн платформы с уклоном на картографию, трехмерные модели, а также их совмещение.

Таким образом, данный метод позволяет создавать условия для быстрого и беспрепятственного доступа к находкам и памятникам. Для обычных посетителей виртуальных музеев появляется возможность доступа к огромному числу экспонатов, расположенных в разных частях страны. Также этот способ изучения объектов является более информативным за счет получения сопутствующей информации и возможности детального осмотра находок и абсолютно безопасен для музеев.

На сегодняшний день Институт археологии им. А.Х. Маргулана начал комплексный проект по «Созданию ГИС–портала «Памятники истории и культуры Казахстана» на основе результатов этих работ будут созданы «ГИС базы данных археологических памятников Казахстана». Также будет создано архивная и библиографическая информация по археологическим памятникам Казахстана. Составлено и утверждено методическое руководство по формированию базы данных археологических памятников Казахстана и изучены опубликованные материалы, выступающие в качестве источников – это государственные списки, своды, археологическая карта Казахстана. Данный вид работы проводился поэтапно, основываясь на методике по обработке данных источников. Данная информация оцифрована и занесена в ГИС базу данных. Общее число памятников на данный момент превышает 15000 [3].

Программа предусматривает масштабную работу в сфере образования, в экологической сфере, в благоустройстве населённых пунктов, а также восстановлении культурных объектов и исторических памятников, развитии туризма. Краеведение и экологический туризм – главные аспекты, которые лежат в основе развития объектов сакральной географии на территории Северо–Казахстанской области.

Главным направлением развития сакральной географии является формирование карты сакральных объектов Северо–Казахстанской области, также разработка комплекса мер по изучению и популяризации объектов «Сакрального пояса Казахстана» и разработка программы развития внутреннего туризма.

В перечень объектов сакральной географии нашей области включены ряд уникальных объектов и мест. Например, на карту сакральных мест нашей области на сегодняшний день нанесено 14 объектов. В их числе 10 находятся в районах Северо–Казахстанской области. Это мемориальный комплекс Карасай и Агынтай батыров, Поселение Ботай и усадьба Сырымбет в Айыртауском районе. А также захоронение Кожаберген жырау в Жамбылском районе, захоронение Кулсары батыра в Есильском районе, музеи поэтов и знаменитых писателей Магжана Жумабаева, Сабита Муканова и Габита Мусрепова, усадьба Ивана Шухова и недавно включенное в этот список место археологических раскопок – памятник Байкара, что в районе Шал акына, в 5 километрах от районного центра г. Сергеевки.

На сегодняшний день в Петропавловске находятся 4 сакральных объекта – это памятник Карасай и Агынтай батырам, резиденция Абылай хана, мечеть «Қызылжар» и Собор святых апостолов Петра и Павла. И данная работа по определению сакральных мест продолжается [4].

На наш взгляд, сакральная география на территории Северо–Казахстанской области получит широкое развитие. Но, кроме исторических и культурных мест

должны быть включены и природные объекты, которые в комплексе сформируют маршруты для развития экологического туризма в нашей области, которые будут интересны и привлекательны не только для жителей нашего региона, но и для граждан других областей Казахстана, а также стран ближнего и дальнего зарубежья [5].

В ходе проходившего в Петропавловске Форума «Межрегиональное сотрудничество России и Казахстана», тема «Новые подходы и тенденции развития туризма в Казахстане и России», состоявшегося 8-9 ноября, сформировалось представление о необходимости уделять особое внимание развитию такого направления туризма как экологический туризм.

Экологический туризм – это такая же разновидность туризма, которая подразумевает целенаправленные путешествия на природные объекты с целью их изучения и познания. Цель таких путешествий - более глубокое изучение и знакомство с природной средой, не нарушая целостности экосистем. Экотуризм направлен на получение представления о природных и культурно–исторических особенностях природной среды. Тем самым охрана природы является не только полезной, но и экономически выгодной для местного населения. Другими словами, экотуризм – это экономически устойчивый и природно–ориентированный туризм и отдых.

Методы исследования

Экологический туризм направлен на развитие познавательно–образовательного, культурного, экологического мировоззрения [6].

Цели и задачи:

- воспитание любви к природе, личной ответственности каждого за её судьбу, также заинтересованности в её сохранении;
- способствование воспитанию экологической культуры, как части отношения человека к природе и общей культуры взаимоотношений людей друг с другом;
- расширение знаний об экологических и исторических объектах нашей области и региона;
- научить экскурсантов самим замечать и наблюдать явления живой природы, видеть удивительное и прекрасное в самых обычных и разнообразных объектах природной среды;
- побудить и заинтересовать их к дальнейшему самостоятельному изучению экологии родного края.

Эколого–географические объекты - уникальные природные объекты области, республиканского и областного значения, которые Постановлением Правительства Республики Казахстан с 2001 года на законодательном уровне можно использовать для развития различных направлений туризма, и в том числе экологического туризма. В Таблице 1 представлены основные природные объекты СКО.

Таблица 1 Памятники Республиканского значения

№	Название природного памятника	Общая площадь территории, тыс. га	Месторасположения
1	«Жана Жол» бор	9,0	Жамбылский район
2	«Серебряный бор»	83,0	Кызылжарский район
3	Бор «Сосновый»	26,0	Аккайынский район
4	«Орлиная» сопка Гора Имантау	3,0	Айыртауский район
5	озеро. Имантау	34,0	ГНПП «Кокшетау»

			Айыртауский район, Арыкбалык
6	Сопка «Обозрение»	3,8	ГНПП «Кокшетау» Айыртауский район, Арыкбалык,
7	г.Котелок горный массив Имантау скальное обнажение	3,9	ГНПП «Кокшетау» Айыртауский район, Арыкбалык
8	Горный массив реликтовый	2,0	ГНПП «Кокшетау» Айыртауский район, Арыкбалык,
9	г. Имантау. Сопка «Острая»	3,0	ГНПП «Кокшетау», озеро Шалкар
10	г. Имантау. «Два брата» сопка	10,5	ГНПП «Кокшетау», озеро Шалкар
11	г. Имантау. Водопад с пещерой	0,5	ГНПП «Кокшетау», озеро Шалкар
12	г. Имантау. Сопка «Расколотая»	2,0	ГНПП «Кокшетау», озеро Шалкар
	<i>Итого:</i>	<i>181</i>	

Например, если взять одно из реликтовых природных мест «Серебряный бор», который находится в 15 километрах от города Петропавловска близ села Большая Малышка в одном из красивейших мест Северо–Казахстанской области - в реликтовом бору «Серебряный бор» [7].

Серебряный бор – это памятник далеким эпохам и одно из интереснейших и редких для нашей области урочищ. Он растет в долине исчезнувшей реки, которая впадала в Ишим. Редким его можно назвать потому, что сосновые боры не характерны для нашего климата. Ведь СКО находится на границе степной и лесостепной зоны. Климат в древние времена был более влажным, и Серебряный бор – это реликт ледникового времени, остаток тайги более древнего периода, поэтому его называют реликтовым. Под сенью сосен сохранилось несколько десятков видов таежных растений, многие из которых занесены в Красную книгу. А сам сосновый бор не может существовать без подлеска. Уникальность и неповторимость естественного бора отличается от искусственных насаждений тем, что под его пологом создается свой особый эндимичный и уникальный ковер, который состоит из кустарников, трав, мхов и лишайников, который характерен для этих мест. Здесь в бору выделяют несколько ярусов: 1–й ярус – это сосна; 2–й ярус – кустарники и полукустарники (черемуха, шиповник, березки, крушина, рябина); 3–й ярус – высокие травы (папоротники, мхи, лишайник, хвощ – последним двум видам около 250 млн. лет); 4–й ярус – таежные травы (грушанка круглолистная, лилия Сорано, кошачья лапка, таежный вид земляники – вытянутая и горьковатая на вкус и др.).

Бор называют Серебряным, так как березовый лес окружает его со всех сторон. Стволы берез сливаются в белоснежное кольцо, которое издали имеет серебряный оттенок.

В прошлых и позапрошлых веках естественные сосновые боры встречались чаще на территории нашей области, но большая потребность в лесе и медленное

восстановление сосны постепенно сокращали и без того негустой ареал этих видов деревьев. Теперь только в названиях мест остается и сохраняется память о былом боре. Теперь в наше время никто не может сказать, где росли сосновые боры, фигурирующие в документах тех эпох и времен. Остались только эти природные географические наименования, такие как Бабашенский, Соколовский, при крепости кабаньей, у Вороньего острова. Серебряный бор – единственный, который сохранился не только в документах. Он значится в документах с 18 века. Тогда здесь стали появляться первые села, и сосна стала самым надежным материалом для строительства домов. Тогда же из Сибири сюда приехали пять братьев Налобиных. Сохранилось прошение одного из братьев – Кузмы, просившего дать разрешение на рубку сосен в Серебряном Бору. По каким-то причинам рубить их Козьме не разрешили. И таким образом бор был спасен. А вот Соколовскому бору повезло меньше. Его весь под корень вырубили, и теперь никто не знает, где он рос и что с ним стало. Если береза после рубки восстанавливается, то сосне, чтобы вырасти, нужна тень. А если ее нет, то нет и подростка.

Сосна – одна из немногих деревьев, которое обладает необыкновенной способностью очищать воздух. Особенно увеличивается чистота воздуха после дождя. Также сосна – это самое светолюбивое из всех хвойных. Еще до войны встал вопрос об использовании прекрасных возможностей бора для оздоровления населения. В бору построили небольшой домик, где отдыхали рабочие мясокомбината. В военное время его разобрали. В 50–е годы начали создавать пионерский лагерь. И, начиная с 1960 года, по настоящее время лагерь принимает детей на летний отдых. Серебряный Бор – это памятник далёким эпохам. Он растёт в долине исчезнувшей реки и имеет уникальное ленточное строение, не характерное для наших мест.

Сейчас в пределах реликтового памятника природы создан туркомплекс «Серебряный бор», где желающие могут комфортно отдохнуть и подышать свежим чистым воздухом.

Сегодня эти комплексы представляет собой:

- одноэтажные домики с двухместными номерами и каминным залом в центре;
- этно аулы, казахские юрты, убранные в национальном стиле;
- древняя русская изба с большой печкой.

Также, на территории комплекса созданы условия для рекреации и для релаксации: это сауна, барбекю, летняя кухня, мангалы, спортивные площадки. Также в этой рекреационной зоне для отдыха и восстановления здоровья летом имеются такие направления отдыха, как водные, велосипедные, волейбольные, теннисные, с пешеходными прогулками, а зимой - лыжные и катание на коньках, на санях.

Только из одного примера можно сделать вывод, что природные объекты СКО, целесообразно использовать для развития внутреннего и внешнего туризма.

Заключение

1. Северо–Казахстанская область представляет значительный интерес с точки зрения развития экологического туризма. Уникальность природы региона и области и историко–культурное наследие демонстрируют собой большие возможности для привлечения иностранных туристов, инвесторов и заинтересованности наших казахстанцев в изучении своего родного края.

2. Благоприятные природные факторы на территории Северо–Казахстанской области, ее расположение в зоне заповедного региона с реликтово-эндемичным парком и историко–археологическими турами на местности, неповторимой природой

лесостепного нашего региона служат огромным потенциалом для развития такого вида туризма как экологический туризм.

3. В Северо–Казахстанской области есть все необходимое для того, чтобы поток путешественников к ее достопримечательностям, как природным, так и историко–культурным, рос из года в год. Это и выгодное географическое положение, разнообразие ландшафтов, богатое историческое наследие, живые традиции, радушное гостеприимство, приемлемая стоимость отдыха.

Литература:

1. Н. Назарбаев статья «Семь граней Великой степи» 21 ноября, 2018.
2. Н. Назарбаев Послание к народу Казахстана: «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания от 26.04.2017.
3. Проект «Создание ГИС – портала «Памятники истории и культуры Казахстана» (на основе результатов работ по проекту «Формирование ГИС базы данных археологических памятников Казахстана», Астана. – 2017. – 82 с.
4. Дробовцев В.И. География Северо – Казахстанской области: Учебное пособие. // Под ред. Петропавловск, 2009. – 125 с.
5. Громов Д. Сакральная география. Энциклопедия мест силы/ Д. Громов. – М.: Ультра. Культура, 2005. – 648 с.
6. Дмитриев П.С., Молдакова Н.Ф. Возможность использования территории Северо–Казахстанской области для развития экологического туризма. Материалы V международной научно–практической конференции «Актуальные проблемы науки и образования в области естественных и сельскохозяйственных наук», посвященной 80 – летию СКГУ им. М. Козыбаева, – С. 104 – 109.
7. Дмитриев П.С., Молдакова Н.Ф. Современное состояние и перспективы развития экологического туризма СКО. Международный научный журнал «Путь науки» (Свидетельство ПИ № ФС 77 – 53970, (ISSN 2311 – 2158), № 10 (32), 2016. – С. 84 – 86.

УДК 631.452
МРНТИ 68.05.29**ВЛИЯНИЕ ФИТОМЕЛИОРАЦИИ НА АГРОФИЗИЧЕСКИЕ
И ФИЗИКО–ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕМНО–КАШТАНОВЫХ ПОЧВ
АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ**Кульжанова С.М.¹, Муканова.А.Б.¹, Тугелбаев М.К.¹¹КазАТУ им. С. Сейфуллина, Нұр–Сұлтан, Қазақстан**Аннотация**

Фитомелиорация – комплекс мероприятий по улучшению условий природной среды с помощью культивирования или поддержания естественных растительных сообществ. Фитомелиоративные меры позволяют управлять и интенсивностью процесса эрозии, который достигает максимума при возделывании пропашных и минимизирован под посевами многолетних трав. Фитомелиорантами являются растения (рапс, горчица, донник, кормовое просо, вико-овсяная смесь) сидеральных и так называемых комбинированных паров, которые позволяют, сохранив ценные качества паров как влагонакопителей и очистителей от сорняков, обогатить почву органическими веществами и резко снизить опасность эрозии, ветровой и водной. В то же время многолетние травы (и отчасти – однолетние бобовые, обогащающие почву азотом) ввиду хорошо развитой корневой системы, а также благодаря ее более продолжительной деятельности, способствующей образованию гумуса, обладают мощным фитомелиоративным эффектом. Кроме того, высокое проективное покрытие многолетних трав и мощная корневая система с сильно разветвленной сетью мелких корешков удерживают частицы почвы от вымывания и выдувания. Поэтому их рассматривают как почвовосстанавливающие культуры.

Ключевые слова: темно–каштановые почвы, физические свойства, фитомелиорация, многолетние травы, структурность, гумус, плотность почв.

**АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ ҚАРА–ҚОҢЫР ТОПЫРАҚТЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ,
ФИЗИКА–ХИМИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІНЕ ФИТОМЕЛИОРАЦИЯНЫҢ ӘСЕРІ**С.М. Кульжанова¹, А.Б. Муканова¹, М.Қ. Түгелбаев¹¹ С. Сейфуллин атындағы ҚазАТУ, Нұр–Сұлтан, Қазақстан**Аңдатпа**

Фитомелиорация – табиғи өсімдік қауымдастықтарын өсіру немесе қолдау арқылы табиғи ортаның жағдайын жақсарту жөніндегі іс – шаралар кешені. Фитомелиоративтік шаралар жыртылған шөптерді өсіру арқылы максимумға жететін және көпжылдық шөптердің егісі астында азайтылған эрозия процесінің қарқындылығы мен басқаруына мүмкіндік береді. Фитомелиоранттар сидералды және аралас булар деп аталатын өсімдіктер (рапс, қыша, донник, азықтық тары, вико – сұлы қоспасы) болып табылады, олар ылғалды жинағыштар мен арамшөптерден тазартқыштардың бағалы қасиеттерін сақтап, топырақты органикалық заттармен байытуға және эрозия, жел және су қауіптілігін күрт төмендетуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге көп жылдық шөптер (және ішінара – топырақты азотпен байытатын біржылдық бұршақтар) тамыр жүйесінің жақсы дамыған, сондай – ақ гумустың пайда болуына ықпал ететін оның ұзақ қызметінің арқасында қуатты фитомелиоративтік әсерге ие. Бұдан басқа, көпжылдық шөптердің жоғары беткі жабыны және ұсақ түйіршектердің қатты тармақталған желісі бар қуатты тамыр жүйесі топырақ бөлшектерін жуудан және үрлеуден сақтайды. Сондықтан оларды топырақты қалпына келтіретін дақылдар ретінде қарастырады.

Түйінді сөздер: қара – қоңыр топырақ, физикалық қасиеттер, фитомелиорация, көпжылдық шөптер, топырақ түйіртпектілігі, гумус, топырақ тығыздығы.

INFLUENCE OF PHYTOMELIORATION ON AGROPHYSICAL
AND PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF DARK CHESTNUT SOILS
OF AKMOLA REGION

S. Kulzhanova¹, A. Mukanova¹, M. Tugelbaev¹

¹KazATU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Abstract

Phytomelioration – a set of measures to improve the environment through the cultivation or maintenance of natural plant communities. Phytomeliorative measures allow you to control the intensity of the erosion process, which reaches a maximum in the cultivation of tilled and minimized under the crops of perennial grasses. Phytomeliorants are plants (rape, mustard, clover, forage millet, vetch – oat mixture) and the so – called green manure combined vapors that allow saving the precious quality of vapor as blagonamerenny and cleaners from weeds, enrich the soil with organic matter and drastically reduce the hazard of erosion, wind and water. At the same time, perennial grasses (and partly – annual legumes, enriching the soil with nitrogen) due to the well – developed root system, as well as due to its longer activity, contributing to the formation of humus, have a powerful phytomeliorative effect. In addition, the high projective coverage of perennial grasses and a powerful root system with a highly branched network of small roots keep soil particles from leaching and blowing. Therefore, they are considered as soil – restoring crops.

Key words: dark chestnut soils, physical properties, phytomelioration, perennial grasses, structure, humus, soil density.

Введение

Во всех областях Казахстана отмечается устойчивая тенденция к снижению в почве содержания гумуса, питательных веществ и продуктивности сельхозкультур. Содержание гумуса в почве за последние 60 лет снизилось в условиях неорошаемой зоны на одну треть от исходного его содержания. С урожаем сельскохозяйственных культур ежегодно отчуждаются из почвы питательные элементы, и их вынос превышает в сотни раз, чем поступление их с удобрениями [1].

По результатам последних агрохимических исследований Республиканского научно – методического центра агрохимической службы, почвы с низким содержанием гумуса на неорошаемых землях составляют 63 % [2].

В настоящее время в Акмолинской области с каждым годом усиливаются процессы деградации и антропогенного опустынивания, которые принимают все более угрожающий характер. Снижается плодородие почвы, растут площади вторично засоленных и загрязненных земель. Все это ведет к ухудшению почвенномелиоративного состояния почв, трансформации их в неплодородные малопригодные земли, снижению почвенного плодородия и продуктивности пашни [1].

Восстановление и повышение продуктивности растительного покрова деградированных экосистем имеют особую значимость для районов с аридными климатическими условиями, поскольку в сельской местности часто основным источником дохода является содержание домашнего скота. Превышение пастбищной нагрузки в регионе приводит к снижению доли в травостое многолетних растений, ценных в кормовом отношении, однолетними видами, не образующими дернину. Восстановление исходного растительного покрова, устойчивой продуктивности пастбищ, утративших способность к самовосстановлению, возможно с помощью фитомелиорации – улучшения деградированных экосистем посевом многолетних кормовых трав [3].

Изучение влияние фитомелиорации на свойства почвы проводилось российскими учеными. Исследования Туртовой Л.Н., Костенковой Н.М., Киселевой И.В.,

Емельяновой А.В. на агрогенных почвах Приморья показали, что посеvy фитомелиорантов оказывают позитивное влияние на плодородие агротемногумусовых подбелов. В составе гумуса среди гуминовых кислот доминировали свободные связанные с Ca^{2+} гуминовые кислоты. Исследованиями физических показателей (плотности почв) установлено её возрастание на вариантах с посевами люцерны (1,36) и донника (1,25 г/см³) по сравнению с контролем (1,13 г/см³). Наиболее благоприятные условия среды на вариантах с посевами фитомелиорантов в 2014 году складывались в посевах с люцерной и клевером, в пахотных горизонтах которых установлено наибольшее возрастание содержания и запасов гумуса [4].

В своей работе Макарычев С.В. пришел к выводу, что под влиянием фитомелиорации произошло улучшение структуры почвы, так как свежобразованные гуминовые кислоты способствовали образованию водопрочных агрегатов. Так, количество таких агрегатов по сидеральному пару составило 74%, по контрольному только 34% [5].

Также в работе Молчанова Н.П. выявлено, что лучшее воздействие на плотность почвы отмечено в смешанных посевах. Кострец безостый интенсивно разрыхлял верхний слой 0–20 см до 1,27 г/см³, а козлятник – слой 0–30 см до 1,29 г/см³. В более глубоких горизонтах под этими культурами почва сохраняла свою первоначальную плотность 1,43–1,45 г/см. Смешанные посеvy люцерны с кострецом безостым обладали наибольшей разрыхляющей способностью в пахотном слое за счет костреца безостого, а в подпахотном – за счет корневой системы люцерны. Плотность почвы при этом соответственно составила 1,30 и 1,29 г/см³. На общую пористость почвы пахотного горизонта темно-каштановой почвы положительно воздействовал подсев костреца безостого в люцерну и козлятник. Это повышало общую пористость почвы, особенно в слое 0–10 см. По сравнению с одновидовыми посевами люцерны и козлятника, в этом слое смешанные посеvy имели пористость на 4,5% и 1,1% больше. В слое 0–50 см наибольшая общая пористость была под одновидовыми и смешанными посевами люцерны. Она составила 50,1 и 51,4%.

Капцов И.Ф. в своих исследованиях обозначил влияние фитомелиорантов на почву. Многолетние бобовые травы улучшали структуру почвы. Количество агрономически ценных агрегатов под смешанными посевами люцерны и костреца безостого возрастало по сравнению с одновидовыми посевами люцерны с 67,2 до 75,0% или на 7,8%.

Под смешанными посевами козлятника и костреца в слое 0–30 см общее количество агрономически ценных агрегатов возросло с 71,1 до 74,3 % по сравнению с одновидовыми посевами козлятника, т.е. на 3,2 %.

Под смешанными злаково – бобовыми посевами отмечена наибольшая степень водопрочности структурных агрегатов. В слое 0 – 30 см водопрочность структурных агрегатов под люцерной равнялась – 75,2%, под козлятником восточным – 80,3%, под кострецом безостым – 81,7%, а под многолетними смешанными посевами – 82,8 и 82,5%. На контроле степень водопрочности структурных агрегатов превышала 69,5% [6].

В исследованиях, проведенных на черноземных почвах лесостепи Среднего Поволжья установлено, что применение биомелиорантов существенно увеличивало количество гумуса в почве. На пятый год возделывания люцерны содержание гумуса на богаре в пахотном слое увеличилось на 0,42, в подпахотном – на 0,29%. Аналогично изменялось и содержание лабильного органического вещества.

На пятый год использования люцерны содержание водопрочных агрегатов увеличивалось на богаре на 16,3. Выпаханность снизилась на 9,5–16,0%. На седьмой год возделывания козлятника восточного содержание водопрочных агрегатов возросло в богаре на 8,9%. Наиболее благоприятное влияние на восстановление структуры из сидератных культур оказали донник белый, вика и редька масличная. Они увеличивали содержание водопрочных агрегатов на 11,2–15,6%.

Применение биомелиорантов уменьшало плотность почвы. На богаре люцерна на пятый год снижала равновесную плотность пахотного горизонта с 1,25 до 1,20, в богарных условиях с 1,22 до 1,17 г/см.

На пятый год под люцерной отмечено увеличение наименьшей влагоемкости почвы. В богарных условиях увеличение наименьшей влагоемкости отмечено к пятому году – на 4,3% [7].

Многолетние травы значительно повысили количество органического вещества в темно – каштановой почве за счет пожнивно–корневых остатков. Наибольшее их количество накопили житняк, кострец и рожь многолетняя – соответственно 11,0; 9,1 и 8,6 т/га, а из бобовых культур – люцерна синегибридная и желтогибридная – 9,6 и 9,1 т/га. Содержание гумуса увеличилось с 2004 по 2007 годы под злаковыми травами на 0,04% под овсяницей и рожью, на 0,07% – под кострцом, на 0,08 – под житняком, накопление гумуса под люцерной составило 0,07–0,08%, под эспарцетом и козлятником – 0,04%. На контроле уровень гумуса снизился на 0,01%.

Под воздействием злаковых трав житняка, костреца и ржи со второй по четвертые годы жизни происходит разуплотнение слоя почвы 0–30 см на 0,05 л 0,11 г/см; под воздействием бобовых трав люцерны желтогибридной, синегибридной и эспарцета плотность каштановой почвы в слое 30–60 см снижается на 0,03–0,06 г/см. На четвертый год жизни многолетних трав наибольшие значения пористости аэрации наблюдаются в слое 0 – 30 см под житняком и кострцом – 27,0 и 26,37%, а в слое 30 – 60 см – под люцерной синегибридной и желтогибридной – 26,18 и 25,60%.

Под многолетними травами увеличивалось значение суммы поглощенных оснований в почве под многолетней рожью и житняком – до 42,47 и 41,48 мг – экв на 100г почвы соответственно, бобовых трав под козлятником до 40,82 мг – экв на 100 г почвы.

Под многолетней рожью и овсяницей в слое 0–30 см коэффициент структурности превысил значение под контрольным вариантом в 2,4 раза. Наибольших значений коэффициент структурности в слое 0–30 см достигал под кострцом – 5,71, и под эспарцетом – 5,02.

Многолетние бобовые травы, так же как и злаковые, значительно иссушают почву, особенно в глубоких слоях почвы. В слое 0–20 см влажность почвы под злаковыми травами была ниже, чем на контроле, на 4,5–7,2%, под бобовыми – на 3,9–7,7%.

Наибольшие коэффициенты энергетической эффективности получены при выращивании желтогибридной люцерны и житняка – 3,33–3,36; с учетом повышения плодородия – под люцерной желтогибридной и синегибридной – 5,69–5,76. Наибольшая рентабельность отмечена при возделывании житняка и многолетней ржи – 164 и 169%; а так же люцерны желтогибридной и эспарцета – 170 и 175% соответственно [8].

Также украинскими учеными выявлено, что наибольшее количество ценных с агрономической точки зрения структурных агрегатов в слое почвы 0–20 см, как в

первый, так и во второй год использования, зафиксировано под люцерной. Сумма агрегатов 10–0,25 мм в этом варианте составляла 86,8% в первый год и 89,2% – после двух лет использования культуры. При этом было замечено, что увеличение суммы агрономически ценных структурных агрегатов сопровождалось уменьшением пылевой фракции – после двух лет она составляла 0,8% от общей суммы агрегатов [9].

Заключение

С 2015 года нами были проведены исследования на естественных пастбищах Целиноградского района Акмолинской области, находившихся под темно-каштановым почвенным покровом. Степные зоны Акмолинской области характеризуются наивысшей степенью антропогенной деградации природных ландшафтов из – за длительного воздействия сельскохозяйственного производства. В настоящее время произошла заметная трансформация зональных степных природно-территориальных комплексов в агроландшафты. Данный процесс сопровождается активизацией негативных процессов: снижением плодородия почв, уменьшением природно-ресурсного потенциала ландшафтов, естественное биоразнообразие степи утеряно, часто на деградированных участках фитоценоз представлен 4–5 видами растений. Почва между растениями оголяется, разбивается копытами многочисленных животных. Поверхность деградированных почв теряет свою структуру, комковатость, легко подвергается ветровой и водной эрозии. В результате проведенных нами исследований были сделаны следующие выводы, что почвы Акмолинской области подвержены деградации и требуют проведения мероприятий по ее улучшению.

Литература:

1. Казбеков А. – Охрана и рациональное использование земельных ресурсов. – Кокшетау, 2005. – 210 – 215 с.
2. Горчаков Я.В., Дурманов Д.Н. Мировое органическое земледелие 21 века. Монография, – М.: 2002 г., 402 с.
3. Шамсутдинов З.М. Биологическая мелиорация деградированных и низкоплодородных земель // Мелиорация и водное хозяйство. 1994. – № 2, 1. С. 32 – 34.
4. Пуртова Л.Н., Костенков Н.М., Киселева И.В., Емельянов А.Н. Влияние фитомелиорации на показатели плодородия агрогенных почв Приморья // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 5.
5. Макарычев С.В. Влияние на улучшение теплофизического режима солонцовых почв сухостепной Алтайского района / Вестник Алтайского государственного аграрного университета. № 9 (143), 2016.
6. Молчанова Н.П. Влияние многолетних трав как фитомелиорантов на плодородие орошаемых темно – каштановых почв Заволжья // автореф. дисс. ... кандидат с.х.н. – Саратов, 2007.
7. Кузин Е.Н. Агробиологические основы применения различных мелиораций на выщелоченных черноземах Среднего Поволжья // автореф. дисс. ... канд. с.х.н. – Пенза, 1999.
8. Капцов И.Ф. Эффективность использования многолетних трав в качестве фитомелиорантов на каштановых почвах Заволжья // автореф. дисс. ... канд. с.х.н. – Саратов, 2008.
9. Цапко, Ю.Л. Вплив культур – фітомеліорантів на структурний склад чорнозе– му опідзоленого Лівобережного Лісостепу України / Ю.Л. Цапко, А.І. Огородня // Вісник ХНАУ імені В.В. Докучаєва. – 2014. – № 2. – С. 20 – 25

ӘЛЕУМЕТТІК–ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР /
СОЦИАЛЬНО–ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

UDC 327.71
SCSTI 11.25.15

EUROPE AND MEDITERRANEAN SEA, ONE STORY

Alessandro Figus¹

¹*Link Campus University, Rome, Italy*

Abstract

The author deals with the Mediterranean issue, which is very topical today, and its relationship with Europe, a that takes into account the fact that North Africa is the closest South of Europe. In the Mediterranean, the relations between the North and South are intense and extensive. However, hidden opportunities and brakes resulting from many factors have often focused on and investment from an economic point of view. However from the political one, especially after the creation of the European Union, efforts have been made in order to implement the level of integration between the two shores of the Basin, trying to get rid of the many obstacles and the painful search for a Euro – Mediterranean free trade area. The Mediterranean area makes Europe suffer on two issues which have unfortunately been unsolved for too long: the Libyan issue and the Palestinian issue, both located in the Middle Eastern shore of the Mediterranean. In conclusion, the author addresses the subject of policies in the countries of the South – Eastern Mediterranean, which have recently changed significantly. In this context of strong change, the objectives and instruments of the European Mediterranean policies must be reconsidered, in order to gather useful elements to strengthen them and to suggest new guidelines.

Key words: Mediterranean, European Union, agreement, cooperation, relationship, development, issue, trade.

ЕВРОПА И СРЕДИЗЕМНОМОРЬЕ, ОДНА ИСТОРИЯ

Фигус Алессандро¹

¹*Университет Линк Кампус, Рим, Италия*

Аннотация

Автор рассматривает Средиземноморский вопрос, который сегодня очень актуален, и его взаимоотношения с Европой, учитывая тот факт, что Северная Африка является ближайшим югом Европы. В Средиземноморье отношения между Севером и Югом являются интенсивными и обширными. Однако, с экономической точки зрения, скрытые возможности и задержки, возникающие из – за многих факторов, часто фокусируются на инвестициях. Однако с политической точки зрения, особенно после создания Европейского Союза, были предприняты усилия для реализации уровня интеграции между двумя берегами бассейна, пытаясь избавиться от многих препятствий и болезненного поиска европейско –средиземноморской зоны свободной торговли.

Средиземноморский регион заставляет Европу страдать по двум вопросам, которые, к сожалению, слишком долго оставались нерешенными: ливийский и палестинский вопрос, оба из которых расположены на ближневосточном побережье Средиземного моря.

В заключение автор обращается к теме политики в странах Юго–Восточного Средиземноморья, которая в последнее время существенно изменилась. В контексте решительных перемен необходимо пересмотреть цели и инструменты европейской средиземноморской политики, чтобы собрать необходимые элементы для их укрепления и предложить новые руководящие принципы.

Ключевые слова: Средиземное море, Европейский Союз, соглашение, сотрудничество, отношение, развитие, вопрос, сделка.

ЕУРОПА ЖӘНЕ ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІ, БІР ТАРИХ

Алессандро Фигус¹¹Линк Кампус Университеті, Рим, Италия

Аңдатпа

Автор бүгінгі таңда Солтүстік Африка Еуропаның ең жақын оңтүстігі екенін ескере отырып, Еуропамен қарым – қатынасы бар өте өзекті Жерорта теңізі мәселесін қарастырады. Жерорта теңізінің Солтүстігі мен Оңтүстігі арасындағы өзара қарым – қатынастары кең және интенсивті болып табылады. Алайда, экономикалық тұрғыдан, көптеген факторларға байланысты туындайтын жасырын мүмкіндіктер мен кідірістер инвестицияларға жиі назар аударады.

Бұған қарамастан, әсіресе Еуропалық Одақ құрылғаннан кейін, көптеген кедергілерден және Еуропалық – Жерорта теңізіндегі еркін сауда аймағын қиын іздеуден құтылуға тырысып, бассейнің екі жағалауы арасындағы интеграция деңгейін іске асыру үшін күш – жігер жұмсалды. Жерорта теңізі аймағы Еуропаны екі мәселе бойынша зардабын тигізген, олар Жерорта теңізінің Таяу Шығыс жағалауында орналасқан елдері: Ливия және Палестинаның ұзақ уақыт бойы шешілмеген мәселесі болып табылады.

Қорытындылай келе, автор соңғы уақытта айтарлықтай өзгерген Оңтүстік – Шығыс Жерорта теңізі елдеріндегі саясат тақырыбына жүгінеді. Күшті өзгерістердің нәтижесі контекстінде оларды нығайту үшін қажетті элементтерді жинау және жаңа басқарушы қағидаларды ұсыну үшін Еуропалық Жерорта теңізі саясатының максаттары мен құралдарын қайта қарастыру қажет.

Түйінді сөздер: Жерорта теңізі, Еуропалық одақ, келісім, ынтымақтастық, қатынас, дамыту, шығару, сауда.

Introduction

A general overview

Europe and the Mediterranean, ancient history that revolves around a sea. In this space, events of great interest have always followed one another, and the international community has considered its duty to confront each other here, initiating collaborations and supporting dialogue between cultures, sometimes amidst a thousand difficulties. Over the years, EU policies have tried to apply the strategy of confrontation in the Mediterranean area by directly addressing the issues which emerged with the Barcelona Process, up to the point of building the Union for the Mediterranean; although, unfortunately, nothing is yet fully defined and the future often seems uncertain (MFA, 2016).

The Mediterranean, an intercontinental sea situated between Europe, Africa, and Asia, with an approximate surface area of two and a half million square kilometers, is connected to the west by the Strait of Gibraltar to the Atlantic Ocean, while to the east by the Sea of Marmara, by the Dardanelles and the Bosphorus, it is connected to the Black Sea. The Marmara Sea is often considered part of the Mediterranean, while the Black Sea is generally considered a distinct sea.

I have often considered this sea to be such a confined space that I like to refer to it as a single entity. History also has sometimes proven the same, and it is hard to think today that we cannot define the Black Sea and the Mediterranean Sea as a single universe. To the south, the Suez Canal connects the Mediterranean, and therefore also the Black Sea, with the Red Sea, and thus opens the way to the east.

The Mediterranean has a maximum extension along the parallels of about three thousand seven hundred kilometers, a virtually closed sea with very limited tides, because of the poor connection with the ocean, which restricts the total mass of water involved in the phenomenon, takes between seventy and eighty years to completely renew its waters. Such physical peculiarities make it an extremely exposed sea. To this is also important to add the

anthropological component, which, due to the differentiation of the population that exerts strong pressure on the territory, makes it one of the busiest and most touristic seas in the world.

From the maritime traffic point of view, the Mediterranean handles 30 % of the world traffic, even though it represents only 0,8 % of the global water surface, highlighting today's issues related to environmental safety, a concern common to all coastal states. Being the Mediterranean a semi-closed basin with a significant evaporation and a limited supply of fresh river water and because of the influence of human activities, this sea finds itself in a constant water deficit, that is partly compensated by the Atlantic Ocean that annually pours into the Mediterranean, through the Strait of Gibraltar, a large volume of water. This important supply of water causes strong currents all year round, facilitating the cleaning of the shallow waters of the Strait. However, the more one sails on the waters of the Mediterranean, the more he will perceive the precariousness of the sea's health, due to the disproportionate presence and exploitation perpetrated by men (Alain de Benoist, 2019).

Every day a constant stream of ships loaded with oil and dangerous chemicals sails all over the Mediterranean Sea. Many of these ships are old and obsolete and pose a serious threat to the already precarious health of the Sea, with a high risk of pollution. The ecological balance and the marine life of the Mediterranean are now seriously threatened by the continuous flow of these dirty waters into which almost half a billion people from twenty-one countries pour their waste. Therefore, the Mediterranean coasts have a heavy burden to bear, to which is added the problem of global warming, which is allowing species of algae and tropical fishes to spread and impose themselves on the local flora and fauna.

In this context, inspired by the United Nations Conference in Rio de Janeiro in 1992 – which affirmed the importance of sustainable development – the European Union has recognized the need of implementing a program whose objective is the planning of economic development and the logical and harmonized management of the resources of the entire Mediterranean region. This new approach could ultimately stimulate regional cooperation in the Mediterranean basin, through the use of very important documents, among which Agenda 21. This document consists in a program for the complete planning of actions to be undertaken at the global, national and local level by United Nations organizations, with the aim of promoting sustainable development with governments and administrations in every area in which the human presence has had a strong impact on the environment.

To determine the global legal regime of the Mediterranean, all the regulations adopted by the European Community to fight marine pollution must also be considered as sub-regional rules, therefore binding for the Member States. The competences of the European Community in the field of environmental protection have been constantly expanding and have been recognized as a part of the contracts in all the international agreements aimed to the protection of the Mediterranean Sea. Thus, Community law replaces the domestic law of individual Member States. These Community competences have been gradually extended to other areas with various forms of cooperation, as will be shown below.

During the 1990 s, the European Union adopted a dual approach to support the building of stability in its peripheries. To achieve security in the southern periphery, EU policymakers launched the Euro – Mediterranean Partnership Program (EMP) in an attempt to encourage inter – state cooperation and increase regional interdependence as a means of maintaining stability in the Mediterranean. To maintain security in the eastern periphery, the EU has sought to export its security building model to many former members of the Warsaw Pact, as well as Malta and Cyprus (and Turkey since December 1999). It was the European Union

that, almost by itself, sought to rebuild the Mediterranean as a region in the last quarter of the twentieth century. Countless efforts were made to establish a security zone that would include Europe and the geographically closest North African states. The EU's interest in the «Mediterranean» began to evolve in line with a change in its security concepts and practices during the 1970 s. The strengthening of the European Union and the slow progress towards a common foreign policy for security, as well as the end of the Cold War, were the main factors that allowed the European Union to move towards a policy that was relatively independent of the United States and more in harmony with its internal security concerns.

While the treaty establishing the ECSC set out the international legal aspect of the Community, subsequent documents determined the legal aspect of the European Union only in terms of national law. Certainly, after the ratification of the Treaty of Lisbon, the situation became clearer, in order to pursue the objectives of the Common Foreign and Security Policy. Certainly, after the ratification of the Treaty of Lisbon, the situation appears clearer, in order to pursue the objectives of the Common Foreign and Security Policy. See, in fact, what is stated in Title V – of the provisions of Art. 38 TEU. The so – called category of mixed agreements was created, which included all the cooperation agreements that constituted the foundations of the political dialogue; the Euro – Mediterranean partnership was built on this legal basis.

This process was initiated by the European Union – which at the time included 15 member states – and by 12 other states of the southern and eastern Mediterranean region during the Barcelona conference (hence the name of the Barcelona Process), which took place on the 27 and 28 November 1995. The conference was attended by the United States as observers. Subsequently, after the enlargement of the European Union in 2004, Malta and Cyprus – which originally participated in the process as third countries – clearly became part of the process as members of the European Union.

Barcelona's conference

The process of building and maintaining peace and security started from the Mediterranean basin and was then followed by a policy of controlling the flows of third countries, which constituted the main agenda of the conference held in Barcelona, during which was started a process aimed at the creation of a multilateral program of dialogue and cooperation.

There were three main areas of intervention related to the Euro – Mediterranean partnership:

1. political and security, with the aim to create a common area of peace and stability;
2. economic and financial, to allow the creation of an area of shared prosperity;
3. social, cultural and human, with the objective of increasing human resources, facilitating intercultural understanding and exchanges between civil societies.

All this the spirit of reciprocity, solidarity, and co – development, with the aim of achieving political, economic and social cooperation.

The establishment of a «free trade area» took place together with the strengthening of financial assistance by the European Union with its partners and the implementation of real cooperation through the development of shared actions in the economic sector. This was the basic political document which gradually accompanied the states, without legally binding them, towards the definition of the «Euro – Mediterranean Association Agreements» with numerous countries, including Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Morocco, Syria, Tunisia, Turkey and even with the Palestinian Authority. However, the Palestinian Authority benefits from a specific Euro – Mediterranean Interim Association Agreement pending the

conclusion and entry into force of a Euro–Mediterranean Association Agreement. The Interim Agreement mainly covers trade aspects, as well as the cooperation of a different nature from the political one between the parties.

For each agreement, it was decided to set up an Association Council consisting of the members of the Council of the European Union, the members of the Commission and finally the members of the Government of the associated State. The Government of the Associated State meets at ministerial level to decide on matters which directly affect the targets set for resolving any dispute which may arise between the parties, with full respect for democratic principles and fundamental rights, an essential element of the Association Agreements.

In addition to the bilateral nature and specific characteristics of each partner State, the Association Agreements provide for the promotion of regular dialogue on political and security and trade matters through the progressive liberalisation of trade in goods, services and capital and, last but not least, the development of useful trade relations for the establishment of balanced economic and social relations between the Parties. The construction of social, cultural and human dialogue – with particular reference to the scientific, cultural and financial aspects – is also fundamental.

It seems indisputable that the persistence of the Israel – Palestinian conflict has had the effect of making it particularly difficult to achieve the political goal of the Barcelona Process, despite the fact that between 1998 and 2005 the European Union has signed seven Euro–Mediterranean Association Agreements with Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Morocco, Tunisia, and the Algerian Republic. The European Union emphasizes the fact that these agreements «give adequate discipline to the political dialogue between North and South, serve as a basis for the progressive liberalization of trade in the Mediterranean area and finally establish the conditions for economic, social and cultural cooperation between the European Union and the partner countries».

The economic goal, for example, can be considered as a success as it relates to the cultural goal. Many projects to promote cultural exchanges between the states of the two shores of the Mediterranean have been successfully launched, although the European Union is often accused of having overtaken its partners in order to obtain undisputed advantages in the area. Certainly, these projects have had a positive influence, so much so that the Mediterranean region has withstood the international economic crisis so well that it is now recovering with satisfactory growth rates. The Euro – Mediterranean projects favor the exchange of Mediterranean countries, which is destined to grow rapidly in the coming years, and the European Union continues to represent the largest share of the external trade of Mediterranean countries, which, together with the United States, absorb about two thirds of their exports and supply just under half of their imports. The development of the European Union's trade policies will, therefore, have a significant influence on the Mediterranean countries for a long time to come.

The Barcelona Conference of 1995 set 2010 as the date for the opening of the Euro – Mediterranean free trade area. Today, the free trade then agreed is fully in force only with Tunisia, at a good point of application with Morocco, Israel, and Jordan. With Algeria, Egypt and Lebanon it is still at an early stage, while with Syria it has not even started the free trade agreement signed in 2004 and revised in 2008, but still not signed nor ratified.

Europe and the Mediterranean between European integration and economic reforms

The road to regional economic integration and thus to real trade between the EU and the Mediterranean countries remains at the potential level, although the effects of free trade

agreements should not only be calculated on a commercial level but mainly on the internal economic one of the Mediterranean countries.

Economic reforms, liberalization and the opening to foreign investment, favored by free trade agreements – which are a consequence of regulatory approximation and regulation in key areas such as free competition and investment – can provide an important impetus. The main objective remains the possibility of implementing concrete integration policies between the EU and the Mediterranean countries in order to increase interchanges.

The proof of the European will to believe in and therefore promote strong Euro – Mediterranean cooperation can also be found in the Agadir agreement of 2004, which, in addition to the European Union, involves Egypt, Morocco, Tunisia, and Jordan. This agreement became effective in 2007 and provides not only for the creation of a free trade area in a territory with a population of almost 120 million inhabitants but also for the definition of a 'Euro – Mediterranean' denomination of origin recognized by the European Community.

The Agadir agreement laid the foundations for a free trade area on the southern coast of the Mediterranean, offering an opportunity to promote greater integration between the Mediterranean countries involved, constituting the first step towards a real area of interchange, which strengthens commercial traffic, but at the same time ensures the struggle against illegal immigration.

Over time, however, this agreement has highlighted a series of problems that reveal the decline in competitiveness of the Mediterranean area, which has resulted in a loss compared to countries such as China, which are instead able to present themselves as a complete and integrated system. An example of this can be found in the textile sector in Egypt, which has always been a leader in the production of cotton, and which today has apparently lost the challenge to the Far East. All of this translates into a missed opportunity, also considering the fact that Egypt is one of the countries participating in the agreement; this highlights the fact that it is necessary to review the agreements which should not be restricted to just obtaining customs reductions.

In 2002, the «Valencia Action Plan», in addition to strengthening political dialogue and judicial cooperation, provided for an increase in resources to be allocated to the Mediterranean area through the European Investment Bank (EIB). Many years after the beginning of the partnership and the consolidation of the process of opening up by the European Union to the southern Mediterranean, the results are undeniably marginal in relation to its potential. The region's economic development is progressing very slowly, considering that the plans to create a free trade area should have been fully realized this year.

From an economic point of view, the obvious signs of this delay are the real blockage of per capita income levels and the extreme difficulty in making regional trade operational in the Mediterranean area. Economic cooperation should have developed and spread true democracy. Undoubtedly, the rejection of referendums in France and the Netherlands in relation to the European constitutional project and the obstacles that arise with the Irish referendum – which in 2008 slowed down the ratification of the Treaty of Lisbon – have not only abruptly halted the process of consolidating the idea of Europe, but have also slowed down the project of tangible integration between the Member States of the Union. The sudden drop in consensus has also caused an unexpected rethinking of the implementation of a foreign policy capable of identifying the European Union as a qualified actor able to affirm itself in international scenarios.

Surely, the countries bordering the Mediterranean as a whole form a homogeneous area that goes beyond nationalistic borders and where the ambiguity of relations between European

states and their neighbors highlights how even the commitment to support peace, stability and prosperity cannot be interpreted as a hegemonic attempt to interfere with the surrounding countries.

On this basis, the French President Nicolas Sarkozy – at that time in charge as President of the European Council during a summit held in Paris on July 2008 – together with the Heads of State and Government of the Euro – Mediterranean area, have conceived the institution of a Union for the Mediterranean (UMED). The French initiative with which the «Union pour la Méditerranée» was launched (Slimani, 2008) – although interpreted as a «neo – Gaullist» attempt to reaffirm the French «grandeur» – was clearly inspired by the model of the European Union, with the intention of bringing closer the nations bordering the Mediterranean Sea.

UMED, which was in fact presented in Paris, is a natural consequence of the Barcelona Process, with the common desire to create a free trade market, which since 1995 has the intention of bringing the Middle Eastern and African nations closer to the European Union. This will give a new impetus to the Euro–Mediterranean partnership project, while at the same time highlight a program of concrete cooperation in an area in which the predetermined objectives have so far only been partially achieved (Attina', 2019). We cannot hide the clear desire to give life to a concrete political change.

The accepted UMED proposal is now far from the original project of Sarkozy, which involved only the Mediterranean countries and opposed not only the Euro–Mediterranean Partnership but even the European Union itself. Sarkozy relegated his idea of the Mediterranean to the background compared to European aggregation, but the European Union had to accept a project of renewal of its Mediterranean policy which, in many of its points, is far from the partnership's guidelines. The summit was attended by the prime ministers and presidents of the forty – three member nations. Not only was Libyan President Gaddafi present, who expressed considerable criticism of the project, but he preferred Libya to be part of the Mediterranean Union as an observer member. Then we know what happened in Libya, where a still unresolved crisis plagues the country. Previously, Algeria had also shown some reluctance to be involved, fearing that the division of tasks would exclude it from the main roles that should have been reserved to Morocco and Tunisia.

Macron's foreign policy has been partially differentiated from Sarkozy's one. For Macron, the Mediterranean remains a space where «there are not only projects» to be built together between the two shores of the Mare Nostrum, but «it is above all a myth and a dream». In closing this year's summit of the 'Two Shores' in Marseille, Emmanuel Macron launched a strong appeal to restore the «Mediterranean dream» based on a «history» and «common mythologies». In Macron's opinion, today more than ever, it's necessary to «create a new page». Among other things, the French president said that «there can be no countries in southern Europe turning in on themselves» and stressed the need to «establish a new dialogue with Africa». The French president believes that when we look at the Mediterranean «we can only be worried: from the ecological issue to that of migrants, the symptom of an unbearable inequality between the two shores of the Mediterranean, a problem of political Islam or of nationalisms and fears». For Macron, even if the Mediterranean dream can turn into a «nightmare», we must not give up. Re – igniting the myth of the 'Mare Nostrum' as well as concrete projects, as done in these days in Marseille. For Macron is also fundamental the «dialogue between Mediterranean cities», to make up for «those moments of difficulty» which happened between the governments. The Mediterranean Union and the European Union must, therefore, interact strongly (ANS, June 2019).

To date, the member countries are, in addition to the European Union, the nations bordering the Mediterranean, with the exception of Libya, which has preferred to keep the sole role of observer. In addition to the member countries bordering the Mediterranean Sea and many nations of the European Union, Mauritania is also participating and Macedonia, which has already applied to become a member of the European Union.

In line with the program launched by the Barcelona Process, the main objective remains the promotion of cooperation between the two shores of the Mediterranean Sea. In order to do this, it is fundamental to find a solution to the problems related to immigration from the southern countries to the northern ones, as well as to fight against terrorism. The Israeli – Palestinian conflict is another of the dilemmas that the UMED is trying to face and solve.

In terms of the protection of the Mediterranean ecological heritage, six matters have been prioritized: the de – pollution of the Mediterranean, the construction of maritime and land motorways to improve the flow of trade between the two shores, the reinforcement of civil protection, the implementation of an action plan on renewable energies – with particular reference to the use of common solar energy –, the development of an Euro –Mediterranean university (which was inaugurated in 2009 in Portorož, Slovenia, under the name EMUNI, European University of the Mediterranean), and finally a project relating to support for small and medium – sized enterprises. At the root of this, however, remains the vision of a widespread and shared democracy and stronger intercultural dialogue.

Mediterranean policy

A Mediterranean policy is necessary, but it is wrong to define it as opposed to the integration policy in the East, for which the European Union has spent so much in recent years (Figus, 2011). The policy of aid to Eastern Europe has been fundamental to build stability and balance in Europe and has certainly not failed in providing support for the Mediterranean region.

Each historical period has its own priorities, and the hypothesis put forward by Sarkozy and then partially relaunched by Macron have brought up a new debate at the right time, emphasizing the various points of view. Whatever the developments, the project mentioned by the French president must be carefully assessed. The process of integration between the two shores of the Mediterranean Sea started with the Barcelona conference; however, this process has not been able to realize the free trade area, also because nowadays it is difficult to imagine to allow the equal participation of all the EU member states, giving also to those of Northern or Eastern Europe the same obligations and rights of those bordering the Mediterranean.

It is quite clear that currently the mechanism has come to a standstill, both because of the excessive number of members and because the non–Mediterranean countries have had no interest in carrying out the program, not to mention the problem of Turkey, which sees the date of its possible entry into the European Union postponed (Figus, 2019). Turkey could instead assume a role of absolute prestige in the Eastern Mediterranean, gaining credibility at international level while strengthening European policy in the Mediterranean. Here we are playing an important game, extremely connected to another strategic sea, especially from the geopolitical point of view: the Black Sea.

In this context, European Union countries have often preferred to make their external relations prevail, with third – party countries, rather than to link their policy to the development of strategies in the Mediterranean. As a result, the Mediterranean countries on the southern shore have not been able to find ways of increasing the competitiveness of their businesses and attracting European investors.

The Euro – Mediterranean partnership is faced with the inevitable task of acting fast in order to achieve the results it had set itself within the defined time limits. In fact, the data on demographic growth makes it fundamental to intervene in order to simultaneously increase productivity and employment.

Basing on the current rate of population growth, it will be necessary to generate at least forty million new jobs in the Mediterranean area by 2015, just to maintain unemployment levels at current levels. Today, in the Mediterranean region, there seems to be an interesting perspective in terms of the scale of investment and the creation of new job opportunities. Although, when we're talking about the Mediterranean, we cannot forget that growth is often matched by the growth of inequalities (Sigura, 2008). The area is facing a new competition that makes it necessary to establish a sustainable balance between the protection of traditional values and the innovative ideas that force even the Mediterranean countries to face each other in an increasingly strong international competition.

In this context, the analysis of the opportunities for exchange between the North and the South of the Mediterranean becomes an essential element. By Southern shore, we mean the whole coastal area of the Mediterranean, which starts from the Atlantic Ocean up to the Suez Canal, while the Middle East is the South – East area of the Mediterranean (Figus, 2011). On the basis of a new measure of inequality, the Mediterranean Middle East is the region of the world with the most uneven distribution of income; the Libyan crisis has also created problems in the south of the Mediterranean. Unfortunately, the Middle East and the Northern African areas are still shaken by the long wave of uprisings against the ruling elites, which since 2011 have affected several countries in the region, both on the northern shore of the African continent and in the Middle East. It is the problem of inequality that leads to the constant development of the migration process. Libya remains the biggest Mediterranean problem nowadays: there, a strong political opposition between the government of Serraj (supported by the UN) and the parliament of Tobruk is fueling internal struggle. At date, in the country are diffused clashes and violence of low intensity, which generate strong instability. Despite that, jihadism of the Isis is completely excluded from the context of the country and the Libyans themselves have prevented its penetration. In spite of the wealth, the country is experiencing deep inequalities that are transmitted in the Mediterranean areas and constitute a problem for Europe. We are distancing ourselves from a social and economic development that should go hand in hand. Only inclusive political institutions can bring inclusive economic institutions able to provide incentives for solid and fair development. The consequence is the urgent need to promote a better harmonization among the Mediterranean countries, which will also have a direct impact on Europe (Carlini, 2019).

Then there is also the Balkan area overlooking the sea. The demographic development is certainly a significant indicator of the economic development of a territory that today has more than 300 million inhabitants, compared to the 400 million of Western Europe. In the southern shore, the most populated countries are Turkey and Egypt, followed by Algeria and Morocco. The population of the Middle East is mainly resident in Syria. We would also like to consider the Black Sea area, an area which is not included in the European Union, but which is very populous and just as young as the southern shore of the Mediterranean and certainly younger than the European and Italian area.

This demographic trend will be deeply influencing the economic development of the area in the forthcoming years. The Mediterranean region will pursue and exploit the countless advantages offered by its strong competitiveness, in a context of positive transformation of the investment sector which also involves the Mediterranean area at the global level.

The southern shore, in fact, has withstood the crisis rather well: the region has had a better performance than the average one of the Mediterranean countries regarding their development, which is measurable through the realization of projects.

Relations between the EU and the South Mediterranean are mainly managed through the Euro – Mediterranean Association Agreements:

- Almost all countries signed association agreements with the EU. Preparations are strengthening these agreements through the creation of deep and comprehensive free trade areas.
- Negotiations on a framework agreement between the European Union and Libya are currently suspended.
- Steps towards the signature of the Association Agreement with Syria are currently suspended.

Table 1 The list of data

Country	Status	Signature	Entry into Force
Tunisia	signed	Luglio 1995	March 1998
Israel	signed	Novembre 1995	June 2000
Turkey	Custom Union (January 1996)	Custom Union	December 1995
Morocco	signed	February 1996	March 2000
Palestine	signed	February 1997	Accordo interinale luglio 1997
Jordan	signed	November 1997	May 2002
Egypt	signed	June 2001	June 2004
Algeria	signed	April 2002	September 2005
Lebanon	signed	June 2002	April 2006
Syria	signed (December 2008)	–	–

Data source: ec.europa.eu. Chart realized by the author

These agreements related to trade are accompanied by a series of further negotiations and ongoing preparations for future negotiations:

- opening up further agricultural trade,
- liberalize trade in services and investments,
- Negotiate agreements on accreditation and acceptance of industrial products,
- establish deep and comprehensive free trade areas.

Developing South – South economic integration is a key objective of the Euro – Mediterranean trade partnership. It is an essential element for the creation of a fully – fledged free trade area. However, regional economic integration between the Southern Mediterranean countries is still limited: intra–regional trade represents a small share (5,9% in exports, 5,1% in imports) of the countries' total trade, one of the lowest levels of regional economic integration in the World.

The EU supports the improvement of trade relations between the southern Mediterranean countries:

- The Agadir Agreement between Tunisia, Morocco, Jordan, and Egypt, in force since 2007, remains open to other Arab Mediterranean countries;
- Israel and Jordan have signed a free trade agreement;

- Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Morocco, Palestinian Territories, Syria, and Tunisia have signed bilateral agreements with Turkey.
- There are ongoing negotiations between other Mediterranean countries to establish similar agreements.

Conclusion

Anyway, it is evident that the success of the cooperation in the Mediterranean is measurable through the political capacity of the EU member countries and of the EU itself to carry out Mediterranean development by legitimately unifying the different shores. The same applies, of course, to the project of the Mediterranean Union (UMED), which must not be interpreted as an attempt to overcome the issue of Turkey's accession to the European Union. On the contrary, these ideas must find a meeting point, by legitimizing the partners of the South and Turkey itself, in order to avoid the risk of all these countries diverging from the European macro strategies.

In order to do this, the question of whether equality between EU and non – EU members is appropriate will still have to be debated. However the matter appears more like a concession to theory than a real practical application, and this does not mean that cooperation is guaranteed.

We are now far from the time of the Arab uprisings, but the situation of the composite Mediterranean region is still very fragile.

While some countries, such as Tunisia, seem to have embarked on a more linear path leading to the adoption of a new Constitution, others have a higher degree of instability and uncertainty in their transition processes. Not to mention the conflict in Syria, where the option of negotiation has long since disappeared. The Mediterranean is an area of primary interest for Europe, especially for Italy, due to its historical ties and close economic relations in terms of security and energy supplies. It is precise because of this that, since the mid–1990s, the EU has developed a number of policies towards its Mediterranean partners. Their results , however, have not lived up to the ambitious initial expectations. Although in the Euro–Mediterranean cooperation there are countries more advanced than others , the Arab insurrections and the evolution of the Mediterranean countries have pushed the EU to rethink its policies towards the area and to also face the crisis in Syria and Libya.

The Mediterranean political – institutional scenario does not seem to be fully defined: too many sovereign states, too many differences, particularly of economic nature. However, the bases for the establishment of common development are there – even if it is not possible to forget that the Mediterranean represents the most complex area in absolute terms. In this territory three distinct cultural worlds converge, the Christian, the Islamic and the Hebrew one, together with three different political–economic systems: the western one, the developing countries and the one of the post – Communist transition – that's why we like to link it to the Black Sea area. What we are dealing with is a very complex system which, on a regional scale, represents a key for interpreting matters at a global level, and that's what makes it extraordinarily central and fundamental.

References:

1. Attinà, F. e Longo F.. Unione Europea e Mediterraneo fra globalizzazione e frammentazione, Cacucci. Bari, 1996.
2. Carlini R., L'Europa delle diseguaglianze, in «l'Internazionale», 20 maggio 2019.
3. De Benoist a, Il mare contro la terra, Diana edition, 2019.

4. European Construction and the Mediterranean Region: Neighbourhood Policy or Common Project?, Research Report 1/2006, Roskilde, Federico Caffè Centre, 2006.
5. Figus A., Sistema Europa. L'organizzazione politica dell'Unione europea, oltre, Eurilink, Roma, 2011.
6. Figus A., Sistema Europa. Uno sguardo oltre, Eurilink, Roma, 2019.
7. Fuschi M., Il Mediterraneo. Geografia della complessità, Franco Angeli, Milano, 2008.
8. Matvejević P., Il Mediterraneo e l'Europa, Garzanti, Milano, 2018.
9. Slimani L., Les défis de l'Union pour la Méditerranée, in L'Express, 12 giugno 2008.
10. Trevisan Semi, E. (a cura di), Mediterraneo e migrazioni oggi, il Ponte, Bologna, 2006.
11. Zolo D., and Cassano (éd.), L'alternativa mediterranea, Milano, Feltrinelli, 2007.

UDC 81:372.8
SCSTI 16.01.45

EFFECTIVE WAYS OF THE COMPETENCE IMPROVEMENT OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES AT A FOREIGN LANGUAGE STUDYING

V. Stepanenko¹, D. Syrymbetova¹, T. Umurzakova¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

This article says that active learning methods create conditions for the formation and consolidation of professional knowledge and skills of students, create the necessary conditions for the development of skills to think independently, navigate in a new situation, find their own approaches to solving problems, establish business contacts with an audience that determines the professional qualities of a future specialist, equip them with the basic knowledge necessary for a specialist in his qualifications, form professional skills and abilities. Divergent thinking replaces the convergent one, which allows students to form not only the necessary knowledge of the discipline, as it was in the traditional system, but also allows them to form skills and research competencies with reference to practical reality, educates specialists who can think not only linearly, but also versatile, critical and objective. Of particular interest is the application of the principles of development of divergent thinking in the field of professional development.

Key words: skills, active methods, problem training, divergent thinking, professional competence, innovative technologies.

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Степаненко В.Г.¹, Сырымбетова Д.С.¹, Умурзакова Т.Е.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

В данной статье говорится о том, что активные методы обучения создают условия для формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков у студентов, создают необходимые условия для развития умений самостоятельно мыслить, ориентироваться в новой ситуации, находить свои подходы к решению проблем, устанавливать деловые контакты с аудиторией, что определяет профессиональные качества будущего специалиста, вооружают основными знаниями, необходимыми специалисту в его квалификации, формируют профессиональные умения и навыки. Дивергентное мышление приходит на смену конвергентному, что позволяет формировать у обучающихся не только необходимые знания по дисциплине, как это было в традиционной системе, но и позволяет сформировать навыки и исследовательские компетенции с привязкой к практической действительности, воспитывает специалистов, которые умеют мыслить не только линейно, но и разносторонне, критически и объективно. Особенно интересным является применение принципов развития дивергентного мышления в области профессионального развития.

Ключевые слова: умения и навыки, активные методы, проблемное обучение, дивергентное мышление, профессиональная компетентность, инновационные технологии.

ТІЛДІК ЕМЕС МАМАНДЫҚТАР СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ

В.Г. Степаненко¹, Д.С. Сырымбетова¹, Т.Е. Умурзакова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақалада оқытудың белсенді әдістері студенттердің кәсіби білімдерін, іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру және бекіту үшін жағдай жасайды, өз бетінше ойлауға, жаңа жағдайда бағдарлауға, мәселелерді шешуге өз көзқарастарын табуға, аудиториямен іскерлік қарым – қатынас

орнатуға қажетті жағдайлар жасайды, бұл болашақ маманның кәсіби сапасын анықтайды, оның біліктілігіне маманға қажетті негізгі біліммен қаруландырады, кәсіби іскерліктер мен дағдыларды қалыптастырады. Дивергенттік ойлау конвергенттік ауысымға келеді, бұл білім алушыларда дәстүрлі жүйеде болғандай пән бойынша қажетті білімді қалыптастыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар практикалық шындыққа байланыстыра отырып, дағдылар мен зерттеу құзыреттіліктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді, тек қана желілік қана емес, жан – жақты, сыни және объективті ойлай алатын мамандарды тәрбиелейді. Кәсіби даму саласында дивергенттік ойлауды дамыту принциптерін қолдану әсіресе қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: біліктер мен дағдылар, белсенді әдістер, проблемалық оқыту, дивергенттік ойлау, кәсіби құзыреттілік, инновациялық технологиялары.

Introduction

Relevance of research. Process of formation of qualitatively new valuable and information environment of society, integration of the Kazakhstan education into the international system not just have the determining impact on development of modern higher education, and set absolutely new level of requirements to its quality, both in procedural, and in resulting aspects.

Talking into account the designated contradictions the research problem was formulated: what personal the developing potential and pedagogical conditions of formation of professional competence of students of non – linguistic specialties of higher education institution means of a foreign language in the conditions of multilevel education. The solution of this problem was a research objective.

Research problems:

1. To reveal specifics of professional competence of students of non – linguistic specialties of higher educational institutions on the basis of the analysis of domestic and foreign psychology and pedagogical literature, to specify features and structural and substantial parameters of the basic concept «professional competence».

2. On the basis of the revealed features and structural and substantial parameters to prove pedagogical conditions of formation of the main professional competence of students (key, basic, special) by means of a foreign language – to develop model and to introduce technologies of realization of competence – based approach in the course of training of students in a foreign language in the conditions of multilevel education.

3. To reveal the main criteria and indicators of formation of professional competence of students means of a foreign language.

4. To experimentally check the efficiency of implementation of the offered technologies of competence – based approach in educational process.

Main part

With the development of scientific and technological progress, the amount of required information for learning is increasing. The information quickly becomes outdated and needs to be updated. It follows that learning, which is focused on memorizing and preserving material in memory is only partially able to meet modern requirements. Hence, the problem is the formation of such skills that would allow the student to assimilate independently the constant flow of new information. We need new methods and approaches in training that could help us learn independently, also find and assimilate the necessary information independently [1].

In this regard, the emphasis in the study of academic disciplines is transferred to the process of cognition itself, the effectiveness of which completely depends on the student's cognitive activity. The essence of active teaching methods aimed at developing skills and

abilities is to ensure that students complete the tasks in the process of solving which they independently master skills and abilities. The manifestation and development of active teaching methods is due to the fact that the training was given the task of not only assimilating students with knowledge and the formation of professional skills but also the development of creative and communicative abilities of the individual, the formation of a personal approach to the emerging problem. Thus, the direct involvement of students in active learning problems:

1. To reveal specifics of professional competence of students of non – linguistic specialties of higher educational institutions on the basis of the analysis of domestic and foreign psychology and pedagogical literature, to specify features and structural and substantial parameters of the basic concept «professional competence».

2. On the basis of the revealed features and structural and substantial parameters to prove pedagogical conditions of formation of the main professional competence of students (key, basic, special) by means of a foreign language – to develop model and to introduce technologies of realization of competence – based approach in the course of training of students in a foreign language in the conditions of multilevel education.

3. To reveal the main criteria and indicators of formation of professional competence of students means of a foreign language.

4. To experimentally check the efficiency of implementation of the offered technologies of competence – based approach in educational process.

Learning and cognitive activity in the course of the educational process is associated with the use of techniques and methods that have received the generalized name «active teaching methods».

The problem of personality activity in education as a leading factor in achieving learning goals, general development of an individual and vocational training requires a fundamental understanding of the most important elements of education and argues that the strategic direction to enhance learning is not to increase the amount of information transmitted, not to strengthen and increase the number of control measures and the creation of didactic and psychological conditions for the meaningfulness of the teaching, the inclusion in it the student at a level not only intellectual, but personal and social activity [5].

Active learning involves the use of such a system of methods which is mainly aimed not at the teacher's presentation of ready – made knowledge, their memorization and reproduction but at the students' independent mastery of knowledge and skills in the process of active mental and practical activities.

The general tasks of training a specialist also determine the choice of training method. The teacher should always remember that learning is not only the mastering of knowledge and skills but also the development and upbringing of students. For the development of creative professional thinking, active learning methods are widely used: heuristic conversations, educational discussions; for the development of cognitive interests and abilities – independent work with additional literature, analysis of problem situations, the solution of situational problems [6].

Methods of active learning are divided into: imitation methods (game and non – game), based on the imitation of professional activity, and non – imitation.

Non – game methods include analysis of problem situations, actions according to instructions, etc. And game methods are divided into business games, didactic or educational games, game situations, role – playing games, imitation games.

Gaming procedures and techniques include means of implementing individual, single principles. First of all, various forms of activating lectures and other traditional forms of education, play pedagogical techniques, separate means of activation, for example, a lecture using the method of analyzing specific situations in the form of an illustration carried out by a teacher, a binary lecture, a problem lecture, a creative task – realizing the principle of problem; lecture, press conference, lecture – discussion, lecture – conversation – implementing the principle of interactive communication [3].

An example of a game situation can be considered a discussion session, conducted in expanded form, with unplanned performances and opposition, when it is not known in advance who and in what capacity will participate in the discussion. As well as the situations used for role – playing games, theatrical games, simplified management trainings, etc.

Understand methods are understood as internships at the workplace, programmed instruction, problem lectures, and graduation work.

Characteristics of the main active teaching methods:

Problem is based learning is a form in which the process of cognizing students approaches the search and research activities. In cooperation with the teacher, students «discover» new knowledge for themselves, comprehend the theoretical features of a separate science.

The main didactic method of «turning on» students' thinking in case of problem – based learning is the creation of a problem situation, having the form of a cognitive task, fixing some contradiction in its conditions and a concluding question that this contradiction objectifies.

Analysis of professional situations is the method develops the ability to analyze unrefined life and production problems. Faced with a specific situation, the student must determine: is there a problem in it, what it is, determine its attitude to the situation.

Role – playing is a game – based method of active learning, characterized by the presence of a problem, the distribution of roles between the participants in its solution and the introduction of a teacher in the process of occupying corrective conditions.

For example, using the role – playing method, nursing manipulation can be simulated;

The game production design method significantly activates the study of academic disciplines, making it more efficient due to the development of the skills of the student's design activity [4].

The seminar – discussion is formed as a process of dialogic communication of participants, during which the formation of practical experience of joint participation in the discussion and resolution of theoretical and practical problems takes place.

The «round table» is a method of active learning, one of the organizational forms of students' cognitive activity which allows them to consolidate the knowledge gained earlier, fill in the missing information, form the ability to solve problems, strengthen their positions, teach the culture of discussion. Along with the active exchange of knowledge, students develop professional skills to express their thoughts, argue their ideas, substantiate proposed solutions and defend their beliefs.

Brainstorming is a widely used way of producing new ideas to solve scientific and practical problems. Its goal is the organization of collective mental activity in the search for innovative ways to solve problems.

In the technology of active learning, «forced activity» of participants is conditioned by the conditions and rules under which the student participates actively, thinks hard or leaves the process altogether.

The main didactic tasks faced by the teachers are to interest students in their experience, to awaken a sense of the new, to cause a reflexive self – assessment of their own practice.

Active learning methods allow us to solve at the same time three educational and organizational tasks: to subordinate the learning process to the teacher's controlling influence, to ensure active participation in training work of both trained students and those not trained, establish continuous monitoring of the learning process.

Thus, active learning methods are learning activities. So, for example, L.S. Vygotsky formulated a law that says that learning entails development as the personality develops in the process of activity. It is in the active work directed by the teacher that students master the necessary knowledge, skills, and skills for their professional activities, develop their creative abilities. The basis of active methods is dialogical communication, both between the teacher and students and between the students themselves. And in the process of dialogue, communication skills develop, the ability to solve problems collectively, and most importantly, students' speech develops.

Active teaching methods are aimed at attracting students to independent cognitive activity, to arouse personal interest in solving any cognitive tasks, the possibility of applying the knowledge gained by students. The goal of active methods is that all mental processes take part in the mastering of knowledge and skills [2].

Thus, active learning methods create conditions for the formation and consolidation of professional knowledge and skills of students, create the necessary conditions for the development of skills to think independently, navigate in a new situation, find their own approaches to solving problems, establish business contacts with the audience, which determines professional qualities of the future specialist, equip with the basic knowledge necessary for the specialist in his qualifications, form professional skills and abilities, since theory is necessary for practice and practice for theory.

And also active methods of training allow developing divergent thinking at students. In modern conditions of modernization of the higher education caused by signing by Kazakhstan of Bologna Process problems of formation of divergent thinking of students are relevant. The market needs, first of all, those experts who can generate a large number new, time of non – standard decisions, the adaptabilities possessing high degree but also having some skills and ability, «intuition» from this set of the non – standard ideas to select the most effective.

It is obviously possible to define these experts as able to think not only linearly, but also it is versatile, critically and objectively. In our opinion, use of the principles of development of divergent thinking in the field of professional development of the teacher of the higher school is especially interesting, as it is in the broadest sense, area of our professional interests.

For full understanding of a question, nevertheless it is necessary to give definition to divergent thinking. So, being the author of concepts «divergent» and «convergent» thinking Gilford as follows defines these two concepts: [1]

Divergent thinking is the form of thinking based on the strategy of generation of a set of solutions of the unique task.

Convergent thinking is the form of thinking based on the strategy of exact use of previously acquired algorithms of the solution of a certain task. This type of thinking is widespread at training of specialists on a traditional education system.

So, it is offered to use the organization of research on a practical training and SSW as one of ways of activation of divergent thinking [2]. Research in the relevant practical directions allows realizing also the principles of contextual training, formation of competences and abilities of the student, according to requirements of reality that will allow

forming competitive experts. Working on practical projects, the student has also an opportunity of the choice of a certain specialization, so and it can accurately define itself what knowledge and skills to it will be necessary for high – quality writing of the project. It can serve as additional motivation for self – education or statement of appropriate questions to the teacher who can act as the consultant and give the directions for quest of the necessary knowledge and information.

On the basis of the above – mentioned it is possible to note that there is a need of realization of the personal focused approach for training since it is undoubted, each student will choose subjects for researches and to carry out them in volume, according to the abilities. It is very important at the organization of such form of education not to impose and distribute some ready subjects among students and on the contrary exactly students have to choose their interesting topics for a research within discipline.

Successful realization of the mentioned approaches assumes application of an effective system of estimation since it is easier to estimate traditional tasks, they are more linear and require from students the solution by a certain method and can come down only to one certain answer in the form of figure or some certain answer. In this case there are many tasks of estimation of versatile parameters raise at the teacher when performing research by the student.

At the research projects' assessment aimed at development of divergent thinking use of the principles of Blum Taxonomy capable to estimate the level of assimilation of new knowledge of students is also possible. Blum's taxonomy allows to create very accurately the system of research projects' estimation of students and to distribute points according to the level of complexity of its performance. It means it is possible to unite the above–mentioned principles of estimation and to create the synthesized approach which allows uniting various concepts of innovative technologies of training.

It is especially important that students could not only answer questions but also to make questions using, so – called «Blum's Chamomile». This method assumes development of certain types of the questions opening each block of the presented pyramid. This method allows the teacher to form questions of various level of complexity and to diagnose quality of the gained knowledge during the practical occupation.

As it is represented to authors, similar tasks allow developing divergent thinking at students because they need to consider a large number of the directions and spheres at studying one question. Also forming a question, students already in parallel will and look for answers to them since only this way it is possible to be sure of fidelity of a question formulation. This principle is not characteristic of a traditional education system since it is more habitual when questions and only their teachers but not students form.

It is also possible to note that the traditional system has some restrictions connected with features of carrying out a lecture, practical training and the SRS organizations. Due to the limitation of time, tough standards of education and big flows of students in groups, unfortunately, in the majority cases teachers manage to capture only two lower blocks (knowledge and understanding) from the presented levels of Blum pyramid and to go above in rare cases. It defines a gap between high school education and real practice.

In fact most of employers emphasizes that modern university graduates on many specialties, unfortunately, have no elementary skills and abilities which they have to use when performing the functions [5]. It is known that 3 years are required on average in order that the graduate could adapt completely professional requirements of a position and receive necessary skills. It is also interfaced by big personal time and labor expenditure of the

graduate without speaking already and about a psychological component when he can feel absolutely «unsuitable».

On the basis of mentioned above it is possible to define that at the present stage development of the tasks capable is necessary not only to give theoretical knowledge to students and also to develop divergent thinking but also capable to capture all blocks of «Blum's taxonomy».

This system allows motivating students to get points to perform various work, to look for additional literature, so and to increase quality of the gained knowledge. It is necessary for the optimum organization of similar occupations at the beginning, to give at choice without repetitions all subjects of discipline (on average usually it is about 10 – 20 subjects), it will allow each student to specialize in a certain question; also it will allow to avoid banal «writing off». As a result the student during all semester will be engaged at every week – on the submitted scheme it is about 10 weeks but there is a wish to warn that it is only the principle, distribution of terms and points and also types of occupations, undoubtedly, each teacher will make according to the vision and also specifics of readable discipline. Also for convenience of the teacher, it is possible to ask to send all files of the performed tasks in an electronic format for mail. And during student's self – work with a teacher to give students consultations on performance of tasks and also to answer arising during training of questions.

It should be noted that also for increase in interests of students it is possible to give the presented tasks not only in theoretical aspect and in a section of practical application of this knowledge. If the subject of your discipline allows establishing relations with the real companies and the organizations and to form tasks according to their requirements it gives good results. For example: writing the business plan, verification of articles of balance, work with statistical data, elementary SWOT analysis and market researches of competitors, etc. It will allow to have clear ideas of real requirements of the market, and to receive practices' effective bases for students. For the companies of the real sector such cooperation can also be useful since they without financial expenses can receive analytics, those questions' researches for which they don't have any time and means.

On the basis of mentioned above it is possible to draw a conclusion that for today for training of competitive experts it is necessary to make a little more efforts on formation at students not only necessary knowledge of discipline as it was in a traditional system but also it is necessary to create skills and research competences with a binding to practical reality.

Research methods

In our research we checked the following hypothesis: whether process of formation of professional competence of students of not language specialties of higher education institution will proceed most successfully if:

- to organize reorientation of purposes of this process from knowledge – accumulative (qualification) on competence – based;
- to define character and content of vocational education of students of higher education institution in the conditions of the multilevel higher education system;
- to prove pedagogical conditions, the system of the purposes and problems of development of skills in formation of the main professional competency at students (key, basic, special) when training in a foreign language;
- to use a complex of the innovative forms and methods aimed at development of communicative, creative and informative abilities of students, assessment and accounting of level of formation of professional competence of students by means of a foreign language to use a subject – subject models of interpersonal communication and joint creativity.

Results and discussion

In our research we checked the following hypothesis: whether process of formation of professional competence of students of not language specialties of higher education institution will proceed most successfully if:

- to organize reorientation of purposes of this process from knowledge–accumulative (qualification) on competence – based;
- to define character and content of vocational education of students of higher education institution in the conditions of the multilevel higher education system;
- to prove pedagogical conditions, the system of the purposes and problems of development of skills in formation of the main professional students` competence (key, basic, special) when training in a foreign language;
- to use a complex of the innovative forms and methods aimed at development of communicative, creative and informative abilities of students, assessment and accounting of level of formation of professional competence of students by means of a foreign language to use a subject – subject models of interpersonal communication and joint creativity.

The plan of implementation of the program of discipline is calculated for 1 academic year. The program is calculated on training of students of 1 course.

Conclusions

Thus, the hypothesis made by us was confirmed partially – the process of formation of professional competence of students of higher education institution of non –linguistic specialties will successfully proceed, but the character and content of vocational education of students of higher education institution in the conditions of the multilevel higher education system was not defined.

References:

1. Karpov A. Management psychology, 2005. Dictionary of the main terms.
2. Sitnikova M.I., Tarasova S.I. «Structurally functional model of quality management of education in the conditions of innovative development of higher education institution» //Pedagogical education in Russia, No. 2, 2012. – P. 23.
3. Golubev A.P. «Modern technologies in our life». 2007. – 72 p.
4. Zagashev I. «Ability to ask questions». <http://evolkov.net/questions/Zagashev.I.Question.skill.html>.
5. N. Duzkeneva. «Polling of employers – 2013». East Kazakhstan state technical university of D. Serikbayev. https://www.google.kz/webhp?source=search_app#q.
6. Vyalykh E.P., Polyak V.E., Shash N.N., Spitsyn V.A. The introduction of information technology in the educational process // Journal «Secondary vocational education». – 2006. – №8. – p. 8–10.
7. Vygotsky L.S. Psychology M.: Psychology, 2006.
8. Guzeev V.V. Teaching. From theory to mastery. M.: Scientific Research Institute of School Technologies, 2009.
9. Karandyshev c. N. Methods of teaching psychology: a textbook. – SPb.: Peter, 2005.
10. Comprehensive educational and methodological support of the educational process: Methodological manual / T.G. Argunova, I.P. Pastukhova. – M , 2006.
11. Curly N.V., Ukolova E.M., Molchanov A.S., Smirnova N.B., Zorin K.V. Doctor – teacher in a changing world: traditions and innovations / Edited by Academician of Russian Academy of Medical Sciences, prof. N.D. Yuschuk – Moscow: GOU VUNMTS, 2005.

UDC 347.124
SCSTI 10.27.01

DEFINITIONS AND CLASSIFICATIONS OF DAMAGES IN THE USA AND KAZAKHSTAN

M. Zharylgap¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

The article focuses on damages in law in the USA and Kazakhstan. Even though the latter implements continental law and the former develops common law traditions, the countries employ the category «damages». The research compares particular categories in the damages.

The main body of the article, which is called research results, consists of two parts. The first part demonstrates the outcome of the examination of the definitions employed in both countries. The second one illustrates the results of comparative analysis of classifications in damages.

The research results reveal that damages in the USA and Kazakhstan have many correspondences as well as dissimilarities. Matches can be useful for further researches. While discrepancies like diversity are helpful for further development of categories in damages.

The research proposes ways to start extensive studies of all kinds of remedies in Kazakhstan. It is expected that the essay will foster the development of remedies in Kazakhstan.

Key words: damage, definition, classification, category, remedies, civil law, common law.

АҚШ ПЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАЛАЛДЫҢ ҰҒЫМДАРЫ ЖӘНЕ ЖІКТЕУЛЕРІ М.К. Жарылғап¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

Андатпа

Бұл мақалада АҚШ пен Қазақстандағы заң залалдарға көңіл бөлінген. Соңғысы континенталды заңды іске асырады, ал бұрынғы жалпы заңдық дәстүрлерді дамытса да, екі ел де «зиянды» пайдаланады. Зерттеу екі елдегі залалдардың нақты санаттарын салыстырады.

Зерттеу нәтижелері деп аталатын мақаланың негізгі бөлігі екі бөліктен тұрады. Бірінші бөлім екі елде қолданылатын ұғымдар арасында жасалған сараптаманың нәтижесін көрсетеді. Келесі бөлім залалдардың классификацияларың салыстырудан шыққан нәтижелерін сипаттайды.

Зерттеу нәтижелері АҚШ пен Қазақстандағы зақымдардың көптеген сәйкестіктерге, сондай – ақ түрлі ерекшеліктерге ие екенін көрсетеді. Сәйкестіктер келесі зерттеулерге негіз ретінде пайдалы болуы мүмкін. Дегенмен, сәйкессіздіктер залал санаттарын одан әрі дамыту үшін пайдалы.

Зерттеу Қазақстандағы барлық құқық қорғау құралдарды кеңінен зерттеуге арналған тәсілдерді ұсынады. Мақала Қазақстандағы құқық қорғау құралдарды дамытуға ықпал етеді деп күтілуде.

Түйінді сөздер: залал, ұғым, жіктеу, санаттар, құқық қорғау құралдар, азаматтық құқық, жалпы құқық.

ПОНЯТИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ УБЫТКОВ В США И КАЗАХСТАНЕ Жарылғап М.К.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Аннотация

Статья посвящена убыткам в праве США и Казахстана. Несмотря на то, что последний применяет континентальное право, а предыдущий развивает традиции общего права, обе страны используют категорию «убытки». Исследование сравнивает отдельные категории таких убытков.

Основная часть статьи, которая именуется «Результаты исследований», состоит из двух частей. Первая часть демонстрирует результаты изучения определений, используемых в обеих странах. Вторая часть иллюстрирует результаты сравнительного анализа классификаций убытков.

Результаты исследования показывают, что убытки и в США, и в Казахстане имеют много общего, равно как и расхождений. Общие совпадения могут быть полезны в качестве основы для дальнейших исследований. Между тем, расхождения как разнообразие полезны для дальнейшего развития категорий убытков.

Исследование предлагает способы для начала всесторонних исследований всех видов средств правовой защиты в Казахстане. Ожидается, что статья будет способствовать развитию средств правовой защиты в Казахстане.

Ключевые слова: убытки, определение, классификация, категории, средства правовой защиты, гражданское право, общее право.

Introduction

The topicality of the article is that Kazakhstan does not study remedies so deep as the USA does. Damages are the most common remedies in the USA. The USA has developed damages for centuries. While Kazakhstan mostly practiced administrative means in law. Therefore, we suppose that the USA's development of damages is valuable for Kazakhstan law.

The research novelty is that modern damages combine advanced knowledge of remedies, equity, and restitution [1, c. 8]. The USA has accumulated broad experience of damages. However, due to limitations, the article focuses on particular elements of damages.

The object of the article is damages. Courts formed basic rules of remedies by awarding damages. The subject of the essay is essential elements of damages such as definition, classifications of damages in the USA and Kazakhstan. The objective of the article is to start the formation of a unified approach to remedies in Kazakhstan law. The solution of the following tasks contributes to the attainment of the objective: analyzing definitions of damages in the USA and Kazakhstan; considering classifications of damages in both countries.

Research methods

The article employs several methods. There are methods of comparative analysis, historical approach, systematic examination, inductive and deductive means. The essay also embraces case studies, exploring academic writings, scrutinized statutes and rules.

The different sources were researched. The essay quotes laws, statutes and cases. It also cites academic research papers, books, articles. The essay refers to researchers Alice McKean, Armistead M. Dobie, David Ball, Dan B. Dobbs, Donald H. Baskin, Douglas Laycock, Dorian Lambelet Coleman, Ralph Stanley Bauer, William B. Hale.

It is awaited that the article will help to explain courts' resolutions, enrich practices awarding damages in Kazakhstan. Essay's outcomes and further researches will enrich the theoretical basis of remedies in Kazakhstan.

Research results

The first part of the essay tries to reveal whether terms «damages» have the same lexical meaning in the USA and Kazakhstan. It is crucial because if they are not, it is quite probable that tiny discrepancies in the terms can cause incomprehension between lawyers of both countries.

The essay scrutinizes term «damages» in the USA, then Kazakhstan's damages in light of the USA term.

The term damage has a quite broad definition in the USA. It is possible to determine damages as a loss, harm, a sum of money or even bad effect. Its definition is different in a legal dictionary and ordinary dictionary.

For example, Black's Law Dictionary gives three definitions of damages. One of these definitions determine damages as an adjective and sounds as follows «of, relating to, or involving monetary compensation for loss or injury to a person or property» [1, damage].

The second definition in the law dictionary represents damages as a noun and gives two meanings. According to the law dictionary, the noun «damage» means «loss or injuries to a person or property: esp., physical harm that is done to something or to part of someone's body <actionable damage resulting from negligence>» or «by extension, any bad effect on something» [1, damage].

The last definition is «money claimed by, or ordered to be paid to, a person as compensation for loss or injury...» [1, damage]. Thus, damages may define compensation, money, harm, loss or injuries.

However, not everyone supports such set of words like compensation, money, harm, loss or injuries to refer damages as the definition. Someone does not agree to pile a lot of legal terms. They require drawing a line between terms. For example, Donald Beskind and Doriane Coleman urge to separate injury and damages «to the extent possible» for pedagogical purposes [2, c. 367]. They define injury as «a legally recognized harm» [2, c. 367]. While, their textbook delineate damages as «the amounts, expressed in dollars, that a judge, jury or arbitral panel requires the wrongdoer to pay the plaintiff for that injury» [2, c. 367]. Thus, the authors demonstrate that the term «damages» is vague.

Acknowledged lawyers in the USA accept that there are no precise definitions as to damages. Firstly, Donald H. Beskind and Doriane Lambelet Coleman recognize that lawyers rotate the considering terms. Secondly, a trial consultant like David Ball goes further. He directly points out to avoid legal terms in front of a jury in a court. He urges:

«Never use terms such as «economic» or «noneconomic» or «damages». They are legal jargon. Some attorneys misguidedly think there is some advantage to using the language of the instructions. This is a myth. Instead, legal terms are usually misunderstood in ways that hurt you – even if you explain them. Jurors don't learn much vocabulary during [a] trial» [3, c. 29].

Thirdly, Ralph Stanley Bauer stated that the sense of the term «damages» gets up «ambiguity of expression» [4, c. 1]. He sees «damages» not like the plural form of «damage», but only compensation for damage. Thus, academics and practitioners limit the sense of the word «damages» to avoid vagueness in the term «damages».

It is supposed that Kazakhstan's lawyers, whose practice a continental law, as opposed to common law, operate with the precise legal definition stated in a civil code. However, surprisingly, Kazakhstan's law also interchanges words.

Even legislators in Kazakhstan are not so careful in using terms related to damages. For example, legislators treat the same term as «moral losses» in the article 352 and as «moral damages» in the article 951 of the Civil Code of Kazakhstan [5]. Kazakhstan's law sometimes switches terms «damages», «damage» and «losses».

However, Kazakhstan's lawyers indisputably operate with two type of damages: «damages» and «moral damages». The latter represents damages resulting from pain and suffering. Thus, Kazakhstan's moral damages are equivalent to «non – economic» damages in the USA.

Mere damages in Kazakhstan is equivalent to economic damages in the USA. This type of damages includes two parts called «real damages» and «lost profits». Real damages are «the losses, which are incurred or must be incurred by the person whose right is violated, the loss or the damage of his property...» [5, art. 9]. Lost profits embrace «lost profit which this person would have received under the normal conditions of the turnover, should his right have not been violated» [5, art. 9]. Thus, Kazakhstan's mere «damages» consist of the real damages and lost profits. It has the legal definition and takes place in the code.

The term «moral damages» has quite short history and limited practice in Kazakhstan. It emerged in 1994 when Kazakhstan, gotten independence in 1991, enacted the new civil code [5].

Courts have a quite limited practice of awarding moral damages. Lawyers still refer to the resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan because moral damages are a new institution in Kazakhstan's judicial practice [6].

It might be argued that the third type of damages called «damages for the loss of time» exists in Kazakhstan's law. Kazakhstan's lawmakers use such term inherited from the Soviet period in the Civil Procedure Code [7, art. 114]. However, a plaintiff receives such compensation for the loss of wages, impossibility to earn money because the counterpart intentionally and many times delay the trial [8, art. 13]. The former judge, Ph.D. Kuanova I.Z. stated that «obviously, the compensation is not, in and of itself, for a waste of time» [9]. Damages for the loss of time is indeed lost profits. The given definition «damages for the loss of time» employed by Kazakhstan's lawmakers can mislead law practitioners in a court.

Thus, lawyers in both countries, the USA and Kazakhstan, face to different extent uncertainty as to the definition «damages».

The second part of the essay describes the systematizations of damages in both countries. Then, it attempts to explain that differences are results of the historical development of damages. Finally, the essay represents three main types of damages in the USA nowadays.

Unlike in Kazakhstan, academics, lawmakers, courts and practitioners created the ample set of categories of damages in the USA. The broad classification of damages in the USA is a result of long – standing practice in courts and analyses in universities.

One of the oldest classifications of damages represented in Goodson's library of Duke University School of Law is an arrangement given by William Hale. He stated the following classification:

1. Compensatory damages:
 - 1.1. Nominal damages;
 - 1.2. Substantial damages;
2. Exemplary (punitive) damages [11, c. 23].

He also works with terms direct and consequential damages “liquidated damages,” describes damages ex – contract and damages ex delicto, but did not include them in his classification [11, c. 44, 49, 196, 245 and 249]. The Hale's classification of damages based on object and amount of damages.

After almost quarter of the century from Hale, Ralph Bauer highlighted other facets of damages and represented a little bit different classification of them. He emphasizes entire and prospective damages [12, c. 82]. He stresses excessive and inadequate damages [12, c. 89]. He also underlines liquidated, nominal and exemplary damages [12, c. 97, 111 and 117]. Bauer's classification mostly focuses on procedural aspects.

Hale and Bauer exploited different principles of the law of damages. Bauer builds upon a principle that «one injury give rise only one right of action» [12, с. 82]. Hale set classification up to the primary principle of damages called nowadays as Hatahley's rule [1, с. 14]. Hatahley's rule means that «to restore the injured party, as nearly as possible, to the position he would have been in had it not been for the wrong of the other party» [13]. Thus, Hale pointed out the material aspect of damages to classify them. In contrast, Bauer emphasizes the procedural aspect of an indemnity in his classification.

Unlike in the USA, Kazakhstan law divides damages directly into two group. The first group is mere damages, while the second set is moral damages. The following arrangement represents the classification of damages in Kazakhstan:

1. Damages:
 - 1.1. Real damages;
 - 1.2. Lost profits;
2. Moral damages
 - 2.1. Mental suffering;
 - 2.2. Physical suffering [6, art. 9 and 951].

Kazakhstan's categories of damages ground on one criterion which is the awarding cause of damages. It is straightforward and, as a consequence, quite convenient to employ it by everyone.

Kazakhstan's legislator splints the primary category of damages into to parts. Damages under the article 9 of the Civil Code of Kazakhstan incorporates real damages and lost profits [6]. Real damages are «the losses, which are incurred or must be incurred by the person whose right is violated, the loss or the damage of his property...» [6, art. 9]. Lost profits embrace «lost profit which this person would have received under the normal conditions of the turnover, should his right have not been violated» [6, art. 9]. Thus, damages contain past and future losses.

Similarly, moral damages in the Civil Code of Kazakhstan also have two parts. They recover mental distress and physical pain. «Moral damage refers to the violation, impairment or deprivation of personal non – property welfare and rights of individuals, including mental or physical suffering (humiliation, anger, melancholy, displeasure, shame, despair, physical pain, lameness, discomfort, etc.) experienced (suffered, experienced) by the victims on the offense, committed against him (her)» [6, art. 951]. Like non – economic damages in the USA, moral damages in Kazakhstan recover pain and suffering [3, с.384]. Thus, Kazakhstan has only four types of damages.

In contrast, the USA's categorization of damages is complex. They ground on different criterions. The several actors like legislators from the half hundred states, the enormous number of judges and academics have developed the law of damages in the USA. The USA's damages have been evolving for the last two centuries. The categorization in the USA embraces a bunch of damages types.

Also, the USA damages types are advanced continuously during the long term. The types of damages expanded in the last centuries. Hale established the pure form of damages classification at the end of the nineteenth century. Bauer expanded the categorization at the beginning of the twentieth century. At the end of the twentieth century, Dan B. Dobbs defines and groups damages by distinguishing them from other remedies [14, с. 277 – 550]. The categorization of damages in the USA always evolve.

In the same time, however, it might be asserted that the number of recognizable types of damages shrinks in the last years. One of the new grouping of damages embraces only

nominal, compensatory and punitive damages, and added presumed damages at the end of the twentieth century [15]. Douglas Laycock, Armistead Dobie and Alice McKean highlighted only punitive and compensatory divided into direct and consequential, in other words, general and special, damages [1, c. 11 – 66, 217 – 262]. These academics focus mostly on choosing remedies rather than the damages classification. They maintain that the distinctions between types of damages are degenerating [1, c. 6, 58]. It reflects that the law of damages in the USA is continuously adapted and insensibly transform.

The USA's law of damages passed development through three stages. Each subsequent level is a derivative of the previous level. The first stage is a formulation specific terms and definitions like «damages in actions against carriers», including some extravagant terms like «damages for breach of promise of marriage» [11, c. 369, 521]. The second stage characterizes the systematization of the growing number of damages variations like «damages in particular classes of tort actions» [12, c. 307; 14, xvii – lxxii]. The modern stage is focusing on choosing the better remedies [1, c. 307]. The progress of the law of damages in the USA is a transition to a higher level of generalization.

Thus, the USA's law of damages inherently has three main categories. They are nominal, compensatory, including direct and consequential damages, and punitive types of damages. It seems necessary at this point to give their description for the further consideration of the law of damages.

Compensatory damages are the main type of damages. The statutory formulation of compensatory damages is absent. The contemporary formula of compensatory damages employed by a court says that they are «those damages that will compensate the injured party for the injury sustained, and nothing more; such as will simply make good or replace the loss caused by the wrong or injury» [16]. This type of damages compensates the plaintiff her actual losses or injury.

Direct damages, which is also called as «general damages», are a part of compensatory damages. The modern case refers general damages as damages «flow directly and necessarily from a breach of [duty], or that are a natural result of a breach» [17, c. 960, 969]. The court referred to an old case and rules as to general damages [18, c. 163, 167]. Thus, general (direct) damages have to have direct cause from wrong action or omission.

Consequential damages or special damages are opposed to general damages. Consequential damages are «those losses that do not arise directly and inevitably from any similar breach of [duty]. Courts award special damages if the special or particular circumstances from which they arise were actually communicated to or known by the breaching party (a subjective test) or were matters of which the breaching party should have been aware at the time of [breaching] (an objective test)» [17, c. 960, 969, 970].

Punitive damages are a kind of punishment. Punitive damages as a remedy oppose to compensatory and nominal damages. Courts define punitive damages as damages «awarded against a person to punish him for his outrageous conduct and to deter him and others like him from similar conduct in the future» [19, c. 18]. The aim of these type of damages is retribution to the defendant and deterrence to others.

Nominal damages are the third main type of damages. Courts explain the term as «a small and trivial sum awarded for a technical injury due to a violation of some legal right and as a consequence of which some damages must be awarded to determine the right» [20, c. 354, 360]. Nominal damages delineate the right of a plaintiff and prevent the prescriptive right of a defendant.

Kazakhstan's law does not have terms punitive and nominal damages. A private person may not punish another one. Kazakhstan stated that deterrence is a public function. Retribution is closely related to deterrence. Government agency and courts on behalf of the Republic have the power to impose punishment in the form of fines, suspension or prohibition of the activity, arrest, etc. in the public interest. Thus, a public law like administrative and criminal law embrace preventing measures from outrageous conducts.

Conclusion

The research confirms the hypothesis about the possibility to enhance damages in Kazakhstan by studying US' practices.

There are a lot of similarities. Damages itself as the term has many senses. Lawyers employ several words to replace damages. Academics try to avoid the ambiguity of using the word «damages». Despite the sources and historical distinctions, American's and Kazakhstan's «damages» definitions are quite similar.

Kazakhstan's damages have some common facets with the USA's analogies. Very similar to a dichotomy between non – economic and economic damages in the USA, moral damages in Kazakhstan oppose to mere damages. Kazakhstan's courts award only damages, so – called direct damages in the USA, in overwhelming majority cases.

Both countries employ quite a simple categorization of damages. Their classifications have evolved in different historical ways, reasoning, and actors. However, both countries have quite similar, at least comprehensible for other side, damages conceptions. The revealed similarity in damages' definitions allows continuing research remedies.

But the distinction between the countries is that Kazakhstan does not practice nominal and punitive damages. Kazakhstan recognizes only the compensation function of damages. Courts force the breaching party involuntary redress the plaintiff's loss which would not have been if there was no breach of duty. However, discrepancy like diversity might be used as a source of enrichment law in Kazakhstan. The issue needs further examination.

References:

1. Douglas Laycock, Armistead M. Dobie & Alice McKean, *Modern American Remedies: cases and materials*. – Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 4th ed., 2010. – 1062 c.
2. *Damage*, Black's Law Dictionary. – Eagan: West Group; 10th Revised ed., 2014. – 2016 c.
3. Donald H. Beskind & Doriane Lambelet Coleman, *Torts: Doctrine and Process*. – Durham: Duke University Press, 2017. – 519 c.
4. David Ball, *David Ball on Damages*. – Boulder: National Institute for Trial Advocacy, 3d ed., 2011. – 520 c.
5. Ralph S. Bauer, *Essentials of the Law of Damages*. – Callaghan and Company, 1919.
6. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі [Civil Code of the Republic of Kazakhstan] // http://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_.
7. Соттардың моральдық зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. [The regulatory resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan On the application by courts of legislation on compensation for moral damage] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000007S>.
8. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі [The Civil Procedure Code of the the Republic of Kazakhstan] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053#pos=1686;-108.
9. Қазақстан Республикасы соттарының азаматтық істер бойынша сот шығыстары туралы заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. [The regulatory resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan On application by the courts of the Republic of Kazakhstan of legislation on judicial expenses in civil cases] // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000009S_

10. Куанова И. Взыскание убытков за потерю времени в гражданском процессе [Recover damages for the loss of time in a civil procedure] // Юрист.– 2013. – № 2. – <https://journal.zakon.kz/4546432-vzyskanie-ubytkov-za-poterju-vremeni-v.html>.
11. William B. Hale Handbook on the Law of Damages – West Publishing Co., 1896.
12. Ralph S. Bauer, Essentials of the Law of Damages 82 – Callaghan and Company, 1919.
13. United States v. Hatahley, 1958 U.S. App. LEXIS 4586.
14. Dan B. Dobbs, Dobbs Law of Remedies: Damages–Equity–Restitution – West Publishing Co., 2d ed. 1993.
15. Memphis Cmty. Sch. Dist. v. Stachura, 477 U.S. 299, 306, 106 S. Ct. 2537, 91 L. Ed. 2d 249 (1986).
16. McMillan v. FDIC, 81 F.3d 1041, 1055 (1996).
17. Lewis Jorge Construction Mgmt., Inc. v. Pomona Unified School Dist., 34 Cal. 4th 960, 969 (2004).
18. Mitchell v. Clarke, 71 Cal. 163, 167 (1886).
19. Fawcett v. IDS Financial Services, Inc., 1986 U.S. Dist. LEXIS 30776, 18.
20. Van Poole v. Nippu Jiji Co., 34 Haw. 354, 360 (Haw. 1937).

ӘОЖ 332.12
ҒТАМР 11.15.41

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ САЯСИ ӨМІРІН ЖАНДАНДЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҮКІМЕТ ШАРАЛАРЫ

Г.Н. Ахметжанова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл жұмыс Солтүстік Қазақстан облысының тәуелсіздік жылдарындағы саяси, әлеуметтік – экономикалық дамуы туралы мәліметтер мен зерттеу еңбектерінің нәтижесі болып табылады. Ғылыми зерттеудің нәтижесінде облыстың тәуелсіздік жылдарындағы жастар саясаты, экономиканың жан – жақты дамуы, жұмыссыздық, сынды өткір әлеуметтік және саяси мәселелер талқыланып, аталған еңбекте көрініс тапты. Аталған жұмыстың нақтылығын көрсету, статистикалық мәліметтермен дәлелдеу мақсатында кестелер қолданылған. Қазіргі таңда мемлекетте жастар арасындағы жұмыссыздықты жою үшін көптеген бағдарламалар ұйымдастырылуда. Атап айтатын болсақ, «Дипломмен ауылға», «Жасыл ел» және «Даму» тағы да басқа жобалар. «Дипломмен ауылға» бағдарламасының негізгі мақсаты – жас мамандарды жұмыспен қамту болса, екінші мақсаты ауылды дамыту болып табылады. «Жасыл ел» бағдарламасындағы негізгі мақсат – табиғатты қорғау болып табылады. Бұл жоба негізінен экономикалық жоба. Нақты айтқанда қаланы көркейтіп, экологиялық таза аймаққа айналдыру үшін құрылды және де бұл жобаға студенттер ғана қатыса алады. Бүгінгі таңда бұл жобалардың барлығы да өз нәтижелерін беруде. Сонымен қатар қарқынды дамып жатқан жобалардың бірі «Даму» болып табылады. Аталған жобаның мақсаты – халықты жұмыспен қамтумен қатар, әр түрлі мамандыққа баулу. Бұл жобада жас шамасы шектелмеген, яғни кез – келген адам белгілі бір мамандықты меңгеріп, ары қарай жұмыс жасай алады. Бүгінгі күнде еліміз техника мамандарына зәру екені белгілі. Бұл мәселеге байланысты мемлекетімізде техникалық мамандықтарға көптеп көңіл бөлініп жатыр. Мысалы, «Даму» бағдарламасында оқытылатын мамандықтардың басым бөлігі техникалық мамандықтар. Еліміздің болашағы – білімді жастардың қолында. Мемлекет тарапынан әлі де көптеген жақсы жобалар ұйымдастырылады деген ойдамын.

Түйінді сөздер: әкімшілік – аумақтық бөлініс, облыс, қала, конституциялық құқық, статистика, жастар мәселесі, халық, жастар саясаты, жастар форумы, «электронды үкімет», жұмыссыздық, «Дипломмен – ауылға!», «Жасыл ел» және «Даму» мемлекеттік бағдарламалары.

МЕРЫ ГОСУДАРСТВА И ПРАВИТЕЛЬСТВА, НАПРАВЛЕННЫЕ НА АКТИВИЗАЦИЮ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ахметжанова Г.Н.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Данная работа является результатом труда в области исследования политического, социально – экономического развития Северо – Казахстанской области в период Независимости страны. В результате научного изыскания помимо вышеуказанного были проведены исследования в области политических и экономических процессов, молодежной политики, безработицы, благосостояния населения области, часть из которых так же вошли в данную работу. Для точной научной убедительности текстовый материал работы сопровождается набором таблиц. В настоящее время в стране проводится множество программ, направленных на устранение молодежной безработицы. В частности, такие проекты как «С дипломом в село», «Жасыл ел» и «Даму» и другие. Основная цель программы «С дипломом в село» – обеспечение занятости молодых специалистов, а вторая – развитие села. Основной целью программы «Жасыл ел» является охрана природы. Это в основном экономический проект. В частности, город был создан для благоустройства и превращения в экологически чистую зону, и в этом проекте могут участвовать только студенты. На сегодняшний день все эти проекты дают свои результаты. Кроме того, одним из наиболее динамично развивающихся проектов является «Даму». Цель данного проекта – не

только обеспечение занятости населения, но и привлечение к различным профессиям. В этом проекте возраст не ограничен, т. е. любой человек может овладеть определенной профессией и работать дальше. Как известно, сегодня наша страна нуждается в специалистах техники. В связи с этим в стране большое внимание уделяется техническим специальностям. Например, в программе «Даму» большая часть специальностей, обучаемых по техническим специальностям. Будущее страны – в руках образованной молодежи. Я думаю, что со стороны государства будет еще много хороших проектов.

Ключевые слова: административно – территориальное деление, молодежная политика, область, город, конституционные права, статистика, проблемы молодежи, народ, политика молодежи, форум молодежи, «электронное правительство», безработица, государственная программы «С дипломом – в село!», «Жасыл ел» и «Даму».

MEASURES OF THE STATE AND GOVERNMENT AIMED AT ENHANCING THE POLITICAL LIFE OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION

G. Akhmetzhanova¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

This work is the result of work in the field of research of political, social and economic development of North Kazakhstan region in the period of Independence. As a result of scientific research, in addition to the above, studies were conducted in the field of political and economic processes, youth policy, unemployment, welfare of the population of the region, some of which were also included in this work. For accurate scientific persuasiveness, the text material of the work is accompanied by a set of tables. Many programmes aimed at eliminating youth unemployment are currently being implemented in the country. In particular, such projects as «with a diploma in the village», «Zhasyl El» and «Damu» and others. The main goal of the program «with a diploma in the village» – employment of young professionals, and the second – the development of the village. The main purpose of the program «Zhasyl El» is the protection of nature. It's basically an economic project. In particular, the city was created for improvement and transformation into an environmentally friendly zone, and only students can participate in this project. To date, all these projects are yielding results. In addition, one of the most dynamically developing projects is «Damu». The purpose of this project is not only to provide employment, but also to attract people to various professions. In this project, the age is not limited, i.e. anyone can master a certain profession and work further. As you know, today our country needs technical specialists. In this regard, the country pays great attention to technical specialties. For example, in the program «Damu» most of the specialties trained in technical specialties. The future of the country is in the hands of educated youth. I think there will be many more good projects on the part of the state.

Key words: administrative – territorial division, youth policy, region, city, constitutional rights, statistics, youth problems, people, youth policy, youth forum, «electronic government», unemployment, state programs «with diploma – to the village!», «Zhasyl el» and «Damu».

Кіріспе

Бүгінгі таңда тәуелсіз Қазақстан Республикасының даму барысында Солтүстік Қазақстан облысының әлеуметтік – экономикалық өркендеу қарқыны жайында сөз етер болсақ елбасының мына бір пікірлері еркісіз ойға келеді: «Солтүстік Қазақстан облысы әлеуметтік – экономикалық даму қарқыны жөнінен қазір еліміздің озық өңірлерінің қатарында. Мұнда жүзеге асырылуы тиіс экономикалық өсімді және халықтың тұрмыс деңгейін арттыруды қамтамасыз ететін шаралар қолданылуда. Солтүстік Қазақстанның кәсіпорындарында өнеркәсіпті облыстың аршынды дамуын қамтамасыз ететін деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін әулет бар» [1]. Сөзіміз дәлелді болуы үшін облыстың әлеуметтік экономикалық даму қарқыны мемлекеттің стратегиялық бағыт бағдарламаларына сай жүзеге асырылуда. Бұл бағытта облыс әкімшілігі аймақтың агроөнеркәсіп саласына негізделген ерекшелігін ескере отырып, өлкенің экономикалық

және әлеуметтік әлеуетін осы тұрғыда негіздей білді. Экономика саласына тоқталатын болсақ, еліміздің Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» ұзақ мерзімді Стратегиясында өңірлердің және бүтіндей республиканың дамуының басты бағдарлары айқындалған. Агроөнеркәсіп кешені облыс экономикасының аса маңызды саласы болып табылады, оның облыс экономикасындағы үлес салмағы – 25 %. Облысымыз ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп қатар дамитын өңір болғандықтан, бұл екі саланың жағдайы жалпы экономиканың өсіміне айтарлықтай әсер етеді. Ол облыс экономикасының төрттен бір бөлігін құрайды. Экспортты әртараптандырудың және тұрғындарды жұмыспен қамтуды арттырудың негізі ретінде агроөнеркәсіп кешенін интенсивті дамыту облыстың негізгі басымдылықтарының бірі болып табылады [2].

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмыстарының барысында Солтүстік Қазақстан облысында жергілікті мемлекеттік басқару облыс, аудандар және облыстық маңызы бар қала деңгейінде көрсетілген жергілікті өкілетті және атқарушы органдармен жүзеге асырылып отыр.

Жергілікті мемлекеттік басқару Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Қазақстан Республикасында жергілікті мемлекеттік және өзін – өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 23 қаңтардан 2001 жылының № 148 – II Заңына сәйкес жүзеге асырылады.

Әкімшілік – аумақтық бірліктер. 2010 жылдың 1 қаңтарына Солтүстік Қазақстанның әкімшілік – аумақтық бөлінуі: 13 аудан мен 5 қала (1 – облыстық бағыныстағы, 4 – аудандық бағыныстағы), 204 ауылдық және селолық округ [3,36–п.]. 2013 жылғы 1 қаңтарға ауылдық (селолық) округтардың саны 202 бірлікті құрады [4].

Жалпы алғанда әкімдер сайлауын енгізудің бірегей мақсаты, ол барынша елдегі мемлекеттік басқарудың ашық, тиімді және оңтайлы моделін қалыптастыру болып есептеледі.

Ауылдық округтерінің әкімдерін сайлауды өткізу және ұйымдастыру тәртібі еліміздің, яғни Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 24 сәуірдегі № 555 Жарлығымен бекітілген елдегі аудандық маңызы бар ауылдық округтері, қалалары, ауылдық округтің құрамына кірмейтін ауылдар мен кенттері әкімдерінің сайлауын өткізу ережесімен шектеледі [2].

Солтүстік Қазақстан облысында аудандық маңызы бар ауылдық округтер, қала әкімдерінің сайлауы 2013 жылдың 7 тамызында өткізілді. Аудандық сайлау комиссияларының ұсынған мәліметтеріне сүйенсек, дауыстарды есептеу нәтижесі бойынша әкімдер сайлауы аудандық маңызы бар 190 ауылдық округте және 4 қалада өтті.

Жергілікті өзін – өзі басқаруды дамытудың тұжырымдамасын іске асыру барысында қабылданған, ҚР 2013 жылдың 13 маусымдағы Заңын және «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті басқарудың өзін – өзі дамытудағы мәселелеріне өзгерістер мен толықтырулардың енуі туралы», «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік басқару органдары арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату бойынша мәселелеріне өзгерістер мен толықтырулардың енгізілуі туралы», ҚР 2013 жылғы 13 маусымдағы Заңын іске асыру аясында жергілікті өзін – өзі басқаруды дамыту мақсатында жергілікті деңгейдегі мемлекеттік басқаруды дамыту жұмыстары жүргізілуде [5].

Жалпы алғанда, қабылданған Заңдардың ережелері келесі міндеттерді шешуге бағытталған:

– жиындар мен жиналыстар арқылы азаматтардың конституциялық құқығын жүзеге асыру, тұрғындардың еркін қалауын білдіру нәтижесінде жергілікті өзін – өзі басқаруды іске асыра білу;

– ауылдық округ құрамына кірмейтін аудандар мәслихаттарымен аудандық маңызы бар ауылдардың, қалалардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлауды өткізу;

– тұрғындардың сапалы санитарлық жағдайын, тұрғын үй–коммуналдық қызметті алуына, басқарушылық шешімдерді қабылдауға қатысу жолымен қоғамдық тәртіпті жақсартуға қызығушылығын арттыру;

– елдегі маңызы бар мәселелерді шешуге бөлінген бюджеттік қаражаттарды игеру мониторингісіне жергілікті тұрғындардың қатысуы;

– оларға қаржылық қаражат беру, коммуналдық меншік жолымен жергілікті маңыздылығы бар өзекті проблемаларды шешуде төменгі деңгейдегі әкімдердің дербестігін кезең – кезеңмен арттыру [6].

Осы шаралардың барлығы жергілікті өзін – өзі басқаруды дамытуға, жер – жерлерде өмір сүру деңгейін жақсартуға бағытталған. Енді осы алға қойылған іс – шараларға жету жолын талдайтын болсақ, әлеуметтік маңызы бар қызметтерді көрсету сапасына халықтың қанағаттану деңгейі көрсетілген әлеуметтік маңызы бар қызметтердің жалпы саны бойынша тұтынушы толтырған қызмет көрсету карточкасының саны бойынша анықталатын болады. Электронды мемлекеттік қызметтер бойынша қызмет алушылардан пікір сұрастыру «Электронды үкіметтің өңірлік шлюзі» ақпараттық жүйесінің көмегімен жүргізіледі, олардың «Электронды үкімет порталы» арқылы мемлекеттік қызмет алуы кезінде автоматты түрде пікір сұрастыру нысаны шығады, мәліметтер де қызмет көрсетушіге де қолжетімді және қанағаттандырылудың жалпы есебінен енгізіледі.

Облыстық Мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру жоспарлары жыл сайын әзірленетін болады және осы жоспарларды іске асыру тексерілетін болады. Жоспарлар мемлекеттік қызметтерді 100 пайыз регламенттеуге, мемлекеттік қызмет көрсету мерзімдерін бұзу және оларды ұсынуға шағымдар санын төмендетуге бағдарланатын болады.

Азаматтар мен ұйымдардың мемлекеттік электронды қызметтерге қолжетімділігін арттырудың арқасында Халқымызға қызмет көрсету орталықтары арқылы көрсетілетін қызметтер саны жоғарылайтын болады (қызметтерді ХҚКО көшіру жөніндегі ұсыныстар жоғары тұрған мемлекеттік органдарға жолданылатын болады).

Электронды форматта мемлекеттік қызметтерді ұсыну ұйымдастырылады. Міндетті автоматтандырылуы тиіс қызметтердің тізбесі ҚР Үкіметінің 2010 жылғы 19 қазандағы № 1080 қаулысымен бекітілген. Электрондық форматтағы мемлекеттік қызметтерге тұрғындардың Солтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік қызметтер порталы арқылы және электрондық үкіметтің веб – порталы арқылы қол жеткізуіне болады.

Облыстық мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызметтерді көрсетуге бағытталған ішкі бизнес – үдерістерін автоматтандыру ведомстволық ақпараттық қызметтерді енгізу есебінен қамтамасыз етіледі. Қызметтің бизнес – үдерісінің автоматтандырылуын қамтамасыз ететін жүйенің болмағаны жағдайда «Өңірлік шлюз «электрондық үкімет» шлюзының кіші жүйесі» АЖ шеңберінде іске асырылатын облыстық мемлекеттік органдар қызметкерлерінің автоматтандырылған жұмыс орындары енгізіледі, бұл:

- «электронды үкімет» шлюзына қосылған мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйесінен ақпараттар алуды;
- «электрондық үкімет» порталы арқылы электрондық қызметтерді ұсынуды;
- ХҚКО БІАЖ мониторингілеу кіші жүйесіне мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінен мемлекеттік органдардағы өтінімдерің өту мәртебесін тапсыруды;
- Халыққа қызмет көрсету орталықтарында ХҚКО БІАЖ мемлекеттік қызмет көрсетуге қабылданған халық өтінімдерін қызмет көрсететін мемлекеттік органның ақпараттық жүйесіне беруді (аталған тегік ХҚКО – дан МО – ға өтінімге қосымша ұсынылатын пакетін құжаттарды курьер арқылы берудің күшін жоймайды) қамтамасыз етеді.

Облыстың саяси жүйесінде өз орны бар ол – облыстың жастар саясаты. Бірінші тараушада біз облыстағы жүргізіліп жатқан жастар саясатының оң нәтижелері мен проблемаларына тоқталған болатынбыз. Жалпы соңғы жылдары облыс тармағындағы жастар саясаты жөніндегі жастар орталықтары мен кеңестерінің жұмыстары белсенді түрде өрбиде. Мемлекетіміз ауыл жастарын қолдау мақсатында қолайлы жағдай жасап, «Дипломмен – ауылға!» жобасы аясында 2015 жылы 321 жас маманымыз жалпы сомасы 44,5 миллион теңге болатын жәрдемақыға ие болды. Бұл кезеңде 157 маманға 415,3 миллион теңге несие тапсырылды [7].

Бытыр жұмыс берушілердің белсенді қолдауымен «Жастар практикасы» жобасы шеңберінде 352 жас маман «Жастар практикасынан» өтті. «Жасыл ел» бағдарламасы төңірегінде жұмыспен 323 адам қамтылды. Жастарды еңбекке орнықтыру мақсатындағы мемлекеттегі қолдау шаралары нәтижесінде өңірімізде жұмыссыз жастар деңгейі 2015 жылдың қорытындысы бойынша 2,9 % болды [2].

Облысымызда қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қызметті қолдау қалыпты өмірдің айтарлықтай маңызды бөлігіне айналды. Бытырғы жылы облыстың ішкі істер органдары аудан әкімдерімен біріге отырып, ауылдық жерлерде тұрғындардың 1025 жиынын өткізді, оларда қоғамдық малды бағуды ұйымдастыруға, азаматтардың құқық тәртібін қорғауға, «Сақшы» отрядын құруға қатысты мәселелер қаралды.

Нәтижесінде облыста мал ұрлау оқиғасы 44 пайызға қысқарды, оларды ашу көрсеткіші 13 пайызға өсті. Көшелер мен басқа да қоғамдық орындарда тәртіп орнату жөніндегі жұмыстар жандана бастады. Облыс орталығында үш ауысымдық патрульдеу енгізілді.

Облыс аумағында 158 бейнебақылау қондырғысы (облыс орталығында – 74, аумақтық бөлімшелерде – 84) жұмыс істейді. Олардың көмегімен 282 қылмыс ашылып, 13 мыңнан астам құқық бұзушылық анықталып отыр.

Тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстардың нәтижесінде кісі өлтіру саны 19,5 пайызға (ашылуы 96,7 %); тонау 17,5 пайызға (ашылуы 81,2 %); бопсалаушылық 51,6 пайызға (ашылуы 100 %); бөтен адамның мүлкін ұрлау 12,9 пайызға (ашылуы 71,4 %); зорлау 19,2 пайызға (ашылуы 100 %); бұзақылық 5,8 пайызға (ашылуы 100 %) қысқарды [8].

Жастар саясатын іске асыруға бағытталған қаржының жалпы алғандағы көлемі 2014 жылы – кемінде 111,6 млн. теңгені құраса, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты іске асыруға бағытталған жалпы сома кемінде 34,3 млн. теңгені құрады. Жастармен мекен – жайлық жұмысты қамтамасыз ету мақсатында жұмыс орны және оқу бойынша өңірімізде жастар істерінің барлық түрлері бойынша 31 комитет өз қызметін жүзеге асырып отыр (24 оқу орнында және 7 кәсіпорында).

Облыста жастар бастамасымен 14 орталықтар құрылып қазіргі таңда жұмыс істеуде. 2014 жылы Жастар бастамасының орталығына жастар санынан 774 адам шағымданды. Талдау көрсетіп отырғандай, өтініштердің негізгі сипаттамасы жас отбасыларды қолдау бойынша тұрғын үймен қамтамасыз ету, жұмысқа орналасу, бос уақыт, юрист, психолог пен мемлекеттік бағдарламалардың консультативтік көмегін құрады. Ағымдағы жылы «Жастар тәжірибесі» жобасы аясында 67,1 млн. теңге жалпы сомасында 350 жас маман жұмысқа орналастырылды. Аудан әкімдерінің айтылған қажеттіліктері бойынша әлеуметтік қолдау шараларымен 314 маман қамтылды. Бұл мақсаттарға республикалық бюджеттен жеңілдік несиелеуге 386,9 млн. теңге бөлінді, аудандық бюджеттен көтерме жәрдемақыға 38,0 млн. теңге бөлінді.

«Жасыл ел» бағдарламасы аясында жазғы кезеңде оқу мекемелерінің 323 студенті мен жұмыссыз жастар жұмысқа орналастырылды. Бағдарлама қатысушылары облыстың 12 мемлекеттік орман мекемелерінде жұмыс істеді. Бюджеттен еңбекақыға 9,5 млн. теңге бөлінген. Жобаны игеру 100 % құрады. Өткізілген жұмыстың нәтижесі бойынша ағымдағы жылы «Жасыл ел» қатысушыларымен 5 873 көшет отырғызылды, 600 гектар жер өңделді, сондай – ақ 57 гектар Петропавл қаласында, 543 гектар облыс аудандарында. Мамандардың бес жылда әлеуметтік қолдау шараларын жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік құралдар көлемі 1 млрд. 615 млн. теңгені құрады, сондай – ақ көтерме жәрдемақыны көрсетуге 242 млн. теңге мен тұрғын үйді алуға бюджеттік несиелеу үшін 1 млрд. 373 млн. теңге бөлінді [2].

2014 жылы барлығы 10 мың іс – шара өткізілді, жастармен қамтуы 300 мыңнан астам адамды құрады.

2016 жылдың қаңтар – қыркүйек кезеңі аралығында тіркелген жастар ұйымы 2014 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 1 бірлікке көбейді және 65 бірлікті құрады (2013 жылы – 62 бірлік).

2013 – 2015 жылдар аралығында облысымызда мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс аясында 40 жоба іске асырылды, қаржыландырудың жалпы бөлінген сомасы 51566,0 мың теңгені құрады. 2016 жылы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс аясындағы 15 жобаны іске асыруға бөлінген сома 20583,0 мың теңгені құрады [2].

Сонымен қатар, жастарға қолдау көрсету үшін облысымызда жастар істері жөніндегі Кеңестер жұмыс істейді. 2015 жылы барлық деңгейдегі әкімдер жанындағы жастар істері жөніндегі Кеңестердің 40 отырысы өткізілді. Облыстық деңгейде Кеңестің 2 отырысы өткізілді. 2016 жылдың басынан бері жастар істері жөніндегі Кеңестің 16 отырысы өткізілді, соның ішінде 1 – уі – облыстық, 1 – уі – қалалық, 14 – і аудандық.

Зерттеу нәтижесі

Облысымызда жастарды жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. 2013 жылдың қараша айында облысымызда 14 жастар бастамалар орталығы құрылды. Олардың қызметінің негізгі бағыттарының бірі жұмысқа орналасуға көмек көрсету болып табылады. 2015 жылы жастар бастамалары орталығына жастардың арасынан 1644 адам хабарласты. 2015 жылдың басынан бері «Жастар бастамалары орталығы» КММ 306 адам хабарласты, оның 165 жұмысқа орналастырылды.

Талдау көрсеткендей, өтініштердің негізгі сипаты жұмысқа орналасу, баспанамен қамтамасыз ету, бос уақытты ұйымдастыру, психологтың және заңгердің консультациялық көмегі және жас отбасыларға қолдау көрсету жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар төңірегінде болды.

«Дипломмен – ауылға!», «Жастар тәжірибесі», «Жасыл Ел» және т.б. сынды бағдарламалар табысты іске асырылуда.

2013 – 2015 жылдар аралығында «Дипломмен – ауылға!» бағдарламасын жүзеге асыру аясында 134,7 млн. теңге сомасына 1007 жас маман көтерме жәрдемақысын алды, 1337,9 млн. теңге сомасына 540 маманға кредит ұсынылды (1 Кесте).

2016 жылы «Дипломмен – ауылға!» бағдарламасын жүзеге асыру аясында 36,8 млн. теңге сомасына 248 жас маман көтерме жәрдемақысын алды, 264,4 млн. теңге сомасына 99 маманға кредит ұсынылды.

Кесте 1 «Дипломмен – ауылға!» бағдарламасы

№ р/с	Жыл	Мамандар саны, адам.	Көтерме жәрдемақы, млн. теңге	Баспана алуға берілген кредиттер саны	Кредитке бөлінген сома млн. теңге
1.	2013	375	45,4	222	536,4
2.	2014	311	40,3	161	386,2
3.	2015	321	44,5	157	415,3

Дереккөз: Солтүстік Қазақстан облысының 2016–2020 жылдарға арналған аумақты дамыту бағдарламасы.

«Жастар тәжірибесі» бағдарламасы аясында 2013–2015 жылдар аралығында жұмыс берушілердің белсенді қолдауының арқасында «жастар тәжірибесіне» 1997 адам жолданды, қаржыландырудың жалпы сомасы 251,38 млн. теңгені құрады (2 Кесте).

Кесте 2 «Жастар тәжірибесі» бағдарламасы

№ р/с	Жыл	Жұмысқа орналасқандар саны, адам.	Қаржыландыру көлемі, млн. теңге
1	2013	1058	129,76
2	2014	587	71,618
3	2015	352	50,006

Дереккөз: Солтүстік Қазақстан облысының 2016–2020 жылдарға арналған аумағымызды дамыту бағдарламасы

Жыл сайын өңірімізде «Жасыл Ел» бағдарламасы табысты іске асырылуда. 2013–2015 жылдар аралығында аталған бағдарламаны іске асыру аясында 974 адам жұмысқа орналастырылды. Оларға жалақы төлеу үшін облыстық бюджеттен 28,5 млн. теңге бөлінді (3 Кесте).

Кесте 3 «Жасыл Ел» бағдарламасы

№ р/с	Жыл	Жауынгерлер саны, адам	Қаржыландыру көлемі, млн. теңге
1	2013	328	9,5
2	2014	323	9,5
3	2015	323	9,5

Дереккөз: Солтүстік Қазақстан облысының 2016–2020 жылдарға арналған өңірді дамыту бағдарламасы.

Жастарды жұмысқа орналастырудың мемлекеттік қолдау көрсету шаралары нәтижесінде өңірімізде жастар өкілдері арасында жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі байқалуда. 2013 жылдың қорытындысы бойынша СҚО бойынша жұмыссыз жастардың деңгейі 7,6% – ды құрады, бұл республикалық (5,5% деңгейден 2,1 пунктке жоғары болды, ал 2015 жылдың қорытындысы бойынша жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 2,9% – ды құрады, ол жалпы республикалық (4,3%) көрсеткіштен 1,4 пайыздық пунктке төмен.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес 15–28 жас аралығындағы жалпы жастар санындағы NEET үлесі 2013 жылы – 9,9% – ды, 2015 жылы – 10,3% – ды құрады, айырмашылық 0,4 пайыздық пунктті құрайды. 2014 жылы статистикалық мәліметтерге сәйкес 15–28 жас аралығындағы жалпы жастар санындағы NEET үлесі – 7,9% – ды құрады. 2016 жылдың 2 тоқсанының қорытындысы бойынша бұл көрсеткіш 7,2% – ға тең [9].

Жыл сайын жастар үшін маңызды Солтүстік Қазақстан облысының жастар форумы, көше субмәдениеті фестивалін, «Жастар ауылы» жастар лагерін, облыс әкімі кубогы үшін қазақ және орыс тілдерінде КТК ойыны секілді әлеуметтік – маңызды жобаларды өткізу дәстүрге айналды.

2013 жылы алдын ала жұмыс жүргізілді. Соның нәтижесінде 27 колледжде комитеттер құрылды, колледж басшылығы мен ЖІК (жастар істері комитеті) белсенділерінің қатысуымен кездесу мен семинарлар өткізілді. 2015 жылдың қорытындысы бойынша адрестік жұмысты қамтамасыз ету мақсатында жастармен жұмыс және оқу орны бойынша облысымызда әр түрдегі 31 жастар істері комитеті жұмыс істеуде (24 – оқу орындарында және 7 – уі – кәсіпорындарда). ЖІК құру бойынша осыған сәйкес жұмыс ірі өндірістік ұжымдарда да жүргізілуде.

Қорытынды

Қорытындылай келе, облыстағы саяси өзгерістерге сипаттама берілді, халыққа мемлекеттік қызмет көрсету деңгейі, сапасы талқыланды, облыстағы жастар саясатына талдау жасалып, кемшілікті тұстары анықталып оларды шешу мақсатында жүргізіліп жатқан мемлекеттік іс – шаралар беріліп, олардың орындалуының нәтижелері бағаланды. Барлық нәтижелер факті түрінде статистикалық мәліметтермен нақтыланды. Жалпы қол жеткізген нәтижелер аз емес, бұл жүргізіліп жатқан реформалардың маңыздылығы мен табыстылығын көрсетіп отыр. Бұл ретте жұмысты одан әрі жетілдіріп, белсенді, тұрақты даму және белгіленген міндеттердің орындалуы талап етілуде. Дегенмен, әлі де атқарылар істер алда.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті–Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму». – Астана, 2015.
2. «Солтүстік Қазақстан облысы». –Астана //«Фолиант», 2015.
3. СҚММ, 703–қ., I–о., 55–іс, 36–п.
4. ҚР президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттік жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы//www.akorda.kz.
5. 2016–2020 жылдарға арналған Солтүстік Қазақстан облысының аумағын дамыту бағдарламасы//uebp.sko.gov.kz.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты – www.akorda.kz.

7. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті өзін – өзі басқаруды дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2013 жылғы 13 маусымдағы Заңы//www.adilet.zan.kz.
8. ҚР облыстарының дамуы бойынша ұлттық есеп// www.stat.kz.
9. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ресми сайты – www.mvd.kz.

ӘОЖ 94(574)
GTAMP 11.09.91**ДИПЛОМАТ С. СҮНДЕТБАЕВТЫҢ СТУДЕНТТІК ӨМІРІНЕ ҚАТЫСТЫ
КЕЙБІР ДЕРЕКТЕРДІ НАҚТЫЛАУ ТУРАЛЫ****С.Ж. Дүйсен¹**¹*ҚР БҒМ, Нұр–Сұлтан, Қазақстан***Аңдатпа**

Самат Сүндетбаев (1929–1967) есімі ел тарихында елеусіздеу қайраткердің бірі. Ол техникум мен институтты жақсы бітіріп, табысты еңбек етіп, білімі мен іскерлігімен танылып, Мәскеуге Жоғары дипломатиялық мектепке оқуға жіберіледі. Оқуын аяқтаған соң саяси жағдайы өте күрделі Йемен Халық Республикасына дипломатиялық қызметке жіберіледі. Осы елдегі кезекті қарулы қақтығыс кезінде С.Сүндетбаев 1967 жылы Кеңестік елшілік қызметкерлері мен отбасыларының қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде қаза табады. Кеңес елі басшылығы қазақ дипломатының ерлігін бағалап «Құрмет белгісі» орденімен марапаттады және есімін министрлік ғимаратындағы мәрмәр тасқа жаздырды. Осы саланың мамандары мен ғалымдары болмаса, Қазақстан жұртшылығы батыр дипломат туралы біле бермейді. Мақала осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған. Мақала авторы дипломаттың мектептегі оқушылық және Семейдегі сауда техникумындағы кезеңі мен құжаттарда тегінің қате жазылуына қатысты архив деректеріне талдау жасап нақтылауға ұмтылыс жасаған.

Түйінді сөздер: Қазақстан, КСРО, дипломатия, дипломатиялық қызмет, халықаралық жағдай, сауда техникумы, «Бизнес және сервис колледжі».

**УТОЧНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ДЕТАЛЕЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ ЖИЗНИ
ДИПЛОМАТА С. СҮНДЕТБАЕВА****Дүйсен С.Ж.¹**¹*МОН РК, Нұр–Сұлтан, Казахстан***Аннотация**

Самат Сундетбаев (1929–1967) – один из немногих деятелей в истории страны. Он успешно окончил техникум и институт, успешно трудился, получил знания и умения и направлен на обучение в Высшую дипломатическую школу в Москву. После окончания учебы направляется на дипломатическую службу в Йеменскую Народную Республику с очень сложной политической ситуацией. Во время очередного вооруженного конфликта в этой стране С. Сундетбаев погиб в 1967 году при обеспечении безопасности сотрудников и семей советского посольства. Руководство Советского государства оценило героизм казахского дипломата и наградило орденом «Знак Почета» и поместило имя на мрамор в здании министерства. Если бы не специалистов и ученые в этой области, то общественность Казахстана не узнало бы о героическом подвиге дипломата. Статья направлена на восполнение этого недостатка. Автор статьи попытался проанализировать и детализировать архивные данные о дипломате, касающиеся его школьной жизни и времени, проведенного в Семипалатинском торговом техникуме, также внимание было обращено на неправильное написание фамилии дипломата в некоторых документах периода.

Ключевые слова: Казахстан, СССР, дипломатия, дипломатическая служба, международная обстановка, торговый техникум, «колледж бизнеса и сервиса».

**CLARIFICATION OF SOME DETAILS OF THE STUDENT LIFE
OF DIPLOMAT S. SUNDETBAEV****S. Duysen¹**¹*MES, Nur–Sultan, Kazakhstan***Abstract**

Samat Sundetbaev (1929–1967) is one of the prominent figures in the history of the country. He successfully graduated from technical school and institute, successfully worked, received knowledge and skills, and was sent to study at the Higher Diplomatic School in Moscow. After graduation, he was sent to the

diplomatic service in the Yemen People's Republic with a very difficult political situation. During the next armed conflict in this country, S. Sundetbaev died in 1967 while ensuring the safety of employees and families of the Soviet embassy. The leadership of the Soviet state appreciated the heroism of the Kazakh diplomat and awarded the Order of Honor to him and placed the name of the diplomat on marble in the building of the ministry. If not for specialists and scientists in this field, the society of Kazakhstan would not have known about the heroic feat of the diplomat. The article is aimed at filling this shortcoming. The author of the article tried to analyze and detail the archival data on the diplomat regarding his school life and time spent at the Semipalatinsk Trade College. Moreover scientific focus was concentrated on the spelling of the diplomat's name in some documents of the period.

Key words: Kazakhstan, USSR, diplomacy, diplomatic service, international situation, trade college, «College of Business and Service».

Кіріспе

Қазақстан Кеңес Одағының құрамында болғанда шетелдермен тәуелсіз сыртқы байланыстар жасауға құқы болмағаны белгілі, сондықтан сырт елдерде республиканың елшілік мекемелері де болған жоқ. Дегенмен саусақпен санарлықтай болса да қазақ ұлтынан шыққан дипломаттар Кеңес Одағының шетелдердегі елшіліктерінде қызмет жасады.

Самат Сіләмбекұлы Сүндетбаев (1929–1967) Кеңес заманында қазақтан шыққан сондай санаулы дипломаттардың бірі. Ол бұрынғы Семей облысы, Абай ауданы, Қарауыл ауылында қарапайым шаруа отбасында дүниеге келген. Орта мектепті бітірген соң Семей қаласындағы Сауда техникумында, Ленинград сауда институтында білім алады. Самат Сіләмбекұлы 1954–1958 жылдары Гурьев, Ақтөбе облыстарында облыстық сауда басқармасы бастығының орынбасары, 1961–1963 жылдары Қазақ КСР Сауда министрлігінің бөлім меңгерушісі болып қызмет атқарады. 1963 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Жеңіл, тамақ және сауда бөлімі меңгеушісінің орынбасары қызметіне жоғарылатылады. 1964 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің жолдамасымен Мәскеудегі Жоғары дипломатиялық мектепке оқуға жіберіледі. Самат Сіләмбекұлы 1967 жылы маусымда дипломатиялық мектепті «өте жақсы» деген бағамен бітіріп, Йемен Халық Республикасына дипломатиялық қызметке жіберіледі.

Бұл елде дипломатиялық жұмыс атқару өте күрделі болатын. 1962 жылы Йемен мемлекетінде монархиялық құрылыс құлатылып Йемен Араб Республикасы жарияланды. Одан әрі монархистер мен республикашылар арасында 8 жылға созылған бітіспес қарулы күрес басталды. Соның нәтижесінде 1967 жылы Оңтүстік Йемен бөлініп шығып, ол Йемен Халықтық – Демократиялық Республикасы деген атауға ие болды. Жаңа мемлекет социалистік даму жолын таңдап, Солтүстік Йеменмен 20 жылға созылған әскери және саяси – экономикалық бәсекеге түсті.

Осы уақыт ішінде екі Йеменде де ішкі төңкерістер мен әртүрлі мақсаттарды көздейтін, түрлі саяси және діни топтардың қарулы бас көтерулері толастамады. Сол бір аумалы – төкпелі кезеңде Кеңес Одағының Йемендегі елшілігінде қазақ халқының перзенті, кәсіби дипломат Самат Сіләмбекұлы Сүндетбаев екінші хатшы лауазымында қызмет атқарды. Қауіпті де қиын жағдайда С. Сүндетбаев бастаған елшілік қызметкерлері жанқиярлық көрсетіп, елшілікті эвакуациялауға күш жұмылдырады. Соғыс өртін өршітпеуге күш салады. Самат Сіләмбекұлы аталған мемлекеттегі кезекті бір бүлік кезінде елшілік қызметкерлерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын атқару барысында лаңкестердің оғынан қаза тапты.

КСРО Сыртқы істер министрлігі мен Қазақстан Үкіметі С. Сүндетбаев мүрдесін сол кездегі астанамыз – Алматы қаласына әкеліп жерлеп, басына арнайы ескерткіш орнатады [1, 714].

1968 жылы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумы дипломат С.Сүндетбаевтың ерлігі және Отанға адал берілгендіктің үлгісін көрсеткені үшін қаза тапқаннан кейін «Құрмет белгісі» орденімен марапаттайды. Мәскеудегі КСРО Сыртқы істер министрлігінде 1918 жылдан бері қызмет бабында қаза тапқан қызметкерлерінің есімдері жазылып келе жатқан мәрмәр тасқа Самат Сүндетбаевтың да есімі жазылған. Самат Сіләмбекұлының туған ауылындағы бір көшеге есімі беріліп, Семейдегі Сауда техникумының қабырғасына ескерткіш тақта орнатылды [2].

Кеңестік заманда қазақ ұлтынан шыққан талантты дипломаттың өмір жолы мен қызметі туралы тәуелсіздік жылдарында ғана кеңінен жазыла бастады. Мақала авторы да басқалармен бірге С.Сүндетбаевтың өмірі мен қызметін зерттеуге өзіндік үлес қосуға әрекет жасады [3, 199–201].

Осы мақсатта ізденіс жүргізгенде автор бірнеше мәселеге көңіл бөлу керектігін анықтады.

Самат Сүндетбаев туралы энциклопедияда, кейбір мақалаларда жазылып жүргендей дипломаттың құрметіне қойылған ескерткіш тақта Семей қаласындағы Сауда техникумының ғимаратына емес, осы қаладағы қазіргі «Бизнес және сервис» колледжінің кіре беріс қабырғасына орнатылған. Өйткені Самат Сіләмбекұлы оқыған кездегі техникум ғимараты қазіргі күнге дейін сақталмаған және Сауда техникумы атауы жоғарыда айтылғандай етіп өзгертілген.

Семей архивінде сақталған құжаттарға қарағанда техникум 1946 жылы ашылған, оқу ғимараты Совет көшесіндегі № 56 үйде орналасқан. Техникум директоры Оразбаев (құжатта Уразбаев деп орысша жазылған – авт.), оқу ісінің меңгерушісі Цой деген азаматтар болыпты. Техникумға 9–10 сыныпты бітірген оқушыларды қабылдау үшін газеттерге республика көлемінде оқуға шақырған хабарландырулар беріледі. Сөйтіп 245 үміткерден конкурспен 112 оқушы техникум студенті болып қабылданады [4, 1–ші парақ]. Келесі оқу жылында осы оқу орнына Самат Сүндетбаев да оқуға түседі. Техникумдағы оқу жұмысы орыс тілінде жүргізілді.

Мұрағат құжаттарына зер салсақ Саматтың болашақта дипломатия саласына баруына осы техникумда жақсы деңгейде ұйымдастырылған оқу–тәрбие жұмысының да әсері болған сияқты. 1945 жылы Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғанымен АҚШ пен КСРО арасында «қырғи – қабақ соғыс» жүргені тарихтан белгілі. Сондықтан техникум оқытушылары оқушыларға апта сайын халықаралық жағдай туралы баяндамалар жасап, үйірмелер ұйымдастырылып, оқушылардың өздерін де осы саяси жұмыстарға үйретуге тартқан. Үйірме тақырыптары қатарында «Атомдық дипломатия» сияқты тақырып та кездеді [4, 3–ші парақ].

Семейдегі бұрынғы сауда техникумының мұрагері қазіргі уақыттағы «Бизнес және сервис» колледжінде, осы оқу орнының тарихы туралы деректер жиналуда және алдағы уақытта С. Сүндетбаевқа арналған музей жасақталмақшы екен.

Колледждің тәжірибелі де іскер басшысы Альмира Хожанованың бастамасымен осы оқу орнының даңқты түлегі Самат Сүндетбаевқа қатысты да мол деректер жиналыпты. Оқу орнының тарихына арналған көлемді кітап жазылуда. Бұл іске колледж әдіскері Ш.О. Рахманқұлова үлкен еңбек сіңіруде. Алдағы жылы колледждің құрылғанының 75 жылдығын атап өтуге дайындық жүргізілуде. Мұны осы мақала авторы 2019 жылы жазда Семей қаласына барған сапарында анықтап білді.

«Бизнес және сервис» колледжі әкімшілігі Самат Сүндетбаевтың мектептегі және техникумдағы өміріне қатысты кейбір мәліметтерді анықтап беруге осы мақала авторына өтініш еткен еді. Атап айтқанда, Самат Сіләмбекұлының техникумдағы оқуды аяқтаған жылы және техникум архивіндегі құжаттарда есімі «Сундукбаев Самат» және «Сундукбаев Сергей» болып екі түрлі жазылуына қатысты болды.

Нұр–Сұлтан қаласындағы Мемлекет тарихы институтының Деректану, тарихнама және Отан тарихы бөлімінің ғылыми қызметкерлері, бөлім басшысы тарих ғылымдарының докторы, профессор Ғ.М. Қарасаевтың басшылығымен С.С. Сүндетбаевқа қатысты мұрағат құжаттарының көшірмелерін талдап, саралай келіп мынадай қорытындыға келді.

Бірінші, Сүндетбаевтың 1947 жылғы 18 тамызда техникум директорына өз қолымен жазған арызында және өмірбаянында есімін «Самат» деп көрсеткен.

Екінші, 1947 жылғы №50 жеке іс қағазында «Сергей» деген есім үстінен сызылып, қазақша «Самат» деп түзетілген және ұлты «қазақ» деп көрсетілген [5, 5–ші парақ].

Үшінші, техникумға тапсырған құжаттарына қарағанда С. Сүндетбаев орыс тіліндегі мектепте оқығаны байқалады. Орыс тілді мектепте оқығандықтан және кеңестік заманда орыс тілді ортада өмір сүрген қаншама қазақтардың есімдері орысша айтуға жеңіл болсын деген ниетпен ауызекі қолданыста орыс есімдерін пайдаланғаны жиі кездесетін оқиға болды. Сондықтан «Саматтың» ауызекі қолданыста «Сергей» болып айтылуы мен жазылуы мүмкін жәйт.

Төртінші, 1944/1945 оқу жылында Семей қаласындағы № 17 мектепте оқыған Сүндетбаев Саматтың есімін табельде «Сергей» деп оқушының өзі емес Саматтың сынып жетекшісі жазғаны белгілі. Өйткені оқу үлгерімі туралы табельді тек мұғалім толтырады.

Бесінші, С. Сүндетбаев 1929 жылы өмірге келген. Ол кезде азаматқа тууы туралы куәлік беретін ауылдық кеңестерде қазақ тілінде сауатты жазатын қазақ азаматтары сирек болатын немесе куәлік беретін мекемелерде кейде қазақ тілінде оқып және жаза білмейтін орыс азаматтары қызмет ететін. Олар қазақша тууы туралы құжаттар толтырғанда қазақ азаматының тегін, есімін кейде орыс тіліне бұрмалап жаза беретін (көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, дипломат, кезінде Қазақ КСР Сыртқы істер министрі қызметін атқарған Михаил Есеналиев есімінің орысша болуы осыған бір дәлел – авт.). Егер, Саматтың тегі «Сундукбаев» дегеннің өзінде де қазақшасы «Сандықбаев» болып жазылуы керек еді. Қазақ тілінде «сундук» сөзі жоқ, «сандық» деген үй жиһазының атауы бар.

Алтыншы, Сүндетбаев Самат Сіләмбекұлы деп дұрыс жазылған дерек 2014 жылы жарық көрген Шығыс Қазақстан облысы энциклопедиясының 714 – бетінде де көрсетілген. Сонымен қатар С. Сүндетбаевтың жақын араласқан туысы, елімізге танымал ғалым, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Серғазы Қалиев және Самат Сіләмбекұлының бірқатар туыстары да бұған куәлік етеді.

Жетінші, Сүндетбаев Самат Сіләмбекұлының Семей Сауда техникумын аяқтаған уақытын колледж басшылығының «1950 жыл» деп көрсетуін дұрыс деп білеміз.

Өйткені техникум мұрағатында С.Сүндетбаевтың жеке іс қағазындағы №43 құжатта С. Сүндетбаевтың «1950 жылы 27 маусымда» техникумдағы оқуын аяқтап Қарағанды қаласының бас сауда мекемесіне жұмысқа баруына жолдама берілгені көрсетілген [5, 5–ші парақ].

Қорытынды

Мақаланың соңында С.Сүндетбаевқа қатысты зерттеулер жүргізетін адамдарға құлаққағыс ретінде айтарымыз, Самат Сіләмбекұлы Йемен Халық – Демократиялық Республикасындағы КСРО – ның елшісі лауазымына көтерілген жоқ, ол жоғарыда көрсеткеніміздей осы елдегі Кеңес Одағы елшілігінде екінші хатшы қызметін атқарды.

Ойымызды түйіндей келе, айтарымыз, өзіне жүктелген міндетті адал атқару кезінде қапыда қаза тапқан кеңестік кезеңдегі аз ғана қазақ дипломаттарының бірі Самат Сүндетбаевтың өнегелі өмірі мен қызметін арнайы зерттеп кейінгі ұрпаққа насихаттау ұлт жанашырларының бір міндеті болуға тиіс.

Әдебиет:

1. Шығыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. – Алматы, 2014 жыл. – 845 б.
2. Жүнісжанов Малғаждар. Есімі енді белгілі болған елші // Егемен Қазақстан. 2014 жыл 13 тамыз.
3. Дүйсен Сейітқали Жахияұлы. Қазақстан дипломатиясы (тарихи аспект). Монография. Авт.: С.Ж. Дүйсен. / Б.Ф. Аяғанның ред. – Астана: «БиКА» БП кешені, 2018. – 336 б.
4. Шығыс Қазақстан облысы, Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы (Семей қаласы).1379 – қор; 1 – Тізімдеме; 7 – Іс.
5. Семей сауда техникумының архиві. 29 – Қор; 2 – Тізімдеме; 676 – Іс.

УДК 339.97
МРНТИ 06.51.51

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Есембекова Д.Т.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Большинство стран мира в настоящее время характеризуются интенсивным развитием процессов миграции рабочей силы в международном масштабе, которые становятся все более существенным фактором социально – экономического, культурного, политико–правового и демографического развития страны. Как любая деятельность, затрагивающая интересы многих сторон, миграция рабочей силы требует регулирования со стороны государства. Целью исследования является определение механизмов регулирования международной миграции рабочей силы в международной практике. Методами исследования являются общепринятые в социально – гуманитарных науках методы анализа, сравнения и обобщения научных результатов. В качестве результатов исследования выступает классификация методов и обобщение механизмов регулирования миграции рабочей силы в мировой практике. Полученные результаты исследования могут применяться органами государственной миграционной политики для совершенствования отечественного механизма регулирования трудовой миграции. Таким образом, рассмотрение механизмов регулирования миграции рабочей силы в зарубежных странах и применение их опыта позволит проводить более эффективную миграционную политику для дальнейшего экономического развития страны.

Ключевые слова: миграция рабочей силы, механизм регулирования, инструменты миграционной политики, внешняя миграция, внутренняя миграция, трудовые ресурсы.

ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ ЖҰМЫС КҮШІНІҢ КӨШІ–ҚОНЫН РЕТТЕУДІҢ ТЕТІКТЕРІ

Д.Т. Есембекова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Қазіргі кезде әлемнің көптеген елдері елдің әлеуметтік – экономикалық, мәдени, саяси, құқықтық және демографиялық дамуының маңызды факторына айналып келе жатқан жұмыс күшінің көші – қоны процестерінің халықаралық деңгейде қарқынды дамып келе жатқандығымен сипатталады. Көптеген тараптардың мүдделерін қозғайтын кез – келген қызмет сияқты, жұмыс күшінің көші – қоны мемлекет тарапынан реттеуді қажет етеді. Зерттеудің мақсаты халықаралық тәжірибедегі халықаралық жұмыс күшінің көші – қонын реттеу тетіктерін анықтау болып табылады. Зерттеу әдістері әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардағы дәстүрлі ғылыми нәтижелерді талдау, салыстыру және жалпылау әдістері болып табылады. Зерттеу нәтижелері әлемдік тәжірибедегі жұмыс күшінің көші – қонын реттеу тетіктерін жіктеу және жалпылау болып табылады. Зерттеу нәтижелерін мемлекеттік көші – қон саясаты органдары еңбек көші – қонын реттеудің ішкі тетігін жетілдіру үшін қолдана алады. Осылайша, шет елдердегі жұмыс күшінің көші – қонын реттеу тетіктерін қарастыру және олардың тәжірибесін қолдану елдің одан әрі экономикалық дамуы үшін көші – қон саясатын неғұрлым тиімді жүргізуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: жұмыс күшінің көші – қоны, реттеу тетігі, көші – қон саясатының құралдары, сыртқы көші – қон, ішкі көші – қон, еңбек ресурстары.

MECHANISMS OF REGULATION OF LABOR MIGRATION
IN FOREIGN COUNTRIESD. Yessembekova¹¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavl, Kazakhstan***Abstract**

Most countries of the world are currently characterized by the intensive development of labor migration processes on an international scale, which are becoming an increasingly significant factor in the country's social and economic, cultural, political, legal and demographic development. Like any activity affecting the interests of many parties, labor migration requires regulation by the state. The research aim of is to identify mechanisms of regulation of international labor migration in international practice. The research methods are generally used in the social sciences and humanities methods of analysis, comparison and generalization of scientific results. The research results are the classification of methods and a generalization of mechanisms of regulation of labor migration in world practice. The research results can be applied by state migration policy bodies to improve the domestic mechanism of regulation of labor migration. Thus, consideration of mechanisms of regulation of labor migration in foreign countries and the application of their experience will allow for a more effective migration policy for the further economic development of the country.

Key words: labor migration, mechanism of regulation, migration policy instruments, external migration, internal migration, labor resources.

Введение

В современных условиях глобализации мировой экономики и интернационализации производства существенным фактором, влияющим на социально – экономическое, культурное и демографическое развитие страны становится международная трудовая миграция, определяемая в большинстве источников как перемещение рабочей силы между странами в целях поиска работы. Традиционно различают два потока трудовой миграции: эмиграцию, сопровождающуюся выездом рабочей силы из страны пребывания за рубеж и иммиграцию, предполагающую въезд рабочей силы в данную страну из других стран [1].

Прежде чем приступить к рассмотрению механизмов государственного регулирования трудовой миграции рассмотрим саму формулировку термина «механизм». Механизм есть система, устройство, определяющие порядок какого-нибудь вида деятельности [2]. Таким образом рассматривая механизмы государственного регулирования миграции рабочей силы исследуем систему инструментов, обеспечивающих регулирование этого процесса. Сформулированное автором определение механизма миграционной политики созвучно с определением данным Королевой С.А. «Реализация миграционной политики осуществляется через формирование ее механизма, включающего в себя набор инструментов (средств и методов), посредством которых обеспечивается достижение поставленных целей и задач» [3].

Содержание государственной миграционной политики определяется совокупностью экономических, политических, демографических, военных и иных факторов, обеспечивающих интересы и национальную безопасность государства [3].

При рассмотрении механизма регулирования трудовой миграции выделяют два аспекта – правовой и экономический. Правовой механизм обеспечивается нормативно – законодательными актами и международными соглашениями в области трудовой миграции. Экономический механизм представлен набором инструментов стимулирующих или ограничивающих миграцию рабочей силы.

Современная миграционная политика осуществляется как на международном, так и на национальном уровне. Международная миграционная политика реализуется в рамках таких международных организаций, как МОТ (Международная организация труда), МОМ (Международная организация по миграции), УВКБ (Управление Верховного комиссариата по делам беженцев) принимая вид международных рекомендаций и документов, вырабатываемых на различных конференциях и заседаниях. Национальная миграционная политика реализуется политикой государства с учетом особенностей национального социально–экономического развития, а также масштабов и направлений миграции рабочей силы.

В большинстве источников инструменты регулирования трудовой миграции традиционно делят на инструменты иммиграционной и эмиграционной политики.

Таблица 1 Инструменты миграционной политики стран

Инструменты миграционной политики		
Иммиграционной	Эмиграционной	
	прямые	косвенные
квотирование	требования к субъектам трудовой миграции: фирмам – посредникам, трудящимся – мигрантам	средства поощрения валютных переводов из-за рубежа и их эффективное использование
качественные ограничители	методы экспансионистской политики	таможенные льготы для возвращающихся мигрантов
финансовые ограничители	структурная политика	
ограничения личностного характера	меры по защите прав трудящихся – эмигрантов	
временные ограничения		
система штрафов и санкций		

Целью иммиграционной политики государств является регулирование процесса прибытия и нахождения в стране иностранной рабочей силы. В большинстве же стран миграционная политика направлена на стимулирование въезда работников, необходимых экономике в данный момент и ограничение въезда всем остальным категориям работников.

Целями эмиграционной политики являются прежде всего снижение уровня безработицы, обеспечение поступления валютных средств в страну, получение мигрантами за рубежом образования и опыта.

В процессах современной международной трудовой миграции немаловажную роль играют страны, экспортирующие рабочую силу, которые применяют различные методы для достижения целей своей эмиграционной политики. К таким мерам относятся следующие:

1. Защита интересов государства путем регулирования масштабов эмиграции и качественного состава эмигрантов, выезжающих из страны.
2. Обеспечение экономики страны ресурсами с помощью привлечения валютных средств мигрантов.

3. Методы по защите прав эмигрантов посредством применения двусторонних соглашений, а также использования контрактной основы найма рабочей силы для работы за рубежом, призванной обеспечить определенные социальные и экономические гарантии.

4. Меры, которые способствуют одновременно защите и государственных интересов, и прав и свобод мигрантов. Одним из инструментов реализации этой задачи выступает введение обязательного государственного лицензирования деятельности по найму граждан на работу за границей.

5. Меры, которые нацелены на взаимную защиту интересов как экспортирующих, так и импортирующих рабочую силу стран. К таким мерам относится, к примеру, проведение политики сдерживания масштабов миграции, незаконного перемещения, а также стимулирования возвращения трудовых мигрантов в свою страну [4].

В разные периоды времени в миграционной политике стран превалировала одна из составляющих, либо эмиграционная, либо иммиграционная политика. Как показывает опыт большинства стран, определяющей составляющей современной миграционной политики является иммиграционная политика.

Большинство развитых стран мира, столкнувшись с огромным потоком иммигрантов, приоритетное значение на современном этапе отдают иммиграционному контролю, оптимизации объема и структуры иммиграционных потоков, усилению фильтрации принимаемых мигрантов и резкому ужесточению борьбы с нелегальной иммиграцией. Данные меры позволяют обеспечить национальную безопасность в условиях активизации международного терроризма, защитить национальные рынки труда от нежелательной конкуренции, а также удовлетворить потребности национальных экономик в иностранной рабочей силе.

В странах – реципиентах действуют иммиграционные законы, которые устанавливают порядок въезда в страну, права на работу, порядок и условия трудоустройства, процедуру выдачи виз и т.п. При всей специфике национальных иммиграционных законов они имеют общие черты.

Одним из наиболее используемых большинством стран инструментов иммиграционной политики является прямое квотирование. Оно может применяться в разных видах. Например, в виде ограничения на общее количество иммигрантов, приезжающих в страну в течение одного года, либо максимальной доли иностранной рабочей силы в числе всех трудовых ресурсов, либо максимальной доли иностранных рабочих в числе всех занятых в данной отрасли или конкретном предприятии. Использование данного инструмента предполагает учет социально – политической ситуации в стране – реципиенте, а также состояния занятости национальных работников и рынка жилья в стране.

Качественные требования к иностранной рабочей силе являются также одним из основных требований стран – реципиентов. В большинстве развитых стран предъявляются достаточно жесткие требования к стажу работы по специальности или уровню образования и квалификации иммигрантов. В отношении иностранных мигрантов широко распространены профессионально – отраслевые ограничения в форме явных и скрытых запретов. Явные запреты прямо перечисляют отрасли или специальности, в которых работать иностранцам нельзя. Скрытые запреты, напротив, устанавливают перечень отраслей или специальностей, в которых могут работать только граждане данной страны, перекрывая тем самым доступ к ним иностранцев.

Помимо основных перечисленных выше инструментов во многих странах также используют такие инструменты, как возрастной ценз (обычно не старше 40–45 лет для работников, за исключением представителей умственного труда, где возрастные ограничения могут не иметь значения), ограничения по физическому здоровью и т.п. Сроки пребывания иностранных работников, как правило, законодательно закреплены в виде установление максимальных сроки пребывания на территории принимающей страны, по истечении которых иммигранты либо покидают страну, либо получают продление сроков пребывания в ней.

Методы исследования

В данном исследовании использовались общепринятые в социально–гуманитарных науках методы анализа, сравнения и обобщения научных результатов.

Результаты исследования

В качестве результатов исследования выступает классификация методов и обобщение механизмов регулирования миграции рабочей силы в мировой практике. Полученные результаты исследования могут применяться органами государственной миграционной политики для совершенствования отечественного механизма регулирования трудовой миграции.

Заключение

Таким образом, существует объективная необходимость управления миграционными процессами как со стороны стран иммиграции, так и со стороны стран эмиграции, которая объясняется теми последствиями, к которым они могут приводить. Среди основных можно назвать: изменение этнического состава населения, угроза национальной безопасности, повышение уровня безработицы и преступности и т. д. Для выявления наиболее эффективных механизмов регулирования миграционных процессов необходимо принимать во внимание соотношение положительных и отрицательных их последствий [4].

Государственное регулирование трудовой миграции это процесс, находящийся в постоянной динамике, развитии, характеризующийся постоянным совершенствованием и растущим международным сотрудничеством.

Литература:

1. Ломакин В.К. Мировая экономика. – М. ЮНИТИ – ДАНА, 2007. – С. 157.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Гостехиздат, 1994. – 444 с.
3. Королева С.А. Зарубежный опыт регулирования международной миграции рабочей силы (Возможности применения в России)//Диссертация на соискание степени кандидата экономических наук. Дипломатическая академия МИД РФ. М., 2005. – С.65.
4. Булавко А.Э. Международное регулирование трудовой миграции // Молодой ученый. – 2017. – № 29. – С. 42 – 45.

ӘОЖ 32.130
ГТАМР 11.15.83**ЫНТЫМАҚ, БІРЛІК, КЕЛІСІМ – ҚАЗАҚ ЕЛІ ҮШІН ЕҢ АСЫЛ БАҚЫТ****Ж.Н. Қалиев¹***¹ҚР БҒМ, Нұр–Сұлтан, Қазақстан***Ә.Б. Мергенбаев²***²№ 176 мектеп – гимназия, Нұр–Сұлтан, Қазақстан***Аңдатпа**

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін мемлекеттің құрылысына байланысты қоғамдық-саяси өмірде ауқымды өзгерістерді бастағандықтан, еліміз үшін этносаралық мәселе өте өзекті. Қазақстан Республикасы Конституциясының кіріспесінде «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...» деп айтылған. 1995 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясы (ҚХА) құрылды. ҚХА еліміздегі саяси тұрақтылық, татулық пен этносаралық келісім институтына айналды. Этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық үлгісі мемлекет құрушы ұлт – қазақ халқының дәстүрлері мен діліне негізделген тарихи бастаулар арқылы қалыптасты. Соған сәйкес қазақ халқы Қазақ жерінде мекендейтін барлық этностарды бір халық ретінде топтастырды. Қазақстанның баға жетпес құндылығына этносаралық қана емес, конфессияаралық келісім де жатады. Қазақстанда тұратын 130 этникалық топтарының 60 – тан астамы күштеп жер аудару үдерісіне ұшырағандар. Жер шарының қандай бөлігін қарамасаң да, барлық елдер этносаралық және конфессияаралық келісім үлгісін ұзақ іздеп жүргені анық. Сондықтан Қазақстан Республикасының тәжірибесі жалпы әлемдік және жалпыға бірдей маңызға ие. Бұл Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың ғылымға негізделген саясаты, саяси ерік – жігері мен көрегендігінің нәтижесі.

Түйінді сөздер: Қазақстан халқы Ассамблеясы, Конституция, этнос, конфессия, толеранттылық, депортация, стратегия, сессия, жаһандану, қазақстандық үлгі, доктрина.

**СОЛИДАРНОСТЬ, ЕДИНСТВО, СОГЛАСИЕ – САМОЕ ДОРОГОЕ СЧАСТЬЕ
ДЛЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА****Қалиев Ж.Н.¹***¹МОН РК, Нұр–Сұлтан, Қазақстан***Мергенбаев А.Б.²***²Школа – гимназия № 176, Нұр–Сұлтан, Қазақстан***Аннотация**

После обретения независимости с началом проведения глобальных перемен в общественно-политической жизни межэтнические вопросы являются особенно актуальными для нашей страны. В преамбуле Конституции Республики Казахстан сказано о том, что «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой...». В 1995 году была создана Ассамблея народа Казахстана (АНК). АНК превратился в институт политической стабильности, дружбы и межэтнического согласия в стране. Казахский образец межэтнической толерантности и общественного согласия сформировался с учетом исторических истоков, основанных на традициях и менталитете основополагающей нации государства – казахского народа. В соответствии с этим казахский народ сплотил все этносы, проживающие на Казахской земле как один народ. Неоценимой ценностью Казахстана является не только межэтническое, но также и межконфессиональное согласие. Более 60 из 130 этнических групп, проживающих в Казахстане – это те, кто подвергся принудительной высылке из страны. Ясно то, что в любой части мира все народы долгое время ищут образец межэтнического и межконфессионального согласия. Поэтому опыт Республики Казахстан имеет мировое и всеобъемлющее значение. Это политика Главы государства Нурсултана Назарбаева, основанная на науке, результат его политической воли и дальновидности.

Ключевые слова: Ассамблея народа Казахстана, Конституция, этнос, конфессия, толерантность, депортация, стратегия, сессия, глобализация, казахстанская модель, доктрина.

**SOLIDARITY, UNITY, CONSENT – THE MOST EXPENSIVE HAPPINESS
FOR THE KAZAKH PEOPLE**

Zh. Kaliev¹

¹*MES, Nur-Sultan, Kazakhstan*

A. Mergenbaev²

²*School – gymnasium № 176, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Abstract

After gaining of independence interethnic issues are especially relevant for our country with the beginning of global changes in socio – political life. The preamble to the Constitution of the Republic of Kazakhstan states that «We, the people of Kazakhstan, united by a common historical fate ...». In 1995, the Assembly of People of Kazakhstan was established. The Assembly of People of Kazakhstan turned into an institution of political stability, friendship and interethnic harmony in the country. The Kazakhstan's model of interethnic tolerance and social harmony was formed taking into account the historical sources based on the traditions and mentality of the fundamental nation of the state – the Kazakh people. In accordance with this, the Kazakh people rallied all the ethnic groups living on the Kazakh land as one people. The invaluable value of Kazakhstan is not only interethnic, but also interfaith harmony. More than 60 of the 130 ethnic groups living in Kazakhstan are those who have been forcibly expelled from the country. It is clear that in any part of the world, all peoples have long sought a model of interethnic and interfaith harmony. Therefore, the experience of the Republic of Kazakhstan is of global and comprehensive importance. This is the policy of the Head of State Nursultan Nazarbayev, based on science, the result of his political will and foresight.

Key words: the Assembly of People of Kazakhstan, Constitution, ethnos, faith, tolerance, deportation, strategy, session, globalization, the Kazakhstan's model, doctrine.

Кіріспе

XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында әлем тарихында түбегейлі және бұрын – соңды болмаған өзгерістер орын алды. Жаһандандудың үдеуі жағдайында ұлттық – азаматтық бірегейлікті қалыптастырудың жаңа формаларын іздестіру, этносаралық және конфессияаралық қатынастарды зерттеу – басты және өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейін егеменді мемлекеттің құрылысына байланысты қоғамдық – саяси өмірде ауқымды өзгерістерді бастағандықтан, еліміз үшін этносаралық мәселе өте өзекті. Қазақстан Республикасы Конституциясының кіріспесінде «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...» деп айтылған, яғни, Қазақстан – онда тұратын барша этникалық топтардың Отаны екендігін білдіреді. Конституция қазақ тілін – мемлекеттік тіл мәртебесін мақұлдады (7 – бап), орыс тіліне ресми қолдану тілі мәртебесі берілді [1, 8].

Қоғам өміріндегі аса маңызды саяси шаралардың бірі 1995 жылы болды. Ол Қазақстан халықтары Ассамблеясының (ҚХА) құрылуы еді. Ассамблея құрылған уақыттан бері біздің ортақ шаңырағымыздың берік құрылымының бірі болып табылады. Ассамблея еліміздегі саяси тұрақтылық, татулық пен этносаралық келісім институтына айналды [2, 68–69].

Этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық үлгісі мемлекет құрушы ұлт – қазақ халқының дәстүрлері мен діліне негізделген тарихи бастаулар арқылы қалыптасты. Соған сәйкес қазақ халқы Қазақ жерінде мекендейтін барлық этностарды бір халық ретінде топтастырады. Мәселен, Қазақстанның Ел бірлігі доктринасында: «Жаңа тарихи кезеңде мемлекетіміз Қазақстанға өзінің асқақ есімін берген қазақ халқының алдында ұлтты ұйыстырудың алтын дінгегіне айналу жөнінде жаңа тарихи миссия тұр. Жаңа тарихи жағдайда қазақ халқының алдында жаңа тарихи

парыз тұр» – деп, қазақ халқының тарихи миссиясы айқындалған [3, 13].

Қазақстанның баға жетпес құндылығына этносаралық қана емес, конфессияаралық келісім де жатады. Адамзат тарихы куә болғанындай, адамдар қарым – қатынастарының ең күрделі саласы конфессияаралық қатынас болып табылады, сондықтан оны реттеу қиынырақ.

Қазақтың тарихи ұлттық толеранттылығы өзінің басты сипатымен ерекшеленеді. Қазақтың ұлттық толеранттылығы тұйық емес, ашық, қонақжай, адамдарды жақындастырады, яғни адамдарды ажыратпайды. Қарым – қатынасқа дайын екендігін көрсетеді. Бұл қазақтардың жер аударылған халықтарды қалай қарсы алғандығынан айқын көрінеді. Қазақстанда тұратын 130 этникалық топтарының 60–тан астамы күштеп жер аудару үдерісіне ұшырағандар. «Адамзат тарихында депортациялау саяси тұрғыда кеңінен қолданылған. Ал депортацияланған халықтар барлық жағдайда дерлік жергілікті халық тарапынан жат элемент ретінде қабылданады. Қазақстандағы мәжбүрлікпен қоныс аударылған халықтар қазақ халқының жоғарыда айтылған қасиеттеріне сәйкес шетқақпай көрген жоқ, керісінше, өз орталарына жақын тартылып, екінші Отанын табуына мейлінше оңтайлы жағдай жасады» [2, 18].

Көнеден қазақтарда қонақжайлылық дәстүр жақсы сақталғаны белгілі. «Қонақ келсе, құт келер» деп қазақ бекер айтпаған. Абайдың жиырма бесінші қара сөзінде «Әрбіреудің тілін, өнерін білген кісі соныменен бірдейлік дағуасына кіреді, аса арсыздана жалынбайды. Дінге де жақсы – білгендік» [4, 45]. Сонымен қатар, Абай жағымсыз қылықтың ішінен, әсіресе, немқұрайлылықты бөліп айтқан, өйткені немқұрайлылық бар жерде «құдай жоқ, халық жоқ, істер ісі жоқ, абыройы жоқ».

Жер шарының қандай бөлігін қарамасаң да, барлық елдер этносаралық және конфессияаралық келісім үлгісін ұзақ іздеп жүргені анық. Сондықтан Қазақстан Республикасының тәжірибесі жалпы әлемдік және жалпыға бірдей маңызға ие. Бұл Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың жақсы ойластырылған, ықтиятты, ғылымға негізделген саясаты, саяси ерік – жігері мен көрегендігінің нәтижесі.

Сонымен, этникалық, діни – конфессиялық алақұлалы әртүрлілік, мәдени тұрғыдағы қоғамда бірліктің негізі болған кезде, өзіндік, тендесі жоқ этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісін жасаудың мәні неде. Бұл үлгі адамның болмысының өте қайшылықты факторларының тұтас біріктірілуіне және бірігуіне қол жеткізді. Біріншіден, 130 – дан астам этнос өкілдері өмір сүретін полиэтникалы мемлекет, екіншіден – мемлекет унитарлы болып табылады. Бір жағынан, мемлекет атауы, мемлекет құраушы қазақ ұлтымен анықталады, екіншіден, осы бірлік арқылы әрбір этнос әртүрлілігінде өз мүдделерін іске асыруға мүмкіндік алады.

Қазақстанның қазіргі тарихындағы маңызды сәт 1980 – 1990 жылдары Қазақстаннан қоныс аударған орыс, неміс және басқа да ұлт өкілдерінің қайтып оралу үдерісі болды. «Қазіргі таңда бұрын Германияға қоныс аударған немістердің Қазақстанға қайта орала бастаған кері үдерісіне куә болып отырмыз», – деп ГФР Ішкі істер министрлігінің парламенттегі статс – хатшысы, Федералды үкіметтің Қоныс аударушылар мен аз ұлттар жөніндегі өкілі айтып кеткен. Оның деректері бойынша, «2006 жылдың 6 айында Германиядан Қазақстанға 1,5 мың этникалық немістер қайтып оралған. Ал 2001 жылы Қазақстанға Ресейден 200 мыңнан астам орыс халқының өкілдері қайта оралған. 2008 жылы Қазақстанға қайта оралғандардың ішінде орыс халқының үлес салмағы – 12,5% (14,0%), неміс азаматтары – 1,0% (0,9%) құраған [2, 69]. Бүгінгі таңда көптеген мемлекеттер полиэтникалық қоғамда үйлесімділікті қамтамасыз ететін қазақстандық үлгінің бірегейлігін мойындайды және оның

тиімділігіне жоғары баға беріп отыр. Қазақстан бүкіл әлемге 130 этнос тұратын мемлекет ұлттық негізде жанжалдарды болдырмайтындығын көрсетті.

Тәуелсіздік жылдарында этносаралық келісімнің үйлесімді тұжырымдамалық үлгісі қалыптасты. Этносаясаттың әр үлгісінде ережелердің өзіндік жүйесі бар. Ол өзара байланысқан принциптерден тұрады. Адамдардың мінез – құлқын осы ұстанымдар айқындайды. Қазақстандағы қазіргі этносаясат мынадай бес ұстанымға құрылады:

- Этностық, діни мәдени, тілдік саналуандық байлық болып табылады;
- Қазақстан этностарының мәдениеті мен тілдерін дамыту үшін мемлекет мақсатты түрде барлық жағдайды жасайды;
- Ұлттың басты құндылықтары толеранттық пен жауапкершілік болып табылады;
- Қоғамдағы біріктіруші рөл қазақ халқына тиесілі;
- Қазақстан халқының бірлігі.

Осының барлығы жалпыұлттық құндылықтар мен толеранттық принциптер және «әралуандықтағы бірлік» салынған этносаралық және конфессияаралық қатынастардағы қазақстандық ерекшеліктерді құрайды [2, 117].

Қазақстан – көпэтносты мемлекет, онда азаматтық қоғам негізінде бір халық қалыптасады. Мұндай мемлекетте халық бірыңғай саяси субъект, бірыңғай саяси қоғамдастық ретінде әрекет етеді. Бұл жағдайда ұлттың азаматтық–құқықтық түсіндірмесі және «Бір халық» деген тұжырымдама сәйкес болып табылады. Бұл ұғымда ұлт – бұл елдің барлық азаматтарының жиынтығы, ол жеке тұлғалар қоғамдастығы, бірыңғай азаматтық бірегейлік, этникалық, конфессиялық және мәдени айырмашылықтардан жоғары тұрады.

Ассамблеяның он үшінші сессиясында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев ҚХА дамуындағы жаңа кезеңді нақты айқындап берді. Ол елдің дамуымен логикалық тұрғыда сабақтас еді. «Біздің стратегиялық мақсатымыз – қоғамды одан әрі топтастыру және бірегей қазақстандық, бәсекеге қабілетті ұлт қалыптастыру. Бұл Шығыс пен Батыс, озық білім, технологиялар мен ғасырлар даналығы, рух бостандығы, ынта–жігер бірлігі тамаша түрде түйісетін ұлт» – деп, атап көрсетті [5, 75].

Бұл ретте қазақ ұлты біріктіруші, ал қазақ тілі мемлекеттік болып табылады. Барлық азаматтардың заң аясында бекітілген теңдігі бойынша, олардың ұлттық немесе этникалық ерекшеліктеріне қарамастан бұл шынайылықты мойындайды.

Жалпыұлттық идея – бұл өзінің этникалық құрамының бірегейлігімен барша қазақстандықтардың идеясы. Ол қоғамда біріктіруші, тұтастырушы рөл атқарады. Өйткені ол бүкіл халықтың мүддесін білдіреді.

Тарихи түрде Ассамблея өз құндылығын дәлелдеді. Қазақстандық тәжірибені әлемдік қауымдастық зерделеуде, ол ХХІ ғасырдың ұлттық саясаттың өзіндік эталоны болды. Жан – жақты ойластырылған мемлекеттік ұлттық саясаттың арқасында республикамызда жемісті еңбек пен серпінді даму үшін барлық жағдай жасалған.

Мемлекеттің жан – жақты қызметі этносаралық қатынастардың қазақстандық үлгісін дамытуға бағытталған, ол барлық этникалық топтардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеудің тиімді кепілі болды, Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің факторы.

Қазақстан халқы Ассамблеясы – бүкіл қоғаммен қатар белсенді дамып келе жатқан ұйым болып табылады. Әр кезеңде уақыт талабына сай, өзінің басты бағыты – көпэтносты қоғамда этносаралық үйлесімділікті сақтай отырып, өзекті мәселелерді

орындайды. Оның табысты жұмысының кілті дамудың маңызды бағыттарын уақытылы және нақты айқындауға, оларды тиісті мазмұнмен сапалы орындауға негізделген. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің Қазақстан халқы Ассамблеясының XII сессиясында Үкіметке берілген мемлекеттік тіл саясатын әрі қарай жетілдіру жөніндегі тапсырмасын орындау мақсатында 2006 жылғы 28 қазанда Үкіметтің іс – шаралар жоспарын бекітті және Премьер – министрдің басшылығымен мемлекеттік тіл саясатын одан әрі жетілдіру жөніндегі комиссия құрды.

Ана тілінде білім алуға азаматтардың құқығын жүзеге асыру мәселесі ҚР «Білім туралы» Заңымен реттелген. Республикада этно – лингвистикалық орталықтар (жексенбілік мектептер) құрылды. ҚХА этнолингвистикалық орталықтары жексенбілік мектептер қызметін ұйымдастыруда этномәдени бірлестіктерге көмек көрсету мақсатында 2005 жылдың сәуір айында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығымен тиісті әдістемелік ұсынымдамалар бекітілді.

ЕҚЫҰ Жоғарғы комиссарының 2005 – 2006 жылдары кеңсесінде жүргізілген зерттеулердің қорытындысы бойынша осы бағытта жүргізіліп жатқан жүйелі шаралардың нәтижесі ретінде Қазақстанның тілдер саласындағы заңнамасы және оған негізделген тіл саясаты барлық посткеңестік кеңістіктегі ең бейілді тіл ретінде бағаланған.

2005 жылы қабылданған ҚР «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы» Заңы этномәдени бірлестіктерге мемлекеттің әлеуметтік маңызды бағдарламаларын іске асыруға белсенді қатысуға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, мәдениет пен өнерді дамыту, тарихи – мәдени мұраны қорғау және қоғамдық келісімді нығайту сияқты мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың нақты бағыттары этномәдени бірлестіктердің қоғамдық келісімді нығайтуда этномәдени бірлестіктерге елеулі үлес қосуға мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006 – 2011 жылдарға арналған тұжырымдамасын 2006 жылы Президенттің Жарлығымен қабылдау азаматтық қоғамды нығайту жөніндегі мемлекеттің маңызды қадамы болды. Құжат қазақстандық азаматтық қоғамның институттары ретінде ұлттық – мәдени бірлестіктердің мәртебесін белгіледі.

Қазақстан азаматтарының саналы азаматтық ниеттестігі мен ортақтастығы, этносаралық және тұлғааралық өзара түсіністік, толеранттылық, адам құқықтары мен бостандықтарына құрмет сезімін қалыптастыру патриоттық тәрбиенің негізіне айналды.

Бұл нұсқаулар 2006 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006–2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының негізін құрады. Ассамблеяның рөлі этносаясат саласындағы маңызды институт ретіндегі берік қалыптасқан мемлекеттік құрылымдар мен дамушы азаматтық қоғам субъектілерінің жүйесінде оның мәртебесін арттыруды талап етті. Тиісінше, мәртебені арттыру оған жүктелген міндеттерді барынша тиімді іске асыру үшін осы институтқа қажетті бірдей құралдар жиынтығын беруді болжады.

2007 жылы Қазақстан Республикасының Парламенті бірқатар ірі конституциялық түзетулерді қабылдады, олар бүкіл билік өкілдігі тармақтарының рөлін едәуір өзгертті. Конституциялық реформаның жаңғыртылған жаңалықтарының бірі – Парламент Мәжілісіндегі депутаттар санын 107 адамға дейін арттыру, оның 9–ы Қазақстан халқы Ассамблеясынан сайланатын болды. Бұл қадам, Ассамблеяның рөлі мен саяси маңыздылығын жоғары деңгейге көтерді. Бүгінгі таңда Ассамблея барлық этностардың

мүдделерін нығайтып, олардың ұлтына қарамастан азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын мүлтіксіз сақтауды қамтамасыз ететін Қазақстанның саяси жүйесінің маңызды элементі болып табылады. 2007 жылғы конституциялық өзгерістерге сәйкес, Қазақстан халықтары Ассамблеясы Қазақстан халқы Ассамблеясы атауын алды, бұл мемлекеттік этносаясаттың барлық парадигмасының өзгеруін білдіреді. Өйткені оның негізгі қағидасы Қазақстан этностарының этномәдени қайта өрлеуін қамтамасыз етуге жақындасып, Қазақстанның біртұтас халқының бірлесуін қамтамасыз ету.

Ассамблея еліміздің жоғарғы заң шығарушы органына 9 депутатын сайлаған толыққанды конституциялық орган болды. Конституциялық жаңалықтарды іске асыру, сондай – ақ мемлекеттік саясатты жүргізу туралы Қазақстан халқы Ассамблеясының рөлі мен мәртебесін нығайту мақсатында 2008 жылы ҚР «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заң қабылданып, Ассамблея «елдің саяси жүйесінің субъектісі ретінде» заңды түрде бекіді [2, 80].

Арнайы заң Ассамблеяның қызметі мен құрылымын белгілеген нормативтік-құқықтық үйлестіруші, оның бейбітшілік пен қоғамдық келісімді нығайтудағы рөлін қамтамасыз етті. Ассамблея қызметіндегі маңыздысы, оның этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік биліктің орталық және жергілікті атқарушы органдары жұмысының үйлестірушісі ретіндегі қызметін күшейту болды. Осылайша, этносаясатты дамыту қоғамдық – саяси институт ретінде Қазақстан халқы Ассамблеясының мәртебесі бекітілді. Ассамблеяның инфрақұрылымын, оның азаматтық қоғам мен мемлекеттік билік жүйесіне кірігуіне байланысты түбегейлі институционалдық нығайту жүргізілді.

Қазақстан халқы Ассамблеясының Стратегиясында белгіленген жүйелі шараларды іске асырудың негізгі жалғасы Үкіметтің 2006 жылғы маусымда этносаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық үлгісін жетілдірудің 2006 – 2008 жылдарға арналған бағдарламасын қабылдауы болды.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2008 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясының XIV сессиясында сөйлеген сөзінде этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісі жаңа әлеуметтік – экономикалық жағдайлармен, ақпараттық және коммуникациялық технологиялармен қалыптасқан бірегейлік дағдарысына реакция болғанын атап өтті.

2009 – 2010 жылдар этносаясатты одан әрі жетілдірудің жаңа кезеңі болды. Бұл кезеңде этносаралық келісім саясатындағы жаңа форматты құжат болып табылатын Қазақстанның ел бірлігі доктринасы талқыланып, қабылданды. 2011 жылғы 25 мамырда Доктринаның ережелерін іске асыру мақсатында 2014 жылға дейін толықтырулармен Қазақстан Республикасы Үкіметінің бірқатар қаулылары қабылданды.

«Қазақстан халқы Ассамблеясы: Сенім. Дәстүрлер. Ашықтық. Төзімділік» атты Қазақстан халқы Ассамблеясының XVI сессиясында сөйлеген сөзінде Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «...толеранттылық Қазақстанның табысты және сенімді дамуының маңызды факторына айналды. Бұл қағидаттар еліміздің сыртқы және ішкі саясатының рухын көрсетеді», – деп ерекше атап өтті.

Қазақстан Республикасының «2020 жылға дейінгі Қазақстан халқы Ассамблеясының даму Тұжырымдамасында» этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен іске асыруға қатысу жөніндегі ҚХА қызметінің басымдықтары айқындалған. Оның басты бағыттарының бірі – ұлттық бірлікті қалыптастыру саласында жұмыс жүргізу. Бұл басымдық мынаған негізделеді:

тәуелсіздікті нығайтуға, мемлекеттілікті орнықтыруға; Қазақстан азаматтарының тағдырластығына негізделген ортақ құндылықтар жүйесін қалыптастыруға; Жаңа қазақстандық патриотизмді, ұлттық – мемлекеттік сәйкестікті және ұлттық бірлікті нығайтуға; Мемлекеттік тілдің қолдану аясын кеңейтуге және оның қоғамдық маңыздылығын арттыруға, сондай – ақ Қазақстан этностары тілдерінің одан әрі дамуына [2, 158].

Жеке бағыт Қазақстан халқы Ассамблеясы институтын нығайтуға арналған. Ол азаматтық сектордың біріктіруші алаңына айналуы тиіс. Мемлекеттік этносаясатты әзірлеу және жүзеге асыру жөніндегі оның мақсаты, міндеттері сапалы жаңа деңгейге көтерілуде. Ассамблеяның құрылымдық бөлімшелері, оның ақпараттық және ғылыми – талдау қызметі едәуір нығайтылуда. «Қазақстандық жетістіктің құпиясы неде? Бастапқы себеп – терең тарихи тамыр, қазақ халқына тән толеранттылық және қонақжайлылық» [6, 158].

2013 жылы Ассамблея кезекті және қоғам үшін аса маңызды «Бейбітшілік пен келісімнің жол картасы» жобасын ұсынды. Аталған жобаның негізгі мақсаты – Қазақстан этностары арасындағы келісім, бірлік және достық қағидатын іске асыру, оның рухани және мәдени әралуандылығын дамыту. Жобаның басты міндеті бейбітшілік пен қоғамдық келісімді қамтамасыз етуге бағытталған шараларды ұйымдастыру бойынша оң жұмыс тәжірибесін насихаттау болып табылады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы 20 жылдан астам бойы еліміздің әрбір аймағында гүлдену бағытында жұмыс істейді. Жыл сайын бұл жалпы азаматтық институт еліміздің қоғамдық – саяси өміріндегі өз позицияларын нығайта түсуде. Бүгінде Ассамблея Қазақстан этностары арасында қоғамдық келісімді, тұрақтылықты, бірлік пен достықты сақтай отырып, этносаралық саладағы мемлекеттік саясатты табысты іске асырудың жетекші тетіктерінің бірі болып отыр.

Осылайша, Қазақстанда уақыт сынынан өткен этносаралық және дінаралық келісім үлгісі құрылды. Еліміздің әртүрлі конфессиялардың өзара әрекеттестігі тәжірибесін халықаралық ұйымдар мен шетелдік әріптестер, соның ішінде БҰҰ, ЮНЕСКО және ЕҚЫҰ зерделеуде.

Қорытынды

Бүгінгі әлемдік ахуалды да мамыражай деп айтуға болмас. Бізге мұның да әсер – ықпалы бар. Ұлттың түпкілікті мүдделерін жүзеге асыру үшін даналыққа, табандылыққа және биік мұраттарға негізделген басшылық қажет. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Дегенмен, қалай да мемлекеттік құрылыс мәселесі тек қана бюрократияның құзырындағы шаруа деп есептеу оңайдың оңайы. Алайда бұл жолмен ешқашанда нақтылы азаттыққа қол жеткен емес. Бұл қашанда ұлттың, жалпыұлттық қарымның ісі болып отырған. Бүгінгі таңда, ұлттық тұтастымызға тұғыр болатын азат мемлекеттігіміздің құрылысын беріктей түсуден мәнді мақсат та, міндет те жоқ» – деп, баса айтқан [7, 59].

Қорытындылай келе, Қазақстан халқы Ассамблеясы басты ұстаным ретінде қазақ халқының «Ынтымақ, бірлік, келісім – ең асыл бақыт Ел үшін» деген қағидасын берік ұстап отырғанын көреміз. Халықаралық аренада Қазақстан бейбітшіліктің бесігі, мәдениеттер мен діндер диалогына арналған алаң ретінде қабылданады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2002. – 36 б.

2. Е.Л. Тоғжанов, Г.В. Кан, Н.П. Калашникова, В.С. Коробков, Н.У. Шаяхметов. Қазақстан халқы Ассамблеясы: жиырма жылдық тарих. – Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2015. – 342 б.
3. Қазақстанның ел бірлігі доктринасы // <http://inform.kz/kaz/article/2263392>.
4. Абай. Қара сөздері. – Алматы: «Өнер», 2006. – 124 б.
5. Н.Ә. Назарбаев: бейбітшілік және қоғамдық келісім идеясы / Е.Л. Тоғжанов, Ә.Ә. Әбдәкімов, Н.П. Калашникова және басқалар. – Астана: «Ақарман – медиа», 2010. – 258 б.
6. Қазақстан халқы Ассамблеясы – Ел тарихында / Е.Л. Тоғжановтың жалпы редакциясында. – Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2015. – 266 б.
7. Н.Ә. Назарбаев. Тарих толқынында. – Алматы: «Атамұра», 2003. – 288 б.

ӘОЖ 336.71
ҒТАМР 06.73.55**КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ
БАСҚАРУ ПРОЦЕСІ****А.М. Карипова¹, Г.Ш. Усбанова¹***¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан***Андатпа**

Белгілі бір кәсіпкерлік іс тәуекелмен байланысты, әсіресе банктер үшін тәуекелді басқарудың маңызы үлкен болып табылады. Өйткені, банктер нарықтағы конъюнктуралық өзгерістерді бірден қабылдайтын сегмент, сол себептен ұсынылып отырған жұмыс тақырыбы осы мәселені зерттеуге арналады және жұмыста қаржылық тәуекелдерді азайтуды қамтамасыз ету іс шаралары жан – жақты ғылыми жолмен зерттелініп, оның ерекшеліктерімен жетіспеушіліктері айқындалады.

Қазіргі заманғы экономикада тәуекелдер саласы біршама жаңа әрі іс жүзінде зерттелмеген сала болып табылады. Қазақстан Республикасының банктік жүйесі – нарықтық экономиканың елеулі орны болып саналады, сондай – ақ банк жүйесінде пайда болатын қаржылық – банктік құқықтық қатынастар және туындап жатқан тәуекелдер банк жүйесінің негізгі бөлігін құрайды. Тәуекелділік жағдайында шешімдер қабылдау кезінде қолданылатын нақты әдістер мен тәсілдер банктің қызметі түрінде, қойылған мақсаттарға жету стратегиясына тәуелді болады.

Қаржы тәуекелдерді басқару процесін іске асыру үшін оған сәйкес тиісті жүйе қажет. Қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесі несиелік – депозиттік саясаты шеңберінде, коммерциялық банктің қойылған мақсаттарын қамтамасыз етуі тиіс.

Түйінді сөздер: тәуекел, қаржылық тәуекел, тәуекелді төмендету, тәуекел менеджмент, несиелік ресурстар, тәуекелдерді басқару.

**ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ
В КОММЕРЧЕСКОМ БАНКЕ****Карипова А.М.¹, Усбанова Г.Ш.¹***¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан***Аннотация**

Определенная предпринимательская деятельность связана с риском, особенно для банков, имеет большое значение для управления рисками. Так как банки сразу принимают конъюнктурные изменения на рынке. Поэтому предлагаемая тема работы посвящена исследованию данной проблемы и всесторонне изучение мероприятий по обеспечению минимизации финансовых рисков.

В современной экономике сфера рисков является относительно новой и практически не изученной отраслью. Банковская система Республики Казахстан является значительным местом рыночной экономики, а также финансово – банковские правоотношения и возникающие риски, возникающие в банковской системе, составляют основную часть банковской системы. Конкретные методы и способы, применяемые при принятии решений в условиях риска, будут зависеть от стратегии достижения поставленных целей в виде деятельности банка.

Для реализации процесса управления финансовыми рисками необходима соответствующая система. Система управления финансовыми рисками должна обеспечивать поставленные цели коммерческого банка в рамках кредитно – депозитной политики.

Ключевые слова: риск, финансовый риск, снижение риска, риск – менеджмент, кредитные ресурсы, управление рисками.

**THE PROCESS OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT
IN COMMERCIAL BANK****A. Karipova¹, G. Usbanova¹***¹NKSU named after M. Kozymbaev, Petropavlovsk, Kazakhstan***Abstract**

Certain business activities involving risk, especially for banks, have importance for risk management. As banks take from short – term changes in the market. Therefore, the proposed theme of the work is devoted to the

study of this problem and gives comprehensive analysis of measures to ensure the minimization of financial risks.

In the modern economy, the sphere of risk is a relatively new and almost unexplored industry. The banking system of the Republic of Kazakhstan is a significant part of the market economy, as well as financial and banking legal relations and emerging risks arising in the banking system constitute the main part of the banking system. The specific methods and techniques used in decision – making in the context of risk will depend on the strategy of achieving the goals in the form of the Bank's activities.

An appropriate system is needed to implement the financial risk management process. The financial risk management system should ensure the objectives of the commercial Bank within the framework of the credit and Deposit policy.

Key words: risk, financial risk, risk reduction, risk management, credit resources, risk management.

Кіріспе

Тәуелсіздік жылдарында отандық банктер отандық экономикалық жүйенің ажырамас бөлігіне айналған, оның қызмет атқаруын қамтамасыз ететін және оның нарық жағдайында дамуын ынталандыратын жетілдірілген қаржы жүйесін қалыптастырды [1]. Отандық банктерге қолдау жасай отырып, мемлекет олардың ішкі экономика мен нақты секторды несиелеу көлемін сақтайтындықтарына, атап айтқанда, шағын және орта бизнес субъектілерін қаржыландыруларына және ипотекалық несиелеу бойынша қолайлы жағдайды белгілейтіндіктеріне сенім артуда. Қазіргі заманғы экономикада тәуекелдер саласы біршама жаңа әрі іс жүзінде зерттелмеген сала болып табылады [2].

Қазақстан Республикасының банктік жүйесі – нарықтық экономиканың елеулі орны болып саналады, сондай – ақ банк жүйесінде пайда болатын қаржылық – банктік құқықтық қатынастар және туындап жатқан тәуекелдер банк жүйесінің негізгі бөлігін құрайды.

Профессор А.Г. Грязнованың редакциялауымен шығарылған қаржы – несиелеу энциклопедиялық сөздігінде тәуекел ұғымының бірнеше түрі бары екені атап өтілген (ағылшынша risk, фр. risque, ит. risico – грек тіліндегі rixikon – күз: бастапқыда «тәуекелге бас тігу» – жартастың ортасында жан сақтау) күтпеген ысырап, шығынның пайда болуы, жоспарланған нұсқамен салыстырғанда кірісті, пайданы толықтай алмау қаупі [3, б. 78–83].

Альгин А.П. «Тәуекел – сәтсіздік пен мақсаттан ауытқудың болжанған нәтижесіне жетудің ықтималдығының сапасы мен санын бағалау мүмкіндігі бар еріксіз таңдау жасаған белгісіздікті ескерумен байланысты қызмет» деп санайды [4, б. 86–92].

Тәуекелділік жағдайында шешімдер қабылдау кезінде қолданылатын нақты әдістер мен тәсілдер банктің қызметі түрінде, қойылған мақсаттарға жету стратегиясына тәуелді болады. Сонымен бірге, тәуекелді басқару теориясы мен тәжірибесімен тәуекелді талдау барысында басшылыққа алынатын негізқалаушы қағидаттар орнатылған. Біріншіден, меншік капиталдың мөлшерінің мүмкіндігінше тәуекел етуге болады, екіншіден, азшылық үшін көпшілікпен тәуекелге баруға болмайды.

Тәуекелді төмендету – тәуекелді жағдайдың болу ықтималдығын және мүмкін жолғалтулар көлемін азайту. Тәуекелді басқару әдісін таңдау кезінде тәуекел түрі бойынша максималды мүмкін болатын шығысты есептеу, оны тәуекелге ұшырауы мүмкін капитал көлемімен сәйкестендіріп, барлық мүмкін шығысты меншікті қаржылық ресурстар көлемімен салыстыру қажет [5, б. 56–70].

Зерттеу әдістері

Қаржы тәуекелдерді басқару процесін іске асыру үшін оған сәйкес тиісті жүйе қажет. Қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесі несиелік–депозиттік саясаты шеңберінде, коммерциялық банктің қойылған мақсаттарын қамтамасыз етуі тиіс.

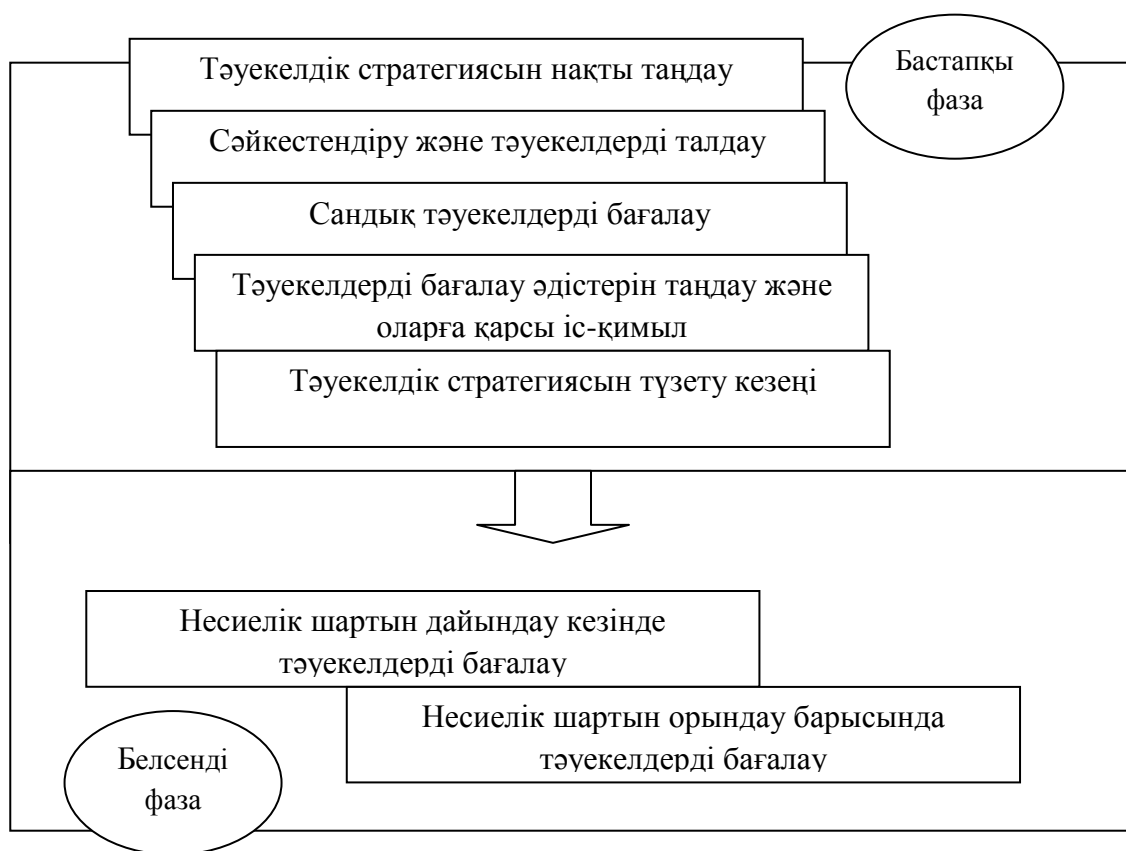
Сурет 1 Қаржылық тәуекелдерді азайтуды қамтамасыз ететін іс–шаралар

Бұл ретте, банктің табысты жұмыс істеуі оның қаншалықты қаржы тәуекелдерін төмендету бойынша іс – шараларды әзірлеу саясатына байланысты. Екінші жағынан, мұндай жүйе қоршаған нарықтық ортаның конъюнктуралық ауытқуына тиісті ден қою ықтимал болуы керек. Осыған байланысты, қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесінің табыстылығын арттыру, сондай – ақ оның мүмкіндіктерін кеңейту тек осы жүйенің жетілдіруі кезінде ғана қолжетімді болады.

Жүргізілген зерттеу басқарушылық шешімдер процедураларын нақтылай қабылдау мүмкіндігін берді, оның негізінде қаржылық тәуекелдерді басқару үдерісі шеңберінде банк басшылығы құрылымдық бөлімшелерін құрады, сондай–ақ негізгі банктік тәуекелдерді бағалау әдістерін және оған қарсы әрекет әдістерін нақтылады.

Зерттеу нәтижелері

Несиелік операцияларды жүргізу кезінде қаржылық тәуекелдерді басқару рәсімдерін реттейтін процесінде, банктік ағымдағы жылдың тәуекелдік саясатын әзірлеуден бастап, несиелік шарттар бойынша деректерді мұрағатқа тапсыру дайындығымен аяқтайтын екі фаза белгіленген: тәуекелдерді басқару бастапқы фаза және белсенді фаза (2 Сурет). Несиелік операцияларды жүргізу кезінде коммерциялық банктің тәуекел – менеджмент бөлімшелердің алдында тұрған, фазаларының бөлуі міндеттердің тізбесін және кезектілігін нақтылау мақсатында өндіріледі [6, б. 94 –106].

Сурет 2 Қаржы тәуекелдерді басқару процесі

Бастапқы фазада тәуекелдерді басқару кезінде дербестендірілмеген қарыз алушылардың әдіснамалық база әзірленеді, ал белсенді фаза басқармасы нақты экономикалық субъектілерге қатысты әдіснамалық база деректері қолданылады. Осылайша, бастапқы фазаның мәні несиелік операцияларды іс жүзінде жүргізу кезінде коммерциялық банкпен пайдаланылатын және әмбебап болып табылатын, яғни қарыз алушылар жеке ерекшеліктерін ескермейтін, әдіснамалық базасын құру болып табылады. Белсенді фазаның мәні – әрбір нақты қарыз алушыға қатысты іс жүзінде әзірленген әдіснамалық қамтамасыз етуді қолдану.

Бастапқы фазаның қаржы тәуекелдерді басқару процесінің келесі кезеңі тәуекелдерді бағалау әдістерін таңдау және оларға қарсы іс – қимыл болып табылады. Тәуекелдерге қарсы іс – қимыл үшін, әдетте, іске асыру уақыты және жан – жақты қолдану дәрежесі бойынша жіктелетін әдістер пайдаланылады.

Бастапқы фазаның қорытынды кезеңіне тәуекелдік стратегиясын түзету кезеңі жатады. Оның мәні тиісті тандалған тәуекелдік стратегиясын тексеруінде және белсенді фазада басқару процесінің тәжірибиеде қолданылуында көрсетіледі. Осылайша, аталған кезең әдіснамалық қамтамасыз етуді әзірлеуді және оны банк ағымдағы қызметінде қолдану арасындағы кері байланыс қамтамасыз етеді.

Келесіде басқару процесінің белсенді фазасы басталып, бірінші – несиелік шартын дайындау кезінде тәуекелдерді бағалау кезеңі болып шығады. Бұл кезең нақты несиелік шартын әзірлеу кезінде тәуекелдерді бағалауды көздейді. Тәуекелдерді бағалау әлеуетті қарыз алушының төлем қабілеттілігінің бес аспектілері бойынша

талдау негізінде жүргізіледі – салалық, қаржылық, басқарушылық, тарихи және несиелік сапасын қамтамасыз ету аспектісі.

Қаржылық тәуекелдерді басқару процесінің қорытынды кезеңі несиелік шартын орындау барысында тәуекелдерді бағалау кезеңі болып табылады. Оның мәні – несиелік төлемдерді жасамаудың тиісті алдын алу мақсатында, таңдалған аспектілерін ескере отырып, тұрақты негізде қарыз алушының мониторингі.

Басқарушылық шешімдерді қабылдау процесінің қадамдық мысал ретінде келесі жағдайды қарастырайық. Коммерциялық банк нарықта өзінің келуін кеңейту және несиелік портфелін арттыру мақсатында агрессивті тәуекел стратегиясын таңдап (тәуекел стратегиясын нақты таңдау кезеңі), бірінші кезекте – несиелік тәуекелмен өз жұмысында соқтығысуы мүмкін болатын ықтимал тәуекелдер спектрін анықтайды (сәйкестендіру және тәуекелдерді талдау кезеңі). Кейін банк тәуекелдер деректерінің сандық өлшеу тәсілін анықтайды, мысалы, таңдалған агрессивті тәуекелдік стратегиясын ескере отырып, барлық берілген несиелердің 10% – ның 90% – ы өтелмеу ықтималдылығымен есептейді, бұл, меншікті капиталының 30% – ға қысқартуын әкеледі (сандық тәуекелдерді бағалау кезеңі).

Әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында тәуекелдерді басқару жүйесі әсіресе маңызды болып табылады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, банк үшін тәуекелді басқару ең маңызды мәселелердің бірі болып келеді. Өйткені кез – келген банктің қалыптасу процесінен бастап бүкіл қызмет ету уақытында банктің іс – әрекеті көптеген тәуекелдерге тікелей байланысты болып келеді. Сондықтан банктің болашақта банкроттыққа ұшырауы немесе ұшырамауы банктің тәуекелді басқаруымен байланысты.

Әдебиет:

1. «Екінші деңгейдегі банктерге арналған тәуекелдерді басқару мен ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2014 жылғы 26 ақпанғы № 29 қаулысы.
2. «Тәуекелдерді басқару жүйесінің негізінде есептік ақпараты қайта тексеруге жататын мемлекеттік органдарды айқындау әдістемесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Экономика және бюджеттік жоспарлау министрінің 2014 жылғы 15 сәуірдегі № 102 бұйрығы.
3. Волков А.А.
6. Шелекбай Ә.

УДК 811
МРНТИ 19.41.41

ФОРМИРОВАНИЕ СПОРТИВНОГО КОНТЕНТА НА ПРИМЕРЕ СМИ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Морозова Т.А.¹, Шайкенова А.Ж.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Сегодня спорт стал неотъемлемой частью общественной жизни, которая постоянно стимулирует развития массового сознания в поддержку ЗОЖ. Спортивная печать, таким образом, выделилась в индивидуальную сферу журналистской деятельности, обратив на себя пристальное внимания в моменты проведения крупных спортивных мероприятий. Тем самым увеличивая интерес к спорту. Стремительное развитие физической культуры, расширение границ спорта, который в мировом масштабе выполняет объединяющую функцию, привело к развитию совокупности газет, журналов, теле – и радиопередач, электронных газет, освещающих события мира спорта, физической культуры и здорового образа жизни. Например, спортивная печать является неотъемлемой составной частью спортивной журналистики. Роль периодики в сфере физической культуры и спорта многофункциональна: она, наряду с телевидением и радио, влияет на развитие отдельных видов спорта, на формирования здорового образа жизни населения, выполняет различные социальные функции. Спортивная пресса имеет собственную специфику, теоритический и эмпирический опыт, солидный багаж методик, которые требуют научного осмысления и распространения.

Ключевые слова: спорт, спортивная лексика, функции СМИ, здоровый образ жизни, физическая культура и спорт, лексический контент, спортивная журналистика Северо – Казахстанской области.

СОЛТУСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ БАҚ – ТАРЫНДА СПОРТ КОНТЕНТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Т.А. Морозова¹, А.Ж. Шайкенова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Спорт – салауатты өмір салтын қолдауда жаппай сананың дамуын үнемі ынталандыратын қоғамдық өмірдің ажырамас бөлігі болып отыр. Спорттық баспа журналистік қызметтің жеке саласына бөлініп, ірі спорттық іс – шараларды өткізу кезінде ерекше назар аударады. Осылайша, спортқа деген қызығушылықты арттыра отырып. Дене шынықтырудың қарқынды дамуы, әлемдік ауқымда біріктіретін функцияны орындайтын спорт шекараларын кеңейту. Спорт әлемі, дене шынықтыру және салауатты өмір салты оқиғаларын көрсететін газеттер, журналдар, теле және радиохабарлар, электрондық газеттер жиынтығының дамуына алып келді. Мысалы, спорттық баспа – спорттық журналистиканың ажырамас бөлігі өмір салтын қалыптастыруға әсер етеді, түрлі әлеуметтік функцияларды орындайды. Спорттық баспасөздің өзіндік ерекшелігі, теориялық және эмпирикалық тәжірибесі, ғылыми ұғынуды және таратуды талап ететін әдістемелердің қомақты жүгі бар. Дене шынықтыру және спорт саласындағы мерзімді баспасөздің рөлі көпфункционалды болып табылады: ол теледидар мен радиодан қатар спорттың жекелеген түрлерінің дамуына, халықтың салауатты

Түйінді сөздер: спорт, спорттық лексика, БАҚ қызметтері, салауатты өмір салты, дене шынықтыру және спорт, лексикалық контент, Солтүстік Қазақстан облысының спорт журналистикасы.

FORMATION OF SPORTS CONTENT BY EXAMPLE MEDIA OF NORTH KAZAKHSTAN REGION

T. Morozova¹, A. Shaikenova¹

¹NKSU named after M. Kozymbaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

Today, sport has become an integral part of public life that constantly stimulates the development of mass consciousness in support of HLS. Thus, sports press stood out in the individual sphere of journalistic activity, drawing attention to themselves in the moments of major sporting events, increasing interest in sports. The rapid

development of physical culture, the expansion of the boundaries of sport, which on a global scale performs a unifying function on a global scale, have led to the development of a set of newspapers, magazines, television and radio broadcasts, electronic newspapers, covering the events of the world of sports, physical culture and healthy lifestyles. For example, sports press is an integral part of sports journalism. The role of periodicals in the field of physical culture and sports is multifunctional: it, along with television and radio, affects the development of certain sports, the formation of a healthy lifestyle of the population, performs various social functions. Sports press has its own specifics, theoretical and empirical experience, a solid baggage of techniques that require scientific understanding and dissemination.

Key words: sports, sports vocabulary, media functions, healthy lifestyle, physical culture and sports, lexical content, sports journalism of North Kazakhstan region.

Введение

Роль периодики в сфере физической культуры и спорта многофункциональна: она, наряду с телевидением и радио, влияет на развитие отдельных видов спорта, на формирования здорового образа жизни населения, выполняет различные социальные функции. Спортивная пресса имеет собственную специфику, теоретический и эмпирический опыт, солидный багаж методик, которые требуют научного осмысления и распространения.

Хронологические рамки исследования сосредоточены на изучении самых последних явлений национальной действительности в сроках, позволяющих репрезентировать динамику и направленность процессов, а также проявляться определенным тенденциям.

Как любое социально явление, журналистика прошла тяжелый многозначительный путь. Как написано в учебнике Корконосенко С.Г. – «Введение в журналистику»: «пресса является продуктом и составной частью человеческой цивилизации, «зеркалом» национальной и мировой культуры, а содержание и формы её деятельности напрямую зависят от потребностей конкретной общественной системы на определенном этапе истории» [1]. Мы взяли конкретно данные строки не просто так, мы полностью согласны с этим мнением. Невзирая на то, что она не была, к примеру, в античном мире и во время эпохи средневековья, однако уже тогда люди сталкивались с пражурналистикой. Допустим, первые рукописи, которые не только попытались создать, но и постарались сохранить хранились следующим образом: «остриями типа шила выцарапывали силлабограммы и другие знаки на глиняных табличках, которые затем сушили на солнце. В тех случаях, когда табличек набиралось много, как, например, во дворцах, их хранили, подобрав по сериям. Иногда их складывали в корзины или перевязывали в пачки, иногда же складывали в деревянные ящички» [2].

Римская Империя использовала стены общественных зданий для передачи информации. Наружная часть была белого цвета, на ней размещались основные новости: указы, освещались важные государственные события. Позднее эти информационные доски относили в архив. Во времена правления Гая Юлия Цезаря стали также информировать решения сената с помощью этих же не легких информационных досок, которые все также выставляли на всеобщее обозрение. При императоре Августе содержание на досках немного изменилось, и помимо обычной информации добавилась светская хроника [3].

Беленые доски – это не единственный вариант для распространения информации, также имеются упоминания об рукописных изданиях. Они выпускались ежедневно и имели также обширное содержание. Там рассказывали о жизни государства, войнах, предстоящих турнирах и о многом другом. Созданный по распоряжению Цезаря

еженедельник «Комментариус рерум новарум» («Записки о новых событиях») переписывали около 300 рабов. «Античная культура вплотную подошла к созданию института журналистики, т.е. регулярного оповещения всего населения о повседневных событиях. Но стены и камни, и появившиеся папирусные свитки и дорогостоящий пергамент – это были лишь протогазеты, пражурналистские явления, то есть первичные формы обмена информацией (слишком узкий круг читателей и ограниченность распространения «изданий»). На рубеже первого и второго веков новой эры переживает расцвет римская сатира (Ювенал, Марциал, Лукиан)», – говорит в своём учебнике «Журналистика» Ворошилов В.В. Также автор рассказывает, что в раннем Средневековье – это 5–6 век нашей эры на подсознание и поведение человека активно действие оказывают нравоучительные трактаты и проповеди. Приблизительно в это время начинается «массовый бумажный переворот», где впервые её изобретают в Китае ещё в 1–2 веке нашей эры. Позднее в 6 веке она уже обнаруживается и в Японии, в 10 с помощью купцов завозится в Европу, где сменяет обычный пергамент и бересту.

Взять для образца рукописные древнеримские вестники «Акта сенатус», «Акта толпа» и ежедневные выпуски «Акта дьурна попули романи». Последние расклеивались на стенах домов, продавались всем желающим, рассылались в провинции империи. Некоторые ученые именуют подобные явления пражурналистикой либо протожурналистикой [5].

Прошли тысячелетия и уже в 1972 году Е.П. Прохоров в «Большой советской энциклопедии» (1972 г.) описывает журналистику как вид общественной деятельности по сбору, обработке и периодическому распространению актуальной информации через каналы массовой информации. В учебном пособии «Введение в теорию журналистики» (2000 г.) тот же автор расширяет объем понятия (никак не формулируя его в целом): «журналистика» выступает в роли социального института, системы видов деятельности, совокупности профессий, системы произведений, комплекса каналов передачи массовой информации, а еще совокупности учебных дисциплин. Схожие определения встречаются и на страничках учебника «Основы журналистики» (2001 г.) С.Г. Корконосенко: «Журналистика – это общественная деятельность по сбору, обработке и периодическому распространению важной социальной информации (через печать, радио, телевидение, кино и т.п.). Ещё одно значение журналистики – это система сбора, обработки и доставки информации: редакции, телерадиокомпании, информационные агентства и их производственно–техническая база. Этим же термином классифицируется продукция журналистской деятельности – произведения, из которых составляются номера печатные изданий и журналов, программы радио и ТВ» [6].

Методы исследования

В процессе написания этой статьи использовались следующие методы: анализ литературы, обобщение литературы, – метод описания и теоретического анализа данных научно – методической литературы;

- метод сплошной выборки для сбора фактологического материала;
- метод функционально – стилистического и структурно – семантического анализа языкового материала спортивного контента;
- метод сопоставления для рассмотрения элементов лексических средств в материалах спортивной тематики.

В России вначале XVII в. выпускалась рукописная газета «Куранты», дававшая правителям информацию о событиях в мировой политике. Современная наука

понимает журналистику как систему, выделяя в ней различные типы печатных и электронных изданий, информационной продукции радиовещания и конечно телевидения. Где главными принципами выступает, конечно, следующие их типологии:

1. *По региону распространения* – это центральные, региональные, областные, городские, районные, ведомственные (промышленных или сельскохозяйственных предприятий, учебных заведений и т. д.);

2. *Тематической или отраслевой специализации* различают общие информационные (качественные, универсальные) и профессиональные издания, а также – деловые (экономические), юридические, спортивные, рекламные, автомобильные, компьютерные, огородно-садоводческие, развлекательные, эротические, сенсационные, партийные, профсоюзно-отраслевые органы массовой информации;

3. *По периодичности*: ежедневные, еженедельные, ежемесячные, квартальные, ежегодники;

4. *По типу аудитории*: общие, женские, мужские, молодежные, детские, студенческие;

5. *Однако, бесспорно*, главным принципом типологии журналистики является ее разрозненные по виду коммуникативного канала распространения информации. Журналистика (учитывая эту, пятую, принцип) состоит из четырех главных больших подсистем:

- 1) *печатных органов массовой информации;*
- 2) *радиовещательной журналистики;*
- 3) *телевизионной журналистики;*
- 4) *электронных органов массовой информации* [7].

Также и расширяются границы до безумных пределов в сфере обозрений, начиная от политических дискурсов заканчивая спортом и «зеленой» журналистикой.

Результаты исследования

Если рассматривать периодические издания Северо-Казахстанской области, то можно увидеть следующую интересную картину. Проанализировав газету «Северный Казахстан» с января месяца по март мы заметили следующее. В данной газете освящается спортивная жизнь футбола, велоспорта, теннис, лыжные гонки, зимнее президентское многоборье, волейбол, легкая атлетика, хоккей, боевые искусства. Предлагаем рассмотреть Таблицу 1.

Таблица 1 Анализ видов спорта

№	Вид спорта	Название материала	Дата выпуска	Номер выпуска	Пропаганда ЗОЖ
1	Легкая атлетика	«Литвин – лучший», «В числе лучших», «Наши – в сборной», «Айыртауцы – лучшие», «В тройке лучших»	10 января, 5 февраля, 12 марта	№2, 13, 27	нет
2	Волейбол	«Уже лучше!», «В четверке лучших», «С прицелом на Олимпиаду», «Волейбол в Петропавловске», «Дома – без побед», «На шестом месте», «Четыре из четырех»,	10, 17, 24 января, 23, 26 февраля, 14, 28 марта,	№2, 5, 6, 21, 22, 28, 32	нет

		«Прогресс есть», «В родных стенах», «Прогресс есть», «В борьбе за медали»			
3	Футбол	«Остаются в Премьер–лиге». «Ждем новый сезон». «Стартуем в апреле». «Цель Премьер–лига». «Первая остановка – Кубок», «Старые знакомые», «Стартуем с Кубка», «Пока, Кубок»	10, 29 января, 9, 21 февраля, 5, 19, 28 марта,	№2, 10, 20, 25, 30, 32	нет
4	Хоккей	«Поражение и победа», «Стабильно три», «Испытание лидером», «Долгожданные победы», «Это просто фиаско», «С травмами беда», «Стены не помогли», «Хорошее начало», «Почти «Прощай, полуфинал», «Ждем камбэк?!» «Они это сделали!», «Никто не хотел так рано завершать сезон», «Спасибо за сезон!»	10, 15, 26, 29 января, 9, 19, 23, 26 февраля 5, 14, 28 марта,	№2, 4, 9, 10, 19, 21, 22, 25, 28, 32	нет
5	Зимние виды спорта	«В числе лучших» (биатлон), «Сезон закрыт» (лыжный забег)	24 января, 5 марта	№6, 25	нет
6	Боевое искусство	«Призеры – в сборную» (бокс), «В борьбе за кубок» (кикбоксинг), «Как Алпамыс батыр».	5, 9 февраля, 19 марта	№13, 15, 30	нет
7	Велоспорт	«Луценко – лучший», «Вновь сильнейший», «Сумасшедшая гонка»	19, 26 февраля, 19 марта	№19, 22, 30	нет
8	Теннис	«Большой теннис в Петропавловске», «Главное – опыт»	26 февраля, 12 марта	№22, 27	нет

Исходя из этой таблицы, можно сделать следующее заключение, во–первых, уровень развития спорта в северном регионе значительно отстает от других регионов. Во–вторых, оперативность освещения спортивных событий оставляет желать лучшего, а именно степень развития некоторых видов спорта, несмотря на то, что у нас есть секции и спортивные клубы по данным направлениям о них ничего не слышно и они просто находятся в «тени». Если начать разговор о национальных играх, то можно заметить следующее, за последний год практически не в одном издании не было, не было информации о национальных видах спорта.

Возьмем для примера выпуск газеты «Северный Казахстан» №32 за 28 марта. В материале «В борьбе за медали», можно заметить спортивный стиль, с помощью которого автор и знакомит читателя со спортивной жизнью региона. В материале использовано – 20 спортивных терминов, из устойчивых словосочетаний, например такие как, взлеты и падения, добрая традиция, спокойно довели до победы – олицетворение, добрая традиция. Как и любой другой спортивный материал требует к себе четкого понятия, а также сообщение всех действий в строгом порядке. Допустим, как об этом написал Артем Чумаков: «В этом году цель клуба – борьба за награды Национальной лиги. И сейчас петропавловцы к ним очень близки. Но обо всем по порядку».

Нам очень было очень отраднo, что автор не боится использовать обыденные слова, которые, в какой–то степени даже подкупают читателя, не превознося корреспондента ввысь.

1. Во – первых, спортивная тематика в наших СМИ имеет довольно яркую историю, в ходе которой происходили во всех смыслах революционные события. Развитие спортивных СМИ в нашей стране предопределило, прежде всего, развитие мировых спортивных СМИ, а также образ жизни казахов, напрямую связанный с физическими упражнениями. Основной рост спортивных изданий Казахстана приходится на период независимости.

2. Следующая деталь – собрать к нужной дате как можно больше информации, которая будет очень интересна аудитории, в виде небольших анонсов или human story.

Несмотря на все это работа спортивного журналиста довольно сложная, своеобразная и многогранная. Почему мы так думаем, все очень просто, посмотрите какие масштабные спортивные мероприятия, проводятся сегодня в мире, какие отстраиваются спортивные арены, стадионы и целые дворцы для чемпионатов. Учитывая всё это, спортивный журналист обязан, умело сочетать все необходимые качества: эрудированность, мобильность и осведомленность. Кроме того, успешная работа спортивного журналиста предполагает занятие спортом, ведь если спортивные новости или передачи будет вести человек, скажем так далеко не спортивного телосложения, то нам будет понятно, что этот человек находится явно не на своем месте. Ведь помимо информации данные передачи, новости несут в массы некую пропаганду ЗОЖ, а если спортивный журналист далеко не спортивен, то, как он может повлиять на массовое сознание.

3. Следующий пункт нашего вывода посвящён развитию спортивной прессы в Казахстане, а также анализу спортивных материалов. Спортивная пресса в нашем регионе представлена, достаточна яркими и содержательными материалами, несмотря на то, что у нас нет чисто спортивной прессы. В основном все внимание уделяется футболу и хоккею у них имеются официальные сайты, турнирные таблицы, сайты федерации, а как же другие, как можно поддерживать другие виды спорта, если о них недостаточно информации... Эта ниша остается недостаточно заполненной и возможно ситуация изменится в ближайшее время.

Заключение

Таким образом, благодаря формированию умений и навыков современных журналистов, появилась определенная тенденция к формированию здорового образа жизни на примере мероприятий Северо – Казахстанской области, освещаемых в СМИ.

Литература:

1. Корконосенко С.Г. – «Введение в журналистику». – Аспект Пресс, 2001. – 287 с.
2. Ворошилов В.В.. Журналистика. – Учебник. 2–е издание. – СПб.: Изд – во Михайлова В.А., 2000.
3. Грабельников А.А. Русская журналистика на рубеже тысячелетий. М., 2000. Декрет о печати//Ленин В.И. О печати. М., 1982.
4. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. 1969 – 1978. – С 442.
5. Корконосенко С.Г.: Основы журналистики. – М.: Аспект Пресс, 2009.
6. Гаспаров М.Л. рассказы Геродота о греко–персидских войнах и еще о многом другом. – М.: Согласие, 2001.
7. Дзялошинский. И.М. Творческая индивидуальность в журналистике / И.М. Дзялошинский – М.: Изд – во. МГУ, 1984 – 80 с.

УДК 94(574)
МРНТИ 03.09.55

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РАБОТЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1941 г.

Чухно А.В.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Промышленные предприятия Северо–Казахстанской области в 1941 г. находились в подчинении нескольких десятков руководящих структур: Союзного, Республиканского и местного управления. Ситуация в их работе значительно осложнялась началом войны, переходом в производстве с традиционных видов изделий на оборонные заказы, резким ограничением, поставок сырья, топлива, транспорта. Призыв в армию мужского населения усугубил проблему с квалифицированными инженерно–техническими и рабочими кадрами. В обстановке недостаточной квалификации, производственной, технологической и управленческой дисциплины значительная часть промышленных предприятий СКО снизили результативность и стабильность своей работы. Стиль управления, в особенности местными промышленными предприятиями, отличался директивно – приказным характером.

Определенные трудности в жизни и работе области оказала эвакуация из европейской части СССР в Казахстан и другие глубинные районы оборонных предприятий и квалифицированных работников, жителей оккупированных территорий, членов семей солдат и командиров Красной Армии. Вместе с тем потребность в обеспечении созданных на новых местах предприятий в производственных и жилых зданиях, центральное финансирование и снабжение дали определенный толчок в развитии социально–экономической сферы жизни Северо–Казахстанской области, улучшили наполняемость предприятий субрегиона инженерно–техническим кадрами и способствовали большему вкладу области в снабжении фронта военной продукцией. Осознание трудностей, трудового героизма работников тыла, вклада североказахстанцев в Победу над нацизмом способствует развитию патриотизма и гордости за предшествующие поколения наших земляков.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, промышленные предприятия Северного Казахстана, результативность работы, хозяйствование, эвакуация заводов, квалифицированные кадры, развитие местной промышленности, рост вклада в Победу.

1941 Ж. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ӨНЕРКӘСІП ЖҰМЫСЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

А.В. Чухно¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

1941 жылы Солтүстік Қазақстан облысының өнеркәсіптік кәсіпорындары бірнеше ондаған жетекші құрылымдарға бағынышты болды: Одақтық, Республикалық және жергілікті басқару. Олардың жұмысындағы жағдай соғыстың басталуымен, өндірістің дәстүрлі түрлерінен қорғаныс тапсырыстарына ауысуымен, шикізатпен, отынмен және көлікпен қамтамасыз етуді күрт шектеумен байланысты күрделене түсті. Әскерге тұрғындардан ер адамдарды шақыртуына байланысты білікті инженерлік–техникалық және жұмысшы кадрлардың жетіспеу мәселесі туды. Біліктіліктің, өндірістік, технологиялық және басқарушылық тәртіптің жеткіліксіздігі жағдайында Солтүстік Қазақстан облысының өнеркәсіптік кәсіпорындарының едәуір бөлігі өз жұмысының тиімділігі мен тұрақтылығын төмендетіп жіберді. Басқару түрі, әсіресе жергілікті өнеркәсіптік кәсіпорындарында директивалық – әміршіл сипатымен ерекшеленді.

КСРО–ның еуропалық бөлігінен Қазақстанға және басқа ішкі аудандарға қорғаныс кәсіпорындары мен білікті жұмысшылар, оккупацияланған территориялардың тұрғындары, Қызыл Армия жауынгерлері мен командирлерінің отбасы мүшелерін эвакуациялау аймақтың өмірі мен жұмысында белгілі бір қиындықтар тудырды. Сонымен қатар, өндіріс және тұрғын үй кәсіпорындарының жаңа орындарын

құруды қамтамасыз ету, орталық қаржыландыру және жабдықтау Солтүстік Қазақстан облысындағы әлеуметтік – экономикалық саланың дамуына белгілі бір серпін берді, аймақ кәсіпорындарының инженерлік – техникалық кадрлармен толықтығын жақсартты және аймақтың дамуына үлкен үлес қосып, майданды әскери өнімдермен қамтамасыз етті. Тыл еңбеккерлерінің қиындықтарын, еңбек ерлігін, солтүстікқазақстандықтардың нацизмді жеңуге қосқан үлестері туралы білу жерлестеріміздің алдыңғы ұрпақтарында патриотизм мен мақтаныш сезімін дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: Ұлы Отан соғысы, Солтүстік Қазақстанның өндірістік кәсіпорын, шаруашылықтың қортынды жұмысы, Жеңіске жетудің жергілікті өндірістік кәсіпорындардың өсу сапасы зауыт эвакуациялау және білікті жоғарлату.

ABOUT SOME ASPECTS OF INDUSTRY WORK IN NORTH-KAZAKHSTAN OBLAST IN 1941

A. Chuhno¹

¹*NKSU named after Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

The industrial enterprises of the North – Kazakhstan oblast in 1941 were subordinate to several dozen leading structures: the Union, Republican and local governments. The situation in their work was significantly complicated by the beginning of the war, the transition in production from traditional types of products to defense orders, a sharp restriction on the supply of raw materials, fuel and transport. The conscription of the male population exacerbated the problem with qualified engineering and technical personnel. In an environment of insufficient personnel qualification, production, technological and managerial discipline, a significant part of the industrial enterprises of the North – Kazakhstan oblast reduced the effectiveness and stability of their work. The management style, especially in local industrial enterprises, was distinguished by a top – down command character.

Certain difficulties in the life and work of the region were caused by the evacuation of defense enterprises and skilled workers, residents of the occupied territories, family members of soldiers and officers of the red Army from the European part of the USSR to Kazakhstan and other inland areas. At the same time, the need to provide enterprises established in new places with industrial and residential buildings, central financing and supply gave a certain impetus to the development of the socio – economic sphere in the North – Kazakhstan oblast, improved the provision of enterprises of the subregion with engineering and technical personnel and contributed to the greater contribution of the oblast to supplying the front with military products. Awareness of the hardships, heroism of the workers of labor front, and the contribution of the North Kazakhstan people to the Victory over Nazism facilitates the development of patriotism and pride in previous generations of our countrymen.

Key words: The Great Patriotic War, industrial enterprises of Northern Kazakhstan, performance, housekeeping, evacuation of plants, qualified personnel, local industry development, growth of contribution to the Victory.

Введение

Исследование прошлого собственной страны и своего народа является не только углублением общетеоретических знаний, но и важным фактором позволяющим укрепить связь поколений социума, осознанием гордости за великие дела предшественников, формирования любви к Родине, патриотизма сограждан, выявления путей развития исторически правильного поведения для нынешних поколений граждан Республики Казахстан.

Поскольку 1941 г. был временем начала Великой Отечественной войны, перестройки экономики, политики, социальной сферы жизни на военные рельсы; массовым призывом в армию, а Казахстан явился одним из глубинных районов страны, принимавших эвакуированных граждан и предприятия европейской части СССР, раненных фронтовиков на излечение, то рассмотрение работы промышленности Северо

– Казахстанского субрегиона является важным и особенно актуальным накануне празднования в 2020 г. 75-летия Победы Отчизны в Великой Отечественной войне.

Первый президент Казахстана, председатель Совета безопасности Н.А. Назарбаев неоднократно отмечал, что, в основном, на народы СНГ легло бремя военных лихолетий. Казахстан внес весомый вклад в великую Победу. Как было отмечено в одном из его выступлений фактически 20% населения того периода – 1,5 миллиона человек ушли на поля сражения, а вернулась только половина, более 500 человек удостоены звания Героя Советского Союза.

3 сентября 2019 г. в качестве председателя Совета безопасности Нурсултан Абишевич принял министра обороны Казахстана Нурлана Ермекебаева, которому «поручил обеспечить качественное проведение в столице в будущем году военного парада, посвященного 75-летию Победы в Великой Отечественной войне и Дню защитника Отечества».

В обстановке угрозы человечеству со стороны терроризма, нестабильности, попыток ревизии со стороны отдельных политиков и государств итогов Великой Отечественной войны необходимо активнее исследовать события тех лет и выявлять уроки для нашего времени.

Еще французский ученый, философ, писатель, живший на рубеже XIX – XX веков Гюстав Лебон, отмечал: «В трудных обстоятельствах народ может спасти героизм, но только совокупность маленьких повседневных добродетелей определяет его величие» [1].

О значимости сейчас помнить и изучать события тех суровых лет, ставших годиною испытания громадного числа людей, неоднократно высказывались те немногие оставшиеся ветераны войны, политики, писатели, деятели культуры, народные избранники не только Казахстана, но и всего постсоветского пространства.

Изучением различных сторон жизни Северо-Казахстанской области в годы Великой Отечественной войны занимались, как правило, местные историки, краеведы, журналисты, архивные и музейные работники: М.И. Бенюх, В.С. Черников, Т.М. Канаева, И.П. Шухов, С.М. Пресняков, В.И. Трусов, В.Г. Шестериков, М.М. Мелехин, В.Н. Яворская и др.

В связи с важностью экономического развития любой страны для решения наиболее актуальных проблем своего времени, осознанием промышленной сферы экономики как во многом локомотива прогресса у нас возникло желание продолжить на архивных материалах Северо-Казахстанского Государственного архива и краеведческом материале углубленное изучение промышленности области заявленного периода.

Методы исследования

В нашем исследовании мы использовали исторический подход, системный метод анализа, комплексный подход в оценке объективных и субъективных причин исторической действительности экономики СКО начала 40-х годов XX века, выясняли количественную принадлежность разным субъектам власти промышленных предприятий области, уточняли факторы, влиявшие на результативность работы промышленности субрегиона, определяли динамику результативности хозяйствования, структурировали причины разновариантности работы промышленных предприятий, влияние эвакуированных предприятий на социально-экономическую жизнь области и результативность её вклада в оборону страны.

В процессе работы над данной темой мы проверяли следующие гипотезы:

– разнвариантность хозяйственного подчинения промышленных предприятий области, а соответственно и неодинаковость снабжения сырьем, транспортом, топливом; недостаток квалифицированных кадров, недоработки в руководстве, устарелые способы логистики, малое количество инженерно – технических кадров, низкая квалификация и производственная дисциплина рабочих на предприятиях города и области негативно влияли на выполнение планов промышленных предприятий и артелей;

– эвакуация промышленных предприятий, части инженерно–технических и рабочих квалифицированных кадров заводов европейской части СССР не только осложняли разноплановую ситуацию в области, но и способствовали определенному подъему качества, результативности работы местной промышленности, в определенной мере повысили научно – технический и производственный уровень промышленных предприятий области;

– значимость продукции промышленных оборонных заводов, развертывавшихся и создававшихся в субрегионе, центральное финансирование и обеспечение сырьем, стройматериалами положительно повлияло на социально – экономическую сферу города Петропавловска в годы войны.

Проверкой выдвинутых гипотез мы занимались, исследуя фонды:

– 1189 Северо–Казахстанский областной Совет народных депутатов. Исполнительный комитет Северо–Казахстанского областного Совета депутатов трудящихся г. Петропавловск. Решения и постановления облисполкома и бюро обкома КП(б) К;

– 920 Плановая комиссия исполнительного комитета Петропавловского городского Совета народных депутатов;

– 1079 Северо–Казахстанское областное управление по статистике и анализу Государственного комитета Республики Казахстан по статистике и анализу. г. Петропавловск;

– 2046 Северо–Казахстанский областной военный комиссариат Министерства обороны СССР;

– 2037 Штаб Местной противовоздушной обороны Исполкома Петропавловского Городского Совета д.т. (МПВО). Г. Петропавловск 1941–1956 гг.;

– 608 Шухов Иван Петрович, писатель.

Определенную помощь в данном исследовании оказала краеведческая литература, например, «Петропавловск. Время. События. Люди» (сборник историко–краеведческих очерков). – Петропавловск: Северный Казахстан, 2004. – 380 с. и другая.

Результаты исследования

Всего по сводкам Статистического управления в 1941 г. в Северо–Казахстанской области существовало 179 крупных предприятий, на которых трудилось 7552 человека. К числу мелких предприятий относилось 3207 – на них работало 4869 человек. По разным величинам в области работало 3886 предприятий с 12421 работником [2, Л. 2 об.]. 20 наркоматов руководили функционированием данных предприятий. Число подконтрольных предприятий у каждого Народного Комиссариата было разным. Среди тех, у кого было одно подконтрольное предприятие нашей области, были: НК нефти, НК Среднего машиностроения, НК Промстройматериалов, НК Связи, НК автомобильного транспорта. Наиболее многочисленное и разноуровневое руководство приходилось на Народный Комиссариат Мясомолочной промышленности. В его

ведении находилось 1 основное предприятие Союзного подчинения и 38 основных предприятий республиканского подчинения, 5 подсобных мелких предприятий. Наркомат Пищевой промышленности руководил 1 основным предприятием Союзного подчинения, 17 основными предприятиями республиканского подчинения и 1 подсобным предприятием. Народный Комиссариат Местной промышленности курировал одним предприятием республиканского подчинения, 5 основными предприятиями районного подчинения и 57 мелкими местными предприятиями и т.д.

Помимо наркоматов существовали предприятия промышленно-колхозной, промышленной, потребительской кооперации и кооперации инвалидов. Определенными управленческими функциями в субрегионе обладали два комитета: по делам кинематографии и по делам искусства, которым также пришлось подключиться к проблеме обеспечения местом эвакуированных предприятий и решать другие идеологические вопросы, связанные с войной.

Суммарно, все крупные предприятия разной подчиненности произвели за 1941 г. валовой продукции в ценах 1942 г. на сумму 224747 тыс. руб. В неизменных ценах 1926/27 гг. на сумму 85210 тыс. руб. Для сравнения и понимания тенденций отмечу, что в 1942 г. число крупных предприятий СКО уменьшилось на три и составило 176, а объем выпущенной валовой продукции увеличился в ценах 1942 г. на 2,98%; и уменьшился в неизменных ценах 1926/27 гг. на 18,78% [2, Л. 2 об.].

Наибольшие подвижки в управлении предприятиями произошли на низовом уровне, так 6 сентября 1941 г. председатель президиума Облпромсоюза вышел в горсовет Петропавловска с предложением: «Учитывая особо важные экономические расходы средств в настоящей обстановке, президиум Северо – Казахстанского Облпромсоюза нашел целесообразным проведение укрупнения артелей системы со слиянием, имеющих однородные или близкие по роду производств, сохраняя при этом объем деятельности их в пределах программы 1941 года.

С этой целью подготовлены к слиянию в городе Петропавловске артели:

Им. Сталина с артелью Кожобувь (преимущественно кожевенные); «Молот» с артелью «Металлист» (металлообработка); «Восток» с артелью «Труд» (разнопромзанятия); «20 лет КССР» с артелью «Химпром» (утилизация и химическое производство) с вхождением последних в состав первых. При этом за оставшийся период года – октябрь, декабрь месяцы, за счет сокращения административно-управленческих и общепроизводственных расходов – экономия средств составляет 3638 руб. 50 коп.

Наряду с этим проводимое укрупнение системы в свою очередь облегчает разрешение вопроса в части обеспечения производства руководящими кадрами, инженерно – техническими силами [3, Л. 30]».

Но далеко не все благополучно в, то время с совершенствованием управленческой работы и ее эффективностью обстояло в области. За три дня до вышеупомянутого документа 3 сентября 1941 г. в адрес руководства Петропавловского района за двумя подписями секретаря Обкома КП (б) К В. Николаева и Председателя Исполкома Облсовета Грузинцева приходит совместное постановление:

«Несмотря на неоднократные указания ЦК КП (б) К, Совнаркома Республики, Обкома партии и Облсовета о развитии и укреплении местной и кооперативной промышленности, вы до сих пор по настоящему не взялись выполнять эти исключительно важные партийные директивы Райком партии и райсовет не приняли действительных мер по максимальному использованию местных сырьевых и других

возможностей для производства товаров широкого потребления. Будучи неоднократно предупреждены о значительном сокращении централизованных фондов на товары и другие материалы, вы ничего не предприняли к покрытию разрыва в товарах широкого потребления местного производства.

В результате такого безответственного отношения к выполнению партийных директив, предприятия местной промышленности и промкооперации района систематически из месяца в месяц не выполняют производственные планы.

За 20 дней августа месячный план выполнен промкомбинатом всего на 28%, артелями на 49,4%. План по изготовлению брочек по району выполнен всего на 9,4%.

Такое положение с выполнением планов по местной и кооперативной промышленности дальше нетерпимо.

Обком партии и Облсовет категорически требуют покончить с недооценкой местной и кооперативной промышленности, обязательно обеспечить выполнение и перевыполнение девятимесячного плана в течение сентября месяца, безусловно, выполнить особое задание по изготовлению брочек и телег в установленные сроки.

Обязываем Вас лично ежедекадно: первого, одиннадцатого и двадцать первого числа каждого месяца информировать Обком и Облсполком о выполнении программы местной и кооперативной промышленности» [3, Л. 31].

Таким образом, одна из причин, почему была недостаточно эффективна работа промышленных предприятий области – снижение снабжения фондовым сырьем и отсутствие на это реакции местных управленцев и хозяйственников; преобладание в духе времени директивного стиля управления вышестоящего руководства.

11 августа 1941 г. облсполком №30/13 рассмотрел вопрос «О ходе ремонтно–строительных работ по промышленным предприятиям (Облпромсоюз, Кожзавод, Облместпром)» и отметил, «... что выполнение плана ремонтно–строительных работ по промышленным предприятиям области проходит крайне неудовлетворительно.

Руководители Промпредприятий и Областной конторы не учитывают требований военного времени и, ссылаясь на всевозможные объективные причины, дело строительства поставили на самотек, зависимость от поступлений фондовых стройматериалов и от наличия рабочей силы, не проявляя заботы о заготовке местных стройматериалов и мобилизации внутренних ресурсов.

Вследствие такой беззаботности строительная программа, согласно освоению средств выполнена Кожзаводом по ремонту производственного здания на 30% и по ремонту жилых домов и прочих помещений на 28 %, механическим заводом на 32,1%, Валяльно–обувной фабрикой по чистому строительству на 32,8%, по оборудованию на 52,6 %.

Артелями Облпромсоюза из ассигнованных на строительство производственных зданий и оборудование цехов 1853,0 т. руб. освоено 1616 тыс. руб., или 56,7%.

Особенно плохо проходит строительство по Промкомбинатам Облместпрома, так из ассигнованных на строительство в 1941 г. 1501,6 т. руб. освоено всего 97,4 т. руб., или 8,5% [4, Л. 78]»

Очередным негативным фактором в выполнении планов была острая потребность в рабочей силе, её «текучесть», низкая дисциплина и призыв мужского квалифицированного населения в Красную Армию.

«Потребность в рабочей силе по предприятиям города на 25 сентября 1941 г.:

- Мясокомбинат – 50 чел. (чернорабочих);
- Хлебокомбинат – 19 чел. (7 пекарей, 12 тестомесов;

- Кожевенный з-д – 23 чел. (10 чернорабочих, 10 галантерейщиков, 2 кожевников, 1 механик);
 - Механический завод – 70 чел. (15 токарей, 19 слесарей, 12 кузнецов, 12 молотобойцев, 5 учеников – слесарей, 3 литейщика 4 разряда, 2 модельщика, 1 строгальщика 6 разряда, 1 ученика – электромонтера);
 - Кирпичный завод – 90 чел. (60 чернорабочих, 12 землекопов, 10 плотников, 3 машиниста, 2 слесаря, 1 токаря, 1 кузнеца, 1 кочегара);
 - Главмука – 50 чел. (30 грузчиков, 10 плотников, 6 кочегаров, 4 токаря);
 - Горпромкомбинат – 52 чел. (15 молотобойцев, 12 кузнецов, 10 чернорабочих, 6 столяров, 4 токаря, 4 плотника 1 машинист);
 - Горпищекомбинат – 49 чел. (20 чернорабочих, 15 плотников, 6 каменщиков, 3 кровельщика, 3 слесаря, 1 механик);
 - Облпромсоюз – 338 чел.
- Валяльно–войлочная ф-ка 14 чел. (6 слесарей, 2 токаря, 2 углевоза, 2 электромонтера, 1 тракторист, 1 чистильщик на чесальную машину)
Всего 755 чел. [3, Л. 33].

В ряду причин негативно влияющих на результативность работы промышленных предприятий области часто упоминается в документах того времени человеческий фактор как управленческого, так и рабочего персонала; низкая квалификация сотрудников и рабочих, допускаявших несвоевременную отработку технологии производства, брака при выполнении технически сложной работы; плохой логистики в организации процесса производства, обезлички и отсутствия соревновательных моментов в выполнении плановых показателей. Вот как отмечалось об этом в архивных материалах: «Успехи промышленности ... могли быть большими, если бы руководители отдельных предприятий не имели в своей работе больших недостатков, которые тормозили выполнение плана. Эти руководители не перестроили свою работу свою работу на военный лад и продолжают работать настроениями мирного времени.

К таким предприятиям относятся Кокшетауский Механический завод, который выполнив десятимесячный план на 95,6%, допустил выход брака по литейному цеху до 40 и больше процентов. На заводе отсутствует точно разработанная технология производственного процесса, полная обезличка в деле организации производственного процесса, сырье расходуется бесконтрольно и крайне плохо поставлена охрана труда.

Не лучше обстоит дело и в Петропавловской Валяльно–обувной фабрике, которая в течение 10 месяцев допустила около 6 тысяч часов простоя производства только по техническим причинам и, в результате, недовыполнила производственный план на 6,4%, при этом не выдерживалась сортность выпускаемой продукции (первого сорта 65,9%, вместо 75% по плану).

Мельницы Сельхозмука выполнили план лишь на 65,2% при этом простой производства составлял 36,2% к отработанному времени, в том числе из–за отсутствия зерна 25% и топлива – 8%» [5, Л. 98].

Как вариант выхода из создавшейся ситуации Исполком Облсовета решил:

«4. Имея в виду систематический выпуск брака по литью, наличие серьезных нарушений технологических процессов производства по Кокшетаускому механическому заводу поручить Областному Прокурору расследовать и привлечь виновных к ответственности.

За не обеспечение технического руководства, систематическое нарушение технологического процесса литейного цеха и за выпуск недоброкачественной продукции, технорука завода инженера Шуколенко с работы снять.

Поставить в известность СНК КССР о совершенно не серьезном отношении к подбору кадров со стороны НК Легпрома, который командировал на должность технорука литейно–механического завода инженера электрика, который совершенно не знаком с литейным делом» [5, Л.99].

Местные партийные и советские руководители осознавали важность развития в годы войны промышленности области, поэтому рассмотрели на XVIII партийной конференции, а затем, заседании Областного совета депутатов трудящихся 17.11.1941 г. вопрос «Об итогах работы промышленных предприятий области за 10 месяцев 1941 года».

«Выполняя требования ... конференции к промышленности, являющейся базой развития всего народного хозяйства и военной мощи страны, предприятия нашей области за истекший период года в своей работе имеют значительные успехи.

Великая отечественная война еще больше потребовала от каждого предприятия безусловного выполнения плана, работать исключительно организованно и максимально производительно.

Большинство предприятий области с успехом справились с поставленными перед ними задачами. В обстановке военного времени коренным образом переделал свою работу Петропавловский Мясокомбинат, который выполнив в первом полугодии годовой план только на 19,5%, сумел обеспечить выполнение десятимесячного плана на 100,0% и годового плана на 83,2%. Таким образом, Мясокомбинат за четыре месяца выпустил в 4,3 раза больше продукции, чем за шесть месяцев до войны.

Систематически перевыполняет свой план Хлебокомбинат и ко дню 24 годовщины Октябрьской Социалистической революции полностью выполнил годовую программу.

За 10-ть месяцев перевыполнила годовую программу на 18% швейно–обувная фабрика.

Перевыполнили десятимесячный план и близки к выполнению годовой программы Петропавловский механический и пивоваренный заводы.

Значительно улучшил свою работу Кожевенный завод, который выполнил план третьего квартала на 102,4% и октября на 105,6%» [5, Л. 97].

Нацеливая предприятия области на выполнение всеми и всех плановых показателей Облсовет отмечал: «успехи работы промышленности, равно как и всех других отраслей народного хозяйства, приближают разгром врага, потребовать от руководителей всех предприятий и артелей перестроить свою работу так, чтобы выполнить план по всем показателям, по каждому заказу, работать по–военному с большой инициативой и самоотверженностью не покладая рук. График, план, ритмичность – должны войти в кровь и плоть всего производственного организма, стать понятиями само собой разумеющимися, бытовыми. Максимально использовать мощность оборудования, работать исключительно организованно и производительно» [5, Л. 103].

Контролируя данное свое решение, Облисполком в середине декабря 1941 г. рассмотрел вопрос «Об итогах выполнения решения Исполкома Облсовета от 17. 11. 1941 г. Валяльно–войлочной фабрикой и Петропавловским Пищекомбинатом по вопросу работы промышленных предприятий» и отметил недостаточную работу ряда предприятий.

«Проводимой проверкой работы валяльно–войлочной фабрики и Петропавловского Пищекомбината установлено, что плановое задание по выработке

валенок валяльно–войлочной фабрикой за ноябрь ... выполнено на 70,4% и за 20 дней декабря ... на 45,0%. Производительность труда составляет в целом по фабрике всего лишь 75,3%, при наличии всех необходимых материалов и сырья.

Эта совершенно неудовлетворительная работа объясняется исключительно плохой работой руководителей фабрики (Директор тов. Широков и гл. инженер т. Красильников) которые, несмотря на решение Исполкома Облсовета, не перестроили свою работу на военный лад, не создали нужной производственной дисциплины, производственных условий для рабочих, допускают систематически аварии и простои, в основном по техническим неполадкам.

За ноябрь ... простои, в основном по техническим неполадкам составили – 881 машино–часов, а за 20 дней декабря 1065 машино–часов или 19,6% к общему числу работы, что является следствием нежелания руководителей завода по – серьезному заниматься ликвидацией легко устранимых технических неполадок.

Санитарно – производственные условия на фабрике, в особенности в стиральных и чесальных цехах, отсутствуют, что в значительной степени понижает производительность труда рабочих.

Петропавловский Пищекомбинат (директор т. Качаев) производственный план за ноябрь ... выполнил на 23% и за 20 дней декабря ... на 41,9%.

Невыполнение производственных заданий является следствием плохой работы директора комбината т. Качаева в деле организации новых видов производства, оборудования крахмалопаточного цеха, махорочного и маслобойки.

Считая такое положение нетерпимым, исполком Облсовета решил:

1. За срыв выполнения производственных планов ноября и 20 дней декабря месяцев, за необеспеченность планомерной работы фабрики директору фабрики тов. Широкову объявить выговор.

2. Потребовать от руководителей фабрики (директора Широкова и инженера Красильникова) безусловного выполнения плана в установленном ассортименте и сортности, предупредив их, что за невыполнение годового плана они будут привлечены к строгой государственной ответственности.

3. Обязать руководителей фабрики т. Широкова и т. Красильникова:

а) проверить техническое состояние агрегатов оборудования, выявить дефекты и приступить немедленно к ремонту, не нарушая цикла работ агрегатов;

б) немедленно приступить к устройству в стиральном и чесальном цехах вентиляции, создав для рабочих нормальные условия работы;

в) тщательно проверить специальной комиссией правильность установки парового котла, установив режим топки и промывки для бесперебойной его эксплуатации;

г) повысить производительную дисциплину, добиваясь безусловного перевыполнения плана производительности труда, для чего усилить политико–воспитательную работу среди рабочих и служащих фабрики, изжив семейственность и недисциплинированность.

4. Просить СНК Каз. ССР обязать Наркомлегпром улучшить снабжение фабрики фондовыми материалами, согласно её заявкам, в особенности приводными ремнями, кардолентой, баббитом, медью, электропроводом.

5. В целях обеспечения бесперебойной работы Валяльно–обувной фабрики, просить Наркомлегпром запланировать на 1942 год установку 2–го парового котла.

6. Обязать Начальника Облуправления местной промышленности т. Беляева, директора Пищекомбината т. Качаева:

а) не позднее 27.12. – с.г. закончить полностью оборудование и монтаж крахмально – паточного завода и специальной технической комиссией принять его в эксплуатацию;

б) немедленно принять от Сельхозмука оборудование маслобойного завода по балансу – безвозмездно, составить дефектные акты на его техническое состояние, одновременно обязать Облместпром разместить по предприятиям заказы на изготовление недостающих частей к оборудованию маслобойки, с расчетом пуска её в эксплуатацию не позднее 20 февраля 1942 г. [5, Л. 164–166].

Нехватка фондовых материалов, возможность только просить вышестоящее руководство: Народные Комиссариаты – через СНК Каз. ССР, часто приводили только к тому, что местные партийные и советские структуры могли только требовать от промышленных предприятий проявления инициативы и предприимчивости, грозили разной степенью ответственности, не оказывая практической помощи.

Вот как на ту же ситуацию смотрело руководство предприятий:

Директор Петропавловской Валяльно–обувной фабрики тов. Широков, докладывая об основных показателях работы за период с 1 января по 1 декабря 1941 г. констатировал, что выполнение плана срывается. План одиннадцати месяцев в неизменных ценах 1926/27 гг. выполнен на 91,5%; (план 12 месяцев – на 83,5%). Выполнение плана в отпускных ценах на 94,2% (план года – на 83,7%) [3, Л. 4].

Основными причинами невыполнения плана называется: отсутствие электроэнергии, ремонт оборудования, отсутствие вспомогательных материалов, сырья, пара, уход квалифицированных рабочих в армию, в течение 5 лет капитального ремонта силовых установок и оборудования не производилось. «Положение осложняется отсутствием опытных слесарей. Наскоро поставленные из учеников, не в состоянии быстро ориентироваться в сложных механизмах вследствие чего происходят задержки в ремонте, удлиняются простои и тем самым срывается график заданий».

При этом директор критично рассматривает работу подчиненных: «...из 236 чел. рабочих стахановцы составляют 65 человек (27,6%), в том числе пять «двухсотников» (выполняли план на 201,2–217,4%); не выполняющие нормы – 34 человека (или 14,4%). При этом на предприятии за указанный период был один самовольно ушедший с предприятия и 9 человек опоздали до 20 минут» [3, Л. 4 – 4 об.].

Работа промышленных предприятий города Петропавловска в 1941 г. характеризовалась следующими показателями: в неизменных ценах 1926/27 гг. (в тыс. руб.)

Таблица 1 Показатели промышленных предприятий

№ п/п	Наименование предприятий	Наркоматы	Фактич. выполн. 1940 г.	1941 г.		%%	
				план	Факт. выпол.	Плану 1941 г.	К фактич. выполн. 1940 г.
	<i>Госпромышленность</i>		52271	54160	50622	93,4	96,8
	Союзного подчинения		39998	40263	36567	90,8	91,8
1.	Мясокомбинат	НКММП	30548	30600	28181	92	92,2
2	Главмука	НКЗаг.	9450	9463	8386	88,6	88,7

	<i>Республиканского подчинения</i>		12273	14097	14055	99,8	114,5
1	Кожзавод	НКЛП	2950	3924	3950	100,7	133,9
2	Валяльно–обувная ф–ка	НКЛП	2090	2771	2521	91	120,6
3	Швейно–обувная ф–ка	НКЛП	–	204	305	149,5	–
4	Пивзавод	НКПП	863	894	922	103,1	106,8
5	Хлебокомбинат	НКПП	2253	2261	2660	117,6	118,2
6	Сельхозмука	НКПП	1087	1013	488	48,1	44,9
7	Механический завод	НКЛП	2471	2425	2635	108,6	106,6
8	Кирпичный завод	НКЛП	125	143	120	83,9	96
9	Гостипография	УП и ИЗО	437	462	454	99,1	104,8
	<i>Местная промышленность</i>		17185	23623	18901	80	109,4
1	Горпищеккомбинат	НКМП	56	601	349	48,2	60,2
2	Горпромкомбинат	НКМП	4	353	285	80,1	–
3	Промкооперация	Промсовет	14032	19398	15184	78,4	108,2
4	Инвалид. кооператив	Коопинсоюз	3093	3271	3083	94,2	99,3
	ВСЕГО		69456	77783	69523	89,3	100,0

[6, Л. 75]

Таким образом, в 1941 г. государственной промышленностью г. Петропавловска выполнен производственный план на 93,4% и на 96,8% против фактического выполнения 1940 г., т. е. все–таки определенный рост продукции за год есть. Низкие показатели по выпуску валовой продукции дали предприятия союзного подчинения, выполнив годовой план на 90,8% т.е. фактически выпущено продукции в ценах 26/27 гг. на сумму 36567 т. руб., против планируемого выпуска 40263 т. руб.

Предприятия республиканского подчинения работали немного лучше, выпустив продукции на сумму 14055 тыс. руб., против предусмотренного планом на 14097 тыс. руб. – что составило выполнение плана на 99,8%.

Очень плохо работали предприятия местной промышленности, выполнив план 1941 г. лишь на 80%. Значительное недовыполнение плана предприятиями союзного подчинения отразилось на размерах всей валовой продукции предприятий государственной промышленности, т. к. продукция предприятий союзного подчинения составляет 72,2% общей продукции государственной промышленности.

Итоги работы городских промышленных предприятий за 1941 г. показали, что большинство из них справились с поставленными перед ними задачами и дали стране продукции сверх плана.

К таким предприятиям относятся: Хлебокомбинат, Механический завод, Пивзавод, Кожзавод, Швейно–обувная мастерская; артели: Облпромсоюза: «Восток», «Прогресс», «Экпенды», «Деревообделочник» и др.

Необходимо отметить, что предприятия г. Петропавловска улучшили свою работу во втором полугодии, т. е. в период Отечественной войны, несмотря на создавшиеся трудности в условиях работы. В первом полугодии всей промышленностью было выпущено продукции на 17535 тыс. руб., то уже во втором полугодии дали продукции на 42702 тыс. рублей.

Это обстоятельство является ярким показателем роста производственной и политической активности рабочих того времени, вызванной чувством патриотизма в связи с задачами разгрома врага, а также как результат развернувшегося социалистического соревнования за досрочное выполнение и перевыполнение производственной программы.

Однако не все имеющиеся возможности были использованы в должной мере и отдельные предприятия не обеспечили выполнение производственного плана.

К числу этих предприятий относились: Валяльно–обувная фабрика, Главмука, Сельхозмука, Мясокомбинат.

В результате этого производственная программа в целом по городу Петропавловску выполнена на 89,3 % [6, Л. 76 – 77].

С августа 1941 г. в Петропавловск начали прибывать эшелоны с эвакуированными людьми, заводским оборудованием, учебными заведениями. 14 августа 1941 г. прибыли 240 специалистов и оборудование подмосковного оборонного завода № 239, которые начали размещаться на окраине города в складских помещениях базы «Кожживсырьё». «Главный механический участок завода размещался под открытым небом, где 18 сентября был пущен первый станок и начался выпуск морских мин, глубинных бомб и торпед» [7, с. 107]. Так началась работа будущего завода имени В.В. Куйбышева.

На базе эвакуированных заводов из Москвы и поселка Хатьково Московской области, а также 65 специалистов, прибывших с ними, был организован завод №675 (будущий завод имени Калинина), который в апреле 1942 г. дал первую партию продукции – миканиты, лакоткани, смоляная лента [7, с. 107].

Осенью 1941 г. из Харькова эвакуировали кожевенный завод, который позволил в три раза увеличить мощности Петропавловского кожевенного завода.

Государственный Комитет Обороны принял решение на базе эвакуированных цехов Московского завода им. С. Орджоникидзе и Литейно–механического завода Наркомата Местной промышленности Каз. ССР – 15 москвичей и рабочих из Кокчетова и Петропавловска, создать Завод малолитражных двигателей. «В то время двигатели Л–6 и Л–12 давали освещение полевым госпиталям, штабам воинских подразделений, обеспечивали работу оборудования ремонтным баз» [7, с. 107].

С ноября по декабрь эвакуировался в Петропавловск завод №347 из г. Александрова Владимирской области (110 км от Москвы). Вместе с оборудованием и документацией прибыли 447 человек, в том числе 155 инженерно технических работников. Заняв непригодные помещения, днюя и ночуя у станков уже в январе 1942 г. коллектив завода №641, в будущем завод им. С.М. Кирова, «...выпустили первую продукцию для фронта: батальонную радиостанцию «Пилот», а затем радиоприемник «Вираз» [7, С. 107–108].

Война и эвакуация в город Петропавловск обострила и без того острую жилищную проблему. Всего на 1.1.1942 г. по 22–м домоуправлениям имелось 771 здание (в общее число домов не входит 187 зданий, сданных в долгосрочную аренду на условиях амортизации и бесплатного пользования, общей жилой площадью в 7489 кв.м. нежилой 26200 кв. м.). Жилых домов – 597, нежилых домов – 174 [8, Л. 11].

Из данного числа зданий: 378 жилых домов и 143 нежилых строений имели дореволюционную застройку; 186 жилых зданий были построены между 1918 и 1928 гг. в нежилом фонде – еще 20 зданий; в неудовлетворительном, ветхом и подлежащем сносу состоянии в городе находилось 324 жилых здания и 80 – нежилых [8, Л. 12].

Вот как отмечалось в докладной о состоянии строений муниципального фонда: «Жилая площадь, которой располагает город в домах мунфонда, частного сектора, ведомственных и прочих жилых домах в количестве 247636 кв. м., может обеспечить нормальные санитарные условия, из расчета 9,0 кв.м. на душу, 27520 чел., в действительности же на одну душу населения приходится 1,57 кв. м.

Такая перегрузка зданий естественно влечет за собой ненормальную их эксплуатацию, тем самым еще более ускоряет темпы износа, чему также способствуют нерадивое отношение некоторых жильцов и ведомств к занимаемым ими домам и плохое наблюдение домоуправлений за состоянием их» [8, Л. 12].

Исходя из такого состояния жилья и нежилых зданий в городе, как огромная надежда на развития города звучат следующие планы нового жилья:

«Если по линии Горкомхоза в плане последнего 1942 г. новое строительство жилых домов осуществляться не будет за отсутствием капвложений на это, то в этом отношении в нынешнем году предполагено провести силами эвакуированных заводов нижеследующее строительство:

1. Завод №239 – будет застраивать квартал на бывшей сенной площади между ул. Сталина и Бостандыкской, Рабочей и Каманина – будут строиться 2-х этажные кирпичные дома по 7500 и 5000 куб. м., а также 8 двухквартирных саманных, улучшенного типа, домов. Кроме того 100 домов саманных упрощенного типа, для которых отводится участок на вновь проектируемой улице (Железнодорожной). Проектами вышеуказанные строительства обеспечены.

2. 52-я стройконтора – также будет строить 50 домов такого же типа (упрощенные).

3. Завод №641 – отводятся новые кварталы в районе бывшего магометанского кладбища на 20 домов (проекты и размещение объектов находятся в стадии проектирования самими заводами).

4. Завод №347 – будет строить 14 домов саманных (спаренных) на 28 квартир, для чего имеются проекты и отведен квартал между ул. Каманина, Рабочей, Красноармейской и Пролетарской улиц» [8, Л. 12–13].

Соответственно, промышленные предприятия, эвакуированные в г. Петропавловск наполнили его не только новым смыслом, но и новыми домами, новыми более профессиональными инженерно-техническими кадрами и позволили внести большой вклад СКО в Общую Великую Победу.

Заключение

Подводя итог проведенному исследованию, необходимо отметить, что гипотезы, выдвинутые нами, подтвердились:

– разнвариантность хозяйственного руководства промышленными предприятиями более чем 20 Народными Комиссариатами, союзными, республиканскими и местными управленческими структурами приводили к затруднению в четком и оперативном руководстве, которое ограничивалось в основном директивными указаниями; сокращение фондовых поставок из союзного и республиканского центров, неумение и невозможность их замены местными резервами, приводили к невыполнению плановых показателей, отсутствию постоянного положительного роста производства; кадровый голод, особенно в связи с призывом солдат на фронт, необходимость замены работниками недостаточной квалификации (женщинами, подростками, рабочими старших поколений) негативно сказывалось на эффективности работы предприятий;

– эвакуация около десятка промышленных предприятий, цехов, учебных заведений приводило к определенному росту профессионализма промышленных предприятий области, обеспеченности инженерно – техническими кадрами в решении повседневных технических и хозяйственных вопросов;

– нехватка жилого и производственного фонда в городе и области приводили к насущной потребности, через новое строительство обеспечивать создаваемые предприятия, жильем и производственными мощностями; таким образом, наблюдался определенный социально – экономический рост и развитие разных сфер жизни города Петропавловска и области.

Осмысление реалий жизни, работы, руководства промышленных предприятий области в 1941 г., их успехов и недостатков позволяет избежать некоторых недоработок характерных критическим временам, сформировать у подрастающего поколения чувство гордости за своих предшественников и способствовать формированию гражданской позиции, трудолюбия и инициативы в решении насущных проблем.

Литература:

1. Афоризмы: По иностранным источникам./ Сост. П.П. Петров, Я. Берлин. Предисл. Н.М. Грибачева. – М.: Прогресс, 1985 – С. 19.
2. СКГА Ф. 1079. Оп. 4. Д. 65.
3. СКГА Ф. 920. Оп. 1 Д. 98.
4. СКГА Ф. 920 Оп.1.Д. 101.
5. СКГА Ф. 1189. Оп.1. Д. 981.
6. СКГА Ф.920. Оп.1.Д.100.
7. «Петропавловск. Время. События. Люди» (сборник историко–краеведческих очерков). – Петропавловск: Северный Казахстан, 2004. – 380 с.
8. СКГА Ф. 920. Оп. 1. Д. 102.

ӘӨЖ 070
ҒТАМР 19.41.41

ФАКТЧЕКИНГ – МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРАТЫН МАҢЫЗДЫ ҚҰРАЛ

А.Ж. Шайкенова¹, Т.А. Морозова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Еліміздегі БАҚ – дағы фактчекинг термині бүгінгі ақпарат заманында көпшілікке жарияланған мәлімдеменің шынайылығын тексеріп, сол арқылы заманға сай әлемдік медиа кеңістіктегі фейкпен күресудің басты құралы ретінде қарастырылады. Оның басты қағидаларына мыналар жатады: қаржыландыру көздерінің және пайдаланатын әдіс – тәсілдерінің ашықтығы, тәуелсіздік әрі жарияланымдарды ашық көздерден алу. Жалған жаңалықтарға қарсы жалғыз қару «фактчекингті» үйреніп, оны қажет жағдайда қолдана білу жаһандану заманының талабына айналып отыр. Журналистика саласындағы жаңа тренд медиасауаттылықты арттыруда да маңызды рөл атқарады, себебі фактчекинг арқылы қазіргі қоғам, соның ішінде қазақи қоғам оқыған дүниесін сараптап, күдік, фейк, манипуляция, популизмді ажыратуға мүмкіндік алады. Көптеген қазақ тілді ақпараттар өзге тілден аударылғанда мағынасы өзгеріп, тіпті дәлме – дәл тәржімаланбай автор тарапынан өз ойын қосу арқылы көп жалған ақпараттар еніп жатады, себеп қазақ тілді контенттің ақсауына әсер етпей қоймайтыны да анық. Демек медиасауаттылық пен фактчекинг тым ауқымды әрі егіз ұғым ретінде қарастырылады. Мақалада Қазақстандық factchecking.kz ресурсының жұмысы мен фактілердің анық – қанығын зерттеудегі мәлімдемелеріне талдау жасалынып, автор тарапынан баға беріледі. Және болашақ фактчекерлерге арналған мемлекеттік ашық ақпарат көздерінің тізімі ұсынылады.

Түйінді сөздер: фактчекинг, фактчекер, фактоид, медиасауаттылық, манипуляция, популизм, фейк, қазақ тілді контент, саналы қылмыс.

ФАКТЧЕКИНГ – ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ

Шайкенова А.Ж.¹, Морозова Т.А.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Термин фактчекинг в СМИ нашей страны в настоящее время рассматривается как главный инструмент борьбы с фейком в современном мировом медиа пространстве. К его основным принципам относятся: прозрачность источников финансирования и используемых методов и способов финансирования, независимость и получение публикаций из открытых источников. Единственное оружие против лжепредпринимательских новшеств становится «фактчекинг» и использование его в необходимых случаях в соответствии с требованиями глобализации. В области журналистики фактчекинг играет важную роль и в повышении медиаграмотности, так как данный тренд позволяет проанализировать мир, изучаемый современным обществом, в том числе казахским обществом, различать подозрения, фейк, манипуляцию, популизм. Многие информации на казахском языке при переводе на другой язык меняются смыслом, отражая в тексте собственный взгляд автора на то или иное событие, что в свою очередь является причиной низкого содержания контента на казахском языке. Следовательно, медиаграмотность и фактчекинг рассматриваются как слишком обширное и близкие по определению понятие. В статье говорится: factchecking.kz анализируют заявления по изучению достоверности фактов и работы ресурса, дается оценка автором. И список открытых официальных источников информации для будущих факторов.

Ключевые слова: фактчекинг, фактчекер, фактоид, медиаграмотность, манипуляция, популизм, фейк, казахскоязычный контент, сознательное преступление.

**FACT-CHECKING IS AN IMPORTANT TOOL
FOR IMPROVING MEDIA LITERACY****A. Shaikenova¹, T. Morozova¹***¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan***Abstract**

In the mass media of our country, the term fact – checking is currently considered as the main tool to combat fake in the modern world media space. Its main principles include: transparency of funding sources and the methods of financing, independence and obtaining publications from open sources. The only weapon against pseudo – entrepreneurial innovations is «fact – checking» and its use, if necessary, in accordance with the requirements of globalization. In the field of journalism, the fact-checking plays an important role in increasing media literacy, as this trend allows us to analyze the world, studied by modern society, including Kazakh society, to distinguish between suspicion, fake, manipulation, populism. Many information in the Kazakh language, when it translated into another language, changes its meaning, reflecting the author's view for this or that event in the text of, this in turn is the reason for the low content of content in the Kazakh language. Consequently, media literacy and fact – checking are considered to be too broad and close by definition concepts. The article says: factchecking.kz analyze statements to study the reliability of the facts and the operation of the resource, the author gives an assessment, and a list of open official sources of information for future factors.

Key words: fact checking, fact checker, factoroid, media gamma, manipulation, populism, fake, Kazakh – language content, deliberate crime.

Кіріспе

Кейбір бұқаралық коммуникация құралдарында дерегі анық емес немесе бұрмаланған ақпарат арқылы адамдарды қоғамнан түңілдіруге, елдің деңгейін түсіруге ұрындыратын жағдайлар көп кездеседі. Осы орайда «ақпараттық шексіз еркіндіктен қалай сақтануға болады?» – деген сұрақ кімді болмасын алаңдатпай қоймайды. Еркіндік дегенді журналистер қалағанын жазу, білгенін істеу деп түсінсе, ұғым осылай қалыптасса – ондай бостандық жүзеге асырыла бастаған сәтте-ақ тұйыққа тіреледі. Мұндай тығырықтан құтқаратын басты жол – медиа және ақпараттық кеңістіктегі Қазақстан сөздігіне 2017 жылы ғана енген «фактчекинг» атты жаңа термин. Журналистер құқықтық және этикалық сан алуан шектеулер мен заңдық нормаларға, редакцияның шығармашылық ережелеріне, ішкі тәртібіне сөзсіз бағынуы қажет, дегенмен жалған ақпаратты тарататындардың ішінде қоғамдық ақпарат қызметкерлерінен бөлек сол қоғамдағы қарапайым адамдар да бар. Сондықтан жаһандық ақпараттану көшінде фактчекингті зерттеу аса маңызды. Жалпы бұл терминге мынадай анықтамалар сай келеді. Біріншіден, фактчекинг – саяси айла-шарғыны, өзекті әлеуметтік мәселелерді көтеріп, өз мақсатында пайдалануды көздегендерді әшкерелеуге арналған тиімді құрал; Екіншіден, ол – азаматтардың ақпараттану деңгейін көтеруге арналған алаң.

Фактчекинг (ағылшын тілінен аударғанда «фактілерді тексеру») аттыұғымды көбінесе украиналық медиа-кеңістікте жиі еститініміз рас. Бүгінгі күні фактчекинг ақпараттық соғысқа қарсы насихат «қорғанысының» форпостына (қазақша айтсақ, қақпасына) айналып отыр. Қазіргідей рухани жаңғыру кезеңінде фактчекингті дамыту аса маңызды. Ол – қисынды әрі заңды. Белгілі бір жағдайға байланысты әр адамда әр түрлі пікір қалыптасатыны рас, алайда нақты фактілер қоғамда дау тудырмайды. Сол себепті де факті тек қана бекітілмеуі керек, ол тексерілгеннен кейін қайта тексеріліп ұсынылуы қажет. Деректерді бұрмалау бұл шындық пен дәлдікке қарсы қылмыс болып саналады. Мұндай саналы қылмыс әділдік пен тәуелсіздікке қарсы болса, ол – нағыз тоқырау. Жалпы ақпарат иеленушілердің әрбірінде «фактіні не үшін талдау керек?»

деген ой болады. Оның басты себебі: жалған деректер оқырманның санасында әлемнің жалған картинасын қалыптастырады. Фейктер, ең алдымен, басылымның беделіне нұқсан келтіреді. Осы орайда «сенімді жоғалту – оңай, қайтару – қиын» деген қағиданы естен шығармау керек.

Нанымды хабар түрінде сыбысты таратуға болмайтындығы заңнамада да жазылған. Ақпараттық шу, ақпараттық соғыс, фейктің көптігі бүгінгі журналистің жұмысын төзгісіз жағдайға әкеліп жатады. Бұл жерде «қазіргі цифрландыру дәуірінде деректі қалай тексеруге болады?» деген сұрақ туындайды. Дәл осы ақпараттың нақтылығын тексерудің бес сенімді тәсілі бар.

Зерттеу әдістері

Бірінші, түпнұсқаны немесе бірнеше тәуелсіз дереккөздерден алынған ақпараттың расталуын іздеу. Бұл тәсілмен барлық сапалы басылымдар баяғыда–ақ қаруланып алған. Алғашқы дереккөз (түпнұсқаға) қол жеткізу – байсалды әрі жауапты журналист үшін кәсіби талап. Ал дереккөз дегеніміз – алғашқы пікір мен әрекетті бастайтын адамның өзі. Мәліметті әртүрлі дереккөздерден тексеру, сарапшылардан түсініктеме алу ешқашан артық етпейді. Алайда оқырмандардың контексті жақсы түсінуі үшін дереккөзді түсіндірмеден ажырата білу керек.

Екінші тәсіл – қарсы жақты тыңдау, олардан жауап алу. Бірінші ережеге байланысты журналист қанша дереккөзден жауап алса да, егер олардың барлығы бір ұстанымда болса, онда тексеріліп жатқан мәлімдеме өз шындығын жоғалтатындығы даусыз. Кез келген жағдайда қоғамдық пікірдің кереғар екі жағы болады. Болған жайтқа байланысты барлық қатысушылар мен қызығушылық танытқандармен байланысуға тырысып көру керек.

Үшінші, фейкті шындықтан айырып тануға үйрену. Келесі аса қажет дағды – фейкті ажырату. Бұл бір қарағанда оңай көрінуі мүмкін. Саналы жасандылық пен алдамшы мәліметті бірден көруге машық керек. Бұған немқұрайлылық, жаңылыс әрі техникалық қателіктер жатады. Олар көптің санасын жаулап жалған шындыққа айналады. Сол себепті де фактчекингте есімдерді, мамандықтарды, аталған адамдардың лауазымын тексеру, күндерді, атауларды, мекен–жай және т.с.с салыстыру өте маңызды. Фейк бұқараның көңілін көтеру үшін бағытталған белсенді ой болуы да ықтимал.

Төртінші, фактінің дәлдігі сенсациядан да маңызды екенін есте сақтау. Эмоция – фактчекердің қауіпті жауы (бұл ретте айта кету керек, көп жағдайда эмоция – журналистің жақсы досы). Фактчекердің жұмысында «сенсацияның» жетегінде жүріп өзіқалаған жайтты шындыққа балау қызығушылығы жиі ұшырасады. Кейбір медиа өкілдері аудитория арасында танымал фактоидтерді ерекше ықыласпен шығарады. Ал фактоид дегеніміз – фейк мағынасына жақын ұғым. Аталмыш терминді 1973 жылы қолданысқа енгізген америкалық жазушы Норман Мейлер. Ол оны Мэрилин Монроның өмірбаянын жазуда қолданған. Ағылшынша factoid (fact – факт, oid сөзіеidos формасынан алынған, түр дегенді білдіреді. Ресми түрде мәлім болған ақпарат тек жария болғаны үшін «ақиқат» болып саналады. Ал негізінде фактоид – шындыққа жанаспайтын, алайда белгілі бір жағдайларға байланысты шынайы болып табылатын және шынайы ақпарат деп мәлімделген хабарлама. Мұндай хабарлама, яғни фактоид бір қарағанда фейкке өте ұқсас, өйткені құрылымдарында «шынайылық қабы» бар. Өзге жағдайда бұл логикаға сай келмейтін «факт», сондықтан да оның жалған екендігін бірден білуге болады. Дәл осы фактоидтың 2 түрі кездеседі. Олар: шындыққа жанасатын және ақпараттық шу.

Бесінші тәсіл – әлеуметтік желілерді абайлап қолдану. Әлеуметтік желілер журналист пен редакцияның жұмысын не қиындатады немесе жеңілдетеді. Әрбір кездескен фактінің кем дегенде 2–3 дәлелді нұсқасын табу қажет. Сондай-ақ фактчекингте ақпарат пен дереккөзді ажырата білу өте маңызды. Бүгінде Интернет пен әлеуметтік желілердің арқасында әрбір адамның жасаған жұмыстарын туыстары мен жолдастарына хабарласу, әріптестері мен таныстарынан сұрастыру арқылы табу жеңілдей түсті. Сол себепті әр жарияланатын ақпаратқа абай болу керек. Фактчекинг – тұрақты ережелердің жинағы емес. Ол, ең алдымен, жауапкершілік, тексерушінің (фактчекердің) қызығушылығы мен алаңдаушылығы, медиаландшафтіні түсінуе білу.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі ХХІ ғасыр – ақпараттар ғасыры. Қаптаған ақпараттар тасқынында жалған мәліметтер де аз кездеспейді. Қоғамның назарын аударту үшін немесе арзан танымалдылыққа ие болу үшін кей адамдар «фейк» ақпарат таратып жатады. Олар бұдан не ұтады? Заманауи тілмен айтқанда «подписчик» жинауды көздейді. Өткенде ғана белгісіз адамдар ҚР Еңбек сіңірген қайраткері Алтынбек Қоразбаев, кейін әнші Төреғали Төреәлі дүние салды деген жалған ақпарат таратып, халықты бір дүрліктірген еді. Күні кеше көршілес Ресей БАҚ – да да «Композитор, музыкант Бари Алибасов өмірден озды» деген «fake» жаңалық танымал музыканттың тыңдармандарын біраз дүрбелеңге салды. Тіпті бұл хабар бірнеше ресейлік телеарналардан да көрсетілді. Бірақ елді шулатқан жаңалықты продюсердің менеджері жоққа шығарып, көпшілікті сабырға шақырды. Жіпке тізгендей тізе берсек, мұндай жалған ақпараттар (fake) бүгінгі БАҚ – ның қай түрін алсақ та жетіп артылады.

Осы орайда түртіп кетер бір жәйт, егер мәліметтің шындыққа сай келетіндігін анықтау қажет болса, яғни сілтеме немесе мәлімет алынған сайт атауы көрсетілмесе, онда сол мәліметті ағылшын тіліне аударып, «YouTube» немесе «Google» іздеу жүйелерінен қарап көру қажет. Бір ғана жаңалық топтамасынан ғана емес, мемлекеттік арналар не болмады газет – журналдар сайтынан да қараған дұрыс. Бұл тәсіл жалпы шетелдік ақпараттар күмән тудырып, екі ойлы болған адамдарға қолайлы.

Әр көріп, естіп, оқыған дүниені шындық деп қабылдауға болмайды. Кез келген мәлімдемеге сыни көзбен қарауға дағды қалыптасу керек, әрбір адам танысқан жаңа мәліметтің рас – өтірігін анықтап алуы қажет. Көгілдір экрандағы жаңалықтар айдан анық ақиқат, интернетте өршіп жүзген жазбалар әрдайым сөзсіз шындық бола бермейді. Олардың ара – арасында фейк ақпараттар да бой көрсетіп жатады. Сондықтан осы орайда тағы да «фактчекингтің» көмегіне жүгінуге тура келеді. Фактчекингтің мүмкіндігі де мол, себебі фактчекингпен айналысатын басылымдардың беделі әрқашан жоғары, қоғамдық ықпалы зор, олардың зерттеулеріне сенім артылады әрі мәліметтерінен дәйексөз алуға болады. Және де фактчекинг – саясаткерлерді өз бақылауына ала алатын басты құрал. Сол себепті де бұл жүйе барлық ақпарат қолданушыларына аса қажет. Бүгінде бір ғана Қазақстанда емес, барлық шет мемлекеттерде өршіп тұрған мәселе – көптеген белгілі саяси тұлғалардың сайлау алды үгіт – насихат жұмыстарын жүргізгенде өтірік пен популизмді қалыпты жағдайға айналдыруы. Олардың өзекті әлеуметтік жәйттар төңірегіндегі ұрандары мен уәделері популизм мен манипуляция негізінде құрылады. Оған көпшіліктің еті үйренген, әйтсе де «аңқау елге арамза молданың» күйін кешіп жатқандар да аз емес. Мәселен, жалған фактілерді анықтау мақсатында украиналық медиа – кеңістікте пайда болған бірнеше фактчекинг ресурсының мамандары мол көлемдегі өтірікті көріп, саяси қызметкерлердің ауызша айла-шарғыларына кез болған. Бір жыл ішінде украиналық

фактчекерлер билік басындағылардың 1000 – ға жуық мәлімдемесін сараптап үлгерген. Мәлімдемелердің шамамен 55% – ында ақиқатқа сай емес дерек көрсетілген және «өтірік» деген үкіммен таңбаланған, 25% – ы – «жартылай шындық», тек 20% – ы ғана «шындық» болып шыққан [1, 24–25 бб.].

Әйгілі ақын Тарас Шевченкодан қалған «Күресіңдер, күресіп жығыңдар» деген афоризмін бүгінгі фактчекингпен байланыстырсақ, мынадай тұжырымға келуге болады: фактчек анықтамасын және әсерлі әрекетін қолдана отырып, «әшкерелендер және әшкере етіндер». Яғни фактчекерлердің алдында тұрған міндет өте жауапты әрі күрделі. Сондықтан фактчекингтің мүмкіндіктерін жете білу қажет. Ал фактчек дегеніміз – БАҚ – дағы популизм мен манипуляцияны, түрлі деңгейдегі спикерлердің көпірме сөздеріндегі күмән тудырған фактілерді әшкере етуді көздеп, техникалық ерекшелікті иеленген заманауи зерттеу құралы.

Сандық технологияның арқасында бүгінгі таңда ақпарат – күніне мың мәрте көбейіп отыратын өнім. Жаңалықтың аз уақыт ішінде жылдам таратылуы – бүгінгі күннің тағы бір ерекшелігі. Және де дәл осы ақпараттардың сан түрлілігінен қазір PR технологиялардақатар белең алуда. Олар медиа ағымды әсер ету құралдарымен, популизм мен манипуляция элементтерімен толықтырады. Бұл аталған «формаларды» өз деңгейінде емес, әр деңгейде қолдану «ақпараттық соғыс» салдарына әкеп соғуы мүмкін. Демек фактчекерлерге мұқият болған жөн.

Жалпы фактчек форматында жұмыс істейтін әуелгі ресурстар шамамен отыз жылдай бұрын пайда болған, қазірде әлем бойынша олардың саны 150. Латын Америкасы, Африка құрлығы, Батыс Еуропа елдерінде өз фактчекинг платформалары бар. Ең үлкен көлемдегі фактчек – ресурстар желісі Америкада, олардың саны отыздан асып жығылады. Ал елімізде өткен жылы Думан Смақов деген азамат MediaNet халықаралық журналистика орталығы «Сорос – Қазақстан» қорының қолдауымен Орталық Азия мен Қазақстандағы фактчекинг және ақпараттың рас – өтірігін тексеруге арналған «Factcheck.kz» атты тұңғыш жобаны іске қосты. Аталмыш жобаның басты мақсаты – БАҚ – да таратылатын біршама ақпараттардың анық – қанығын тексеріп, шындық әлде жалған екендігін анықтау. Олар қоғамда айтылған көптеген мәлімдемелердің рас – өтірігін жан – жақты талдап, зерттеу жүргізеді. Мәселен, «factcheck.kz» сайтының тілшісі Катерина Клеменкованың «Қазақстанда әлеуметтік желілерді блоктаудың бір сағаты 2,6 млрд теңге – миф әлде шындық?» деген мақаласы жарық көрді. Мақала: «12 маусым күні Esquire журналының сайты Қазақстандағы әлеуметтік желілерді блоктауға қатысты «күн санын» жариялады. Материалды еш тексерместен басқа да БАҚ – тар өз беттерінде жариялады, сонымен қатар бұл ақпарат әлеуметтік желілерде танымал болып кетті (facebook – дағы ресми парақшаның өзінен 800 – ден аса қолданушы бөліскен)», – деп басталады. Және де мақалада фактчекерлер тексеріс жасап, көпті мазалаған мынадай сұрақтарға жауап іздеген:

- Интернетті қадағалау қанша тұрады?
- Қателік қайдан туындады?
- Блоктаудың кері әсері
- Шығын және оны қалай есептеуге болады?

Фактчекерлер бірінші сұраққа байланысты пікірді былай көрсеткен: «Esquire былай дейді: COST есебі бойынша барлық әлеуметтік желілердің (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, WhatsApp) бір сағатта толық блокталуы 2 млрд 669 млн 558 мың 498 теңгені құрайды». Енді бұл пікірге қатысты олар өздерінің үкімін шығарған, яғни «Esquire» редакциясының қателігін көрсеткен: «Күн санын жариялаған Esquire тілшісі

ұқыпсыздығының әсерінен үлкен аудиторияға дезинформация таратты. Сайтта жарияланған сан әлеуметтік желілерді блоктаудан емес, елдегі интернетті толығымен бір сағатқа өшіргенде болатын шығын», – деген.

Фактчекерлер екінші сұрақтың жауабын былай тұжырымдады: «Егер әлеуметтік желілерді көрсетпесе, бағдарлама жаһандық интернетті толық өшіргенде болуы мүмкін шығындарды көрсетеді».

Үшінші сұрақтың жауабын отандық фактчекерлер ҚҚҚ инновациялық және қаржылық технологияларды дамыту орталығының директоры Константин Пактің пікірімен байланыстырған. Ол: «Әлеуметтік желілерді блоктаудың электронды коммерцияның қызметіне және жалпы экономикаға әсері болатыны белгілі, бірақ санмен қандай да бір нақты баға бере алмаймын. Өйткені онлайн сегменттегі мұндай негативті әсер басқа сегменттерге әлдебір артықшылық беруі мүмкін, сол себепті экономикаға жалпы зардабын есептеу қиын», – деген.

Ал төртінші сұраққа: «Әлеуметтік желілерді бір сағатқа өшіргеннен болатын шығынды есептеу өте қиын, тіпті мүмкін емес. Мысалға, gazeta.ru сайты былай деп жазады: «2017 жылы желтоқсан айында үкіметке қарсы қозғалыстар кезінде Иран билігі Telegram мессенджерін екі аптаға блоктап тастады. Мұндай шектеу экономикаға негативті әсер етті – әсіресе Telegram қызметін қолданатын шағын бизнеске залалы көп болды. Кейбір көрсеткіштерге сүйенсек, екі апта блоктау әсерінен банк транзакцияларының саны 40% – ға азайып кетті... Ресми емес ақпараттар бұл кезеңде 100 мыңға жуық адам уақытша жұмысынан айырылды дейді», – деп жауап берді. Демек осы бір талданған материалға қарап қазақстандық фактчекерлер дұрыс жұмыс жасап жатыр деген тұжырымға тоқталуға болады. Олар қоғамды дүрбелеңге салатын ақпараттарды жан – жақты зерттеп, оның анық – қанығын тексеріп барып қана жариялап отыр. Бұл – Factcheck.kz жобасының жемісі. Және де айта кетсек, бұл сайт заңға қайшы ақпараттарды тарату, насихаттау немесе жарнама түріндегі мақалаларды жариялауға үзілді – кесілді қарсы. Жас дәріскерлер Factcheck.kz редакторы Думан Смақов өз сөзінде: ««Шындыққа әркімнің де бар таласы» демекші, әрбір азамат ақпараттағы нақты фактілерге назар аударып, қаншалықты дұрыстығын, қандай дереккөздерге сүйенгендігін, мәліметтің әлеуметтік маңыздылығын анықтауды білулері керек. Айтылған пікірді ресми, ашық ресурстар арқылы тексеруге болады», – деген еді.

Қорытынды

Фактчекинг – журналистика жанры емес, ол бұл саланың шекарасынан асып, қоғамның медиасауаттылығын арттыратын маңызды әдістемелік құрал. Онда зерттелетін негізгі объект – жұрт алдында жасалған мәлімдеме. Фактчекинг пен медиасауаттылық – ағайынды ұғымдар. Олар ешқандай блоксыз дезинформациямен күреседі, қоғамға құрметпен қарайды, себебі оларда таңдау мүмкіндігі бар. Және де фактчекинг фейкпен күрескенде сөз бостандығы ұстанымын бұзбайтын жалғыз құрал. Ал аталған фейк (fake) – онлайн кеңістікте тарайтын жалған ақпарат немесе хабарлама деген ұғым. Фейк – ньюс терминін ауызға алғанда бірден есімізге АҚШ – тың Президенті Дональд Трамп түседі. Ол сыншылардың барлығын солай айтады.

Жалпы фактчек өз ішінде бірнеше үлкен блоктан құралады: деректі тексеру (fact – checking), мифтерді, жалған ақпараттарды және стереотиптерді бұзу, әшкерелеу (debunking), шенеуніктердің мәлімдемелері мен уәделерін тексеру (promise tracking), үгіт – насихаттарды деконструкциялау. Фактчекингпен айналысқанда фактчекерлер мына форматтағы зерттеу құрылымын баса назарда ұстау керек:

– Зерттеу нысаны: қоғам алдындағы мәлімдеме (өте сирек жағдайда қоғам назарына ілінген), зерттеуге болатын жайт.

– Сұрақтың мәні: қосымша түсінік беруді талап ететін және дәлелдік элементтердің алдын алатын ақпараттық преамбула.

– Дәлел және уәж: фактілер, статистикалық деректер, құжаттар мен құжат негізіндегі ашық ресми дереккөздерінен алынған; сарапшылардың құжатпен дәлелденген ақпараты немесе ашық дереккөздерінің сілтемесі.

– Үкім: қорытынды – үкім (мәселен, жалған, шындық немесе манипуляция) қысқаша жазылған уәждерімен.

Қазақстандық factcheck.kz ресурсы еліміздегі ашық ақпарат көздерінің тізімін көрсеткен. Олардың қатарында ҚР Парламент сайты, ҚР Парламент Сенатының сайты, ҚР Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті, Whoiz.kz, ҚР Ұлттық банкі, Қазақстан қор биржасы, ҚР Қаржы министрлігі Қаржылық есептілік Депозитарийі, Ашық деректер (жүйеге кіру үшін электронды цифрлы қолтаңба керек – ЭЦҚ), Ашық бюджеттер (бұл сервиспен жұмыс жасау үшін ЭЦҚ керек), Ашық диалог (бұл сервиспен жұмыс жасау үшін ЭЦҚ керек), ҚР Жоғарғы соты сайттары бар. Бұл ресурс жуырда ҚР Жер Кодексі, ШҚО әкімдігінің ресми сайты, ШҚО әкімі Д.Ахметовтың жеке блогы ашық дереккөздерін пайдаланып әлеуметтік желілер мен сайт парақшаларын шулатқан «ШҚО әкімі қытайларға 40 мың гектар жер беретін болды» деген мәлімдемеге нүкте қойды. Яғни оның фейк екенін дәлелдеді. Олар мынадай үкім шығарды: «ҚР бірінші Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2016 жылғы 6 мамырдағы 248 жарлығына сәйкес, 2021 жылдың 31 желтоқсанына дейін жерді шетелдік азаматтар мен шетелдік компанияларға сатуға мараторий жарияланған. Сондықтан да бұл – жалған ақпарат». Ал осы шығарылған үкім – мәліметтің жалғандығын растайтын құжат. Әрбір фактч маңызды бөлім.

Елімізде енді қанат жайып келе жатқан фактчекинг жобасы жақсы қарқынмен дамып келеді. Ол тек қана деректерді әшкерелеуге ғана емес, қоғамның медиасауаттылығын арттыруға да жәрдемдесуде. Оның болашағы зор болмақ.

Әдебиет:

1. Гороховский А. Фактчекинг – журналистика зерттеуінің тренді: мүмкіндігі мен болашағы. Алматы қаласы, – 2017. – 24 – 25 бб.
2. Александр Гороховский, Практическое пособие «Фактчекинг как тренд журналистских расследований: возможности и перспективы» 2017 – 111 стр. Алматы. https://alifbo.com/wp-content/uploads/2018/10/Factchecking_book_ru.pdf.
3. Экология медиасреды: проблемы безопасности и рационального использования коммуникативных ресурсов. Материалы второй Международной научно-практической конференции. – М.: Ф–т журн. МГУ, 2016. –170 с.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ /
PEDAGOGICAL SCIENCESUDC 81.243
SCSTI 16.01.45

FLIPPED LEARNING

E. Fedosova¹¹*Language school «Vaughan Systems», Madrid, Spain*S. Aubakirova²²*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

The present article is devoted to the new method which is called «flipped learning». This method helps us to solve a problem of teaching students with different learning levels. It is rather actual as nowadays at our university there are a lot of students from the distinct southern region. They are especially weak in language preparation, moreover they are not taught to work independently and they wait for the answer that has been prepared for them. It is difficult for them to work in team as well.

In this connection the learning model becomes an universal method. It lets us to solve all the tasks simultaneously. The method gives us an opportunity to save time while explaining some obvious things which students are to know, filling the gaps of their school education. Under the circumstances the flipped classroom model is considered as the only appropriate means of teaching meeting all the existing requirements in methods of teaching.

Key words: new method, to solve a problem, English language teaching, to save time, modern requirements, process of active learning, learner – centered approach.

ПЕРЕВЕРНУТОЕ ОБУЧЕНИЕ

Федосова Е.В.¹¹*Школа языков «Vaughan Systems», Мадрид, Испания*Аубакирова С.С.²²*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Аннотация

Настоящая статья посвящена новому методу, который называется «перевернутое обучение». Этот метод помогает нам решить проблему обучения студентов с разным уровнем подготовки. Это очень актуально, так как в нашем университете очень много студентов из отдаленных южных районов. Они особенно слабы в языковой подготовке, более того они не умеют работать самостоятельно и ждут готового ответа. Работать в команде для них также сложно.

В этой связи эта обучающая модель становится универсальным методом. Он позволяет решить нам все проблемы одновременно. Метод дает нам возможность сэкономить время на объяснении каких – то очевидных вещей, которые студенты должны уже знать, восполняя пробелы в их школьном образовании. В сложившихся обстоятельствах, модель перевернутого обучения нам видится как единственное подходящее средство обучения, отвечающее всем существующим требованиям в методике обучения.

Ключевые слова: новый метод, решить проблему, обучение английскому языку, экономить время, современные требования, процесс активного обучения, студенто-ориентированный подход.

АУДАРЫЛҒАН ОҚЫТУ

Е.В. Федосова¹

¹«Vaughan Systems» тілдер мектебі, Мадрид, Испания

С.С. Аубакирова²

²М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Берілген мақала «аударылған оқыту» деп аталатын жаңа әдіске арналған. Бұл әдіс әр түрлі дайындық деңгейдегі студенттерді оқыту мәселесін шешуге көмектеседі. Бұл өте өзекті, өйткені біздің университетте алыс оңтүстік аудандардан келген студенттер өте көп. Олар әсіресе тілдік дайындықта әлсіз, сонымен қатар олар өз бетімен жұмыс істей алмайды және дайын жауапты күтеді. Оларға командада жұмыс істеу қиын.

Осыған байланысты бұл оқыту моделі әмбебап әдіс болып табылады. Ол бізге барлық мәселелерді бір уақытта шешуге мүмкіндік береді. Әдіс бізге студенттер мектеп біліміндегі олқылықтарды толықтыра отырып, білулері тиіс қандай да бір айқын нәрселерді түсіндіруде уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Қалыптасқан жағдайларда, аударылған оқыту үлгісі оқытудың әдістемесіндегі барлық талаптарға жауап беретін жалғыз қолайлы оқыту құралы ретінде көрінеді.

Түйінді сөздер: жаңа әдіс, мәселді шешу, ағылшын тілін оқыту, уақытты үнемдеу, заманауи талаптар, белсенді оқыту процесі, студент – бағытталған тәсіл.

Introduction

Modern society develops very intensely and rashly. It concerns our world in the whole. We can't speak only about Kazakhstan or Spain or any other country. None of the epochs knew such speed of economics professional silhouette changing. That's why the question of education is rather actual. Cult of education must be universal [1]. In contemporary society only a highly educated person can be a success who can change profession easily enough due to high level of education. It is necessarily to possess certain ability to cognitive adaptation. New reality came to everybody without knocking and permission. In this connection the tasks of modernization are obvious and actual everywhere all over the world. Of course education can't be somewhere outside it is to meet all the requirements of time. Education is an active participant of the processes it is a means of getting new standards of life as well. It should be changed without fail. It is necessarily to help people to study effectively instead of giving them unnecessary knowledge [2].

Taking into account all the information mentioned above it becomes obvious that studying foreign languages is in the center of special attention. In this connection it is required to overview all the process of teaching foreign languages. It is impossible to use the old methods of teaching in the aspect of modern requirements. Present article is devoted to the one of the effective method in our opinion which allows solving the pointed out tasks successfully. This method is called «flipped learning».

Our aim is to get acquaintance the foreign languages teachers and learners with «flipped learning». To achieve the goal the appropriate methods were used such as examination, interpretation and description.

It became obvious that life in the XXIst century is impossible without foreign languages knowledge and in this connection consolidation of all the methods and approaches is required. Researches conducted in the USA in the 80–s let us generalize the information concerning the different teaching methods effectiveness (the average percent of knowledge mastering). This information is given in the figure №1 «Pyramid of teaching» [2]. It proves the thought about the shift of the paradigm «teacher – student». The students should be involved into the

process of active learning. The Chinese say: «Tell me and I'll forget, show me and I'll remember, let me do and it'll be mine forever».

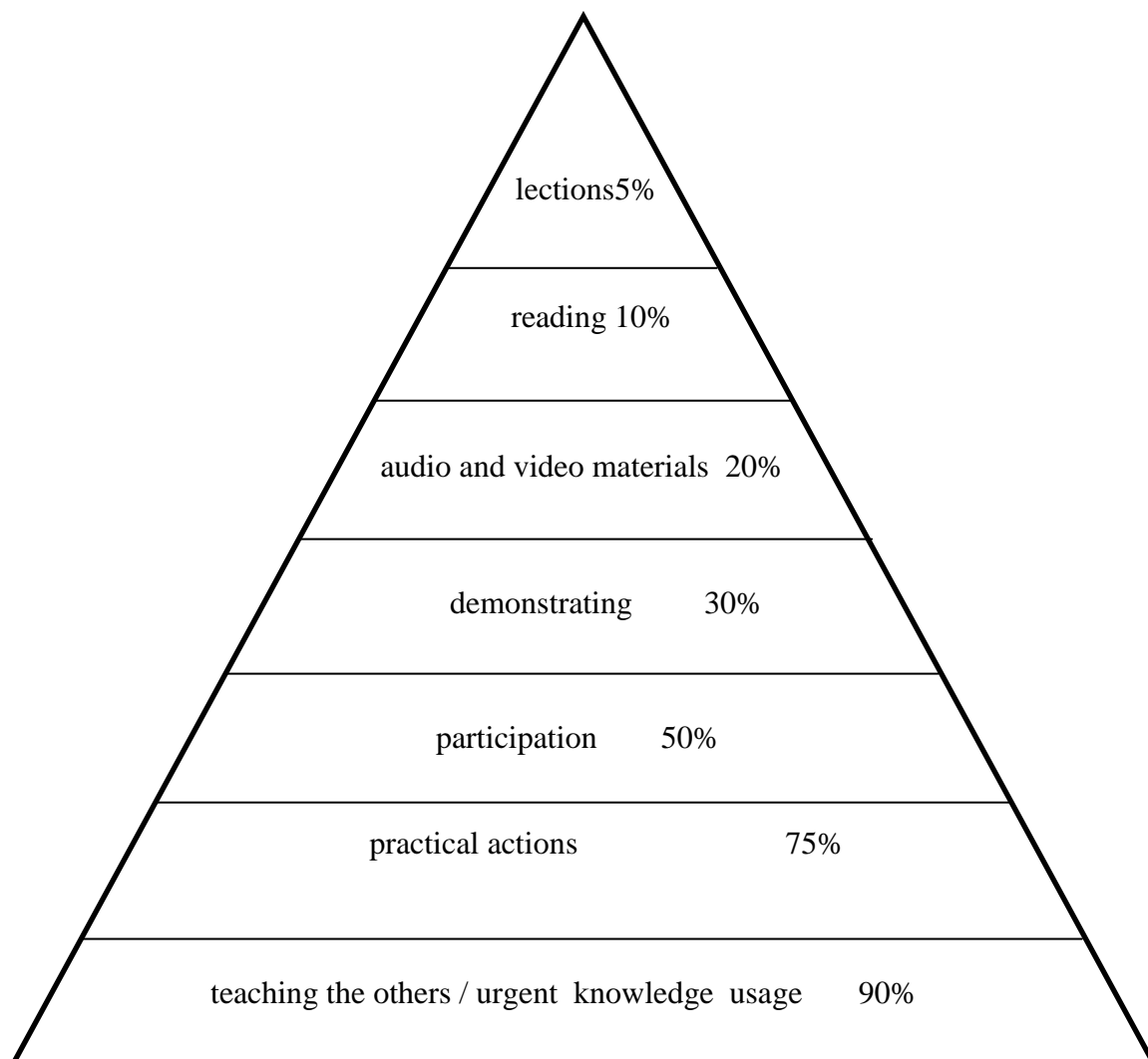

Figure 1 Pyramid of teaching

In traditional approach to the learning process, students receive knowledge in a classroom context and then they are sent away to analyze and evaluate this after the class. In the flipped classroom technique, students investigate the theme at home, they work in their own regime and they are not limited in time, place, surrounding content. Thus they come to the class having studied all the necessary material and use classroom time not for studying, getting acquaintance with the new information but to put in practice all the studied material, they automate the skills, apply concepts and ideas through interaction with peers and teachers. After the class, students reflect upon the feedback they have received and use this to further their learning in future. Thus it is possible to say that «flipped learning is a pedagogical approach in which the conventional notion of classroom – based learning is inverted, so that students are introduced to the learning material before class, with classroom time then being

used to deepen understanding through discussion with peers and problem-solving activities facilitated by teachers» [3].

You should bear in mind that there is a difference between a Flipped Classroom and Flipped Learning. These notions are not interchangeable. Having Flipped a class doesn't mean that it can lead to Flipped Learning. Many teachers may already flip their classes by having students read text outside of class, watch supplemental videos, or solve additional problems, but to engage all these in Flipped Learning, teachers must incorporate the following four pillars into their practice.

4 pillars

F – Flexible Environment

Flipped Learning supposes a variety of learning regimes, learning spaces are often rearranged by educators to accommodate a lesson or unit, to support either group work or independent study. They create flexible spaces in which students choose when and where they learn.

L – Learning culture

In the traditional teacher – centered approach, the teacher is the primary source of information. By contrast, the Flipped Learning model deliberately shifts instruction to a learner – centered approach.

I – Intentional content

Educators use Intentional Content to maximize classroom time in order to adopt methods of student – centered, active learning strategies, depending on grade level and subject matter.

P – Professional educator

The role of a Professional Educator is even more important in a Flipped Classroom than in a traditional one. They constantly control the students during class time, providing them with feedback relevant in the moment, and evaluating their work.

The following example illustrates some of the peculiarities arising in connection with applying of this technique in the North Kazakhstan State University. Before exploring this question in detail, we turn to the situation taking place in admission nowadays. Everybody knows that from September 2014 in Kazakhstan the project «Serpin – 2050» is realized. This state program promotes youth employment and educational and labor forces equal distribution. Our North Kazakhstan State University receives educational grants along with other universities of 8 different regions of Kazakhstan largely due to this strategy.

This is one side of the coin, weak students, on the other hand, are entering the university and as consequence the groups become rather different. It is important to make an accent that we focus only on their level of language knowledge. It is hard to explain but the level of language preparation of these students is rather poor. It is reasonable to assume that such phenomenon as their school preparation deserves separate social and scientific investigation. The consequence is that we receive students with different learning levels and in this connection a problem of searching an universal method is arisen.

The learning model should give us an opportunity to save time while explaining some obvious things which students are to know, filling the gaps of their school education. Under the circumstances the flipped classroom model is considered as the only appropriate means of teaching meeting all the existing requirements in methods of teaching.

The use of the indefinite article, for example, is one of the themes that was studied by students by means of flipped classroom learning. Having studied the theoretical material at home using all the sources including video lessons on YouTube and at their own pace thus

nobody reminded about time, nobody hurried them, the students came to the class more confident, more aware of themselves, ready to cooperate. Students who knew the theme spent less time for preparation, those who didn't know the theme "Indefinite article" required more time. In the class they worked in small groups with pleasure, since all the difficulties were withdrawn. The time of the lesson was spent rationally and the most important thing is that the positive creative atmosphere was provided on the lesson that allows achieving one of the main goals of education. One of the most interesting and welcome results of using the flipped classroom method is the emancipation of the audience, creation on the lesson of the fruitful atmosphere of freedom.

Conclusion

In conclusion all the strengths and challenges of the method should be mentioned. The first strength is that by providing students with the material to gain a basic level of knowledge and understanding before class, classroom time can be used to deepen learning and develop higher – level cognitive skills. The fact that a student is aware of the theme encourages him, lets him be more sure of himself with the consequence of becoming more active, raising his self – assessment and creating the necessary atmosphere prosperous for conversation. The second advantage is that the students are moved away from passive learning towards active learning where they engage in collaborative activity. They are approached to the reality at the supreme degree. They have to solve problems existing in real life, because learning is problem-based. Within this context, the role of the teacher shifts towards that of facilitator and coach by empowering students to take control of their own learning. The use of technology further enriches the flipped learning process and promotes skills that are essential for 21st – century learning. In this connection it is necessary for a teacher to meet the new requirements as well the students. The students should be more active in expressing their opinions, judges, because sometimes it is very difficult to get a word from the student. They are afraid of making mistakes, especially it can obviously be seen if a student is from the southern region. They are not taught to have their own opinion and moreover to express it. In this connection another problem is raised. This is school education and special attention should be paid to this issue.

References:

1. Назарбаев, Н.А. Взгляд в будущее // Северный Казахстан. – 2017. – 15 апреля.
2. К. Мальцев Ценный кадр: как построить эффективную систему обучения в компании Москва, ООО «Альпина Паблишер», 2015. – 270 с.
3. Sharples, M., Adams, A., Ferguson, R., Gaved, M., McAndrew, P., Rienties, B., Weller, M. and Whitelock, D. (2014) Innovating Pedagogy 2014: Open University Innovation Report 3.[Internet] http://www.openuniversity.edu/sites/www.openuniversity.edu/files/The_Open_University_Innovating Available from: [1 May 2015].

UDK 796/799
SCSTI 77.03.05

INTRODUCTION OF THE CROSSFIT SYSTEM AS FORMS OF TEACHING PHYSICAL CULTURE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

D. Kuzmenko¹, A. Glyvyak¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

CrossFit – a set of exercises, the implementation of which involves high intensity, practically without taking breaks during training. This program allows you to work out all muscle groups, develop endurance and improve the physical health of the student as a whole. Since for work

Since it is always necessary for students to use various means of motivation, this training can justify itself without much effort. In the process of continuous exercise, the heart muscles, lungs are trained, the muscles of the back, arms, legs are involved. The use of crossfit in physical education classes contributes to the integrated development of physical and mental qualities.

Crossfit training is very short compared to other sports, but this is because they are incredibly intense and because of this they create a state of stress much faster for muscles. Another feature of CrossFit is that this sport is very versatile, it does not have a clear specialization and is suitable for any of your goals.

Key words: training process, crossfit, physical culture, physical culture and health – improving activity, physical development, state of health, educational process, sports, methods of training, emotionality of occupation, anthropometric data, student, healthy lifestyle.

ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ КРОССФИТ КАК ФОРМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Кузьменко Д.Ю.¹, Глывяк А.Я.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Кроссфит – комплекс упражнений, выполнение которых предполагает высокую интенсивность, практически не делая перерывов во время тренировки. Данная программа позволяет проработать все группы мышц, воспитать выносливость и улучшить физическое здоровье студента в целом. Так как для работы студентов всегда необходимо использовать различные средства мотивации, то данная тренировка может без особых усилий оправдать себя. В процессе непрерывного выполнения упражнений тренируются сердечные мышцы, легкие, задействованы мышцы спины, рук, ног. Применение кроссфита на занятиях по физической культуре способствует комплексному развитию физических и психических качеств.

Тренировки кроссфита очень короткие в сравнении с другими видами спорта, но это по причине того, что они невероятно интенсивны и из-за этого гораздо быстрее создают для мышц состояние стресса. Еще одной особенностью кроссфита является то, что этот вид спорта очень универсален, у него нет четкой специализации и он подойдет вам в любой из поставленных целей.

Ключевые слова: тренировочный процесс, кроссфит, занятиям физической культурой, физкультурно-оздоровительная деятельность, физическое развитие, состояние здоровья, учебный процесс, виды спорта, методы обучения, эмоциональности занятия, антропометрическим данные, студент, здоровый образ жизни.

**ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУ КРОССФИТ ТҮРІ РЕТІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ
САБАҚТАРЫН ӨТКІЗУ МЕН ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА**Д.Ю. Кузьменко¹, А.Я. Глывяк¹¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан**Аңдатпа**

Кроссфит – жаттығулар кешенін орындауды көздейтін жоғары қарқындылығы, іс жүзінде жасай отырып үзіліссіз жаттығу кезінде. Бұл бағдарлама әзірлеуге мүмкіндік береді барлық бұлшық ет топтарына, шыдамдылыққа тәрбиелеу және физикалық денсаулығын жақсартуға, студенттің жалпы алғанда. Өйткені жұмыс істеу үшін

студенттер әрқашан қолдану қажет әр түрлі құралдар ынталандыру, онда бұл жаттығу болуы мүмкін ерекше күш жұмсамай – ақ ақтап алады. Процесінде үздіксіз жаттығуларды орындау жаттығады ортаңғы бұлшық ет, өкпе, тартылған бұлшық еттері арқа, қол, аяқ. Қолдану кроссфита дене шынықтыру сабақтарына ықпал кешенді дамыту физикалық және психикалық қасиеттері.

Жаттығулар кроссфита өте қысқа, оның басқа түрлерімен салыстырғанда спорт, бірақ бұл қарамастан, олар керемет интенсивны және әлдеқайда жылдам жасайды бұлшық стресс жағдайы. Тағы бір ерекшелігі кроссфита болып табылады бұл спорт түрі өте жан – жақты, мәдениетті, жоқ айқын мамандандыру және ол жарайды сізге кез келген алға қойған мақсаттары.

Түйінді сөздер: жаттығу барысы, кроссфит, дене шынықтырумен айналысу, дене шынықтыру – сауықтыру қызметі, дене дамуы, денсаулық жағдайы, оқу үдерісі, спорт түрлері, оқыту әдістері, сабақтың эмоционалдығы, антропо – метрикалық мәліметтер, студент, салауатты өмір салты.

Introduction

Today the modern higher education system endures difficult process of reforming. It is shown in serious changes in area of content of pedagogical process, optimization of organizational and administrative structures, constant search of the most effective forms and methods of the organization of educational and methodical work conforming to modern requirements to the professional level of the expert in the field of the higher education.

In researches of the number of authors the emphasis on the fact that the educational part of the problem of process of physical training assumes improvement of motive qualities in the chosen type of activity is placed (sport, the complex of some physical actions, exercises). The improving task is directed to preservation and strengthening at the same time of health. The educational task promotes to formation of moral beliefs and rules of conduct. In general, these tasks indicate training of the person for life.

Being in essence of human science discipline, the physical culture is directed to developing the complete personality, to harmonize her spiritual and physical forces, to make active readiness fully to realize the intrinsic forces in healthy and productive lifestyle, professional activity, in self – creation of the necessary sociocultural comfortable environment which is the integral element of educational space of higher education institution. Humanitarization of education in the sphere of physical culture means its hominifying, promotion of the identity of the student as the main value of pedagogical process [1].

Method of research

The physical culture directly and indirectly covers such properties and orientations of the personality which allow it to develop in unity with the culture of society, to reach harmony of knowledge and creative action, feelings and communication, physical and spiritual, to resolve contradictions between the nature and production, work and rest, physical and spiritual. Achievement of such harmony by the provides it social stability, productive inclusiveness in life and work, creates it mental comfort [1].

Now sports gain popularity among youth, including students studying in the highest professional institutions. It is worth paying special attention to discipline «Physical culture» and to do it not only useful, but also interesting to students.

In the majority of higher educational institutions classes on physical culture are given in different types, such as volleyball, track and field athletics, skiing, fight, soccer, basketball, swimming, badminton and so on: that is students are engaged in the fact that it is the most interesting to them. It gives certain guarantees to educational institution that students will constantly attend classes in physical culture. But, if in HIGHER EDUCATION INSTITUTION such system isn't organized, at students desire to visit lessons can be gone. For the effective organization of occupations it is necessary to develop and enter various new forms of carrying out occupation of physical culture It is also necessary to define mechanisms of motivation of students which satisfied both students, and teachers.

Research result

There are various control standards for physical culture which students have to be able to carry out. For example, young men 1 – 2 courses have to do chin – ups 8 – 15 times.

Some students can't perform this exercise owing to the natural features. Owing to what, at the student interest both in various exercises, and in physical culture in general can be gone. Therefore, it should be taken into account individual approach to holding physical occupations, in particular, perhaps to enter various fitness trainings which would consider natural abilities of each student into the program of training of students.

Fitness trainings are such type of exercise stresses at which there are strengthenings of muscles, correction of problem parts of the body and disposal of excess weight, that is, maintenance of health and physical shape of students. Occupations of such look are attractive to youth as in the exercise complex which everyone can execute individually (it isn't dependent on level of readiness), also in the course of their performance the physical shape of the student improves. For example, perhaps carrying out physical education classes in style crossfit [2].

Crossfit – the set of exercises which performance assumes high intensity, practically without taking the break during the training. This program allows to work all groups of muscles, to cultivate endurance and to improve physical health of the student in general. As for work to students it is always necessary to use various means of motivation, this training can be repaid with little effort. In the course of continuous performance of exercises cardiac muscles, lungs train, muscles of the back, hands, legs are involved. For the reason that this complex involves at the same time muscles of various groups, burning of calories happens quicker, than at the standard training, increase in metabolism at the same time is possible to 40 %.

That is, this system of exercises is suitable for disposal of excess weight – topical issue for students at all times.

For holding occupation in style crossfit it is necessary to divide students into groups on readiness levels. Exercises of the complex have to consider not only the physical level of students, but have various variations that the teacher had the opportunity at any time to replace the non – executable task with easier or in general to include it which belongs to other groups of muscles in the individual program. So, for students comfortable conditions for occupations will be created by physical culture, that is students are in group where the level of their preparation is approximately equal, and everyone will can do all exercises.

Application of the crossfit on classes in physical culture contributes to the complex development of physical and mental qualities. Researches of the number of authors show what crossfit as sport has the characteristics [3]:

- the versatile nature of impact on the organism and on development special professional and important qualities. Alternation of movements and actions, often changing on intensity, versatility and durations motive activity makes the general complex impact on the organism of engaged, contributes to the development and improvement in students of the main physical qualities;

- the suddenness of change of conditions of carrying out receptions, fast change of the situation, constantly changing conditions force engaged instantly to assess the situation, to work resourcefully, quickly, initiatively, to show independence in actions;

- high emotionality engaged and high activity performance of movements it is supported against the background of emotional pressure (in these conditions are highly appreciated that engaged which show restraint, don't lose control of the actions);

- the competitive character, aspiration to surpass the opponent in speed and accuracy of actions, in technical and tactical ingenuity accustoms engaged to mobilize the opportunities for actions with the maximum tension of forces and to overcome difficulties [4].

Search of rational approaches of physical training and improvement of students with application of the crossfit on classes in physical culture is, in our opinion, one of ways of optimization of educational process on physical training, crossfit:

- demands and promotes comprehensive preparation of engaged;
- development tool of mental abilities;
- brings up, «puts» strong – willed qualities, forms moral habits and behavior.
- it is available the applied knowledge, skills necessary for the person in life;
- it is available to any, he doesn't impose any restrictions for data, properties, abilities, qualities, etc.

Depending on your purpose, whether it be weight loss, improvement of endurance or force or the set of muscle bulk, crossfit is divided into several types:

- the training on endurance;
- the training on force;
- cardiotraining.

But generally all these trainings are parts of one complex and are carried out separately within the week. Crossfit trainings very short in comparison with other sports, but it for the reason that they are incredibly intensive and because of it create the condition of the stress for muscles much quicker. One more feature of the crossfit is that this sport is very universal, it has no accurate specialization and it will suit you in any of goals.

Conclusion

Thus, summing up the result it is possible to tell what crossfit – it is:

Simply – for the majority of exercises you don't need the certain stock, there is enough only stadium and the horizontal bar with bars.

Universally – choosing from the huge set of the purposes which you can deliver yourself, whether it be combustion of fat, the set of muscle bulk, improvement of force, agility, endurance, you can be sure what crossfit will help you with achievement of any of these purposes.

Interestingly – the number of exercises in the crossfit is really huge and because of it you can constantly diversify the trainings.

Effectively – crossfit really very effective sport.

Training in style crossfit demands thorough training from the teacher: development of exercises for various levels of training, creation of variable exercises and ability is correct to show them. For the solution of these tasks the teacher has to not only professionally be able to give classes, but also most to be in good shape, the corresponding this profession. The main thing the teacher's task – is correct to determine the level of physical training of everyone of students and in the course of performance of exercises to watch the condition of students [5].

Summarizing the aforesaid, we came to the conclusion that in literature there is no uniform methodical approach to improvement of educational process on physical training of students. What doesn't allow to give the clear answer to the question: as within strictly limited cost of time for studies of physical training of students to gain from them bigger effect which would be expressed in increase in the general level of working capacity, good health, versatile development and improvement of physical abilities. Having studied scientific and methodical literature on this subject, we were once again convinced that change of structure of the organization and content of classes in physical culture is of great importance for formation of physical qualities of pupils of the higher school, strengthening and maintaining their health and the physical activity.

References:

1. Alkhasov D.S. Physical Culture Training Methodology. – М.: Yurait, 2017. – P. 4.
2. Kutsenko G.I., Novikov Yu.V. The book about a healthy lifestyle. – М.: Profizdat, 2003.– P. 12.
3. Training of specialists in physical culture and sports: monograph / A.Z. Zinnaturov. – М.: T&PFK, 2011. – P. 79.
4. Stoliarov V.I. Basic theoretical foundations of modern system of complex physical education.// Physical culture: education, training. – 2013. – № 2. – P. 2 – 7.
5. Pokazaneva A.A., Khanevskaja G.V. Innovative technology of physical education and optimization of motor activity, contributing to improvement of health and physical preparation of students. International Student Science and Practice Conference, s. Ekaterinburg, 2014. – 478 p.

ӘОЖ 37.015.3
ҒТАМР 14.07.01.

МІНЕЗ ТИПТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ЖӘНЕ ЖАДЫНДА САҚТАУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ш.Е. Байбекова¹

¹*Аймақтық әлеуметтік–инновациялық университеті,
Шымкент, Қазақстан*

Аңдатпа

Мақалада оқушылардың мінез типтеріне байланысты танымдық және жадында сақтау мүмкіндіктері нәтижесі сарапталынды. Барлық оқушыларды мінез типтері бойынша бөлгенде: сангвиниктер үлесі – 37,5%, холериктер – 14,8%, флегматиктер – 20,4%, меланхолик – 12,5% және аралас мінез типтегілер – 14,8% құрады. Білім деңгейі төмен оқушылардың жоғарғы үлесі – 27,3% меланхоликтер арасында анықталса, ал осындай оқушылардың төменгі үлесі – 9,0% сангвиник типтілерде байқалды. «Сангвиник» мінез типтегі оқушылар «Баяндау» және «Танымдық бақылау» оқу форматтары бойынша жоғары үлгерім көрсетсе, «меланхолик» мінез типтегі оқушылар тек қана «Практикалық тапсырма» оқу форматтары бойынша жоғары үлгерім көрсетті. Мұнда сангвиниктер арасында жадында сақтау деңгейлері жоғары оқушылар үлесі 37,5% құраса, осы көрсеткіш меланхоликтер арасында небары 20,1% құрады.

Түйінді сөздер: мінез типтері, сангвиник, холерик, меланхолик, танымдық қаблет, білім деңгейі, жадында сақтау, оқушылар.

ВОЗМОЖНОСТИ СОХРАНЕНИЯ ПАМЯТИ И ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТИПА ХАРАКТЕРА

Байбекова Ш.Е.¹

¹*Региональный социально–инновационный университет,
Шымкент, Казахстан*

Аннотация

В статье проанализированы результаты познавательных и запоминающихся возможностей учащихся в зависимости от типа поведения. В разрезе всех учащихся по типам поведения доля сангвиников составила – 37,5%, холериков – 14,8%, флегматиков – 20,4%, меланхоликов – 12,5% и типов смешанного характера – 14,8%. Высокая доля учащихся с низким уровнем знаний была определена среди меланхоликов – 27,3%, а низкая доля таких учащихся – 9,0% отмечена на сангвинических типах. Учащиеся типичного типа «Сангвиник» показали высокую успеваемость в учебных форматах «доклад» и «познавательный контроль», а учащиеся типичного типа «меланхолик» показали высокую успеваемость только в учебных форматах «практическое задание». Здесь среди сангвиников доля учащихся с высоким уровнем памяти составляет – 37,5%, среди меланхоликов – всего 20,1%.

Ключевые слова: типы поведения, сангвиник, холерик, меланхолик, познавательные способности, уровень знаний, память, учащиеся.

PRESERVATION OF MEMORY AND COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS, DEPENDING ON THE TYPE OF CHARACTER

Sh. Baibekova¹

¹*Regional Social and Innovative University, Shymkent, Kazakhstan*

Abstract

The article analyzes the results of cognitive and memorable opportunities of students depending on the type of behavior. In the context of all students by type of behavior, the proportion of sanguine was 37,5%,

choleric – 14,8%, phlegmatic – 20,4%, melancholic – 12,5% and types of mixed character – 14,8%. The high proportion of students with low level of knowledge was determined among melancholics – 27,3%, and the low proportion of such students – 9,0% was noted in sanguine types. Students of a typical type «Sanguine» showed high academic performance in educational formats «report» and «cognitive control», and students of a typical type «melancholic» showed high academic performance only in educational formats «practical task». Here, among sanguine students, the share of students with a high level of memory is – 37,5%, among melancholics – only 20,1%.

Key words: types of behavior, sanguine, choleric, melancholic, cognitive abilities, level of knowledge, memory, students.

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі: Холерик типтегі тұлғалар эмоциялық көңілкүйге берілуі өте жылдам, сезім күйлері тұрақсыз, күйгелек адам. Табан астында қызып кетіп, күйіп – піседі, ашуланса зорға басылады. Өздері оқыс қылықтарына қарамастан, жігерлі, пысық және іс – әрекет атқаруға бейімді келеді. Жұмысқа кіріскенде құмарта беріліп, екпінмен істейді, сөйлегенде анық, әсерлі, мәнерлеп жеткізеді [1, 2].

Флегматик типтегі тұлғалардың эмоциялық қозуы әлсіз, қызуланып желікпейді, ашуланбайды, көңіл – күйлері тұрақты және ол ұзақ уақытқа сақталады. Көңіл күйі баяу өзгереді, жарқырап қуануы да, жабырқап қайғыруы да қиын, аз қозғалады, сылбыр, керенау қимылдайды, сезім күйлерін дене қимылдарын айқын білдіріп тұрмайды, мимикасы, өзге қимылдары мәнерсіз [1, 2].

Меланхоликтік типтегі тұлғалар эмоциялық көтерілуі табанды, күшті, тұрақты болады, сыртқы көрінісі әлсіз келеді. Әр нәрседен ауыр әсер алады, олар бойын билеп, санасында терең із қалдырады, көңіл – күйлері бір қалыпты ұзақ сақталады, мінезі баяу өзгереді, көңілі көбінесе жабырқау, кейде қайғылы да болады [1, 2].

Іске бірден кірісіп кетпейді, егер кіріссе, іс – әрекетін толық аяқтап шығады. Меланхолик бала сыпайы, момақан, жасқаншақ келеді, біреу сұрақ қойса, қысылып, ұялып қалады, ренжіп қалса көпке дейін ұмытпайды. Ойынға бірден қосылып кетпейді, жатырқап тұрады, кешігіп барып қатысады, іске де бірден кіріспейді. Ал бір бастап кетсе, ойынды да, жұмысты да аяқтап шығады [3].

Зерттеу әдістері

Зерттеу нысаны Шымкент қаласының № 28 жалпы орта білім беру мекемесінде оқушыларға жаратылыстану пәнін оқытудың педагогикалық үдерісі. Сауалнама бойынша арнайы сұрақтар арқылы барлық 88 оқушының мінез типтері анықталды. Мұнда оқушылар өздерінің ішкі сезімі бойынша өзінің қайсы мінез типіне жататынын анықтайды. Зерттеу жұмысының әдісіне: мұғалімдер мен оқушыларға тақырып бойынша сауалнама жүргізу, нормативтік құжаттарды сараптау, қолданыстағы оқу құралдары мен көрнекіліктерді талдау, статистикалық тәсіл қолдану арқылы тәжірибе материалдарын өңдеу, жалпы педагогикалық әдістер қолданылады.

Зерттеу нәтижелері

Тәжірибе жұмыстары Шымкент қаласы №28 орта мектеп жоғары сыныптарда оқитын оқушылар алынды. Тәжірибеге 88 оқушы қатыстырылды. Алғашқы кезеңде оқушылардың мінез типтері бойынша жіктелуі сарапталынды (Кесте 1)

Кесте 1 Оқушылардың мінез типтері бойынша жіктелуі

Көрсеткіштер	п	Мінез типтері				
		Сангвиник (белсенді, сабырлы, тез икемделеді)	Холерик (Белсенді, қызба, икемделу орта)	Флегматик (енжар, сабырлы, өзгеруі қиын)	Меланхолик (сылбыр, қорқақ, оқшай жүреді)	Аралас тип
Саны	88	33	13	18	11	13
Пайыз есебімен	100%	37,5	14,8	20,4	12,5	14,8

Мұнда, зерттеуге қатысқан барлық оқушыларды мінез типтері бойынша талдағанда, олардың арасында 37,5% (33 оқушы) сангвиник мінез типіне жатқызылса, олардың 14,8% (13 оқушы) холерик мінез типіне, 20,4% (18 оқушы) флегматик мінез типіне, ал 12,5% (11 оқушы) меланхолик мінез типіне және 14,8% (13 оқушы) аралас мінез типіне жатқызылды

Темперамент – жек тұлғаның жалпы мінездемесі, ол адамның барлық іс-әрекетінен көрініп тұрады. Мінез типтері әркімнің оқушылардың білім деңгейі бойынша жіктелуі сарапталынды (Кесте 2).

Кесте 2 Мінез типтері әркімнің оқушылардың білім деңгейі бойынша жіктелуі

Мінез типтері	п	Білім деңгейі (п=88)		
		Жоғары	Орта	Төмен
Сангвиник (белсенді, сабырлы, тез икемделеді)	33	15	15	3
	100%	45,5	45,5	9,0
Холерик (белсенді, қызба, икемделуі орта)	13	3	7	3
	100%	23,1	53,8	23,1
Флегматик (енжар, сабырлы, өзгеруі қиын)	18	5	10	3
	100%	27,8	55,6	16,6
Меланхолик (сылбыр, қорқақ, оқшау жүреді)	11	2	6	3
	100%	18,2	54,5	27,3
Аралас типтегі оқушылар	13	4	6	3
	100%	30,8	46,2	23,0
Жалпы көрсеткіш	88	29	44	15
	100,0%	33,0	50,0	17,0

Білім деңгейі төмен оқушылардың жоғарғы көрсеткіші 27,3% меланхоликтер арасында анықталса, ал осындай оқушылардың төменгі көрсеткіші 9,0% сангвиник типтілерде байқалды. Зерттеуде білімі орташа деңгейдегі оқушылар үлесі барлық типтегі білімгерлер арасында жоғары болды – 45,5 –55,6%.

Мінез типтері әркімнің оқушылардың сабақ өту форматтарына байланысты үлгерім дәрежелері. Мінез типтері әркімнің оқушылардың сабақ өту форматтарына байланысты үлгерім дәрежелері анықталды. Мұнда сабақ өту форматтары: баяндау, танымдылық бақылау, практикалық тапсырма, реферат жазу, дидактикалық тапсырмалар негізінде өткізілді (Кесте 3).

Кесте 3 Мінез типтері әрқелкі оқушылардың сабақ өту форматтарына байланысты
үлгерім дәрежелері

Сабақ өту форматтары	Мінез типтері				
	Сангвиник	Холерик	Флегматик	Меланхолик	Аралас тип
Баяндау	жоғары	жоғары	орта	орта	Орта
Танымдылық бақылау	жоғары	орта	төмен	орта	Орта
Практикалық тапсырма	орта	төмен	жоғары	жоғары	Орта
Реферат жазу	орта	орта	орта	төмен	Орта
Дидактикалық тапсырма	орта	орта	жоғары	төмен	Орта

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, «Сангвиник» мінез типтегі оқушылар сабақ өту форматтарына байланысты үлгерім дәрежелері басқа топтармен салыстырғанда нәтижелі болды. Олар «Баяндау» және «Танымдық бақылау» оқу форматтары бойынша жоғары үлгерім көрсетсе, ал «Практикалық тапсырма», «Реферат жазу» және «Дидактикалық тапсырма» бойынша орта дәрежедегі үлгерімге жетті.

«Меланхолик» мінез типтегі оқушылар сабақ өту форматтарына байланысты үлгерім дәрежелері басқа топтармен салыстырғанда төмені болды. Олар тек қана «Практикалық тапсырма» оқу форматтары бойынша жоғары үлгерім көрсетсе, ал «Реферат жазу» және «Дидактикалық тапсырма» бойынша төмен дәрежедегі үлгерімге жетті. Мұнда «Аралас» мінез типтегі оқушылар барлық оқу форматтары бойынша орта үлгерім көрсетті.

Бақылау топтарындағы мінез типтері әрқелкі оқушылардың дидактикалық материалдарды қолданбаған кезіндегі жадында сақтау деңгейлерінің көрсеткіштері талданды (Кесте 4).

Кесте 4 Бақылау топтарындағы мінез типтері әрқелкі оқушылардың дәстүрлі әдіспен
оқытылғанда жадында сақтау деңгейлерінің көрсеткіштері

Мінез типтері	п	Жадында сақтау деңгейлері		
		Жоғары	Орта	Төмен
Сангвиник (белсенді, сабырлы, тез икемделеді)	16	6	8	2
	37,5%	37,5	50,0	12,5
Холерик (Белсенді, қызба, икемделуі орта)	7	2	4	1
	14,8%	28,6	57,1	14,3
Флегматик (енжар, сабырлы, өзгеруі қиын)	9	3	5	1
	20,4%	33,3	55,6	11,1
Меланхолик (сылбыр, қорқақ, оқшау жүреді)	5	1	3	1
	12,5%	20,0	60,0	20,0
Аралас типтегі оқушылар	7	2	4	1
	14,8%	28,6	57,1	14,3
Жалпы көрсеткіш	44	14	24	6
	100,0%	31,8	54,6	13,6

Мұнда сангвиниктер арасында жадында сақтау деңгейлері жоғары оқушылар үлесі 37,5% құраса, осы көрсеткіш меланхоликтер арасында небары 20,1% болды. Ал жадында сақтау деңгейлері төмен оқушылардың жоғары көрсеткіші 20,1%

меланхоликтер арасында анықталды, жады көрсеткіші осындай оқушылардың аз үлесі 11,1% флегматиктер ішінде байқалды.

Тәжірибе топтарындағы мінез типтері әркелкі оқушылардың дидактикалық материалдарды қолданғаннан кезінде жадында сақтау деңгейлерінің көрсеткіштері сарапталынды (Кесте 5). Мұнда негізінен холерик және меланхолик мінез типтегі оқушылар арасында өзгеріс байқалды. Атап айтқанда холерик және меланхолик мінезді оқушылар арасында жоғары деңгейде есте сақтау қаблетті оқушылар үлесі – 16,6% (33,3%) артты. Сонмен бірге, олардың арасында жадында сақтау деңгейлері төмен оқушылар үлесі де 16,6% (33,3%) азайды.

Кесте 5 Мінез типтері әркелкі оқушылардың дидактикалық материалдарды қолданғаннан кезінде жадында сақтау көрсеткіштері

Мінез типтері	П	Жадында сақтау деңгейлері		
		Жоғары	Орта	Төмен
Сангвиник (белсенді, сабырлы, тез икемделеді)	17	7	8	2
	38,7%	41,2	47,0	11,8
Холерик (Белсенді, қызба, икемделу орта)	6	2	3	1
	13,6%	33,3	50,0	16,7
Флегматик (енжар, сабырлы, өзгеруі қиын	9	2	5	2
	20,5%	22,2	55,6	22,2
Меланхолик (сылбыр, қорқақ, оқшай жүреді)	6	2	3	1
	13,6%	33,3	50,0	16,7
Аралас типтегі оқушылар	6	2	3	1
	13,6%	33,3	50,0	16,7
Жалпы көрсеткіш	44	13	22	9
	100,0%	29,5	50,0	20,5

Тәжірибе топтарындағы мінезі сангвиник, флегматик, аралас типтегі оқушылардың дидактикалық материалдарды қолданғаннан кезінде жадында сақтау деңгейлерінің көрсеткіштері бастапқы деңгейінде сақталды.

Қортынды

Жаратылыстану пәндерін оқытуда оқушылардың танымдық қасиеттерінің қалыптастыруда дидактикалық материалдардың орнын ғылыми тұрғыдан айқындау және оның тиімділігін эксперимент арқылы дәлелденді. Оқыту процесі кезінде сабақ тақырыбына байланысты дидактикалық материалдарды жаңа форматта пайдаланудың методологиялық тұрғыдан нақтыланды.

Әдебиет:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – Т. 2. М.: Педагогика, 1989. – 328 б.
2. Жарыкбаев Қ. Психология. – Алматы, 1993. – 158 б.
3. Кульневич С.В. Педагогика личности: Учеб. пособие. Часть 1.– Ростов на Дону, 1995. – 167 б.

УДК 355.060
МРНТИ 11.15.69

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УСЛОВИЯХ КАЗАХСТАНСКОЙ ШКОЛЫ

Горохов А.С.¹, Буняшин И.В.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Актуализация роли патриотического воспитания молодого поколения казахстанцев, как стратегическая задача, решение которой требуется для дальнейшего развития казахстанского общества, возрастает. Формирование социального заказа к уровню развития личности школьника, воспитанию гражданской ответственности и патриотизма, потребовало подготовки в системе профессионального образования учителей, обладающих готовностью осуществлять патриотическое воспитание в условиях модернизации казахстанской школы. Поскольку в России, как и в Казахстане, решение стратегических вопросов патриотического воспитания возложено на систему школьного образования, требованием к системе профессиональной подготовки педагогических кадров, стала готовность выпускников вузов обеспечить указанные требования общества. Полагаем, если в процесс обучения студентов специальности 5В010400 «Начальная военная подготовка» внедрить инновационные подходы, принципы, методы, формы и приемы, то формирование готовности учителей начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы будет эффективно, так как создается рефлексивно – профессиональное пространство для подготовки будущего учителя начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы.

Ключевые слова: формирование готовности, патриотическое воспитание, эффективность формирования, готовность учителей начальной военной подготовки, осуществление патриотического воспитания, казахстанская школа.

ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПІНІҢ ШАРТТАРЫНДА ПАТРИОТИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІ ОРЫНДАУ ҮШІН ӘРІ – МӘДІЛДІК ДАЙЫНДЫҚ

ОҚЫТУШЫЛАРЫН ОҚЫТУ

А.С. Горохов¹, И.В. Буняшин¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Өсіп келе жатқан қазақстандықтарға патриоттық тәрбие берудің стратегиялық міндеті ретіндегі рөлі, шешімі қазақстандық қоғамның одан әрі дамуы үшін қажет. Оқушының жеке басының даму деңгейіне әлеуметтік тапсырыс қалыптастыру, азаматтық пен патриотизмге тәрбиелеу кәсіптік білім беру жүйесінде қазақстандық мектепті жаңғыртуда патриоттық тәрбие беруге дайын мұғалімдерді даярлауды қажет етті. Ресейде, Қазақстандағы сияқты, патриоттық тәрбиенің стратегиялық мәселелерін шешу мектеп жүйесіне жүктелгендіктен, педагогикалық кадрларды кәсіби даярлау жүйесіне қойылатын талап университет түлектерінің қоғамның белгіленген талаптарын қанағаттандыруға дайындығы болды. Егер 5В010400 «Алғашқы әскери дайындық» мамандығының студенттерін оқыту процесіне инновациялық тәсілдер, принциптер, әдістер, формалар мен әдістер енгізілсе, бастауыш әскери дайындық мұғалімдерінің қазақстандық мектеп жағдайында патриоттық тәрбие беруге дайындығын қалыптастыру тиімді болады, өйткені рефлексиялық – кәсіби болашақ бастауыш әскери дайындық мұғалімін қазақ мектебі жағдайында патриоттық тәрбиені жүзеге асыру үшін дайындауға арналған орын.

Түйінді сөздер: даярлықты қалыптастыру, патриоттық тәрбие, қалыптастыру тиімділігі, дайындығы мұғалімдердің бастапқы әскери, патриоттық тәрбие беру, қазақстандық мектеп.

**FORMATION OF READINESS OF TEACHERS OF INITIAL MILITARY
PREPARATION FOR THE IMPLEMENTATION OF PATRIOTIC EDUCATION
IN THE CONDITIONS OF THE KAZAKHSTAN SCHOOL****A. Gorokhov¹, I. Bunyashin¹***¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan***Abstract**

The actualization of the role of patriotic education of growing Kazakhstanis, as a strategic task, the solution of which is required for the further development of Kazakhstani society, is growing. The formation of a social order to the level of development of the student's personality, the education of citizenship and patriotism, required the training of teachers in the vocational education system who are willing to carry out patriotic education in the modernization of the Kazakh school. Since in Russia, as in Kazakhstan, the solution of strategic issues of patriotic education is entrusted to the school system, the requirement for the system of professional training of pedagogical personnel has become the willingness of university graduates to meet the specified requirements of society. We believe that if innovative approaches, principles, methods, forms and techniques are introduced into the process of teaching students of specialty 5B010400 "Initial military training", then the formation of the readiness of primary military training teachers to carry out patriotic education in the conditions of the Kazakhstan school will be effective, since a reflective – professional space for the preparation of the future teacher of primary military training for the implementation of patriotic education in the conditions of the Kazakh school.

Key words: readiness formation, patriotic education, the effectiveness of the formation, readiness of teachers of primary military training, implementation of patriotic education in the conditions, Kazakhstan school.

Введение

Современный этап развития казахстанского общества сопровождается обострением вопросов национальной, культурной, политической, языковой, гражданской идентичности. Патриотизм мы рассматриваем с точки зрения философии, как ключевой формообразующий принцип формирования и развития национально – государственной казахстанской идентичности. В таких условиях возрастает роль патриотического воспитания подрастающих казахстанцев. Патриотическое воспитание подрастающего поколения как фундаментальная основа для формирования высокого патриотического сознания, гражданской и национально– государственной идентичности определяется во всех программных государственных концепциях развития страны [1]. В послании президента Республики Казахстан, формирование казахстанского патриотизма определено как неотъемлемая составляющая успеха Казахстана в достижении своих стратегических целей [2], что актуализирует вопросы организации воспитательной работы, а также подготовки учителей начальной военной для выполнения важных стратегических задач формирования казахстанского патриотизма в условиях системы школьного образования. Поэтому на сегодняшнем этапе развития казахстанского общества воспитание подрастающих поколений в духе патриотизма становится неременной составной частью социально – воспитательной работы. Кроме того, новые требования современного общества и потребность рынка сформировали социальный заказ к уровню развития личности школьника, что потребовало подготовки в системе профессионального образования учителей НВП, обладающих готовностью осуществлять патриотическое воспитание в условиях модернизации казахстанской школы.

В России и Казахстане решение стратегических вопросов патриотического воспитания возложено на систему школьного образования, что потребовало

профессиональной подготовки педагогических кадров, способных обеспечить указанные требования. Это нашло отражение в законах об образовании, Концепциях и Доктринах РК и РФ.

Современные образовательные стандарты описывают результаты образовательной деятельности в виде компетенций. Так, ФГОС РФ нового поколения [3] и ГОСО РК [4] определяют компетенции, как способность и готовность учащихся к практическому применению приобретенных в процессе обучения знаний, умений и личностных качеств в деятельности.

Таким образом, определена актуальность поиска эффективных путей формирования готовности учителей начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы.

Организация патриотического воспитания имеет в нашей стране богатые традиции, однако как показывает анализ практики, современный педагог начальной военной подготовки не вполне подготовлен к осуществлению педагогической деятельности в инновационных условиях современной казахстанской школы, предъявляющей особые требования к социокультурному личностному развитию школьника.

Понятие готовности современными исследователями соотносится с понятием компетентности. Исследователи (Э.Ф. Зеер [5, с. 40], И.А. Зимняя [6, с. 22], А.В. Хуторский [7, с. 51] и др.) рассматривают это соотношение с разных позиций, однако сходятся во мнении, что готовность является качеством личности и необходимым условием успешной профессиональной деятельности. Подготовленность же является результатом образовательного процесса, который отражает способность личности к оперированию знаниями, умение решать теоретические и практические задачи, умение достигнуть намеченных результатов деятельности.

В работе предпринята попытка теоретически обосновать и экспериментально проверить эффективность формирования готовности учителей начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы.

Мы полагаем, что если в процесс обучения студентов специальности 5В010400 «Начальная военная подготовка» внедрить инновационные подходы, принципы, методы, формы и приемы, то формирование готовности учителей начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы будет эффективно, так как создается рефлексивно – профессиональное пространство для подготовки будущего учителя начальной военной подготовки к осуществлению патриотического воспитания в условиях казахстанской школы.

Опираясь на концептуальные основы теории деятельностного, личностно – ориентированного, компетентностного подходов, а также концепцию субъект – субъектного взаимодействия, в исследовании проведено научно – теоретическое обоснование системы методов и приемов обучения на основе инновационных методов (личностно – ориентированного подхода), способствующих формированию готовности студентов специальности 5В010400 «Начальная военная подготовка» к патриотическому воспитанию учащихся в условиях казахстанской школы; разработана и внедрена модель формирования готовности будущего бакалавра начальной военной подготовки с учетом опыта реализации инновационных методов (личностно – ориентированного подхода).

Методы исследования

В соответствие с этапами проведенной исследовательской работы, были использованы методы:

1. Первый этап (сентябрь 2017 г. – май, 2018 г.) – аналитический – изучение и обобщение учебной и научной литературы по проблеме научного исследования, анализ существующих направлений в формировании общепрофессиональной компетенции у будущих учителей начальной военной подготовки к патриотическому воспитанию учащихся в Республике Казахстан на основе деятельностного подхода.

2. Второй этап (май 2018 – сентябрь 2018) – диагностический – связан с анализом практических наработок, созданием и обоснованием общепрофессиональной компетенции у студентов военной специальности на занятиях военного цикла дисциплин на основе применения инновационных методов (лично–ориентированного подхода), проведение констатирующего этапа эксперимента.

3. Третий этап (сентябрь 2018 – декабрь 2019) – формирующий этап эксперимента, во время которого велась опытно – экспериментальная работа, связанная с проверкой рабочей гипотезы, конкретных путей развития общепрофессиональной компетенции в учебном процессе, на основе применения инновационных методов (лично – ориентированного подхода) в патриотическом воспитании учащихся.

4. Четвертый этап (январь – апрель 2020) – экспериментально–аналитический, связанный с проведением контрольно завершающего этапа, на основе разработанных организационно – методических форм управления учебным процессом.

Результаты исследования

На основе анализа теоретических положений и сделанных в исследовании выводов, выявлены предпосылки для обновления содержания образования в виде создания комплекса занятий по организации обучения на основе применения инновационных методов (лично – ориентированного подхода)

– результаты исследования востребованы и должны быть внедрены в учебный процесс студентов бакалавров специальности «Начальная военная подготовка».

Возможности инновационных методов лично–ориентированного подхода, по нашему мнению, являются благоприятными для решения проблемы формирования готовности у студентов специальности 5В010400 «Начальная военная подготовка» к патриотическому воспитанию учащихся в условиях казахстанской школы.

Результатами опытно–экспериментальной работы по формированию готовности у студентов специальности 5В010400 «Начальная военная подготовка» к патриотическому воспитанию учащихся, стали: определение модели формирования готовности будущего бакалавра начальной военной подготовки с учетом опыта реализации инновационных методов (лично – ориентированного подхода), определение критериев оценки готовности студентов специальности 5В010400 «Начальная военная подготовка» к патриотическому воспитанию учащихся. Было проведено экспериментальное внедрение модели в процесс подготовки студентов–бакалавров направления 5В010400 «Начальная военная подготовка».

Оценивался начальный уровень сформированности готовности к патриотическому воспитанию школьников, динамика уровня готовности студентов в процессе реализации педагогической технологии. Исследуемую выборку составили 154 студента направления 5В010400 «Начальная военная подготовка», которые составили контрольную и экспериментальную группы. Студенты экспериментальной группы обучались на основе авторского комплекса занятий по организации обучения на основе применения инновационных методов (лично – ориентированного подхода).

Задачами курса стали утверждение у студентов чувств и осознания национальных и общечеловеческих ценностей, взглядов и убеждений, развитие интереса к историческому прошлому Казахстана, чувства гордости и гражданской идентичности.

Кроме введения авторского материала, мы использовали активные и интерактивные методы на занятиях. Активно применялся метод диалога, беседы и обсуждения. Указанные методы способствуют развитию критического мышления, помогают студентам анализировать информацию, активизируют деятельность учащихся, помогают при формировании поведенческого компонента, способствуют усвоению материала. Сочетание различных приемов и методов способствует накоплению знаний, приобретению и совершенствованию умений и навыков, способствуют формированию готовности студентов к воспитанию патриотизма у школьников.

Заключение

По результатам сравнительного анализа уровня сформированности готовности студентов к воспитанию патриотизма у школьников в Экспериментальной и Контрольной группах можно сделать вывод об эффективности проведенного исследования, целенаправленной работы по формированию готовности студентов к воспитанию патриотизма у школьников в условиях преподавания дисциплины НВП. Что подтверждает правильность выдвинутой гипотезы, а также возможности практической реализации разработанной модели формирования готовности студентов к воспитанию патриотизма у школьников.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Концепция укрепления и развития казахстанской идентичности и единства. [Сетевой ресурс] <https://www.nur.kz/1002629-v-kazakhstah-utverzdena-koncepciuya-uk.htm>.
2. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года. [Сетевой ресурс] http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_.
3. ФГОС СПО четвертого поколения. [Сетевой ресурс] / <https://firo.ranepa.ru/obrazovanie/fgos/191-fgos-spo-chetvertogo-pokoleniya>.
4. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования / Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 1 ноября 2018 года № 17669. . [Сетевой ресурс] / <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669>.
5. Зеер Э.Ф. Компетентный подход к образованию // Образование и наука. - 2005. - №3. - С. 27–40.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 12–27.
7. Хуторский А.В. Ключевые компетенции: технология конструирования // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 40–54.

УДК 376
МРНТИ 14.29.05

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дюсенбаева Б.А.¹

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

Аннотация

В статье рассмотрены различные подходы к подготовке специального педагога к работе в условиях инклюзивного образования, выделены существующие проблемы в данном направлении, раскрывается понятие «подготовка педагогов к работе в условиях инклюзивного образования». Одной из ключевых в этой связи является проблема кадрового обеспечения системы образования, которая решается посредством подготовки педагогических кадров, обеспечивающих образовательный процесс, психолого-педагогическое сопровождение субъектов образования и социокультурную интеграцию лиц с особыми образовательными потребностями в современное общество. Согласно руководящим документам Министерства образования и науки цели современного образования сводятся не к подготовке узких специалистов для конкретной области деятельности, а к развитию личности каждого человека, повышению уровня его профессиональной подготовки. Авторами делается акцент на том, что первичным и важнейшим этапом подготовки специальных педагогов к реализации инклюзии является этап психологических и ценностных изменений и уровня профессиональных компетентностей ее специалистов.

Ключевые слова: инклюзивное образование, подготовка, подготовка специалиста, подготовка специального педагога, специальный педагог, профессиональная компетентность педагога.

ИНКЛЮЗИВТІК БІЛІМ БЕРУ ШАРТТАРЫНДА ЖҰМЫС ІСТЕУГЕ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.Ә. Дүйсенбаева¹

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

Аңдатпа

Мақалада арнайы оқытушыны инклюзивті білім беру жүйесіне жұмысқа даярлаудың әртүрлі тәсілдері қарастырылған, осы бағыттағы проблемаларға тоқталды, «мұғалімдерді инклюзивті білім беру жүйесіне жұмысқа даярлау» тұжырымдамасы ашылды. Осыған байланысты негізгі мәселелердің бірі – білім беру жүйесін кадрлармен қамтамасыз ету мәселесі, ол білім беру процесін, психологиялық – педагогикалық қолдауды қамтамасыз ету үшін педагогикалық кадрларды даярлау және қазіргі қоғамдағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың әлеуметтік – мәдени интеграциясын қамтамасыз ету үшін шешіледі. Білім және ғылым министрлігінің нұсқауларына сәйкес қазіргі білім берудің мақсаттары – белгілі бір қызмет саласы үшін маман даярлау емес, әр адамның жеке басын дамыту және олардың кәсіби дайындық деңгейін арттыру. Авторлар инклюзияны жүзеге асыру үшін арнайы оқытушыларды даярлаудың бастапқы және маңызды кезеңі психологиялық және құндылық өзгерістер кезеңі және оның мамандарының кәсіби құзыреттілік деңгейі болып табылатындығын атап өтеді.

Түйінді сөздер: инклюзивті білім беру, оқыту, маман даярлау, арнайы тәрбиешіні, арнайы тәрбиешіні даярлау, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі.

PROBLEMS OF PREPARATION OF TEACHERS FOR WORK IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

B. Dyusenbaeva¹

¹*Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The article considers various approaches to preparing a special teacher for work in an inclusive education, highlighted the existing problems in this direction, the concept of «preparing teachers for work in an inclusive education» is revealed. One of the key issues in this regard is the problem of staffing the educational system,

which is solved through the training of teachers to ensure the educational process, psychological and pedagogical support of educational subjects and the socio – cultural integration of people with special educational needs in modern society. According to the guidelines of the Ministry of Education and Science, the goals of modern education are not to train narrow specialists for a specific field of activity, but to develop the personality of each person and increase their level of professional training. The authors emphasize that the primary and most important stage in the preparation of special educators for the implementation of inclusion is the stage of psychological and value changes and the level of professional competencies of its specialists.

Key words: inclusive education, training, specialist training, training of a special educator, special educator, professional competence of a teacher.

Введение

Инклюзивное образование является одной из наиболее востребованных и распространенных образовательных парадигм в современном мире. Однако, вопрос о переносе педагогического опыта из одной страны в другую, приобретающий особую актуальность в период модернизации систем образования, как в отечественной, так и за рубежом, остается открытым и требует специальных исследований.

Современная система образования всецело принимает в себя только тех, кто отвечает ее определенным требованиям, то есть детей с особыми образовательными потребностями, которые способны обучаться по общей для всех программе и показывать результаты успеваемости, являющиеся одинаково нормальными для всех. Как следствие этого, часто получается, что дети с особыми образовательными потребностями «выпадают» из общего образовательного процесса, поскольку педагогический состав общеобразовательных учреждений не обладает необходимыми знаниями в области коррекционной и специальной педагогики для работы с ними. Эту и множество других проблем в современной школе призвано решить инклюзивное образование. Сегодня наше государство Республика Казахстан включают детей с особыми образовательными потребностями, для получения достойного, качественного образования в дошкольные, школьные, высшее образовательные организации. Внедрение инклюзивного образования решается на уровне государственных задач, о чем свидетельствует анализ Законов Республики Казахстан и других нормативно–правовых актов. Основным документом социальной защиты и гарантией обеспечения прав людей с ограниченными физическими возможностями здоровья в области образования является Закон «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», где 5 статья гласит «О доступности и равных прав инвалидов, наряду с другими гражданами, на охрану здоровья, образование и свободный выбор рода деятельности, в том числе трудовой» [1].

В международной практике имеются два подхода к содержанию профессиональной деятельности специалиста, обучающего, воспитывающего и занимающегося преодолением имеющихся недостатков в развитии у лиц с особыми образовательными потребностями. Стандарты для подготовки учителей значительно различаются между странами, и часто являются некорректными. Система подготовки учителей в ВУЗах для работы в общеобразовательной школе редко готовит специалистов, обладающих уверенностью, знаниями и навыками, которые могли бы эффективно поддерживать учащихся с особыми образовательными потребностями.

Подготовка специального педагога к работе в условиях инклюзивного образования, может принести, положительные результаты и помочь преодолеть многочисленные барьеры, возникающие при встрече и работе с умственными и физическими недостатками. Например, ученики с особыми образовательными

потребностями, как правило, эмоционально нестабильны, и они показали раздражительность, ярость и истерики в классе. Например: «Поведение учеников отличается, от гиперактивностью, выхода из класса без разрешения, и иногда я должен бежать за ним». Другими трудностями, являются физические недостатки, такие как паралич, неспособность контролировать дефекацию (мочиться где угодно), неспособность прокормить себя. Если проблемы становятся более специфичными в отношении нарушений учащегося или, как применять некоторые специальные методы лечения или методы в процессе обучения, следовательно, учителя сомневаются в том, чтобы рассчитывать только на свой предыдущий опыт. Несмотря на трудности, было и есть много историй успеха обучающихся в инклюзивном образовании. Успех учителя обычно ассоциировался с поведением учащихся, такими как независимость, способность сосредоточиться на обучении, способность выражать свое мнение, способность писать и выполнять простую арифметику, побеждать на соревнованиях, олимпиадах, играх. Непосредственное взаимодействие помощников учителей с учениками также способствует их активному изучению.

В странах Восточной Европы и бывшего социалистического лагеря (за исключением стран Балтии): России, Белоруссии, Казахстане, Украине, Германии, Австрии, Венгрии, Болгарии деятельность специального педагога (учитель – дефектолог, сурдопедагог, тифлопедагог, олигофренопедагог, учитель – логопед), относится к педагогической деятельности. «Специальный педагог» в большинстве стран Западной Европы и Америки отнесен к должности педагогической. Данные положения представлены в Международной стандартной классификации занятий 2008 (МСКЗ – 08) (International Standard Classification of Occupations 2008 (ISCO – 08)).

Инклюзивное образование (французский вариант «inclusif» – включающий в себя; от латинского слова «include» – заключаю, включаю) – процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, в том числе и для детей с особыми потребностями. В основу инклюзивного образования заложена идеология, исключающая любую дискриминацию детей и обеспечивающая отношение ко всем людям как к равным, но при этом создает необходимые условия для детей, которые имеют особые образовательные потребности [2].

В большинстве стран мира нет хорошо подготовленных и замотивированных педагогов для оказания помощи лицам с особыми образовательными потребностями. Именно этот факт оказывает большое влияние на прием и зачисление детей с особыми образовательными потребностями в массовые школы, их участие и достижение конкретных общеобразовательных успехов всех детей инклюзивных классов. С другой стороны, нельзя упускать из виду и то обстоятельство, что отсутствие специально подготовленных педагогических кадров может приносить вред обучению детей из маргинальных групп в общеобразовательных школах.

Учителям часто не хватает знаний или поддержки со стороны специалистов в области специальной педагогики и психологии при обучении детей с особыми образовательными потребностями.

Национальные стандарты для подготовки учителей значительно различаются между странами, и часто являются некорректными. Система подготовки учителей в ВУЗах для работы в общеобразовательной школе редко готовит специалистов, обладающих уверенностью, знаниями и навыками, которые могли бы эффективно поддерживать учащихся с особыми образовательными потребностями. Последние исследования определили пять ключевых стратегий для улучшения сложившейся

ситуации. Каждая страна берет на себя обязательства по решению проблем, связанных с «включением», то есть инклюзией, детей с особыми образовательными потребностями в массовые школы [3, 4].

Кроме того, поддержка помощников педагогов повышает навыки грамотности учащихся с выявленными трудностями в обучении. В связи с этим в Финляндии роль помощника преподавателя в инклюзивных и специальных классах становится все более важной [5].

В другом исследовании в Англии собраны взгляды и чувства учащихся по поводу присутствия ассистента преподавателя в классе [6]. Результаты показали, что студенты чувствуют себя более открытыми и комфортными, когда они получают дополнительную поддержку в процессе обучения. Это особенно верно для молодых учащихся в возрасте от 5 до 11 лет, которые выразили значительное положительное отношение к этому опыту. А именно, они воспринимают поддержку помощников преподавателя как ценную и весьма полезную.

В своем исследовании Уолтер – Томас, Брайант и Лэнд [5; 258] обнаружили, что, когда обычная школа обеспечивает хорошую координацию услуг и сотрудничество между сверстниками, дети с разнообразными образовательными потребностями достигают более высокого академического успеха и имеют лучшую социальную интеграцию. Например, этот вид помощи используется в таких казахстанских школах, как ННГ и Хейлибери, и он оказался очень полезным не только для учащихся, но и для учителей, поскольку их практика стала более индивидуальной и инклюзивной.

Поддержка помощников преподавателей также предоставляет учителям больше свободного времени, которое можно использовать для профессионального развития, например, посещая семинары по инклюзивному образованию. В этом случае у учителей также будет больше времени, чтобы сосредоточиться на инклюзивном планировании урока, которое отвечало бы потребностям всех учащихся. Это очень важно для развития инклюзивного образования.

Проблема в работе с детьми с особыми образовательными потребностями – это умение справляться с ними, но для этого необходимы не только адекватные знания (специального содержания образование педагогика и психологии). Но и без опоры и анализа общенаучных подходов по изучению подготовки педагогов учебно – воспитательной деятельности ученые опираются на следующие методологические подходы: лично – деятельностный, аксиологический и другие подходы.

В лично – деятельностном подходе подготовка педагога рассматриваются как процесс развития личности педагога и улучшения его в профессиональной деятельности. В теоретическом исследовании В.А. Сластенина определяется как совокупность знаний, умений, навыков и профессионально важных личностных качеств педагога. Согласно данным высказываниям, мы понимаем, что подготовка не сводится лишь к знаниевой составляющей, а предполагает формирование качественных характеристик, следовательно, должна обеспечивать высокий уровень компетентности педагога и максимально благоприятные условия для развития его личности [7].

Специальная система образования детей с особыми образовательными потребностями в зарубежных странах демонстрирует свои определенные особенности и концепции. Так, в США и Канаде произошло слияние массового и специального образования. В этих странах существуют подходы к образованию лиц с особыми образовательными потребностями, которые предусматривают как индивидуальное планирование, в основе которого находятся желания и возможности ребенка, так и

«включение» детей – инвалидов в общеобразовательное школьное пространство. На законодательном уровне лица с особыми образовательными потребностями имеют значимую поддержку. Проблема готовности педагогов и других специалистов практически отсутствует [5, 6].

В Мексике ведущая роль в вопросах инклюзии принадлежит Службе поддержки для общего образования (USAER – The Services Support Unit for Regular Education) и многофункциональным центрам (MAC – the Multiple Attention Centers). Мексиканская образовательная программа по внедрению инклюзивного обучения ориентирована на родителей, или опекунов, а также преподавателей в области базового образования, которые работают с детьми с особыми образовательными потребностями. Мексика занимает ведущие позиции в области подготовки будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образовательного процесса на всех уровнях образования, начиная от начального уровня и заканчивая обучением в ВУЗе [8]. В основной своей массе Европейские страны обладают развитой системой инклюзивного образования. В каждой стране определены программы действий в отношении детей с дополнительными образовательными потребностями, например, в Великобритании в 2004 г. разработан документ «Каждый ребёнок важен» (Every Child Matters – ECM), который нацелен на профилактику и оказание своевременной, необходимой помощи детям с особыми образовательными потребностями [8]. В Финляндии существует единая образовательная программа, которая закреплена Национальным стандартом и обучение реализуется по принципу «школа для всех» [9].

Не во всех Западных странах ведется соответствующая подготовка педагогов, то есть проблема готовности учителей к работе в условиях инклюзивного образования остается значимой и актуальной. Например, в Италии, где существуют большие различия по всей стране из-за минимальной координации процесса инклюзии на государственном уровне, отмечается недостаточный уровень подготовки педагогов к интеграции и даже встает вопрос о возрождении системы специальных школ [10].

В Швеции из-за неготовности и неопытности педагогов в вопросе инклюзивного образования интегрированное обучение в массовых школах не удовлетворяет потребностей всех заинтересованных сторон [11].

В Норвегии, говоря о готовности учителей к инклюзии, можно указать о неопределенности среди учителей и родителей [12].

В Азиатских странах, наблюдается активная работа по обучению детей-инвалидов. Так, в Индии разработан Проект Образования Детей-Инвалидов, а во Вьетнаме действует Национальный проект инклюзивного образования. В этих странах инклюзивные школы существуют наравне со специальными школами. В Индии важной проблемой определяют подготовку учителей для работы в инклюзивном классе, ставя во главу стратегии образования лично – ориентированный подход. Во Вьетнаме осуществляется внедрение программы «учись учить» (a train-the-trainer program) по подготовке педагогов, в стране хорошо развита система помощи педагогам, работающим с детьми с особыми образовательными потребностями в виде ключевых преподавателей и коучеров; проходят систематические тренинги педагогов в области инклюзии.

Однако в Узбекистане с 1996 года ведется работа по интеграции детей с ограниченными возможностями в общеобразовательный процесс. Много сделано для организации подготовки кадров для обеспечения качественной работы учреждений социальной защиты детей.

Заключение

Таким образом, процесс внедрения и реализации инклюзивного образования детей с особыми образовательными потребностями охватывает весь цивилизованный зарубежный мир. Рассматривая отечественный и зарубежный опыт по подготовке специального педагога в условиях инклюзивного образования в разных странах мира, позволяют сделать вывод о том, что подготовка педагога для общей системы образования происходит с учетом конкретных социокультурных и социально-экономических условий, политической направленности стран, образовательных традиций.

При подготовке специального педагога необходимо подумать о любых пристрастиях, которые они могут иметь, и устранить их, прежде чем работать с людьми с особыми образовательными потребностями. Специальный педагог должен верить, что ученик может быть успешным независимо от инвалидности, чтобы он действительно верил в свои способности к достижению. Быть лидером и защитником в школе с другими профессионалами – это только первый шаг.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года №39–III ЗРК «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан».
2. Антонова Л.А. Подготовка педагогов инклюзивного образования во Вьетнаме. // Актуальные проблемы коррекционной педагогики и специальной психологии: ЧГУ, 2015. – с. 11–13.
3. Антонова Л.А. Опыт Мексики в системе профессиональной подготовки учителей к работе в инклюзивном образовательном пространстве. // Наука и современность – 2015, – Махачкала, 2015. – с. 27 – 33.
4. Гюдрюн И.Э. Международный опыт в области инклюзивного образования: Норвегия. Что в действительности означает инклюзия: взгляд учителя? 5. Takala, M. (2007). The work of classroom assistants in special and mainstream education in Finland. *British Journal of Special Education*, 34(1), 50 – 57.
5. Walther–Thomas, C., Bryant, M., & Land, S. (1996). Planning for Effective Co–Teaching The Key to Successful Inclusion: The Key to Successful Inclusion. *Journal for Special Educators*, 17(4), 255 – 264.
6. Михальченко К.А. Инклюзивное образование – проблемы и пути решения / К.А. Михальченко // Теория и практика образования в современном мире, – СПб., 2012. – С. 77–79.
7. Международный опыт в области инклюзивного образования: Италия // Источник интернета: <http://www.childpsy.ru/lib/articles>.
8. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина . – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
9. Шипицына Л.М. Интеграция и инклюзия: проблемы и перспективы // «Педиатрия Санкт–Петербурга: опыт, инновации, достижения», – СПб., 2010. – С. 14 – 18.
10. Lewis I. Inclusive teaching for children with disabilities. Hollingworth, UK, 2013.
11. Making Schools Inclusive. How change can happen. Save the Children’s experience. – UK, 2014.
12. Special educational needs in England: 2007/ A summury of DfES Statistical First Release, June2007, Ref. SFR 20/2007 // Интернет ресурс: <http://www.dfes.gov.uk/rsgateway/DB/SFR/s000732/index.shtml>.

УДК 378. 147
МРНТИ 15.31.31**ДИАЛОГОВЫЙ ДИСКУРС И ФОРМИРОВАНИЕ
ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА
С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОММУНИКАТИВНЫХ СИТУАЦИЙ****Медведева С.М.¹**¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан***Матьяш О.И.²**²*Сиракузский университет, Сиракузы, США***Аннотация**

В статье рассматриваются сущностные характеристики дискурса, диалогового дискурса и дискурсивной компетенции. На современном этапе развития методики иноязычного образования формирование дискурсивной компетенции в рамках диалогового дискурса занимает особое место. Диалог превращается из определенного вида общения в диалогический тип культуры, который постоянно развивается и претерпевает некоторые изменения. Поэтому особый интерес для авторов статьи представляет диалоговый дискурс, и описывается методика формирования дискурсивной компетенции в рамках диалогового дискурса с применением коммуникативных ситуаций на практических занятиях по иностранному языку. От уровня сформированности дискурсивной компетенции зависит степень сформированности межкультурно – коммуникативной компетенции студентов, что является на современном этапе развития методической мысли целью иноязычного обучения в Казахстане.

Ключевые слова: «профессиональное образование», «компетентностный подход», «дискурс», «диалоговый дискурс», «дискурсивная компетенция», «межкультурно–коммуникативная компетенция», «методика формирования дискурсивной компетенции», «коммуникативная ситуация»

**КОММУНИКАТИВТІК ЖАҒДАЯТТАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП,
ЖОО ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТІЛДІН
МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ДИАЛЫТЫҚ ЖӘНЕ ДИСКУРСТЫҚ
БІЛКІТІЛГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ****С.М. Медведева¹**¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан***О.И. Матьяш²**²*Сиракуз университеті, Сиракуза, АҚШ***Аңдатпа**

Бұл мақалада дискурстың маңызды сипаттамалары, сұхбат диалогы және дискурстық құзыреттілік талқыланады. Шетел тілін оқыту әдістемесін дамытудың қазіргі кезеңінде диалогтық дискурс аясында дискурстық құзыреттілікті қалыптастыру ерекше орын алады. Ол диалогтық қарым – қатынастың белгілі бір түрінен мәдениеттің диалогтық түріне айналып, үнемі өзгеріп, кейбір өзгерістерге ұшырайды. Сондықтан, сұхбат диалогы мақаланың авторлары үшін ерекше қызығушылық тудырып және диалогтық дискурстың аясында дискурсивті құзыреттілікті қалыптастыру әдісін сипаттайды. Сонымен қатар, ол коммуникативтік жағдайларды шетел тіліндегі тәжірибелік сабақтарда пайдалануға мүмкіндік береді. Студенттердің мәдениетаралық және коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру дәрежесі дискурстық құзыреттілікті дамыту деңгейіне байланысты, ол қазіргі кезде Қазақстандағы шетілдік оқыту әдістемесін дамытудың мақсаты болып табылады.

Түйінді сөздер: «кәсіби білім», «құзыреттілік», «дискурс», «диалогтық дискурс», «дискурстық құзыреттілік», «мәдениетаралық және коммуникативтік құзыреттілік», «дискурстық құзыреттілікті қалыптастыру әдісі», коммуникативтік жағдаят.

**DIALOGUE DISCOURSE AND FORMATION OF DISCURSIVE COMPETENCE
OF STUDENTS OF PEDAGOGIC LANGUAGE SPECIALTIES
OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION
WITH THE USE OF COMMUNICATIVE SITUATIONS**

S. Medvedeva¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

O. Matyash²

²*Syracuse University, Syracuse, USA*

Abstract

The article discusses the essential characteristics of discourse, dialogue discourse and discursive competence. At the present stage of development of the methodology of foreign language education, the formation of discursive competence in the framework of dialogue discourse occupies a special place. Dialogue turns from a certain type of communication into a dialogic type of culture, which is constantly evolving and undergoing some changes. Therefore, the dialogue discourse is of particular interest to the authors of the article, and describes the method of forming discursive competence in the framework of dialogue discourse using communicative situations in practical classes of foreign language.

The degree of the student's intercultural and communicative competence formation depends on the level of the discursive competence formation, which is the aim of foreign language education in Kazakhstan at the present stage of the development of methodological thought.

Key words: «professional education», «competence approach», «discourse», «dialogue discourse», «discursive competence», «intercultural and communicative competence», «method of forming discursive competence», «communicative situation».

Введение

В настоящее время в современном отечественном профессиональном образовании происходит переосмысление целей и задач непрерывного профессионального образования граждан общества. Это в полной мере относится к системе иноязычного образования в Республике Казахстан.

«Расширяющиеся интеграционные процессы, рост профессиональных и научных обменов, углубление международного сотрудничества в последнее десятилетие стимулировали поступательное развитие иноязычного образования» [1]. На первый план выходит необходимость подготовки компетентного специалиста, способного быть активным «субъектом межкультурной коммуникации» [2]. Происходит переход от «знаниевой» к «компетентностной» образовательной модели высокого информационного уровня. Стратегические цели и задачи подготовки компетентных специалистов, способных решать профессиональные задачи и эффективно осуществлять профессиональную деятельность в иноязычной среде, позволяют говорить о необходимости формирования дискурсивной компетенции [3, 4, 5]. Мы будем рассматривать формирование этой компетенции у студентов педагогических специальностей языкового вуза в рамках диалогового дискурса. Нам представляется данная тема актуальной, так как она соответствует утвердившимся в лингвистике дискурсивно – когнитивной парадигме [6], а в методике – компетентностному подходу [7].

На современном этапе развития методики иноязычного образования формирование дискурсивной компетенции в рамках диалогового дискурса занимает особое место. Диалог превращается из определенного вида общения в диалогический тип культуры, который постоянно развивается и обогащается [8]. Поэтому

определенный интерес для нас представляет диалоговый дискурс, который многими учеными рассматривается как разновидность дискурса.

При всем разнообразии толкований понятия «дискурс» ученые сходятся в одном: сущностной характеристикой дискурса является процессуальность (речевая деятельность) и intersubjectность (речевое поведение) [9], ориентированные на результативность. Н.Д. Арутюнова рассматривает дискурс как «связный текст в совокупности с экстралингвистическими, прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами» и под дискурсом понимает речь, «погруженную в жизнь» [10, с. 136–137]; И.Н. Борисова полагает, что «дискурс представляет собой протекающую в реальных координатах пространства и времени, ситуативно и социально обусловленную коммуникативную деятельность, одним из продуктов которой в результативной сфере является текст» [11, с. 136]. Для А.К. Михальской существенным в определении дискурса является звучащее слово и ярко выраженная процессуальность: «Звучащее слово – живую речь, произносимую в процессе развертывания речевого события, – в современной лингвистике (риторике) называют дискурсом (от лат. *discuro, discursum* – рассказывать, излагать, но также бегать туда и сюда); второе значение латинского слова тоже входит в значение современного лингвистического термина «дискурс», который обозначает не только повествовательную, но и диалогическую речь, речевое взаимодействие между партнерами, обмен репликами [12, с. 437].

Проведенный анализ дефиниции «дискурс» позволяет нам согласиться с Т.А. Ван Дейком, который полагает, что «Дискурс, нарушая интуитивные или лингвистические подходы к его определению, не ограничивается рамками текста или самого диалога» [13]. Действительно, дискурс выходит за рамки текста и на этом основании является открытым, не обладающим структурно – смысловой завершенностью образованием, в котором имплицитно проявляются экстралингвистические факторы, необходимые для понимания и адекватной интерпретации высказывания. В дискурсе на ментальном уровне актуализируется контекст речи посредством противопоставления того, что сказано и что имелось в виду [14].

Как уже отмечалось, особый интерес для нас представляет диалоговый дискурс. В научной литературе активно используются два термина «диалоговый дискурс» и «диалогический дискурс». Мы след за М.М. Бахтиным [15] будем использовать в нашей работе термин «диалоговый дискурс». Под диалоговым дискурсом мы понимаем процесс и итог совместной коммуникативной деятельности двух или более индивидуумов, который включает речевое произведение и определенный набор экстралингвистических признаков, который обеспечивает понимание сообщаемого.

В иноязычном образовании практическая цель обучения заключается в формировании межкультурно–коммуникативной компетенции, которая имеет системную организацию, формирующуюся рядом субкомпетенций [16]. Большинство исследователей в составе межкультурно–коммуникативной компетенции выделяют лингвистическую, социально – лингвистическую, дискурсивную, стратегическую, социальную, социокультурную компетенции (Ян ван Эк, С.И. Савиньон, Д. Хаймс, Л. Бахман). Дискурсивную компетенцию в составе межкультурно – коммуникативной компетенции изучает Д.Н. Кулибаева [17].

Традиционно эта компетенция обозначает способность понимать различные виды коммуникативных высказываний и умение создавать целостные, связные и логичные тексты, используя разнообразные лингвистические средства. В настоящее время

дискурсивная компетенция понимается многими исследователями (М. Canale, М. Swain, S. Moirand, Н.П. Головина, Л.П. Каплич, О.И. Кучеренко, И.Ф. Ухванова – Шмыгова и др.) достаточно широко. «*Дискурсивная компетенция* – это не только создание целостных и связных текстов, но также знание разных типов дискурса и правил их построения, умение интерпретировать их в соответствии с коммуникативной ситуацией и продуцировать эти дискурсы с учетом экстралингвистических особенностей ситуации общения, ролей участников коммуникации и способов взаимодействия коммуникантов в рамках единого кортежа» [18].

Рассмотрим основные положения, разработанные Елухиной Н.В., на которых формируется дискурсивная компетенция. «1. Дискурс занимает центральное место в межкультурной коммуникации. 2. Обучению должен предшествовать отбор типов дискурсов, релевантным целям обучения в конкретном учебном заведении. Сферу наших интересов представляют педагогические специальности языкового вуза. Дискурсы, которые представляют отобранные типы, должны соответствовать сферам и ситуациям, в рамках которых будет происходить общение данной категории обучающихся. 3. Ознакомление с дискурсом должно основываться на аудиовизуальном его предъявлении. Это может быть показ видеofilmа (слайдов, фотографий и др.), с помощью которого репрезентируется аутентичная коммуникативная ситуация, коммуниканты – представители иной культуры, их речевое и неречевое поведение, культурный фон. 4. Обучение порождению/ восприятию дискурса включает три этапа: ознакомление, тренировка, практика в общении» [19, 10].

Теперь следует осуществить отбор тех типов диалогового дискурса, которым следует обучать студентов педагогических специальностей языкового вуза. К ним относятся типы дискурсов, которые используются в официальном общении в профессионально – ориентированной учебной деятельности. *В области устного диалогового дискурса это:* воспитательная беседа, беседа с родителями, беседа со слабоуспевающими учениками, обсуждение профессионально – ориентированных вопросов, интервью, полемика, дискуссия в форме «круглого стола», заседание экспертной группы, конференция, симпозиум, дебаты, интернет – дебаты, интернет – форумы, переговоры, совещание, педсовет, собрание, родительское собрание, доклад с последующим обсуждением, устная рецензия и отклик на нее и др.

Типы устного диалогового дискурса, используемые студентами, в неофициальном общении: семейная беседа, беседа с коллегами на педагогические темы, беседа с учениками в ходе педагогической практики, семейный разговор, расспрос, обсуждение педагогических вопросов, обсуждение семейных вопросов, обсуждение вопросов в кругу друзей, вручение подарков и др.

После этого определяются и изучаются ситуации неофициального и официального общения [19, с. 11].

Ситуативность является одной из характерных черт диалога, диалогового дискурса и предполагает, что успешность диалогического общения на занятии по иностранным языкам зависит от ситуации, которую надо задать и понимания обучающимися коммуникативной задачи общения. Ситуативность составляет суть и предопределяет логику диалоговой формы общения. Принцип ситуативности был составлен в методике преподавания иностранных языков под влиянием идей Ф. де Соссюра о разграничении языка, речи и речевой деятельности [20], обусловленности речи и речевой деятельности ситуацией.

В начале 80-х гг. Д.И. Изаренков проследил в своем исследовании связь между диалогическим единством и лежащей в его основе речевой ситуацией. Исследователь предложил функциональное понимание речевой ситуации и вывел его на основе анализа большого числа диалогических единств обиходно – бытовой сферы общения. Определение понятия ситуации, предложенное Д.И. Изаренковым раскрывается следующим образом: это *«такая совокупность условий (обстоятельств) в акте деятельности какого – либо лица, одна часть которой, заключающая в себе противоречие, ставит перед ним проблему – задачу действия, другая часть обуславливает необходимость (или целесообразность) и обеспечивает возможность решения задачи с помощью собеседника, обращение к которому с этой целью и служит речевое действие, формируемое всей совокупностью обстоятельств в целом»* [21].

Для нас особый интерес представляет точка зрения С.Ф. Шатилова, который рассматривает речевую ситуацию как «экстралингвистические обстоятельства, которые побуждают человека реагировать речевыми действиями, решать в этой связи коммуникативные задачи» [22]. Данное определение ситуации приближает нас к сущностной характеристике дискурса, диалогового дискурса, для которых, прежде всего, важны экстралингвистические признаки. Это обстоятельство является несомненным плюсом в защиту того утверждения, что формировать дискурсивную компетенцию в рамках разных типов диалогового дискурса следует на основе использования коммуникативных ситуаций на практических занятиях по иностранному языку.

Под коммуникативной ситуацией мы, вслед за Н.И. Формановской, будем понимать «единый конгломерат внешних обстоятельств и внутренних психических реакций, которые побуждают нас осуществлять свою потребность обмениваться текстами (т.е. информацией) в процессе трудовой, общественной, личностной деятельности» [23].

Рассмотрим ситуации в различных сферах, дополнив, предложенный Н.В. Елухиной перечень, ситуациями, являющиеся релевантными для студентов педагогических специальностей языкового вуза.

1. *Ситуации в бытовой сфере*: дома в семье, встреча с коллегами, друзьями; посещение супермаркета, визит к врачу, поездка в метро, на автобусе, в поезде, на самолете; в городе: прогулка по городу, в незнакомом городе; в сельской местности: прогулки, на ферме, в деревне; в университете: на лекциях, на перемене, на семинарском занятии, в библиотеке, подготовка домашних заданий.

2. *Ситуации в профессионально–ориентированной сфере*: прием зарубежных специалистов в образовательном учреждении; деловые переговоры, обсуждение соглашения по обмену преподавателями, учителями, школьниками, студентами; обсуждение условий педагогического партнерства, педагогического сотрудничества, совместной работы над определенным проектом, темой; участие в совещаниях, деловых встречах, конференциях, симпозиумах; обмен педагогическим и методическим опытом и пр.

3. *Ситуации в социально–культурной сфере* (связаны с разговорами с иностранными коллегами, иностранцами, педагогами в неофициальной и официальной обстановке): обсуждение проблем педагогики, воспитания, психологии, методики, политики, экономики, науки, экологии, мира и сотрудничества; посещение театра, кино

и др. спортивных учреждений и мероприятий; посещение библиотеки, изучение истории; посещение достопримечательностей города, страны.

Теперь необходимо установить, отмечает Елухина Н.В., возможный *статус коммуникантов и их коммуникативные цели*. [21, с.11]. В сфере повседневной жизни: родители и дети, преподаватели и студенты; декан/деканат и студенты, учителя и ученики, преподаватель и коллеги; продавец–покупатель, врач–пациент, полицейский – обыватель, библиотекарь – клиент, глава и члены делегации/ группы специалистов, прибывшие в страну изучаемого языка; начинающий педагог и администрация школы, учитель и родители, молодой преподаватель и преподаватели кафедры и пр. (Перечень коммуникантов так же дополнен, учитывая целевую группу обучения: студентов педагогических специальностей языкового вуза).

Итак, согласно методике Елухиной Н.В., *выделяется три этапа формирования дискурсивной компетенции*:

1. Ознакомление обучаемых с новым типом дискурса.
2. Тренировка в восприятии и порождении изучаемого типа дискурса.
3. Практика в общении:
 - а) управляемое общение;
 - б) свободное общение [21, с.12].

На этапе управляемого общения студентам предложена коммуникативная ситуация, тип и тема дискурса. Мы предлагаем следующую ситуацию неофициального общения: *Вы находитесь у вашего друга в Германии/ Англии/ Франции. Совместный завтрак. За завтраком в Европе принято вести разговор. Расспросите вашего друга о погоде, его планах на сегодняшний день; поделитесь своими планами на вечер; предложите вариант совместного времяпрепровождения, поблагодарите за завтрак.*

На этапе свободного общения студентам предложена коммуникативная ситуация и конкретная коммуникативная цель. Обучающиеся сами выбирают тип дискурса и организуют свое речевое и неречевое поведение. Например, официальное общение: *Вы приехали по обмену опытом в школу – гимназию Германии/ Англии/ Франции. Представьте педагогу, к которому вас прикрепил, расспросите его о программе сотрудничества, специфике работы в данной школе, поделитесь Вашим видением совместной работы. Педагог рассказывает о тех инновационных методах в методике, которые выгодно отличают данную школу от других, желает плодотворного сотрудничества.*

Так, в общих чертах, выглядит система обучения общению, которая способствует тому, что студенты успешно овладевают типами диалоговых дискурсов, необходимые для общения и делает возможным формирование дискурсивной компетенции.

В нашем исследовании мы проверяли следующую гипотезу: формирование дискурсивной компетенции студентов педагогических специальностей языкового вуза в рамках диалогового дискурса в иноязычном образовании будет носить более эффективный характер, если:

- уточнить понятия: «диалоговый дискурс» и «дискурсивная компетенция»;
- отобрать те типы диалогового дискурса, которым следует обучать студентов педагогических специальностей языкового вуза;
- осуществлять процесс формирования данной компетенции на основе применения коммуникативных ситуаций официального и неофициального общения в профессионально – ориентированной, социально – культурной и бытовой сферах.

Методы исследования

Были использованы теоретические, эмпирические и статистические методы исследования:

- критический анализ научной методической и лингвистической литературы по проблеме исследования;
- наблюдение за процессом формирования дискурсивной компетенции студентов педагогических специальностей языкового вуза в рамках диалогового дискурса и на основе использования коммуникативных ситуаций;
- эксперимент по апробированию в учебном процессе данной методики;
- метод статистической обработки результатов эксперимента.

Результаты исследования

Эксперимент проводился на занятиях по немецкому языку в сборной университетской группе студентов 1–го курса педагогического факультета в течение 2017–2018 учебного года в СКГУ им. М. Козыбаева с целью сформировать дискурсивную компетенцию. Студентам предлагались различные типы диалогового дискурса, предварительно отобранные в соответствии с программой для педагогических специальностей вуза, и коммуникативные ситуации, где данные типы дискурсов могли быть реализованы. Ситуации, которые разыгрывались в ходе практических занятий, охватывали официального и неофициального общения в профессионально – ориентированной, социально–культурной и в бытовой сферах (Таблица 1)

Таблица 1 Результаты исследования

№	Критерии, по которым определялся уровень сформированности дискурсивной компетенции	Данные до эксперимента (% обучающихся)	Данные после эксперимента (% обучающихся)
1.	Знание различных типов диалогового дискурса.	68 %	85 %
2.	Умение воспринимать и порождать изучаемый тип дискурса.	66 %	82 %
3.	Умение подобрать тип дискурса для заданной коммуникативной ситуации и организовать свое речевое и неречевое поведение.	64 %	80 %

Заключение

В нашем исследовании гипотеза подтвердилась: формирование дискурсивной компетенции студентов педагогических специальностей языкового вуза в рамках диалогового дискурса в иноязычном образовании является более эффективным, если 1) отобраны те типы диалогового дискурса, которым следует обучать студентов педагогических специальностей; 2) осуществлять процесс формирования данной компетенции на основе применения коммуникативных ситуаций неофициального и официального общения в бытовой, профессионально – ориентированной и в социально – культурной сферах.

Систематическое использование на практических занятиях по иностранному языку различных типов диалогового дискурса и коммуникативных ситуаций, где

данные типы дискурсов могут быть реализованы, обеспечивает определенный уровень сформированности дискурсивной компетенции. Дискурсивная компетенция, являясь, по мнению многих ученых, субкомпетенцией межкультурно–коммуникативной компетенции, обеспечивает ее формирование. Сформированная межкультурно–коммуникативная компетенция является целью современного иноязычного образования в Казахстане.

Литература:

1. Концепция иноязычного образования Республики Казахстан. – Алматы: Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, 2016.
2. Кунанбаева С.С. Концептологические основы когнитивной лингвистики в становлении полиязычной личности. Учебное пособие/Алматы, 2017 – 264 с.
3. Кучеренко О.И. Формирование дискурсивной компетенции в сфере устного общения (Французский язык, неязыковой вуз). Электронный ресурс: <http://www.dslib.net/teoria-vospitania/formirovanie-diskursivnoj-kompetencii-v-sfere-ustnogo-obwenija.html> (дата обращения: 12.02.2019).
4. Игбаева Ж.Т. Формирование дискурсивной компетенции у студентов – журналистов на практических занятиях по английскому языку (языковой вуз). Дисс. на соискание учен. степени кан.пед.наук. Алматы, 2010.
5. Амерханова О.О. Формирование дискурсивной компетенции в целях обучения иностранному языку. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-diskursivnoy-kompetentsii-v-tselyah-obucheniya-inostrannomu-yazyku> (дата обращения: 15.01.2019).
6. Менджеричкая Е.О. Когнитивно–дискурсивная парадигма в лингвистике и типология медиадискурса // Коллективная монография «Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке» / Под ред. М.Н. Володиной. — Академический Проект Москва, 2011. — С. 72–79.
7. Мишенева Ю.И. Компетентностный подход в обучении иностранным языкам // Научно–методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № S8. – С. 31 – 35. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14600.htm>. (дата обращения: 16.02.2019).
8. Хохловская О.Г. Диалогический дискурс в лингвокультурологическом аспекте. Автореф. на соискание учен. степени кан. фил. наук. Челябинск, 2006. Электон. ресурс: www.dissercat.com/content/dialogicheskii-diskurs-v-lingvokulturologicheskom-aspekte (дата обращения: 15.01.2019).
9. Селезнева Л.В. Исследования дискурса в современной лингвистике: опыт, направления, проблемы. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovaniya-diskursa-v-sovremennoy-lingvistike-opyt-napravleniya-problemy> (дата обращения: 17.01.2019).
10. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
11. Борисова И.Н. Русский разговорный диалог: Структура и динамика / И.Н. Борисова. – Изд. 3–е. – М.: ЛКИ, 2009. – 320 с.
12. Михальская А.К. Лингвопрагматика и риторика XX века // Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С. 433–446.
13. Teun Van Dijk. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage, 1998.
14. Черкашина Т.Т., Винокурова А.И. Текст, диалог, диалогичность, диалогический дискурс: металингвистическая корреляция и классификация терминологических единиц. Эл. ресурс: https://bstudy.net/711060/ekonomika/cherkashina_tekst_dialog_dialogichnost_dialogicheskiy_diskurs_metalingvisticheskaya_korrelyatsiya_klassifika (дата обращения: 20. 01. 2019).
15. Бахтин М.М. Проблема текста// Бахтин М.М. Собрание сочинений в 7 тт. Москва, 1997. Т. 5.
16. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы, 2010 – С. 109 – 112.
17. Кулибаева Д.Н. Инновационная модель формирования международно–стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа. Алматы, 2002 – 216 с.
18. Луцинская О.В. Дискурсивная компетенция как цель в обучении будущих журналистов–международников иноязычному письменному дискурсу. Электрон. ресурс: <http://elib.bsu.by/bitstream/> (дата обращения: 10. 02. 2019).

19. Елухина Н.В. Роль дискурса в межкультурной коммуникации и методика формирования дискурсивной компетенции// Ин.яз.в шк. – 2002. –№ 3, С. 9 – 13.
20. Де Соссюр Ф. Концепция языка, речи и речевой деятельности. Электрон. ресурс: http://oplib.ru/filosofiya/view/1093312_koncepsiya_yazyka_rechi_rechevoy_deyatel_nosti_f_de_sossyuga (дата обращения: 12.02.2019).
21. Изаренков Д.И. Обучение диалогической речи. 2–е изд. испр. – Москва: Рус. яз., 1986. – 154 с.
22. Шатилов, С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1986. – 218 с.
23. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет. – 2–е изд.– М.: ИКАР, 2005. – 250 с.

УДК 373.1.02
МРНТИ 14.25.05

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ НА ВЫБОР ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ

Пустовалова Н.И.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

В статье рассматривается проблема формирования профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии. Отмечается, что выбор профессии – достаточно серьезный шаг в жизни каждого старшеклассника, который не всегда делается правильно. Недостаточное профориентационное обеспечение информации о профессии педагога и несформированность профессионального самосознания, свойственное старшеклассникам, влияет на неадекватность выбора будущей профессиональной деятельности старшеклассников. В связи с этим возрастает роль взаимодействия школы и организаций профессионального образования по ранней профориентационной работе со старшеклассниками. Проведение совместных мероприятий, Дней открытых дверей, ранней диагностики на выявление мотива выбора и профессиональной направленности с учётом индивидуальных особенностей старшеклассников, участие их вместе со студентами педагогических специальностей в мастер–классах, проводимых опытными педагогами, позволит правильно определиться им в выборе профессии.

Описываются результаты, проведенных мероприятий на выявление престижа педагогической профессии у старшеклассников, и предлагается решение данной проблемы с помощью реализации программы формирования профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии, в которой указаны взаимодействующие субъекты, среди которых не только старшеклассники, но и их родители, а также преподаватели студенты вуза.

Ключевые слова: выбор, педагог, профессия, профессиональная направленность, старшеклассники, профориентация, профессиональная пропаганда, программа, тренинг.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕРДІ ТАҢДАУҒА АРНАЛҒАН ОҚЫТУШЫЛАРДА КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ СҰРАҚЫ

Н.И. Пустовалова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Андатпа

Мақалада жоғары сынып оқушыларына педагогикалық мамандықты таңдауға кәсіби бағдар қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Кәсіпті таңдау әрқашан орта мектеп оқушысының өмірінде маңызды қадам болып табылады, ол әрдайым дұрыс емес. Мұғалім мамандығы туралы кәсіптік бағдар беру туралы ақпараттың жоқтығы және жоғары сынып оқушыларына тән кәсіби сәйкестік болмауы болашақ орта мектеп оқушыларының болашақ кәсіптік іс–әрекеттерін таңдаудың жеткіліксіздігіне әсер етеді. Осыған байланысты мектеп оқушылары мен бастауыш кәсіптік білім беру мекемелеріндегі кәсіптік білім беру ұйымдары арасындағы өзара қарым–қатынастың рөлі артып келеді. Жоғарғы сынып оқушыларының жеке қасиеттерін ескере отырып, тәжірибелі оқытушылар жүргізген мастер–класстарда педагогикалық мамандықтардың студенттерімен бірге олардың қатысуын таңдауда кәсіби таңдау мүмкіндігін анықтауға мүмкіндік беретін бірлескен іс – шараларды, ашық есіктерді, ерте диагностикалауды таңдауға және таңдауға мүмкіндік береді.

Жоғары мектептің оқушылары арасында педагогикалық мамандықтың беделін анықтау бойынша қабылданған шаралар нәтижелерін сипаттайды және орта мектеп оқушыларын педагогикалық мамандықты таңдау үшін кәсіптік бағдарлау бағдарламасын жүзеге асыру арқылы шешуді ұсынады, ол орта мектептің оқушылары ғана емес, сонымен бірге олардың ата – аналары мен мұғалімдер – университет студенттері.

Түйінді сөздер: таңдау, мұғалім, кәсіп, кәсіптік бағдар, орта мектеп оқушылары, кәсіптік бағдарлау, кәсіби насихат, бағдарлама, тренинг.

TO THE QUESTION OF FORMATION OF PROFESSIONAL ORIENTATION AT SENIOR PUPILS TO CHOOSE PEDAGOGICAL PROFESSION

N. Pustovalova¹

¹*NKSU named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Annotation

The article deals with the problem of formation of professional orientation in high school students to choose the teaching profession. It is noted that the choice of a profession is a rather serious step in the life of every high school student who is not always done correctly. The lack of career guidance information about the teacher's profession and the lack of professional identity, which is characteristic of high school students, affects the inadequacy of the choice of future high school students' future professional activities. In this regard, the role of interaction between schools and vocational education organizations in early career guidance with high school students is increasing. Holding joint events, open doors, early diagnostics to identify the motive of choice and professional orientation, taking into account the individual characteristics of high school students, their participation together with students of pedagogical specialties in master classes conducted by experienced teachers, will allow them to correctly determine their choice of profession.

It describes the results of measures taken to identify the prestige of the pedagogical profession among high school students, and proposes a solution to this problem by implementing a professional orientation program for high school students to choose the pedagogical profession, which identifies interacting actors, including not only high school students, but also their parents, and teachers are university students.

Key words: choice, teacher, profession, professional orientation, high school students, vocational guidance, professional propaganda, program, training.

Введение

Отставание образовательной системы от потребностей рыночной экономики и открытого гражданского общества отмечается в Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2016–2019 годы. В связи с этим поставлена глобальная задача: «Через обновление образования нужно идти к обновлению страны». Следовательно, рассмотрение образования как стратегического ресурса развития казахстанского общества предполагает осуществление качественных преобразований на каждом из его уровней.

В настоящий период в Казахстане идёт этап очередного реформирования и внедрение 12-летней школьной модели обучения, ориентированной на страны, достигшие высоких результатов в образовании, что должно обеспечить соответствие казахстанского образования современным требованиям. Вместе с тем ощущается большая потребность в современных педагогических кадрах [1].

Ранняя профориентационная работа, проводимая в школах, направлена на подготовку обучающихся к выбору профессии. В соответствии с Законом РК «Об образовании» выпускники школ должны быстро адаптироваться к новой обстановке и проявлять качества, которые являются основой для формирования готовности к осознанному выбору профессии. Выбор профессии – достаточно серьёзный шаг в жизни каждого старшеклассника. Неправильный выбор профессии может причинить страдание не только самому выпускнику школы, но и нанести вред обществу. Современные старшеклассники еще до окончания школы должны определиться в своем профессиональном выборе [2].

Исследования и практика выбора профессионального пути показывают, что большинство старшеклассников организаций образования не видят для себя той профессии, в которой они пройдут жизненный путь, не представляют своей профессиональной карьеры, не могут адекватно оценить свою профессиональную перспективу. Это можно объяснить тем, что старшеклассники не имеют достаточной информации о потребностях рынка труда, о профессиях будущего, не совсем представляют вид и характер своей будущей профессиональной деятельности. Большинство старшеклассников стремится к достижению желаемого образа жизни, к занятию определенной профессиональной деятельностью, которая даст им желаемый результат и достойный заработок. Но конкретная профессиональная деятельность не рассматривается ими как часть будущего образа жизни, а профессия педагога не рассматривается ими как престижная и денежная.

На данный момент в системе образования РК сложилась такая ситуация, что настоящих учителей – профессионалов в организациях образования недостаточно, несмотря на большое количество вузов и педагогических колледжей. Многие работодатели отмечают низкий уровень подготовки выпускников педагогических специальностей, считая, что одной из причин этого является неправильно сделанный в свое время выбор профессии. Социальные опросы показывают, что старшеклассникам сложно разобраться в огромном мире профессий, а о некоторых из них они ничего не знают вообще. Большая часть из них не знают, как правильно сделать выбор профессии, не имеют основных знаний о профессиональном самоопределении.

Профессиональная направленность личности непосредственно связана с формированием таких профессионально значимых для личности и общества качеств, которые позволяют человеку наиболее полно реализовать себя в конкретных видах трудовой деятельности в условиях рыночного механизма стимулирования наиболее продуктивного и конкурентоспособного работника той или иной квалификации и профиля [3].

В научной литературе разносторонне описан опыт работы по подготовке старшеклассников к выбору профессии. Во многих научных публикациях раскрыты проблемы профессиональной ориентации старшеклассников, вопросы их профессиональной направленности и мотивы выбора профессии, вопросы профессионального самоопределения (Е.Ф. Афанасьева, Е.Н. Вольского, Г.И. Галките, А.И. Губановой, В.В. Кревнич, Н.Э. Касаткиной, Ф.К. Мухаметзянова, З.Н. Носирова, Е.А. Прохоровой и др.) [4].

Развитие теории профессиональной направленности и обоснование значимости роли субъекта деятельности в профессиональном становлении раскрыты в исследованиях Л.И. Божович, В.В. Давыдова, В.А. Крутецкого и др. [5].

В научных трудах К.А. Абульхановой–Славской, О.С. Газмана, В.В. Столина и др. раскрываются сущность активизации позиции личности в выборе профессии и формировании профессиональной мотивации, а также роли личности в выборе профессии [6].

Вместе с тем, исследуя данную проблему, Д.А. Микаэлян выявила, что теоретическому осмыслению различных аспектов выбора профессии способствуют научные труды, предметом изучения которых выступают различные аспекты выбора профессии:

- социальный (И.Н. Назимов, М.Н. Руткевич, М.Х. Титм, В.Н. Шубкин);

– педагогический (П.П. Блонский, Е.А. Казакова, А.В. Луначарский, А.С. Макаренко, А.Э. Попович, В.А. Сухомлинский, А.П.Чернявская, С.Т. Шацкий);
– психологический (А.Г. Асмолов, М.Р. Битянова, А.Г. Лидерс, Л.М. Митина, С.Н. Чистякова и др.) [7].

Несмотря на то, что педагогические специальности сегодня не считаются престижными и большая часть абитуриентов, которые подают документы педагогическую специальность, не собираются работать воспитателями и учителями, важность и ценность качественного педагогического образования определяется многими государственными документами. Программа развития педагогического образования Республики Казахстан, разработанная в соответствии с Программой развития образования и науки РК на 2016–2019 годы и Законом РК «Об образовании», ориентирована на повышение социального статуса педагогического образования, обновление структуры и содержания образования, опираясь на современную науку, развитие системы образования и повышение престижа профессии учителя.

В современном обществе усилились требования, предъявляемые к педагогической профессии: профессиональным компетенциям, личностной творческой активности, жизнестойкости. Недостаточное профориентационное обеспечение информации о профессии педагога и несформированность профессионального самосознания, свойственное старшеклассникам влияет на неадекватность выбора профессиональной деятельности субъекта.

Методы исследования

Анализ научной, психологической и педагогической литературы, изучение опыта отечественных и ученых зарубежных стран дает возможность предположить, что проводимая профориентационная работа у старшеклассников недостаточно ориентирована на формирование выбора профессии педагога.

Педагогический эксперимент проводился на базе КГУ казахской школы – гимназии г. Петропавловска, СКО. В исследовании принимали участие старшеклассники – ученики 10 «А» (21 человек), 10 «Б» (22 человека) – всего 43 человека. Возрастной состав испытуемых 16–17 лет.

С целью выявления престижа педагогической профессии мы совместно с ОО «Единство педагогов СК» в 2017 году провели анкетирование 200 выпускников и старшеклассников городских школ, в которых участвовали и участники педагогического эксперимента, тренинговые мероприятия среди старшеклассников.

Проведенные мероприятия:

1. Эссе на тему «Моя личность и мое отношение к педагогической профессии».

2. Анкета на выявления интереса к педагогической профессии.

Нам были интересны результаты анкетирования старшеклассников, участвующих в педагогическом эксперименте.

1. По результатам эссе выявилось следующее:

– 70% старшеклассников (30 чел.) характеризуют себя очень положительно, имеют уровень самооценки выше средней, к педагогической профессии относятся с уважением, но не хотят в будущем связывать свой выбор с педагогической деятельностью.

– 21% старшеклассников (9 чел.) имеют среднюю самооценку, отношение к педагогическим профессиям терпеливое, выражают свое восхищение, но пока не

задумывались о том, будет ли их будущая профессия связана с воспитанием и обучением детей.

– 9% старшеклассников (4 чел.), выражают свое согласие связать свое будущее с профессией педагога, так как считают, что именно так они смогут получить возможность обучаться в будущем в вузе.

На основании данных результатов мы сделали вывод, что старшеклассники понимают суть и интересуются своей будущей профессией. Они могут решать важные проблемы, принимать решения в разных ситуациях, оценивать свои возможности и ориентироваться в условиях новых технологий будущей профессии и для совершенствования своего потенциала будут использовать информационно–коммуникационные технологии. Но ярко выраженного желания пойти в педагогическую профессию у них нет.

Из этого следует, что необходимо решать проблему формирования у старшеклассников глубокого интереса к педагогической профессии, поднять в их представлении значимости педагогической профессии и социальный статус педагога.

Результаты исследования

Для решения существующей проблемы исследования мы находились в поиске наиболее эффективных путей формирования профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии. В соответствии с целью и выдвинутой гипотезой, нами был организован и проведен педагогический эксперимент, который осуществлялся в три этапа.

На первом этапе экспериментального исследования нами была изучена научная и психолого–педагогическая литература по проблеме, конкретизировался научный аппарат: цель, объект, предмет, гипотеза и задачи исследования, обоснованы методики и методы исследования.

При выборе методик мы опирались на предположение о том, что в основе предпочтительного отношения к выбору старшеклассниками определенного профессионального направления или специальности лежат ценностные ориентации. Для изучения особенностей профессиональной направленности нами были использованы опросник Климова. Данные тестовые методики позволяют диагностировать профессиональную направленность, а также отношение субъекта труда к его объекту.

Выявление профессиональной направленности старшеклассников с помощью тестов по ДДО Е.А. Климова послужило основанием для деления всей выборки на 4 группы.

К первой группе, (32% от общего числа старшеклассников, принявших участие в исследовании) были отнесены старшеклассники, профессиональная ориентация которых соответствовала типу профессий «Человек – Техника».

Во вторую группу (36%) вошли старшеклассники с профессиональной ориентацией на профессии «Человек – Художник».

Третью группу (16%) вошли старшеклассники профессиональная ориентация которых соответствовала типу «Человек–Знак».

В четвертую группу (20%) составили старшеклассники с профессиональной ориентацией по типу «Человек – Человек», которые и явились участниками педагогического эксперимента.

Для выявления ценностных ориентаций нами была использована методика М. Рокича, адаптированная А. Гоштаугасом, А.А. Семеновым и В.А. Ядовым

«ценностные ориентации» и проведено анкетирование на выявления интереса к педагогической профессии.

Анкета состояла из следующих из вопросов на общие знания выпускников о деятельности педагога. По результатам анкетирования выявилось следующее:

- У 68% старшеклассников (29 чел.) отношение к педагогической профессии не сформировано.
- У 22% старшеклассников (10 чел.) отношение к педагогической профессии сформировано в минимальной степени.
- У 10% старшеклассников (4 чел.), отношение к педагогической профессии достаточно сформировано.

Для проведения формирующего этапа педагогического эксперимента нами была разработана программа по формированию профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии. Основой программы являлась профориентационная работа и профессиональная пропаганда среди старшеклассников, направленная на знания о педагогической профессии, профессиональное просвещение родителей и мероприятия взаимодействия организаций образования и вуза с целью привлечения старшеклассников в практические дела с педагогическим содержанием, формирующие организаторские, учебные и коммуникативные умения для формирования педагогической направленности к выбору педагогической профессии.

Знания о педагогической профессии старшеклассники получают не только в школе, но и из средств массовой информации, от родственников, знакомых и др. Поэтому информация о содержании педагогической профессии и её значимости искажается, в связи с чем, создается картина недоброжелательности к педагогической профессии.

На данном этапе перед нами стояла сложная задача изменить отношение старшеклассников к педагогической профессии и сформировать новое, позволяющее оценить значимость труда учителя, показать возможности достижения профессиональной успешности. Главный принцип, которым следует руководствоваться в работе о поднятии престижа учителя и значимости педагогической профессии – это связь с жизнью. Основные направления:

- формирование общего представления старшеклассников о современной системе образования в Республике Казахстан, об организациях образования (вузах, колледжах), в которых обучают на педагогически специальностях, имеющих вакансии учителей в г. Петропавловске и СКО;
- в процессе проведения работы с учащимися о значимости педагогических профессий необходимо учитывать направленность в развитии системы образования как в РК, так и в городе Петропавловске и СКО, обновлении содержания образования при переходе на 12–летнее обучение, современных методах и технологиях обучения и оценивания школьников, сложившиеся традиции в организациях образования, наличие современных общеобразовательных и профессиональных учебных заведений, таких как НИШ, реальной потребности в конкретных педагогических кадрах;
- ознакомление с педагогической профессией следует увязывать с мотивами выбора и особенностями той или другой специальности и динамикой развития этих особенностей у старшеклассников.

Составной частью профориентационной работы являются встречи с представителями различных педагогических профессий, лекции об особенностях

подготовки учителей и т.д. основные направления работы в этой области можно выразить так:

Значительное место в работе по профпросвещению занимают беседы, которые проводят классные руководители, учителя–предметники или представители организаций образования. При этом тематика бесед должна отвечать возрастным особенностям школьников и охватывать круг вопросов, интересующих самих учащихся.

Процессы профессионального самоопределения, профессиональной идентификации личности на этапе обучения в школе могут быть актуализированы путем проведения тренинга профессиональной направленности. Тренинг направлен на развитие навыков самопознания, саморегуляции, общения, межличностного и межгруппового взаимодействия, профессиональных умений и т. п.

Применение тренинга профессиональной направленности способствует формированию образа будущей профессиональной деятельности студентов, тем самым, обеспечивая качество подготовки специалистов.

Таким образом, мы выяснили, что работать учителем может практически каждый из старшеклассников, участвующих в педагогическом эксперименте. Но каждому следует в той или иной степени работать над своими качествами, чтобы справиться с этой, далеко не простой, работой. Причем начинать это совершенствование надо как можно раньше, проходя тренинги, обучаясь и т.д. И только у человека, готового пройти столь нелегкий путь, все сложится лучшим образом.

На третьем этапе, после проведенного формирующего эксперимента был проведен контрольный срез, результаты которого были сопоставлены с результатами констатирующего диагностического среза, что позволило судить о результативности экспериментального исследования.

Заключение

На основании разработанных теоретических положений и полученных результатов педагогического эксперимента нами были сделаны следующие выводы:

Профессиональная направленность на педагогическую профессию представляет собой интегративное свойство личности, включающее интерес к педагогической деятельности и склонность к педагогическому труду, а также стремление к постоянному самосовершенствованию своих педагогических способностей и приобретению новых знаний с целью расширения педагогического и психологического кругозора в соответствии с тенденцией развития современной науки. Личностная направленность на выбор профессионально–педагогического образования предполагает, что познавательные потребности в области профессиональной педагогической деятельности, гуманистические установки на общение с детьми, профессиональные интересы и способности, необходимые для осуществления педагогической деятельности.

При формировании направленности на выбор педагогической профессии необходимо учитывать индивидуально – психологические особенности старшеклассников.

Работа по формированию профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии осуществляется в соответствии с программой, в процессе реализации которой раскрываются следующие вопросы:

- формирование целостного представления о педагогической профессии;
- определение мотивов выбора педагогической профессии;

- развитие профессиональной педагогической мотивации;
- проведение самоанализа старшеклассниками своих педагогических способностей.

Результаты проведённого педагогического эксперимента подтвердили выдвинутую нами гипотезу исследования, что формирование профессиональной направленности у старшеклассников на выбор педагогической профессии будет более эффективным если:

- будут проведены специальные мероприятия, предусматривающие расширение профессиональной информации о педагогической профессии и ее социальной значимости;
- будет проводиться систематическая работа с родителями старшеклассников, направленная на решения проблемных ситуаций правильности профессионального самоопределения;
- будет реализовано взаимодействие организаций образования и вуза с целью привлечения старшеклассников в практические дела с педагогическим содержанием, формирующие организаторские, учебные и коммуникативные умения для формировании педагогической направленности к выбору педагогической профессии.

Литература:

1. Государственная программа развития образования РК на 2011–2020 годы. Утверждена указом Президента РК от 7 декабря 2010 года №1118. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>.
2. Закон РК «Об образовании».
3. Никиреев Е.М. Направленность личности и методы ее исследования. – М.: Воронеж. – 2004. – 102 с.
4. Дусь Т.Э. Подготовка старшеклассников к осознанному выбору профессии в процессе социальной работы с молодежью: Дис. ... канд. пед. наук: Омск., 2004. – 252 с.
5. Зеер, Э. Ф. Профориентология: Теория и практика: учебное пособие для высшей школы / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Н.О. Садовникова. Изд. 3–е. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. – С. 92.
6. Галанова Е.В. Формирование профессионального выбора подростка средствами психолого–педагогических ситуаций в образовательном процессе школы. Дис. ... канд. пс. наук: Воронеж, 2011. – 252 с.
7. Микаэлян Д.А. Психологическое сопровождение формирования готовности старшеклассников к осознанному выбору будущей профессии. – Диссер.... к.пс.н.: Ставрополь. – 2014. – 243 с., С. 4 – 5.
8. Клочева Г.М., Усанова И.В. Психолого–педагогическое сопровождение старшеклассников при выборе профессии // Научно–методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 44. – С. 191–197. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56994.htm>.

УДК 796.417.2
МРНТИ 77.29.51

ВЛИЯНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ НА ПОВЫШЕНИЕ СПОРТИВНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ АКРОБАТОВ

Тулаев В.К.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

Спортивное мастерство во многих видах спорта (особенно в гимнастике и акробатике) в значительной мере зависит от деятельности вестибулярного анализатора.

Данная статья посвящена определению координационных способностей у детей, занимающихся спортивной акробатикой. Для исследования использовали два теста. Тест Ромберга – для определения статического равновесия и тест В.И. Ляха – для оценки динамических показателей координационных способностей в акробатических упражнениях. Определены различия между координационными способностями и уровнем квалификации (спортивный разряд) по показателям пробы Ромберга и теста В.И. Ляха. Выявлены возрастные изменения. После выполнения теста В.И. Ляха с увеличением возраста уменьшалось время на выполнение пробы. Возрастные изменения наблюдались и после выполнения пробы Ромберга, с увеличением возраста уменьшалось время выполнения пробы.

Определяя координационные способности мальчиков и девочек, выступающих по программе юношеских разрядов было установлено, что мальчики незначительно преуспевают в развитии координационных способностей по сравнению с девочками.

Установлено, что спортивные результаты акробатов зависят от координационных способностей в каждом возрасте. Выявлены квалификационные, возрастные, и индивидуальные различия. Тесты Ромберга и В.И. Ляха могут применяться для контроля тренировочного процесса.

Ключевые слова: акробаты, тесты для определения координационных способностей, возрастные и половые особенности, координационные способности, спортивная квалификация, медико-педагогический контроль.

АКРОБАТТАРДЫҢ СПОРТТЫҚ БІЛІКТІЛІГІНЕ ТЕПЕ – ТЕНДІК ҚАБЛЕТТЕРІНІҢ ӘСЕРІ

В.К. Тулаев¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Спорттық шеберлік көптеген спорт түрлерінде (әсіресе гимнастика мен акробатикада) тепе-теңдік анализаторының қызметіне айтарлықтай тәуелді.

Бұл мақала акробатикамен айналысатын балалардың тепе – теңдікті сақтау мүмкіндіктерін анықтауға арналған. Зерттеу жұмыстарының барысында статикалық тепе – теңдікті анықтау үшін Ромберг тестісі, ал акробатикалық жаттығулардағы тепе-теңдік қаблеттерінің динамикалық көрсеткіштерін бағалау үшін В.И. Лях тестісі қолданылды.

Ромберг және В.И. Лях сынағаларының көрсеткіштері бойынша акробаттардың біліктілік деңгейі (спорттық дәрежесі) мен тепе – теңдікті сақтау қаблеттерінің арасындағы айырмашылық анықталды. В.И. Ляхтың тестісін орындау барысында бала өскен сайын бұл сынағаны орындауға жұмсалатын уақыттың азайғандығы байқалды. Ромберг тестісін орындау нәтижесінде де осындай өзгерістер байқалды, яғни, баланың жасының артуына сәйкес тестіні орындауға жұмсалған уақыт қысқарды.

Жасөспірімдер бағдарламасына сәйкес дайындалатын ұл және қыз балалардың тепе – теңдікті сақтау қаблеттерін анықтау барысында, ұлдардың тепе – теңдікті сақтау қаблеті қыз балалармен салыстырғанда біршама тезірек дамитыны айқындалды.

Акробаттардың спорттық нәтижелері олардың жасына сәйкес тепе – теңдікті сақтау қаблетіне байланысты екендігі дәлелденді. Сонымен қатар біліктілікке, жасқа және жеке ерекшеліктерге тән айырмашылықтар көрсетілді. Ромберг және В.И. Лях сынағаларын жаттығу үрдісін бақылау үшін қолдануға болады.

Түйінді сөздер: акробаттар, тепе-теңдікті сақтау қаблетін анықтайтын сынамалар, жасқа және жынысқа байланысты ерекшеліктер, тепе-теңдік қаблеті, спорттық біліктілік, медициналық-педагогикалық бақылау.

INFLUENCE OF CO-ORDINATING CAPABILITIES ON INCREASE OF SPORT QUALIFICATION OF ACROBATS

V. Tulaev¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

The sports skill in many kinds of sports (especially in gymnastics and acrobatics) considerably depends on activity of the vestibular mechanism.

This article is devoted to determination of coordination abilities at the children engaged in sports acrobatics. Two tests were used for the research. Romberg's test for definition of statistical balance and of V.I. Lyakh's test for of assessment of dynamic indicators of coordination abilities in acrobatic exercises. Differences between coordination abilities and the qualification level (the sports level) were determined by indicators of Romberg's test and V.I. Lyakh's test. Age changes were found. After performance of Lyakh's test with increase of age time for performance of test was decreased. Age changes were observed also after performance of Romberg's test, time of performance of test was decreased with increase in age.

Defining coordination abilities of boys and girls acting according to the program of youthful categories it was established that boys slightly succeed in development of coordination abilities in comparison with girls.

It is established that sports results of acrobats depend on coordination abilities at each age. Qualification, age and individual differences were revealed. Romberg's test and V.I. Lyakh's test can be used to control of training process.

Key words: acrobats, tests for determination of coordination abilities, age and field features, coordination abilities, sports qualification, medical and pedagogical control.

Введение

Координационные способности выступают как вид физических способностей человека, его развитые врожденные задатки, базирующиеся на психофизиологических и морфологических особенностях организма и способствующие успешному выполнению двигательных действий, связанных с нагрузками координационного характера [1, 23].

Рост спортивного мастерства во многих видах спорта (особенно в гимнастике и акробатике) в значительной мере зависит от деятельности вестибулярного анализатора. Наряду с двигательным и зрительным анализаторами он обеспечивает ориентировку в пространстве, влияет на уровень двигательной координации и качество равновесия [2, 44; 3, 21].

Задачи исследования

1. Определить координационные способности (КС) у детей, занимающихся спортивной акробатикой с разным уровнем подготовленности.
2. Проследить за изменениями координационных способностей с возрастом.
3. Определить координационные способности у мальчиков и девочек.

Организация и методика исследования

Уровень координационных способностей определяли у 28 акробатов. Тринадцать человек выступали по программе юношеских разрядам и пятнадцать по взрослым. Эксперимент проводили в ГУСДЮШОР по спортивной акробатике г. Петропавловска.

Для исследования использовали два теста:

1. Тест Ромберга – для определения статического равновесия испытуемый встает на ровную поверхность и по команде принимает положение – стоя на одной

ноге, другая согнута в колене, руки перед собой, глаза закрыты. В это время начинается отсчет времени. Время останавливается, как только испытуемый потерял равновесие.

2. Тест В.И. Ляха – для оценки динамических показателей координационных способностей в акробатических упражнениях (три кувырка вперед на скорость) [4, 55; 5, 46].

Описание теста: Испытуемый встает у края матов, уложенных в длину в исходное положение основная стойка. По команде испытуемый принимает положение упор присев и последовательно без остановки выполняет три кувырка вперед. После последнего кувырка принимает исходное положение.

Результаты исследования

В Таблице 1 представлены данные акробатов, имеющих различную квалификацию и возраст после выполнения пробы Ромберга и теста В.И.Ляха.

На основании полученных данных определены различия между координационными способностями и уровнем квалификации (спортивный разряд) по показателям пробы Ромберга и теста В.И. Ляха. Акробаты, выступающие по взрослым разрядам пробу Ромберга выполнили за $29,6 \pm 1,6$ сек., по юношеским за $16,4 \pm 2,8$ сек., тест В.И. Ляха за $3,2 \pm 0,1$ и $4,0 \pm 0,2$ соответственно.

Данные свидетельствуют о достоверных различиях, указывающих на значительно лучшие координационные способности у акробатов высокой квалификации.

Таблица 1 Координационные способности исследуемых акробатов

	Инициалы	Возраст (лет)	Разряд	Тест Ромберга (Сек.)	Тест В.И.Ляха (Сек.)
1.	К.А.	10	3 юн	9	5,2
2.	Ж.Д.	11	3 юн	17	4,8
3.	М.А.	10	3 юн	10	4,3
4.	Б.Е.	11	3 юн	8	3,8
5.	П.А.	11	3 юн	7	3,7
6	Ш.А.	11	3 юн	15	4,9
7.	Р.О.	11	2 юн	20	3,6
8.	Б.К.	12.	2 юн	22	3,8
9.	В.В.	12	1 юн	18	4,1
10.	Г.П.	12	1 юн	23	3,8
11.	Е.И.	12	1 юн	15	3,6
12.	Х.А.	12	1 юн	27	3,4
13.	П.А.	12	1 юн	22	3,3
14.	Е.А.	13	1 взр.	26	3,5
15.	З.Д.	13	1 взр.	26	3,5
16.	Ш.Е.	13	1 взр.	36	3,1
17.	Т.А.	14	1 взр.	26	3,4
18.	К.Н.	15	1 взр.	27	3,5
19.	К.Н.	16	кмс	28	3,2
20.	Ф.П.	15	кмс	36	3,1

21.	М.М.	16	кмс	30	3,3
22.	М.С	15	кмс	26	3,2
23.	Г. П.	18	мс	28	3,2
24.	М.А.	19	мс	44	3,1
25.	Р.С.	20	мс	27	3,2
26.	З.К.	19	мс	28	3,1
27.	С.А.	19	мс	29	3,2
28.	Ш.А.	18	мс	28	3,1

На Рисунке 1 показана взаимосвязь между координационными способностями и уровнем спортивного мастерства акробатов после выполнения пробы Ромберга, которая свидетельствует, что с улучшением координационных способностей повышается квалификация акробатов.

При индивидуальном анализе выявлены у некоторых акробатов показатели несоответствующие спортивной квалификации.

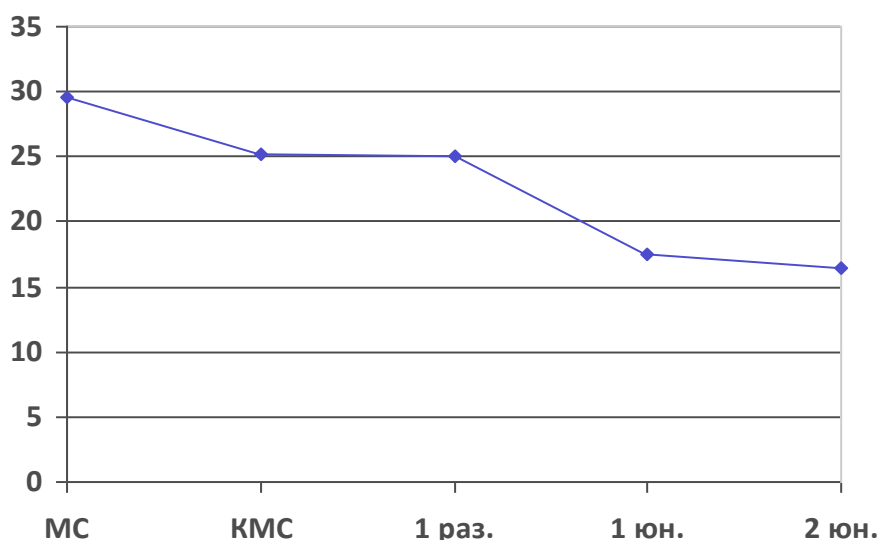

Рисунок 1 Изменения показателей у акробатов различной квалификации после выполнения пробы Ромберга

В дальнейшем наши исследования были направлены на изучение показателей в связи с возрастом после выполнения теста В.И. Ляха и пробы Ромберга. Все испытуемые были разделены с учетом квалификации на 4 возрастные группы: 10–11 лет, 12–13 лет, 14–15 лет, 18–20 лет. После выполнения теста В.И. Ляха (Рис. 2) с увеличением возраста уменьшалось время на выполнение пробы: 4,32 сек. (10–11 лет), 3,56 сек. (12–13 лет), 3,28 сек. (14–15 лет), 3,15 сек. (18–20 лет). Возрастные изменения наблюдались и после выполнения пробы Ромберга с увеличением возраста уменьшалось время выполнения пробы: 12,3 сек. (10–11 лет), 23,8 сек. (12–13 лет), 28,8 сек. (14–15 лет), 30,6 сек. (18–20 лет), Рис.3.

Полученные данные свидетельствуют об улучшении изучаемых показателей с возрастом. Достоверность получена между показателями, выявленными у акробатов,

имеющих юношеские разряды с акробатами, выступающими по программе взрослых разрядов.

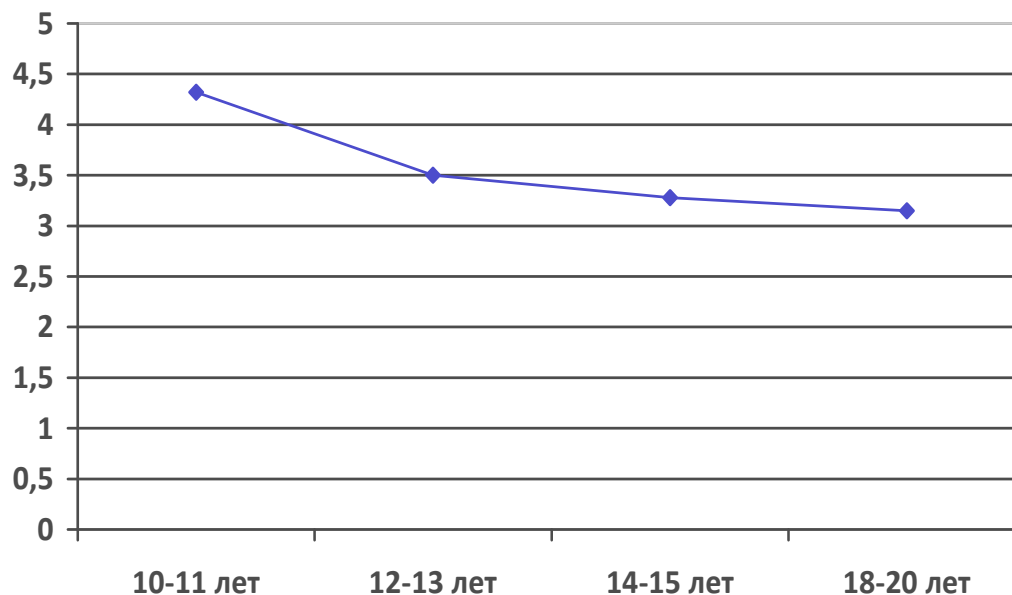

Рисунок 2 Возрастные изменения показателей после выполнения теста В.И. Ляха

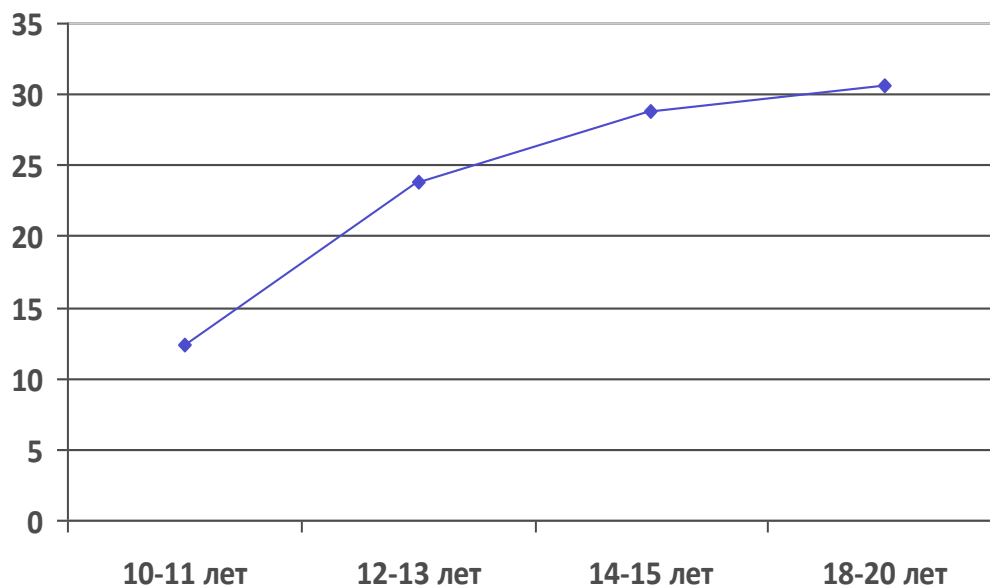

Рисунок 3 Возрастные изменения показателей после выполнения пробы Ромберга

Определяя координационные способности мальчиков (5 чел.) и девочек (5 чел.), выступающих по программе юношеских разрядов было установлено, что мальчики незначительно преуспевают в развитии координационных способностей по сравнению с девочками.

Мальчики выполнили тест В.И. Ляха за 3,8 сек., девочки за 4,0 сек. (Рис. 4)

Наши данные совпадают с результатами, полученными В.И. Ляхом. Пробу Ромберга мальчики выполнили за 14,4 сек, девочки за 15,4 сек. (Рис. 5), что соответствует данным, полученным другими авторами.

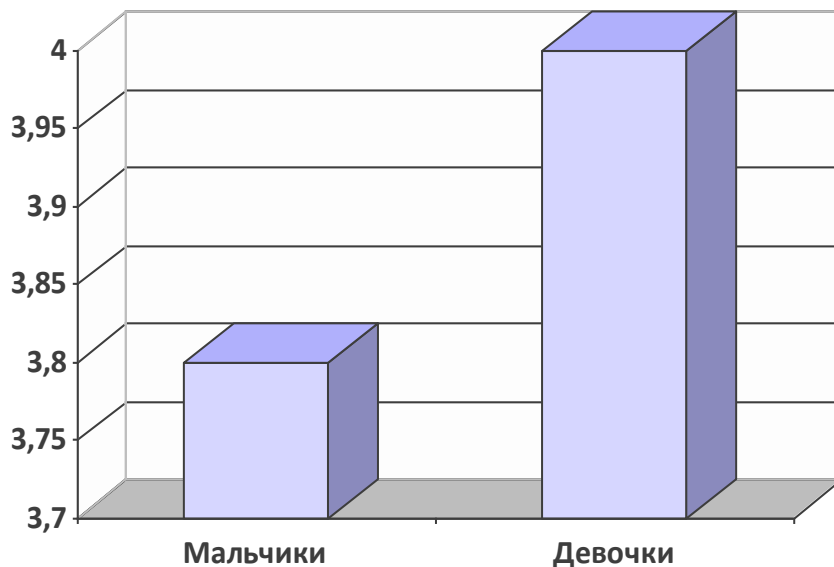

Рисунок 4 Показатели мальчиков и девочек после выполнения теста В.И. Ляха

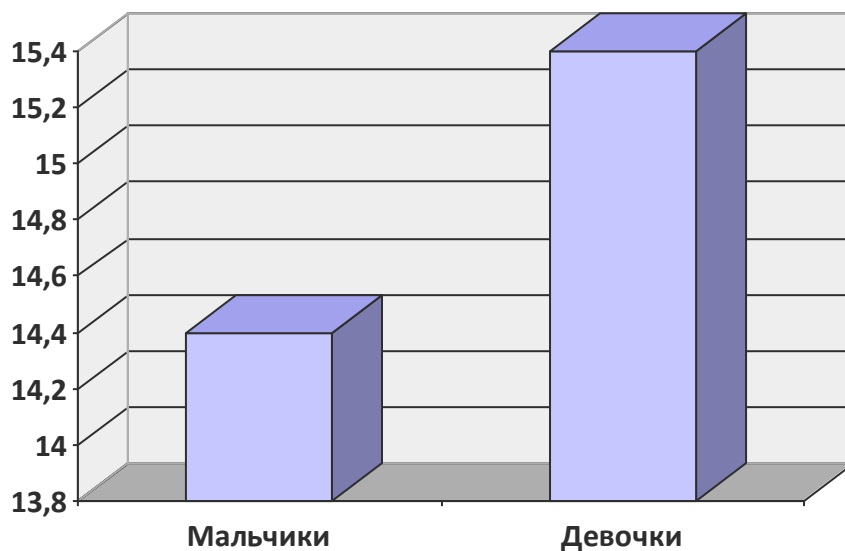

Рисунок 5 Показатели мальчиков и девочек после выполнения пробы Ромберга

Заклучение

В ходе проведенного исследования была выявлена прямая зависимость между координационными способностями, уровнем спортивного мастерства и возрастом акробатов. Установлено, что спортивные результаты зависят как от координационных способностей в каждом возрасте, так и от индивидуальных способностей акробатов. Исследования показали, что мальчики незначительно преуспевают в развитии координационных способностей по сравнению с девочками.

Применение тестов Ромберга и В.М. Ляха, для определения координационных способностей акробатов, позволяет выявить квалификационные, возрастные, и индивидуальные различия, которые могут использоваться как для контроля за функциональным состоянием акробатов, так и для управления учебно–тренировочным процессом.

Литература:

1. Волков Л.В. Система управления развитием физических способностей детей школьного возраста в процессе занятий физической культурой и спортом – М.: Астрель, 2002. – 80 с.
2. Григорян Э.А. Двигательная координация школьников в зависимости от возраста, пола и занятий спортом. – Киев, 2006. – 134 с.
3. Евстафьев Б.В. Понятийный словарь по физической культуре и спорту. – Л., 1990. – 126 с.
4. Лях В.И. Тесты в физическом воспитании школьников. - М.: Физкультура и спорт, 2001. - 114 с.
5. Платонов В.Н., Булатова М.М. Координация спортсмена и методика её совершенствования: Учебно-метод. пособие. – Киев, 1992. – 118 с.

К ПРОБЛЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Ж. Черниязова¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема подготовки социальных педагогов к профессиональной деятельности и пути их решения. Основное внимание уделяется вопросам профессиональной компетентности будущих социальных педагогов, в частности, повышения профессионального уровня социальных педагогов через такие виды деятельности как, подготовка квалифицированных специалистов с высокой теоретической и технологической готовностью к социальной и образовательной деятельности в высших учебных заведениях, а также с высоким уровнем личной культуры и постоянное повышение профессионализма и компетентности, улучшение социальной и образовательной деятельности.

В статье выделяются и описываются характерные особенности статуса социального педагога:

- аналитические (анализ совместной деятельности по решению проблем);
- прогнозирование (цель деятельности, ее задачи, выбор методов реализации, прогнозирование результатов);
- проектный (определение программы мероприятий на основе регулярного понимания ситуации);
- рефлексивный (самоанализ своих действий);
- коммуникативная (овладение культурой межличностного общения).

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме, профессиональной компетентности будущих социальных педагогов.

Ключевые слова: социальный педагог, профессиональная деятельность, социальная сфера, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, квалифицированный профессионал.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ КӘСІБИ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІНЕ

А.Ж. Черниязова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақалада әлеуметтік педагогтарды кәсіби қызметке дайындау мәселесі және оларды шешу жолдары қарастырылады. Болашақ әлеуметтік педагогтардың кәсіби күзiреттiлiк мәселелерiне, атап айтқанда, жоғары оқу орындарындағы әлеуметтік және бiлiм беру қызметiне жоғары теориялық және технологиялық дайындығы бар бiлiктi мамандарды даярлау, сондай – ақ жеке мәдениеттiң жоғары деңгейi сияқты iс – шаралар арқылы әлеуметтiк педагогтардың кәсiби деңгейiн көтеру мәселелерiне баса назар аударылады. кәсiби шеберлiк пен күзiреттiлiктi үнемі жетiлдiру, әлеуметтiк және бiлiм беру қызметiн жетiлдiру.

Мақалада әлеуметтік педагог мәртебесiнiң сипаттамалары көрсетiлген және сипатталған:

- аналитикалық (проблемаларды шешу үшiн бiрлескен әрекеттердi талдау);
- болжау (қызметтiң мақсаты, мiндеттерi, iске асыру әдiстерiн таңдау, нәтижелердi болжау);
- жоба (жағдайды үнемі түсiнуге негiзделген iс – шаралар бағдарламасын анықтау);
- рефлексивтi (олардың әрекеттерiнiң қарсыласуы);
- коммуникативтi (тұлғааралық қарым – қатынас мәдениетiн игеру).

Мақала өзектi мәселеге, болашақ әлеуметтiк педагогтардың кәсiби күзiреттiлiгiне арналған.

Түйiндi сөздер: әлеуметтiк педагог, кәсiби қызмет, практика, әлеуметтiк сала, кәсiби дайындық.

TO THE PROBLEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF SOCIAL TEACHERS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A. Cherniyazova¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

This article discusses the problem of preparing social educators for professional activities and ways to solve them. The main attention is paid to the issues of professional competence of future social educators, in particular, raising the professional level of social educators through such activities as training qualified specialists with high theoretical and technological readiness for social and educational activities in higher educational institutions, as well as with a high level of personal culture and continuous improvement of professionalism and competence, improvement of social and educational activities.

The article highlights and describes the characteristic features of the status of a social educator:

- analytical (analysis of joint activities to solve problems);
- forecasting (the purpose of the activity, its tasks, the choice of implementation methods, forecasting results);
- project (determination of the program of activities based on a regular understanding of the situation);
- reflective (introspection of their actions);
- communicative (mastery of the culture of interpersonal communication).

The article is devoted to the current problem, the professional competence of future social educators.

Key words: social teacher, professional activity, social sphere, professional training, professional competence, qualified professional.

Введение

Реформа образования в Казахстане является одним из важнейших инструментов обеспечения конкурентоспособности страны в свете нового импульса ее развития в 50 наиболее конкурентоспособных странах мира. Обращение Президента Нурсултана Назарбаева к нации «Стратегия» Казахстан – 2050» – это новая политика сложившегося государства». «Образование и профессиональные навыки – основное направление современного образования, подготовки и переподготовки. Чтобы стать конкурентоспособным, мы должны стать высокообразованной страной. Необходимо уделять большое внимание функциональной грамотности всех младших поколений», – подчеркнул Н.А. Назарбаев

Основная цель современного образования – уметь решать индустриально–инновационную ситуацию на рынке труда, способную конкурентоспособно, компетентно в своей специализации ориентироваться в современном обществе, эффективно работать по международным стандартам, профессионально расти, быстро адаптироваться к происходящим изменениям, подготовить творческого, оптимистичного специалиста, который с гордостью демонстрирует самооценку, высокие знания, национальный язык, знание истории, национальную и мировую культуру. Как известно, принята Государственная программа развития образования на 2011–2020 годы, которая определяет направления образования в стране. Программа имеет ряд целей и задач, в том числе цель технического и профессионального образования модернизировать систему технического и профессионального образования в соответствии с потребностями общества и индустриально–инновационным развитием экономики, интегрироваться в мировое образовательное пространство, повысить престиж педагогической профессии и повысить конкурентоспособность образования [2].

Поэтому знания подготовленных специалистов в высших учебных заведениях должны быть на высшем уровне. Потому что это требование должно быть определено как относительно единая область образования по содержанию образования по каждой

специальности. Основная задача – овладеть сложным содержанием образования, внедрить современные учебно–методические процессы, педагогический процесс, взаимозависимые и взаимосогласованные действия преподавателей и учащихся.

Появление новой специальности «социальный педагог» в нашей стране создает условия для модернизации сложной системы образования, в частности, проблем социальной адаптации детей. Принятие и адаптация детей к жизни в нестабильном мире создает большие трудности для школы, особенно при постановке учебных целей психологические и личностные качества школьников, их социальный статус и их готовность к социальной среде игнорируются. Поэтому школам нужен профессиональный социальный педагог, специалист по решению этих проблем [3].

Название специальности «Социальный педагог» происходит от слова «педагог», которое в первую очередь связано с учителем. Поэтому неудивительно, что первыми социальными педагогами являются учителя. Есть сходства в профессиональной деятельности учителей и социальных педагогов. Прежде всего, важно отметить, что объектом деятельности социального педагога является развитие и социальное становление ребенка как личности. Поэтому эти специальности различаются по сферам деятельности. Социальный педагог требуется в различных социальных институтах, таких как школа и семья, в детском доме и в различных медицинских центрах, если учитель ориентирован на профессиональную подготовку в определенных типах учебных заведений, то деятельность социального педагога в различных социальных учреждениях отличается индивидуальными требованиями. Гражданское образование, экологическое сознание, гражданское право и гуманизм, профессиональная честность и недискриминация, самооценка являются условиями успеха в работе социального педагога.

Для повышения профессионального уровня социальных педагогов можно выделить следующие виды деятельности:

1. Подготовка квалифицированных специалистов с высокой теоретической и технологической готовностью к социальной и образовательной деятельности в высших учебных заведениях, а также с высоким уровнем личной культуры:

- информирование о выборе специальности;
- внутренняя склонность к социальной и образовательной деятельности;
- высокий уровень культуры общения и профессиональной компетентности.

2. Постоянное повышение профессионализма и компетентности, улучшение социальной и образовательной деятельности. Статус социального педагога может быть следующим:

- аналитические (анализ совместной деятельности по решению проблем);
- прогнозирование (цель деятельности, ее задачи, выбор методов реализации, прогнозирование результатов);
- проектный (определение программы мероприятий на основе регулярного понимания ситуации);
- рефлексивный (самоанализ своих действий);
- коммуникативная (овладение культурой межличностного общения) [4].

Для студентов 1 и 4 курсов педагогического факультета Северо–Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева применяемые технологии в опытно–экспериментальной работе были использованы специальные методы (педагогические, психологические, информационные и коммуникационные). В результате исследования у студентов 1 и 4 курсов специальности «Социальная педагогика и самопознание» уровень образовательного процесса, накопленный социальными педагогами,

эффективно вырос. Согласно результатам исследования, студенты были обеспечены активной познавательной, творческой и творческой деятельностью. Кроме того, основное внимание уделяется вопросам профессиональной компетентности будущих социальных педагогов, способности сосредоточиться на глобальных проблемах, межкультурной коммуникации (обучение учащихся в многокультурной среде), информационным навыкам (педагогические навыки учащихся для анализа мировой информации, различные взгляды), местным и глобальным обязанностям (способность молодых людей строить ответственность за свои семьи, окружающую среду, общество в целом) комплексное качество подготовки учителей, необходимое для практики и практики универсальных знаний в образовательном пространстве меняющегося мира.

Подведение итогов исследования по формированию профессиональной компетентности при подготовке будущих социальных педагогов в высших учебных заведениях с учетом интенсивных интеграционных изменений в обществе, следующее:

– подведение итогов будущих социальных педагогов в вузах по видам деятельности, способствующим саморазвитию и творчеству в образовательном процессе;

– заставить будущих исследователей задуматься о глобальном мышлении, провести научные исследования, проектные исследования, связанные с формированием необходимой профессиональной компетентности в современном мире.

Заключение

Формирование профессиональной компетентности в связи с профессиональной подготовкой будущих социальных педагогов является очень серьезной проблемой. В то же время все аспекты исследования не могут быть освещены в одной научной работе. В будущем мы считаем, что исследования в этом направлении должны продолжаться с точки зрения совершенствования интеграционных процессов при подготовке социальных педагогов и изучении психологического фона образования граждан мира.

Таким образом, профессиональная компетентность в первую очередь отражается на функциональной грамотности студента и умении правильно решать любые проблемы. Студент имеет возможность постоянно совершенствоваться в соответствии с потребностями общества, иметь профессиональные знания, осваивать новые технологии, быстро адаптироваться к окружающей среде, иметь высокие организаторские способности, опыт и т.д. Только квалифицированный профессионал сможет быть компетентным в своей профессиональной деятельности.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Казахстан–2030. – Алматы: Білім. 2001 № –29 с.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
3. Социальная педагогика: Курс лекций/Под общей ред. М. А. Галагузовой. изд. центр ВЛАДОС, 2000.
4. Халитова І.Р. Әлеуметтік педагогика – Алматы, 2002.

УДК 630.1
МРНТИ 68.47.03

USING OF PHOTOMETRIC ANALYSIS TO DETERMINE THE QUANTITATIVE INDICATORS OF NORTHERN KAZAKHSTAN MATURE FORESTS

A. Sterenharz¹

¹*Exolaunch GmbH, Berlin, Germany*

T. Zveryachenko², S. Sartin², P. Leontiev², A. Khasenova²

²*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Abstract

An important condition for improving the efficiency of forest resources management and forest exploitation is the availability of reliable information about the forest resource. The use of GIS technologies to solve various problems of economic activity significantly increases the efficiency of the process. The results of automatic processing of remote sensing data by photometric method are presented in the present work. The basis of the proposed method is the photometric analysis of terrain images obtained by unmanned aerial vehicles, with a detail of at least twenty centimeters per pixel. To determine the number of mature trees per unit area in the processing of photographic material the green channel is taken as a basis and the central upper part of the crown is determined by saturation index.

Comparison of the processing results with the data obtained by direct measurements shows their high correlation. Thus, both the advantage of using remote sensing methods in conjunction with GIS technologies and their high productivity and economic efficiency are revealed.

Key words: photometric analysis, forestry, forest resource, mature forest.

СОЛТУСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПІСКЕН ОРМАНДАРЫНЫҢ САНДЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН АНЫҚТАУ ҮШІН ФОТОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫ ПАЙДАЛАНУ

A. Стеренхарц¹

¹*Exolaunch GmbH, Берлин, Германия*

Т.С. Зверьяченко², С.А. Сартин², П.И. Леонтьев², А. Хасенова²

²*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

Аңдатпа

Орман ресурстарын басқарудың, орман шаруашылығын жүргізудің және орман пайдаланудың тиімділігін арттырудың маңызды шарты орман қоры туралы шынайы ақпараттың болуы болып табылады. Шаруашылық қызметтің түрлі міндеттерін шешу үшін ГИС – технологияларды пайдалану көп жағдайда іске асырылатын процестің тиімділігі мен өнімділігін едәуір арттырады. Ұсынылған жұмыста Жерді қашықтықтан зондтау деректерін фотометриялық тәсілмен автоматты өңдеу нәтижелері келтіріледі. Ұсынылатын әдістің негізі пилотсыз ұшу аппаратының көмегімен алынған жердің суреттерін фотометриялық талдау болып табылады, пиксельге кемінде жиырма сантиметр егжей – тегжейлі. Алқап бірлігіне піскен ағаштардың санын анықтау үшін фотоматериалды өңдеу кезінде жасыл арна негізге алынады және қанығу көрсеткіші бойынша ұшар бастарының орталық жоғарғы бөлігі анықталады. Өңдеу нәтижелері нақты деректермен салыстырылды, бұл ретте жоғары корреляция белгіленді. Осылайша ГИС – технологиялармен жиынтықта қашықтықтан зондтау әдістерін пайдаланудың артықшылығы, олардың жоғары өнімділігі мен экономикалық тиімділігі көрсетілген.

Түйінді сөздер: толысқан орман, фотометриялық талдау, орман шаруашылығы, орман қоры.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОТОМЕТРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СПЕЛЫХ ЛЕСОВ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Стеренхарц А.¹

¹*Exolaunch GmbH, Берлин, Германия*

Зверяченко Т.С.², Сартин С.А.², Леонтьев П. И.², Хасенова А.²,

²*СҚГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Аннотация

Важным условием повышения эффективности управления лесными ресурсами, ведения лесного хозяйства и лесопользования является наличие достоверной информации о лесном фонде. Использование ГИС – технологий для решения различных задач хозяйственной деятельности во многом значительно повышают эффективность и продуктивность реализуемого процесса. В предлагаемой работе приводятся результаты автоматической обработки данных дистанционного зондирования Земли фотометрическим способом. Основой предлагаемого метода является фотометрический анализ изображений местности, получаемых с помощью беспилотного летательного аппарата, с детализацией не менее двадцати сантиметров на пиксель. Для определения количества спелых деревьев на единицу площади при обработке фотоматериала за основу берётся зелёный канал и по показателю насыщенности определяется центральная верхняя часть кроны.

Сопоставление результатов обработки с данными, полученными методом прямых измерений, показывает их высокую корреляцию. Тем самым выявлены как преимущество использования дистанционных методов зондирования в совокупности с ГИС – технологиями, так и их высокая продуктивность и экономическая эффективность.

Ключевые слова: фотометрический анализ, лесное хозяйство, лесной фонд, спелые леса.

Introduction

Among the forests areas of Northern Kazakhstan little forests or pegs (so called «kolkы») dominate. 92% of such forest are irregularly scattered among farmland. The average stock of wood of the birch is 95 m³/ha, and in mature and overmature plantings of 125 to 130 m³/ha. The average completeness of plantations is 0,66. The maximum yield of industrial wood does not exceed 40%. The average forest cover of the region does not exceed 6% and its increase is limited by the lack of free space in the state forest resource.

Farming in the birch forests is focused on the natural renewal of the coppice shoots. Considering that after cutting from 20 to 25% of stumps do not give shoots, each turnover promotes thinning of plantings. In mature and overmature plantations the average number does not exceed 600 trees per ha, and the growth renewal according to the current scale is considered satisfactory if 600–1000 of stumps per 1 ha give shoots. Consequently, the majority of cuttings have unsatisfactory renewal. The areas accumulation with an insufficient renewal, and burnt areas, periodic drowning, promotes the formation of thinned, unstable in the conditions of forest–steppe zone of plantations having low barrier properties, low quality barrels. As the forest generation increases (4–5 turnovers), they may disappear. In this regard, all forested areas of the region with natural origin, having a completeness of 0.6 and below, forest vegetation conditions of III bonitet and above, it is necessary to restore artificially [1–4].

Main part

Considering the issue of artificial restoration of forests fullness, it was decided on preliminary crops of conifers under the canopy of mature forest outliers. Earlier research [5] has allowed to develop transfer technology of deciduous forests in the economic and environmentally sustainable more valuable mixed coniferous – deciduous forests with the quality of II bonitet and higher, the plantations completeness of 0,7–1,0, the stock of 180 – 200 m³/ha and yield of timber on average above 60% (for coniferous above 85%). The effectiveness of the method is confirmed on 180 hectares of experimental crops, which are

now more than 50 years old. In 2017 a three – year grant of JSC «Science foundation» for the industrial implementation of this technology was received. A number of researchers [3, 6] in the regions adjacent to Northern Kazakhstan also came to the conclusion about the feasibility of transferring birch and aspen trees to mixed coniferous and deciduous plantations. There are also studies, based on a comparison of forest growing conditions in pegs with open areas of the state forest fund, which have long been used for afforestation, on the advantages of pre – crops for sparse forests.

In practice, for the North Kazakhstan region, artificial reforestation of birch cuttings and redines with conifers is a new direction in forestry production. It is essential to identify in the forest fund pegs with a completeness of 600 and less mature trees per hectare, which allows mechanized planting of coniferous preliminary crops.

A serious complicating factor is that the last forest management was carried out more than 20 years ago and the actual state of the forest fund is very different from that indicated in the taxation descriptions.

Based on this, the task of our research was as follows: to study the possibility of using remote sensing methods of the Earth by photometric method to determine the number of mature trees per unit area. The solution of these problems will automate the study of the state forest fund for the design of coniferous preliminary crops.

On the first stage the mature forest with the completeness of 0.6, designed in clear cutting, was defined by the taxation statements. Taking into account the inaccessibility and weak road network of the territories of the Bugrov forestry, where the experiment is conducted, it is advisable to automate as much as possible the determination of the mature trees number.

To determine the number of mature trees per unit area NKSU employees used an unmanned aerial vehicle GEOSCAN – 101, which allows to obtain in one flight a picture of the terrain with a total area of about ten square kilometers with available detail of 20 cm per pixel.

Processing of the obtained material was performed by using software AgisoftPhotoScan. According to the results of processing (Image 1), reconciliation and identification of the areas of individual forest pegs was carried out, (Image 2) using the taxation description (Image 3).

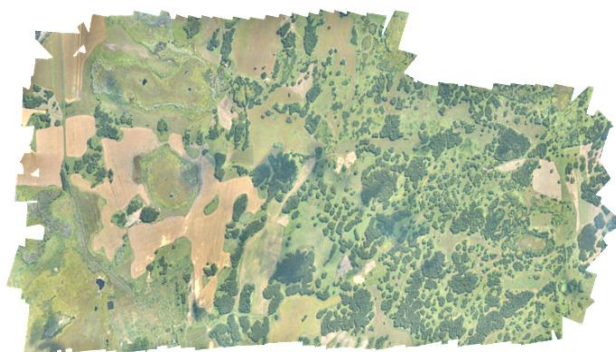

Image 1 Formation of the forest general view by program Agisoft PhotoScan

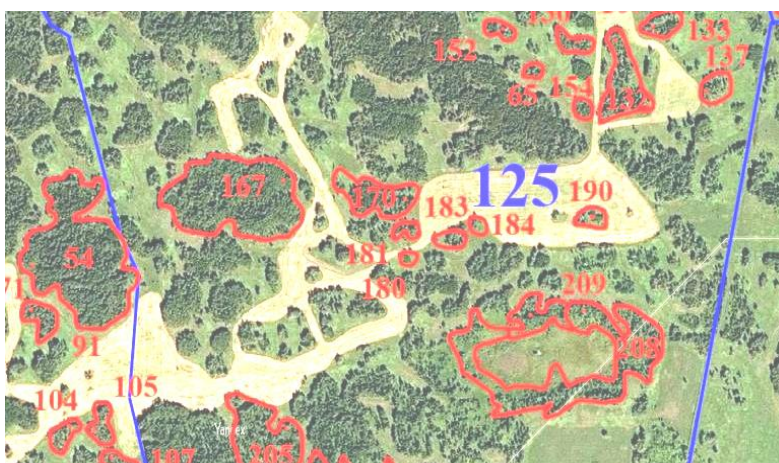

Image 2 An example of carrying of the pegs identification data on the total picture

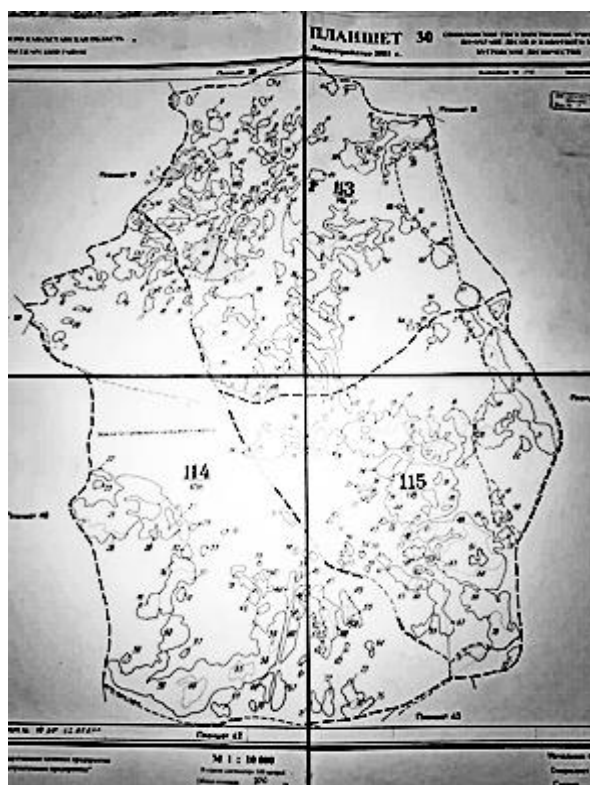

Image 3 Example of quarterly division of forests on the plans of the state forest fund

When considering the resulting image, it is possible to clearly identify the crowns of both stand – alone trees and those belonging to the forest zone (Images 4, 5). Further processing to determine the completeness of the forest was carried out with the help of a developed software application, that allows to select in the picture and count the total number of trees of a single peg and calculate the average density (number of mature trees per 100 m²). Images show examples of such processing with the display of the resulting data.

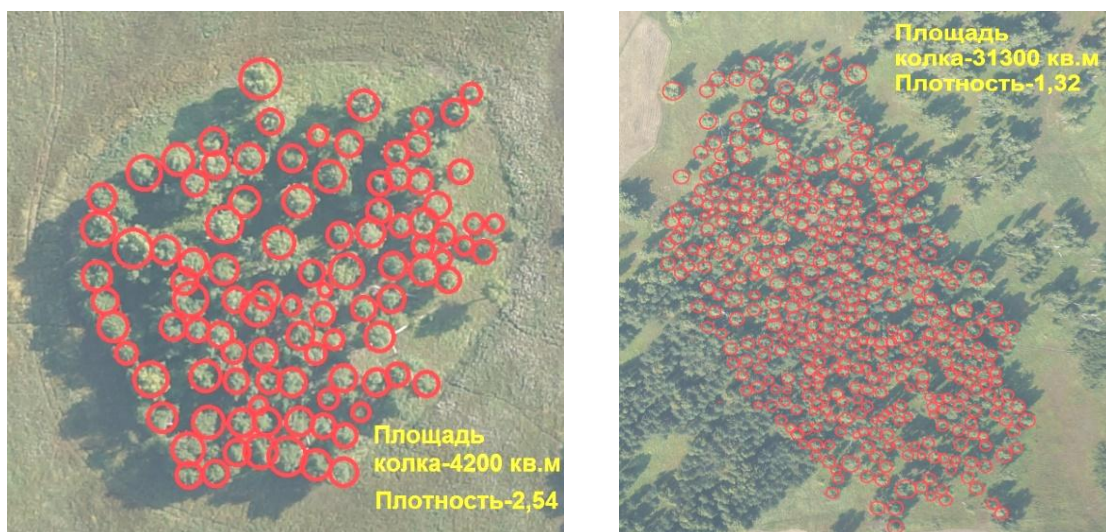

Image 4 Example of pegs processing of different densities mature forest stands

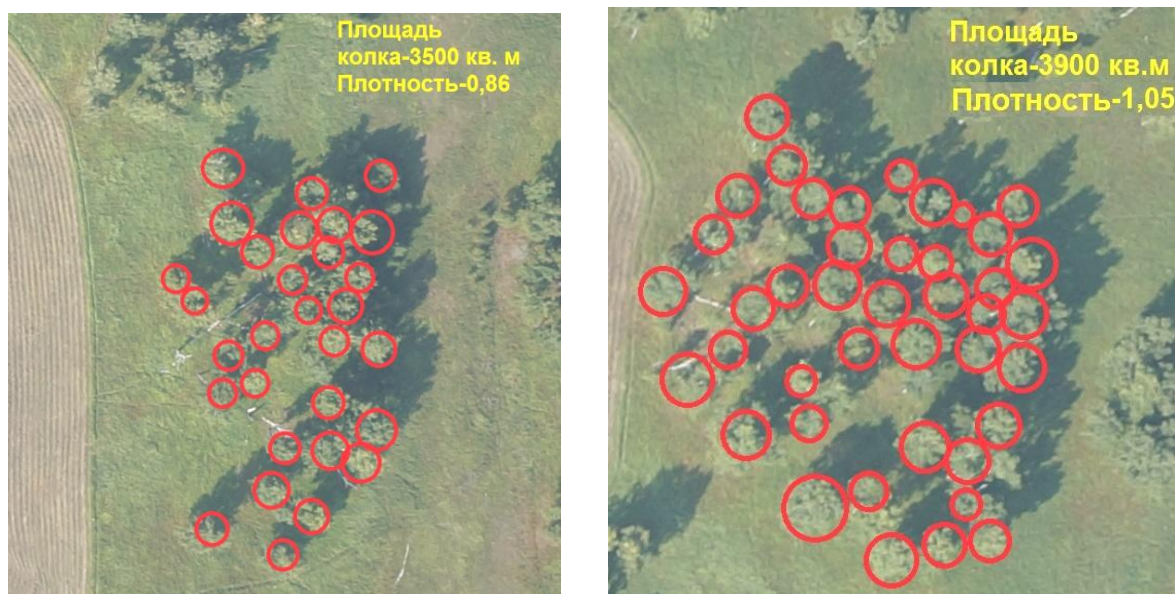

Image 5 Example of pegs processing of different densities mature forest stands

Conclusion

The obtained data correlate well with the data of the direct survey of the field expedition, which shows the high efficiency of the method used for forest survey in order to determine the completeness index.

References:

1. Oniskiv N.I. Theory and practice of creation of forest cultures under a canopy. //Forestry. – 1992. – №4–5. – P. 16–19.
2. Lambardi M., Capuana M., Sozzi L., Giannini R. Factors affecting in vitro adventitious bud induction from excised embryos of swiss stone pine. // Forest Genetics. – 1995. – No. 2(1). – P. 49–57.

3. Zalesov S.V., Abramova L.P., Lugansky N.A. Preliminary cultures of Scots pine and Sukachev larch in the southern Urals. // Forest Bulletin. – 2007. – No. 8. – P. 14–19.
4. Recommendations for the restoration of artificial and combined methods of coniferous and hard-leaved young growth on forest lands (with basic technological maps for work). – Pushkino: VNIILM. – 2015. – 80 p.
5. Saracena V.M. Creation of cultures of a pine in birch forests of the North Kazakhstan region. Thesis for the degree of candidate of agricultural Sciences in the specialty 06.03.02 " Forest crops, breeding, seed production and urban greening." – Sverdlovsk. – 1973. – 128 p.
6. Zalesov S.V., Freyberg I.A., Tolkach O.V. the Problem of increasing the productivity of plantations of forest-steppe TRANS-Urals. // Siberian forest journal. – 2016. – No. 3. – S. 84–89.
7. Oniskiv N.I. Theory and practice of creating forest crops under the canopy. // Forestry. – 1992. – № 4 – 5. – P. 16–19.

УДК 664.91
МРНТИ 65.59.29**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ И
ОБОСНОВАНИЕ КОНСТРУКЦИИ ВАКУУМНОЙ ФАРШЕМЕШАЛКИ
ВЕРТИКАЛЬНОГО ТИПА****Вербицкий С.Б.¹, Старчевой С.А.¹**¹*Институт продовольственных ресурсов НААН, Киев, Украина*
Усатенко Н.Ф.²²*Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический
университет им. Г.С. Сковороды, Переяслав–Хмельницкий, Украина***Крыжская Т.А.³**³*Сумской национальной аграрный университет, Сумы, Украина***Аннотация**

Выполнен анализ научной и технической информации об особенностях процесса перемешивания мясного сырья. Показано, что сырой колбасный фарш является типичным представителем тела с коагуляционной структурой, образуемой сцеплением частиц через прослойки связанной с ними дисперсионной среды и поэтому эффективность процесса перемешивания фаршевых масс оценивают, исходя из критериев дисперсности и однородности их структуры, а также равномерности распределения составных частей. Дана характеристика специализированному технологическому оборудованию, применяемому с этой целью. Дана сравнительная характеристика фаршемешалок горизонтальной и вертикальной компоновки, показаны их преимущества и недостатки. Охарактеризована целесообразность вакуумирования фарша во время перемешивания, благодаря чему исключается возможность проникновения и глубокого внедрения в структуру фаршей пузырьков воздуха, приводящих к образованию воздушных раковин и пор, снижающих качество и хранимоспособность колбасных изделий. Оценена возможность применения фаршемешалок вертикальной компоновки для выполнения массирования мясного сырья. Описаны разработанные конструкции вакуумных фаршемешалок вертикального типа, приведены технологические и конструкторские расчеты, оценены перспективы использования этого оборудования на предприятиях по переработке мясного сырья. Дана подробная характеристика установки Я5 – ФСГ объемом 0,15 м³, которая может эффективно использоваться на небольших и средних мясоперерабатывающих предприятиях.

Ключевые слова: перемешивание мясного сырья, фаршемешалка, массирование мясного сырья, вакуумирование фарша, колбасное производство, мясоперерабатывающая промышленность.

**THEORETICAL APPROACHES TO DEVELOPMENT AND DESIGN
SUBSTANTIATION OF DESIGN OF A VERTICAL TYPE GROUND MEAT MIXER****S. Verbytskyi¹, S. Starchevoi¹**¹*Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine***N. Usatenko²**²*Pereyaslav–Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University,
Pereyaslav – Khmelnytsky, Ukraine***T. Kryzhskaya³**³*Sumy State Agricultural University, Sumy, Ukraine***Abstract**

The analysis of scientific and technical information about the features of the process of mixing raw meat is carried out. It is shown that raw sausage stuffing is a typical representative of a body with a coagulation structure formed by the cohesion of particles through interlayers of a dispersion medium connected with them, and therefore, the effectiveness of the process of mixing the stuffing masses is evaluated based on the criteria of dispersion and uniformity of their structure, as well as uniform distribution of components. The characteristic is

given to specialized technological equipment used for the said purpose. A comparative characteristic of meat mixers of horizontal and vertical layout is given; their advantages and disadvantages are shown. The expediency of vacuum treatment of ground meat during mixing is characterized, the said treatment eliminating the possibility of penetration and deep penetration of air bubbles into the structure of the meat, leading to the formation of air holes and pores, which reduce the quality and storage capacity of sausages. The possibility of using vertical layout meat mixers for massaging meat raw materials is evaluated. The developed designs of vertical type vacuum meat mixers are described, technological and design calculations are given, the prospects for the use of this equipment at meat processing plants are estimated. A detailed description of the Ya5 – FSG installation with a volume of 0.15 m³ is given, which can be effectively used in small and medium – sized meat processing enterprises.

Key words: mixing of ground meat, ground meat mixer, massaging of raw meat, vacuum treatment of ground meat, sausage production, meat processing industry.

ВАКУУМ МИКСЕРЛІ ВЕРТИКАЛЬДЫ ТҮРІН ЖОБАЛАУДЫ ЖАСАУҒА ЖӘНЕ СУБСТАНЦИЯЛАУҒА ТЕОРИЯЛЫҚ ҚОСЫЛУЛАР

С.Б. Вербицкий¹, С.А. Старчевой¹

¹ҰАҒА Азық – түлік ресурстары институты, Киев, Украина

Н.Ф. Усатенко²

²Г.С. Сковорода атындағы Переяслав–Хмельницкий мемлекеттік педагогикалық университеті, Переяслав–Хмельницк, Украина

Т.А. Крыжская³

³Сумы ұлттық аграрлық университеті, Сумы, Украина

Аңдатпа

Шикі етті араластыру процесінің ерекшеліктері туралы ғылыми – техникалық ақпараттарды талдау орындалды. Шұжықтың шикі салмасы – олармен байланысты дисперсиялық ортаның қабықшалары арқылы бөлшектердің біріктірілуі нәтижесінде пайда болатын коагуляциялық құрылымы бар дененің типтік өкілі екендігі көрсетілді, демек, салмақ массаларын араластыру процесінің тиімділігі олардың құрылымының дисперсиясы мен біркелкілігі, сонымен қатар компоненттердің біркелкі таралуы өлшемдері негізінде бағаланады. Осы мақсатта қолданылатын мамандандырылған технологиялық жабдықтарға сипаттама беріледі. Ет араластырғыштардың көлденең және тік орналасуына салыстырмалы сипаттама берілген, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген. Араластыру кезінде минемитті вакуумдаудың орындылығы сипатталады, бұл шұжықтардың сапасы мен сақтау қабілетін төмендететін ауа қабықтары мен тесіктердің пайда болуына әкелетін ауа құрылымына ауа көпіршіктерінің ену және терең ену мүмкіндігін болдырмайды. Ет шикізатын уқалау үшін тік төсеу ет араластырғыштарын қолдану мүмкіндігі бағаланады.

Тік типтегі вакуумды ет араластырғыштарының жасалынған конструкциялары сипатталған, технологиялық және жобалық есептеулер берілген, бұл жабдықты ет өңдеу зауыттарында қолдану перспективалары есептелген. Көлемі 0,15 м³ болатын Я5 – ФСГ қондырғысының егжей–тегжейлі сипаттамасы берілген, оны шағын және орта ет өңдеу кәсіпорындарында тиімді қолдануға болады.

Түйінді сөздер: шикі етті араластыру, ет араластырғыш, шикі етті уқалау, тартылған етті вакуумдау, шұжық өндіру, ет өңдеу өнеркәсібі.

Введение

Мясная промышленность традиционно является одним из наиболее развитых направлений пищевой промышленности Украины. Исходя из традиционного рациона питания населения нашей страны, и беря во внимание сложившуюся, в экономическом, географическом и историческом контексте, структуру отечественного агропромышленного комплекса, производство мяса и мясных продуктов было и остается одним из приоритетных направлений обеспечения продовольственной

безопасности Украины. С другой стороны, нельзя не отметить, что на современном этапе деятельность мясоперерабатывающих предприятий сопряжена с многочисленными трудностями, к числу которых относятся, в частности, недостаток современного технологического оборудования и перманентный рост цен на энергоресурсы [1].

Многочисленные виды мясных фаршевых продуктов являются базовой продукцией мясоперерабатывающих предприятий, и поэтому совершенствование процессов, составляющих технологическую цепочку их производства, может существенно увеличить его эффективность и улучшить качество продукции [2]. Процессы механической обработки сырья на волчках, куттерах и фаршемешалках вызывают изменения мышечных и жировых тканей, что, наряду с влиянием добавляемых ингредиентов, имеет большое значение для производства, в том числе для обеспечения надлежащей влагоудерживающей способности, способности к взаимной адгезии частиц мышечной и жировой ткани и т.д. [3]. Мясные фарши относятся к дисперсным средам, включающим в себя твердую, жидкую и, частично, газовую фазу [4]. Сырой колбасный фарш является типичным представителем тела с коагуляционной структурой, образуемой сцеплением частиц через прослойки связанной с ними дисперсионной среды. Неоднородная дисперсная фаза в нем представлена белковыми частицами и агрегатами, частицами жира, мельчайшими обрывками мышечной и жировой ткани, непрерывная фаза – водным раствором некоторых мышечных белков, прочих органических соединений, а также хлорида натрия и других электролитов. Растворенные в непрерывной фазе белки придают фаршу клейкость и пластичность. По мере удаления жидкой фазы, сопровождающейся возникновением более прочных связей между частицами, из конденсационных структур образуются коагуляционные, например фарши готовых вареных и сырокопченых колбас [5].

Эффективность процесса перемешивания фаршевых масс оценивают, исходя из критериев дисперсности и однородности их структуры, а также равномерности распределения составных частей [4]. Процесс перемешивания определяют, как равномерное распределение компонентов многокомпонентной системы вследствие их принудительной взаимной конвективной диффузии при вращении лопастей смесителя, которым приходится преодолевать сопротивления, обусловленные контактом частиц разных компонентов смеси [6]. Процесс смешивания компонентов происходит от того, что в дисперсной системе создаются градиенты скоростей между слоями: чем больше перепад скоростей от слоя к слою, и чем меньше разница в величине градиента скоростей по объему смесителя, тем этот процесс эффективнее. При большом рабочем объеме мешалки указанные выше условия сложнее. Одним из основных условий однородного распределения компонентов перемешиваемой системы является создание градиентов скоростей сдвиговых деформаций, достаточных для достижения наименьшего уровня вязкости. Сдвиговое деформирование при высокой скорости перемешивания и разрывы плотности в смешиваемой системе не способствуют желаемой однородности взаимного распределения фаз, а при высокоскоростном режиме потребляемая мощность резко возрастает. В общем балансе потребления электроэнергии на мясоперерабатывающем предприятии 55% составляют энергозатраты холодильного оборудования, 25% – различных измельчителей, 11% –

вентиляционной техники, 6% – наполнителей, и лишь 3% приходится на все остальное технологическое оборудование, включая устройства для перемешивания [7].

Фаршемешалки используют для обработки фаршей всех видов колбасных изделий, за исключением тонкодисперсных. В последнем случае применяют куттеры, в чашах которых перемешивание сырья осуществляется одновременно с его тонким измельчением. Впрочем, при использовании для тонкого измельчения эмульсификаторов различной конструкции, для перемешивания фаршей также задействуют фаршемешалки. Эти машины относятся к наиболее востребованному мясоперерабатывающему оборудованию. Их конструкции и типоразмеры исключительно многообразны, поэтому производители могут оптимальным образом подобрать способ перемешивания, тип машины и используемых рабочих органов, их форму и скорость, исходя из предполагаемых условий процесса: объема, вида и состояния перемешиваемых масс, требуемой степени однородности перемешанной смеси, соотношения составляющих ее компонентов и т.д.

Специалисты по оборудованию мясной промышленности различают две большие группы фаршемешалок: с горизонтальным и вертикальным расположением рабочего вала (рабочих валов) [2]. Если первому типу указанных машин посвящены многочисленные научные и технические источники – например, [8, 9] – то информация о фаршемешалках вертикального типа достаточно фрагментарна. Еще одной важной характеристикой машин указанного назначения является наличие либо отсутствие вакуумирования перемешиваемой массы в рабочей полости [2]. Подавляющее большинство фаршемешалок вертикального типа относятся к вакуумным машинам, однако атмосферные устройства машиностроительными фирмами также выпускаются [10].

Типичные фаршемешалки вертикального типа (Рис. 1) устроены таким образом, что перемешивание пищевой массы осуществляется в деже, закрепленной на раме с помощью осей, которые обеспечивают возможность поворота в вертикальной плоскости. Непосредственно к нижней части дежи прикрепляют привод, ведущий вал которого, снабженный соответствующими уплотнениями, передает вращение рабочим органам. Массивная крышка герметически замыкает рабочий объем, что позволяет вакуумировать находящийся в нем фарш. Современные фаршемешалки вертикального типа характеризуют следующие опции: механический привод дежи и крышки; возможность регулировки высоты выгрузки; наличие чистящего скребка для внутренней поверхности дежи; возможность автоматической загрузки; наличие сменных рабочих органов для разных продуктов и условий обработки; возможность смены уплотнений рабочего вала без разборки привода; нагрев, в том числе путем подачи внутрь острого пара; охлаждение; вакуумирование; компьютерное управление с возможностью фиксации рабочих параметров.

Рисунок 1 Современная вакуумная фаршемешалка фирмы Rühle (Германия)

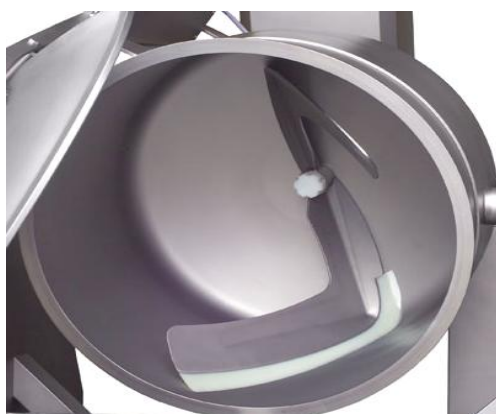

Рисунок 2 Фаршемешалка вертикального типа фирмы Vakopa (Германия):
дежа с рабочим органом

И фаршемешалки горизонтальной, и машины вертикальной компоновки можно также использовать для массажирования среднекускового и мелкокускового мясного

сырья. С указанной целью на фаршемешалке вертикальной компоновки перемешивающих лопастей устанавливают Г – образную массирующую лопасть, либо применяют универсальные комплекты рабочих органов (Рис. 2), позволяющие использовать машину и для перемешивания фарша, и для массирования мясного сырья.

Ученые и конструкторы ИПР НААН разработали ряд типоразмеров вертикальных машин для перемешивания фаршевых масс с возможностью использования указанного оборудования для массирования мясного сырья. Первым разработанным и изготовленным образцом была вертикальная вакуумная фаршемешалка Я5 – ФФВ (Рис. 3) с емкостью рабочей дежи 0,08 м³. Эта экономичная универсальная машина предназначена для оснащения небольших мясоперерабатывающих предприятий.

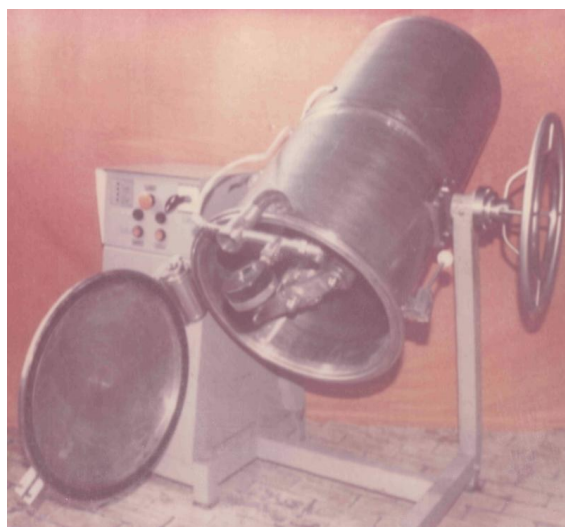

Рисунок 3 Вакуумная фаршемешалка вертикального типа Я5 – ФФВ – разработка
ИПР НААН

Следующим этапом работы над вакуумными перемешивающими/массирующими устройствами вертикального типа стала разработка установки Я5 – ФСГ с емкостью рабочей дежи 0,15 м³. Основанием, на котором крепятся все узлы и детали установки, является станина сварной конструкции (1). Закрытая герметичной крышкой цилиндрическая дежа (2) с рабочими органами (7) полуосями крепится к станине и служит для перемешивания мясного сырья и приготовления вакууммированного фарша при производстве колбасных изделий, а также для подготовки сырья при производстве соленых мясных изделий. Привод (3) состоит из электродвигателя, клиноременной передачи и редуктора, с выходным валом которого соединен вал рабочих органов. В верхней части дежи расположен вакуумпровод с манометром и кран для сброса вакуума. Вакуум в рабочей полости создается насос-компрессором (4). Пульт управления (5) представляет собой шкаф, в котором расположена пусковая аппаратура управления установкой. Электрооборудование обеспечивает выполнение технологических операций в соответствии с установленным режимом обработки. Опрокидывающее устройство (6) представляет собой червячную пару с ручным приводом и служит для поворота дежи вокруг горизонтальной оси на 135°, чем обеспечивается выгрузка продукта. Все детали и сборочные единицы, контактирующие с продуктом, выполнены из коррозионностойкой стали.

Работа установки осуществляется следующим образом. В дежу загружается мясное сырье и другие компоненты, предусмотренные рецептурой, закрывается крышка, включается привод установки, а затем, насос – компрессор. После окончания процесса перемешивания выключается привод установки, выключается насос – компрессор, открывается пробко – спускной кран, открывается крышка, дежа опрокидывается, и продукт выгружается.

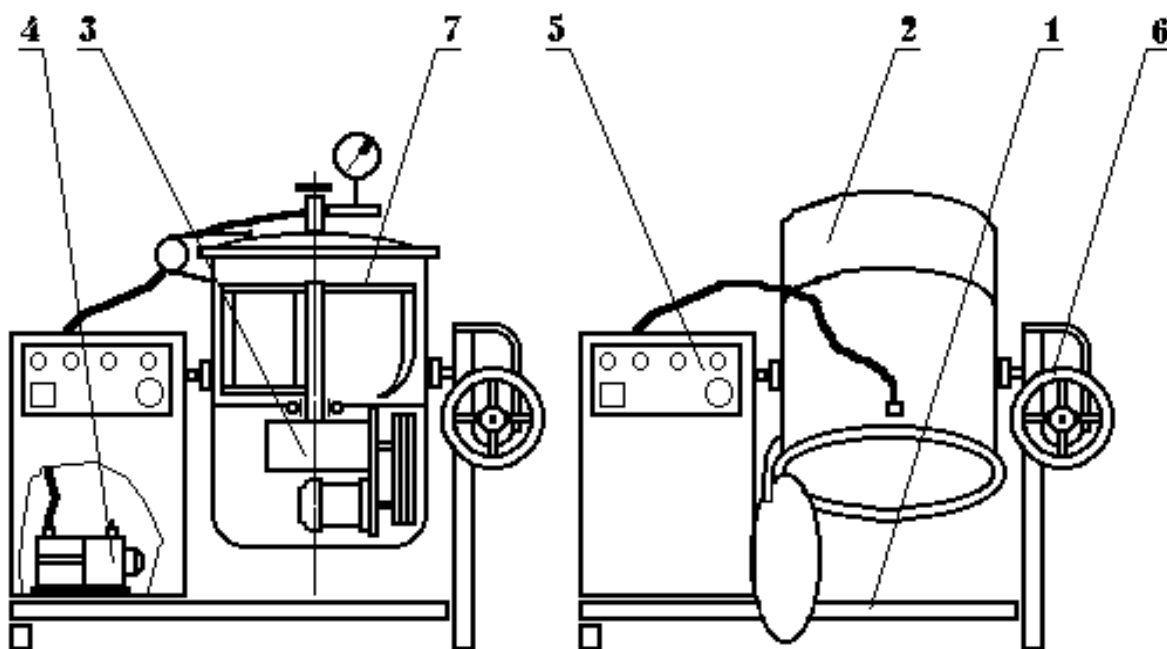

Рисунок 4 Схема вакуумной установки Я5–ФСГ для перемешивания/массирования мясного сырья (геометрическая вместимость 0,15 м³, мощность привода 2,2 кВт, мощность привода вакуумного насоса 0,37 кВт, масса 290 кг, габариты 1300x800x1750 мм)

Система управления установкой Я5 – ФСГ состоит из пульта управления (фасад изображен на Рис. 5, электропривода, показывающего электроконтактного вакуумметра и насос – компрессора).

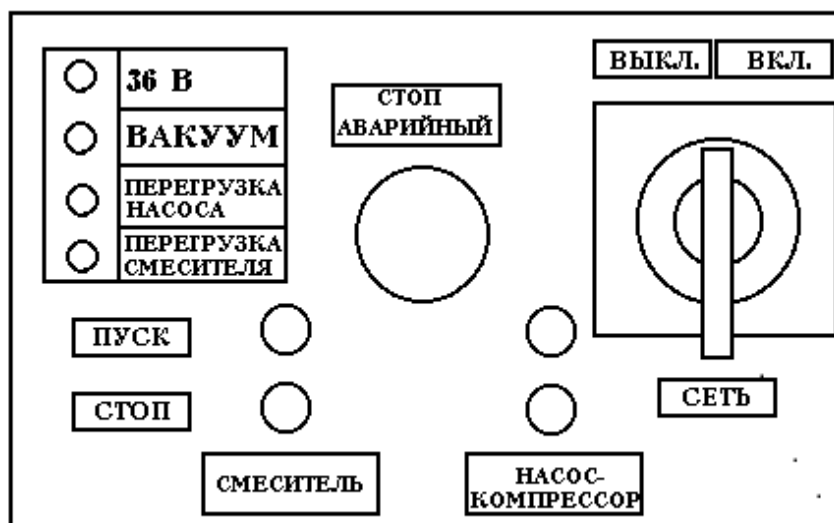

Рисунок 5 Фасад пульта управления установкой Я5–ФСГ

Система управления установкой Я5 – ФСГ реализует следующие управляющие и информационные функции:

- управление электроприводом установки;
- автоматическое управление электроприводом насоса – компрессора;
- защита электродвигателей от самовключения при восстановлении питания после его отключения;
- автоматическая защита (отключение электродвигателей при перегрузке и токах короткого замыкания);
- индикация перегрузки электродвигателя установки;
- индикация перегрузки электродвигателя вакуумного насоса;
- индикация наличия вакуума в емкости;
- индикация наличия напряжения питания цепей управления «36 В».

Были выполнены расчеты для определения основных конструктивных параметров установки Я5 – ФСГ.

Производительность установки определяли по формуле:

$$Q = 60 \text{ а} \frac{V \times q}{T} = 60 \times 0,6 \frac{0,15 \times 1100}{15} = 396 \text{ кг/ч}$$

где: а – коэффициент заполнения месильной дежи установки (обычно а = 0,6 – 0,7);

V – объем месильной емкости смесителя, V = 0,15 м³;

q – удельный вес фарша, q = 1100 кг/м³;

T – длительность цикла, принимаем T = 15 мин.

Мощность электродвигателя смесителя определяем по удельному расходу энергии

$$N = \frac{q_1 \times Q}{k} = \frac{2,5 \times 0,396}{0,61} = 1,62 \text{ кВт}$$

где: q₁ – удельный расход энергии на 1 т фарша, q₁ = 2,5 – 2,6;

k – к.п.д передач, $k=0,64 \times 0,96 = 0,61$.

По полученным данным и с учетом кратковременных перегрузок принимаем электродвигатель типа АИР90L4БПУ3 ($N=2,2$ кВт, $n=1500$ об/мин).

Из конструктивных условий применили насос – компрессор типа ЗНВР – Д, быстрота действия при давлении на входе 100 МПа (750 мм.рт.ст) – 2,5 л/с. Предельное остаточное давление, Па (мм. рт. ст), не более – $0,665 \times 10^4$ (50). $N_{эл}=370$ Вт.

Определили требуемый крутящий момент на тихоходном валу редуктора по формуле:

$$M_T = z_1 \times P_1 \times L_1 + z_2 \times P_2 \times L_2$$

где: z_1 – количество перемешивающих лопастей (конструктивно принимаем $z_1 = 1$);

z_2 – количество чистящих лопастей (конструктивно принимаем $z_2 = 1$);

L – расстояние от оси смесителя до точки приложения усилия (конструктивно $L_1 = 0,23$ м, $L_2 = 0,174$ м);

P – сопротивление испытываемое одной лопастью

$$P = \sigma \times F, \text{ Н};$$

где: F – лобовая поверхность лопасти, м^2 (конструктивно $F_1 = 0,0309 \text{ м}^2$, $F_2 = 0,0245 \text{ м}^2$);

σ – соответствующее удельное сопротивление, Н/м^2 ;

По данным [12]:

$$\sigma = \sigma_0 + av,$$

где: σ_0 – удельное начальное сопротивление, Н/м^2 (принимаем

$$\sigma_0 = 13000 \text{ Н/м}^2);$$

a – постоянный параметр, зависящий от вида фарша (принимаем $a = 8000$);

v – скорость движения соответствующей лопасти, м/с

$$v = \frac{\pi \times n \times L}{30}$$

Принимаем $n = 23$ об/мин., тогда:

$$\begin{aligned} M_T &= z_1 \times P_1 \times L_1 + z_2 \times P_2 \times L_2 = \\ &= z_1 \left(\sigma_0 + a \frac{\pi \times n \times L_1}{30} \right) L_1 F_1 + z_2 \left(\sigma_0 + a \frac{\pi \times n \times L_2}{30} \right) L_2 F_2 = \\ &= 1 \left(13000 + 8000 \frac{3,14 \times 23 \times 0,23}{30} \right) 0,23 \times 0,0309 + \\ &+ 1 \left(13000 + 8000 \frac{3,14 \times 23 \times 0,174}{30} \right) 0,174 \times 0,0245 = 190 \text{ Н м}. \end{aligned}$$

По полученным результатам выбираем редуктор 2Ч-80-56-4-1-У2 с передаваемым крутящим моментом 200 Нм.

Также выполнены и другие необходимые технологические, кинематические, динамические и прочностные расчеты.

Особое внимание было уделено надлежащему обустройству вакуумной системы установки, поскольку вакуумирование фарша при перемешивании призвано исключить возможность проникновения и глубокого внедрения в структуру фаршей пузырьков воздуха, приводящих к образованию воздушных раковин и пор, снижающих хранимоспособность и ухудшающих вид колбасных изделий на срезе, а также препятствующих стабильной работе колбасных наполнителей-дозаторов при формировании батонов равной массы. Согласно действующим нормативным документам, вакуумная система фаршемешалки (вакуум-насос, вакуумная ловушка, регулирующие устройства, вакуумпроводы) должна быть герметичной, конструкция участка вакуумной системы, не подвергаемого санитарной обработке (мойке), должна исключать возможность проникания в систему продукта или моющей жидкости. Испытания показали, что разрежение в рабочей полости от 0,025 до 0,040 МПа достигалось не более, чем за 30 с. По достижении требуемой глубины вакуума происходит автоматическое отключение вакуумного насоса, после чего снижение глубины вакуума не превышало 10 % достигнутого значения в течение 5 мин.

При обосновании конструкции и расчетах учитывали, в основном, работу устройства в качестве фаршемешалки, поскольку массирование мясного сырья относится к сложным гидромеханическим процессам [13], требующим отдельных подходов при изучении. С другой стороны, выполнение технологических функций массажера мяса на том же универсальном оборудовании, что и перемешивания фаршевых масс, позволяет собственникам небольших мясоперерабатывающих предприятий сокращать затраты на оснащение производства специализированным технологическим оборудованием. Вертикальные вакуумные фаршемешалки не являются наиболее сложным и высокотехнологичным оборудованием, которое целесообразно закупать по импорту – машиностроительные предприятия Украины вполне могут освоить производство указанных машин разных типоразмеров в необходимом для мясопереработчиков количестве [14].

Заключение

Перемешивание мясного сырья является одной из основных технологических операций колбасного производства, поэтому следует задействовать для выполнения этого энергоемкого и важного для обеспечения надлежащего качества продукции процесса современное эффективное специализированное оборудование – фаршемешалки. Конструктивно указанные машины выполняют согласно двум компоновочным схемам – горизонтальной и вертикальной. Первая обеспечивает несколько более интенсивное перемешивание фаршей, а вторая отличается большей универсальностью, поскольку вертикальная машина, после несложной переналадки, может быть использована в качестве массажера мяса. Кроме того, вакуумирование рабочей полости мешалки при вертикальной компоновке более просто осуществить в конструктивном плане. Вертикальная вакуумная фаршемешалка Я5 – ФСГ в полной мере соответствует технологическим и конструктивным требованиям к оборудованию такого назначения и может эффективно использоваться на небольших и средних мясоперерабатывающих предприятиях.

Литература:

1. Kovalenko, O. Influence of world trends and peculiarities of national economy on development of meat industry of Ukraine / O. Kovalenko, H. Lysenko, S. Verbytskyi // The Scientific Journal of Cahul «Bogdan Petriceicu Hasdeu» State University. – 2017. – No. 1(1). – p. 18 – 26.
2. Вербицкий, С.Б. Оборудование для эффективного перемешивания фаршевых систем / С.Б. Вербицкий // Мясной бизнес. – 2016. – № 11(161), с. 50 – 52.
3. Sielaff, H. Chemisch–physikalische Vorgänge bei Zerkleinerungs– und Mischprozessen / H. Sielaff, H. Schleusener // Fleischerei Technik International. – 2005. – No. 3–4. – P. 22 – 27.
4. Черевко О.І., Поперечний А.М. / Процеси і апарати харчових виробництв: Підручник / Харк. держ. акад. технол. та орг. харчування. – Харків, 2002. – 420 с.
5. Янчева, М. О. Фізико–хімічні та біохімічні основи технології м'яса та м'ясопродуктів: Навч. пос. / М.О. Янчева, Л.В. Пешук, О.Б. Дроменко – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.
6. Влияние биологически активных добавок и технологических факторов на мясные фаршевые изделия: Монография / А.Т. Васюкова, Я.С. Медведовский, А.И. Ярошева; – Донецк, Донбасс, 2002. – 216 с.
7. Becker, M. Energieeffizienz in der Kälte– und Klimatechnik durch adäquaten Einsatz von Automatisierungstechnik / M. Becker // Vortrag DKV–Bezirksverein Stuttgart, Sindelfingen, – 2006. – P. 1–57.
8. Ангелюк, В.П. Оптимизация рабочего органа для перемешивания фаршевых систем / В.П. Ангелюк, Ф.Я. Рудик, П.С. Попов, А.В. Попова, А.А. Морозов // Вестник Саратовского государственного университета им. Н.И. Вавилова. – 2014. – № 5. – С. 33 – 36.
9. Ангелюк, В.П. Разработка устройства для перемешивания и контроля качества мясных фаршевых систем / В.П. Ангелюк, П.С. Попов, А.В. Попова // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Процессы и аппараты пищевых производств». – 2014. – № 3. – с. 223 – 234.
10. Baureihen zeichnen sich durch schnelle Einsatzbereitschaft aus. Fleischwirtschaft. – 2017. – № 12, P. 87.
11. Loeffler, F. Mischer helfen bei der Schinkenherstellung / F. Loeffler // Fleischwirtschaft. – 2014. – №1, S. 33 – 35.
12. Лапшин, А.А. Основы комплексной автоматизации технологических процессов мясной и молочной промышленности. – М.: Пищ. пром–сть, 1978. – 296 с.
13. Niemann, O. El desarrollo tecnológico tras el masajeo de la carne / O. Niemann // CarneTec. – 30/08/2017.
14. Вербицкий, С.Б. М'ясне виробництво: динаміка розвитку та забезпеченість технологічним обладнанням / С.Б. Вербицкий, Г.П. Лисенко, Г.А. Михайленко // Вісник аграрної науки. – 2015. – № 10 (752). – с. 59 – 63.

УДК 629.3.018

МРНТИ 55.43.81: 55.51.03

**ПРОЕКТИРОВАНИЕ СТЕНДА ДЛЯ ОБКАТКИ И ИСПЫТАНИЯ
КОРОБКИ ПЕРЕМЕНЫ ПЕРЕДАЧ ПОДЪЕМНИКА ТРАКТОРНОГО ПТП – 40
В УСЛОВИЯХ АО «ПЗТМ»**

Демьяненко А.В.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Кадыр Н.Т.²

²ТОО «AVAGRO», Петропавловск, Казахстан

Аннотация

В данной статье рассматривается проектирование стенда для обкатки и испытания коробки перемены передач подъемника тракторного ПТП – 40 в условиях АО «ПЗТМ». С целью повышения надежности предложено использовать безредукторный электропривод. В качестве электропривода предложено использовать асинхронный двигатель с короткозамкнутым ротором и частотным преобразователем. Для повышения энергоэффективности стенда предложено безредукторное электрическое нагружающее устройство с рекуперацией. В качестве электрического нагружающего устройства с рекуперацией предложено использовать асинхронный двигатель с короткозамкнутым ротором и блоком рекуперативного торможения. Особенностью предложенного технического решения является использование одинаковых электродвигателей и карданных валов как для привода, так и для нагружающего устройства. Разработан эскизный проект стенда и произведен подбор всего необходимого покупного оборудования. Для устранения влияния внешнего шума на шумовые характеристики коробки перемены передач (которые контролируются при проведении обкатки и испытаний) предложено использовать защитный звукоизолирующий экран.

Ключевые слова: эскизный проект стенда для обкатки и испытания коробки перемены передач, электропривод с частотным преобразователем, электрическое нагружающее устройство с рекуперацией.

**«ПЗТМ» АҚ ЖАҒДАЙЫНДА ПТП – 40 ТРАКТОРЛЫҚ КӨТЕРГІШІНІҢ
БЕРІЛІС АУЫСТЫРУ ҚОРАБЫН СЫНАҚТАУҒА ЖӘНЕ СЫНАУҒА
АРНАЛҒАН СТЕНДТІ ЖОБАЛАУ**

А.В. Демьяненко¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Н.Т. Қадыр²

²«AVAGRO» ЖШС, Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақалада «ПЗТМ» АҚ жағдайында ПТП – 40 тракторлық көтергішінің беріліс ауыстыру қорабын сынақтауға және сынауға арналған стенд жобалау қарастырылады. Сенімділік арттыру мақсатында редукторсыз электржетекті пайдалану ұсынылды. Электржетек ретінде қысқа тұйықталған роторы және жиіліктік түрлендіргіші бар бейсинхронды қозғалтқышты пайдалану ұсынылды. Стендтің энергия тиімділігін арттыру үшін рекуперациясы бар редукторсыз электр жүктеу құрылғы ұсынылды. Рекуперациясы бар электр жүктеу құрылғысы ретінде қысқа тұйықталған роторы және рекуперативті тежелу блогы бар асинхронды қозғалтқышты пайдалану ұсынылды. Ұсынылған техникалық шешімнің ерекшелігі бірдей электр қозғалтқыштары мен кардан біліктерін жетек үшін де, жүктеу құрылғысы үшін де пайдалану болып табылады. Стендтің эскиздік жобасы әзірленді және барлық қажетті сатып алу жабдығын таңдау жүргізілді. Сыртқы шудың беріліс ауыстыру қорабының шу сипаттамаларына әсерін жою үшін (сынақтауды және сынауды жүргізу кезінде бақыланатын) қорғаныс дыбыс оқшаулағыш экранын пайдалану ұсынылады.

Түйінді сөздер: беріліс ауыстыру қорабын сынақтауға және сынауға арналған стендтің эскиздік жобасы, жиіліктік түрлендіргіші бар электржетекті, рекуперациясы бар электр жүктеу құрылғысы.

**DESIGNING OF THE STAND FOR RUNNING – IN AND TESTING
OF THE GEARBOX OF PTP – 40 TRACTOR LIFT IN THE CONDITIONS
OF JSC «PZTM»****A. Demyanenko¹**¹*M. Kozybayev NKSU, Petropavlovsk, Kazakhstan***N. Qadyr²**²*LLP «AVAGRO», Petropavlovsk, Kazakhstan***Annotation**

This article discusses designing of the stand for running – in and testing of the gearbox of the PTP – 40 tractor lift in the conditions of JSC «PZTM». To increase the reliability of the stand it is proposed to use gearless electric drive. As an electric drive, it is proposed to use an asynchronous motor with a short – circuited rotor and with a frequency converter. To improve the energy efficiency of the stand, a direct – drive electric loading device with recuperation is proposed. As an electric loading device with recuperation, it is proposed to use an asynchronous motor with a short – circuited rotor and with a regenerative braking unit. The peculiarity of the proposed technical solution is the use of the similar electric motors and similar cardan shafts both for the drive and for the loading device. The conceptual design of the stand was developed and the selection of all necessary purchased equipment was made. To eliminate the influence of external noise on the noise characteristics of the gearbox (which are controlled during running – in and testing) proposed to use a protective soundproof screen.

Key words: conceptual design of the stand for running – in and testing of the gearbox, electric drive with frequency converter, electric loading device with recuperation.

Введение

На сегодняшний день на АО «ПЗТМ» КПП для ПТП – 40 обкатывается в холостую (без нагружения), при этом контролируется только температура подшипниковых узлов. Достоверно определить уровень шума не удастся, так как шум от приводных механизмов превышает допустимые нормы. На АО «ПЗТМ» имеется стенд для обкатки с электроприводом и гидравлическим нагружающим устройством. Для КПП от ПТП – 40 этот стенд применить нельзя, так как он рассчитан на КПП у которых входной и выходной валы расположены с противоположных сторон корпуса. В этой связи и появилась необходимость в разработке данного проекта.

Так как на сегодняшний день КПП от ПТП – 40 невозможно обкатать под регулируемой нагрузкой, то в некоторых случаях это приводит к тому, что в ходе испытаний в промышленных условиях выявляется несоответствие КПП техническим требованиям заказчика, что приводит к возврату КПП на предприятие и штрафным санкциям.

По результатам проведенных исследований было подобрано необходимое оборудование и спроектирован эскизный проект стенда для обкатки, который позволит значительно повысить качество выходного контроля КПП и тем самым снизить среднегодовые потери на штрафные санкции.

Цель и задачи исследований

Целью исследований являлась разработка эскизного проекта стенда для обкатки и испытания коробки передач подъемника тракторного ПТП – 40 и экономически обоснованный выбор оборудования, необходимого для испытания коробки передач под нагрузкой при различных режимах нагружения.

При обкатке коробки перемены передач (КПП) подъемника тракторного ПТП – 40 необходимо обеспечить число оборотов входного вала КПП в диапазоне от 0 до 1250 об/мин при мощности 150 – 165 кВт и решить еще ряд задач, перечисленных ниже.

При обкатке необходимо исследовать работу КПП на всех скоростях прямого и обратного хода. Режимы обкатки должны включать обкатку на холостых оборотах и обкатку под нагрузкой. При этом проектируемый стенд должен обеспечивать возможность нагружения выходного вала КПП крутящими моментами от 0 до 376 кгсм. Предпочтения необходимо отдавать нагружающим устройствам с рекуперацией энергии торможения. При обкатке необходимо обеспечить контроль таких параметров, как: температура подшипниковых узлов, шум работающей коробки передач, вибрация работающей коробки передач, число оборотов входного и выходного валов, крутящие моменты на входном и выходном валах.

Внешний вид и кинематическая схема КПП подъемника тракторного ПТП – 40 представлены на Рисунках 1 – 4.

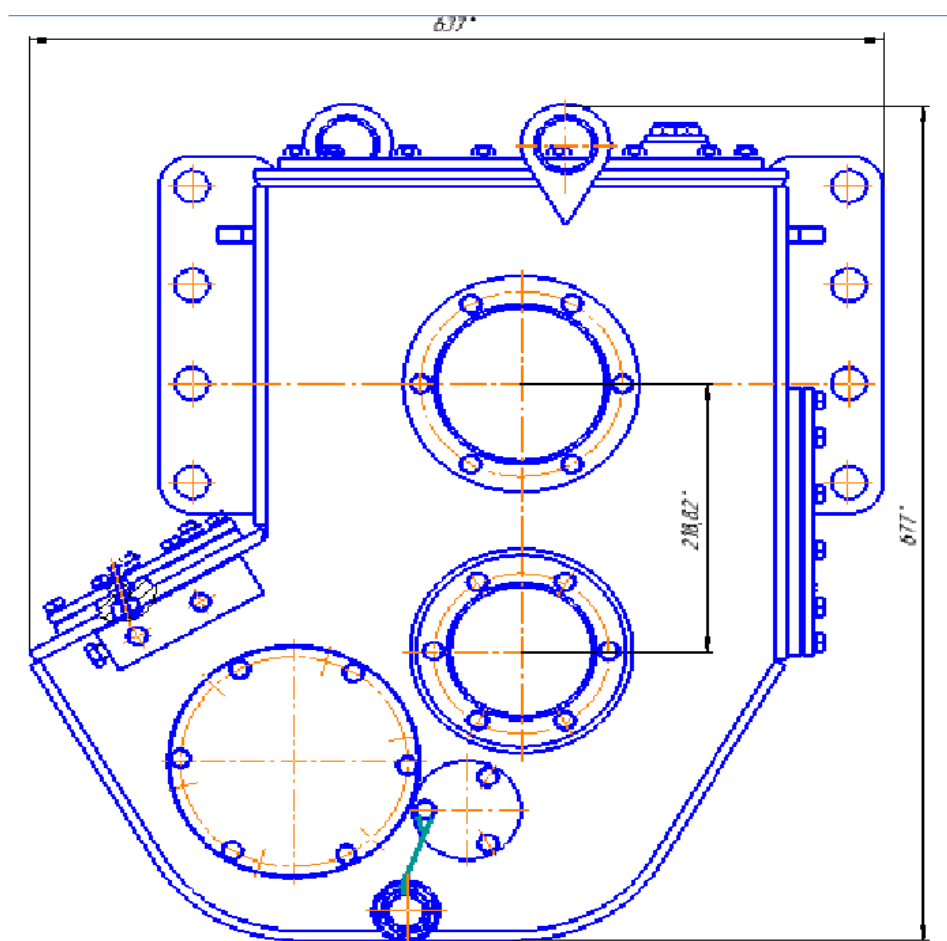

Рисунок 1 Коробка переменных передач. Главный вид

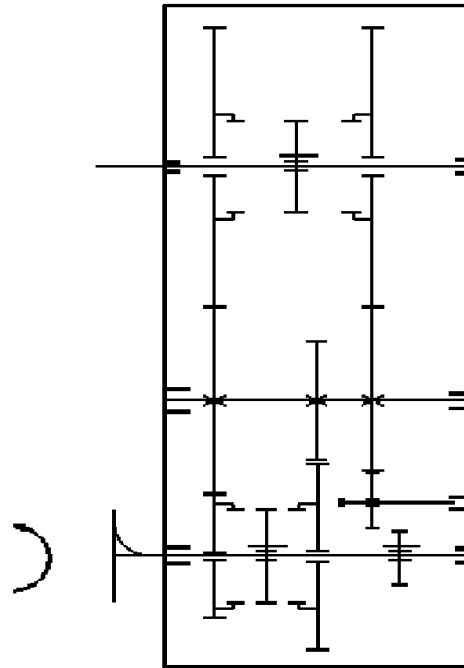

Рисунок 2 Кинематическая схема

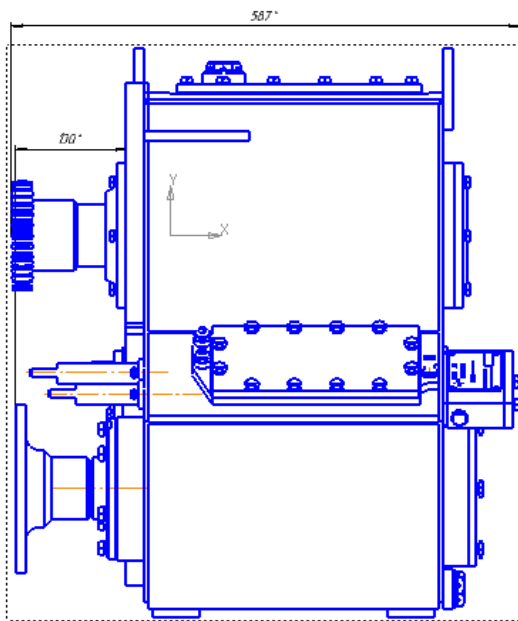

Рисунок 3 Вид сбоку

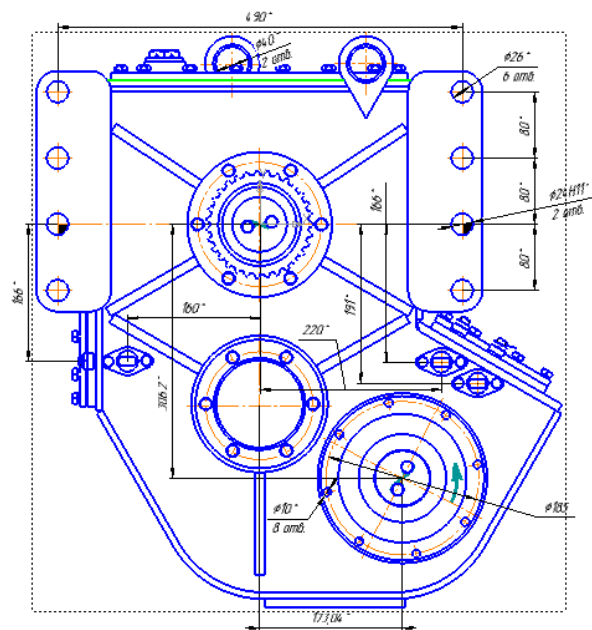

Рисунок 4 Вид сзади

Технические характеристики КПП:

Передаваемая мощность, не более кВт 165

		Момент на выходном валу, кгсм	Обороты на выходном валу, об/мин
Передаточные числа:			
I скорость	3,758	376	333
II скорость	2,21	221	566
III скорость	1,35	135	926
IV скорость	0,794	79	1574
Обратный ход:			
I скорость	2,21		
II скорость	0,794		
Параметры полумуфты:			
число зубьев, z	31		
модуль, m	4		
Мощность ДВС, кВт	130		
Максимальный крутящий момент, кгсм	100		

Эскизный проект стенда по обкатке коробки перемены передач

Общий вид стенда по обкатке коробки перемены передач представлен на Рисунке 5. Стенд включает в себя как покупные изделия, так и изделия, изготовленные в производственных условиях АО «ПЗТМ». Полный перечень покупных и изготавливаемых изделий представлен в Таблице 1. Все цены указаны по состоянию на 1 июня 2018 года.

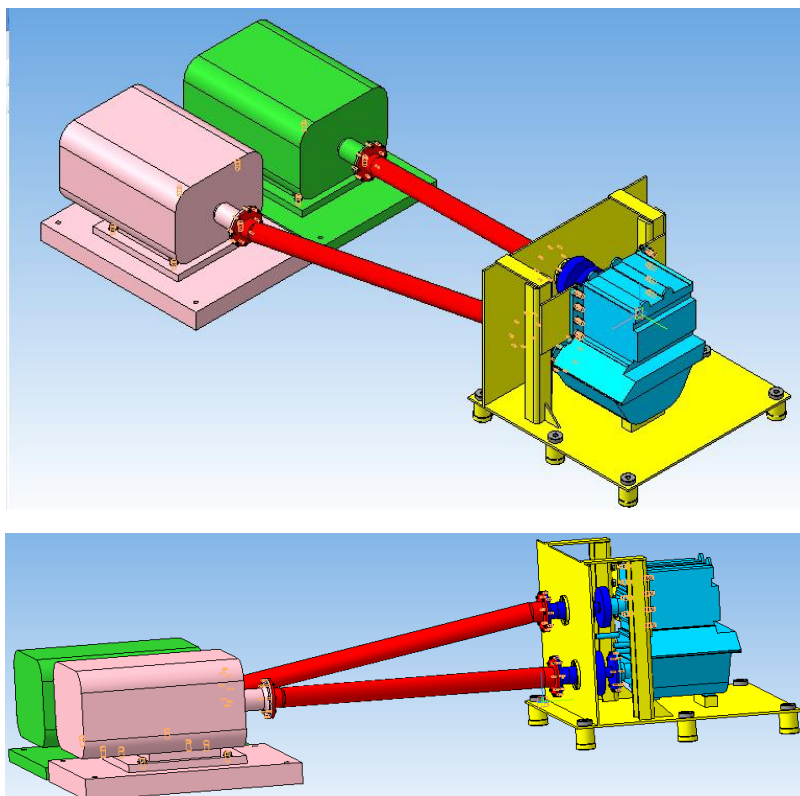

Рисунок 5 Общий вид стенда по обкатке коробки перемены передач для ПТП–40 в условиях АО «ПЗТМ»

Таблица 1 Капитальные затраты на изготовление одного станда для обкатки коробки перемены передач для ПТП – 40 в условиях АО «ПЗТМ»

№	Наименование (описание)	Цена за 1 шт. с НДС, тыс. тенге	Кол-во, шт	Цена с НДС, тыс. тенге
Покупные изделия				
1	Электродвигатель 5АН280М–4. Число оборотов 1485 об/мин, мощность 160 кВт.	1 470,1	2	2940,2
2	Вал карданный 53212–2205011–12 Мин. длина – 1490мм; рабочий ход – 159мм	92,6	2	185,2
3	Муфта предохранительная на максимальный крутящий момент 376 кгсм (3687.3Нм)	16,8	2	33,6
4	Подшипник радиально–упорный 7216 С Размеры, мм: 80x140x26	8,9	2	19,8
5	Трехфазный частотный преобразователь <u>Shenzhen INVT Electric Co Ltd GD200A–160G/200P–4</u> . Мощность – 160 кВт, 380 В.	2 217,0	1	2217,0
6	Блок рекуперативного торможения RBU–160–4. Мощность 160 кВт; Напряжение ЗАС 380V	1701,2	1	1701,2
7	Крепежные изделия (болты, шайбы, гайки, виброзащитные опоры) и звукоизоляция.	100,0	1	100,0
	Итого, покупные изделия, тыс. тенге:			7197,0
Изготавливаемые изделия				
1	Рама для установки КПП	60,0	1	60,0
2	Рама для установки приводного / нагружающего двигателя	10,0	2	20,0
3	Защитные ограждения	20,0	1	20,0
4	Промежуточный вал	2,0	2	4,0
5	Фланец для крепления карданного вала	2,0	2	4,0
	Итого, изготавливаемые изделия, тыс. тенге:			108,0
	Всего капитальных затрат, тыс. тенге:			7305,0

Привод станда будет электрическим и безредукторным. В качестве привода будет использоваться асинхронный электродвигатель с короткозамкнутым ротором 5АН280М–4 [1], развивающий номинальную мощность 160 кВт при номинальном числе оборотов 1485 об/мин. Плавный пуск двигателя и поддержание любого требуемого значения частоты вращения вала двигателя в диапазоне от 0 до 1250 об/мин будет обеспечиваться применением трехфазного частотного преобразователя Shenzhen INVT Electric Co Ltd GD200A–160G/200P–4 [2], развивающего номинальную мощность 160 кВт.

В качестве нагружающего устройства будет использоваться асинхронный электродвигатель с короткозамкнутым ротором 5АН280М–4. Т.е., для привода и для нагружающего устройства будут использоваться одинаковые электродвигатели. Для рекуперации и возврата в сеть (по информации на сайте производителя [3] до 95%) электрической энергии, вырабатываемой в результате рекуперативного торможения будет использоваться блок рекуперативного торможения RBU–160–4 [3], мощностью 160 кВт, преобразующий энергию торможения в трехфазное напряжение 380 В, частотой 50 Гц.

Для передачи крутящего момента от привода на входной промежуточный вал станда, а также для передачи крутящего момента с выходного промежуточного вала

стенда на нагружающее устройство будут использоваться два одинаковых «камазовских» карданных вала 53212–2205011–12.

Данные карданные валы имеют следующие технические характеристики [4]:

- минимальная длина карданного вала – 1490 мм;
- рабочий ход – 159 мм;
- применяемые фланцы – 4310–2205023–10 (гладкие, круглые).

Присоединение фланцев – 8 отверстий \times 10,1 мм; диаметр по центрам противоположных отверстий – 185 мм, диаметр буртика – 198 мм, высота буртика – 4 мм, обод – 205 мм, толщина обода – 10 мм;

– применяемая крестовина – 4310–2205025–02, 53205–2205025–01 (крепление пластинами и болтами). Наружный диаметр подшипника – 50 мм, диаметр шипа крестовины – 33,62 мм, расстояние по торцам подшипников – 155 мм, расстояние по торцам шипов – 143 мм;

- максимальный угол поворота шарнира кардана 53212–2205011–12 – 28° ;
- максимальный крутящий момент до деформации (M_d) = 9800 Нм;
- максимальный крутящий момент до разрушения (M_r) = 11000 Нм;
- внутренний диаметр трубы и толщина стенки (dxS) = 94 \times 4 мм;
- масса карданного вала (M) = 47,8 кг.

Для защиты от недопустимых крутящих моментов на входном и выходном валах коробки перемены передач будут установлены предохранительные муфты с максимальным передаваемым крутящим моментом 376 кгсм (3687.3Нм) [5].

Предохранительные муфты будут установлены между промежуточным входным валом стенда и входным валом КПП, а также между промежуточным выходным валом стенда и выходным валом КПП.

Для устранения влияния шума привода и нагружающего устройства на шумовые характеристики КПП на стенде предусмотрен звукоизолирующий экран, представляющий собой стальной лист, покрытый звукоизоляционным материалом.

Для передачи крутящих моментов от карданных валов к входному и выходному валам КПП в звукоизолирующий экран будут установлены, соответственно, входной промежуточный вал стенда и выходной промежуточный вал стенда. Для установки этих валов в звукоизолирующий экран будут использованы два радиально–упорных подшипника типа 7216 С [6].

В производственных условиях АО «ПЗТМ» могут быть изготовлены:

– сварная рама (Рисунок 6) для размещения на ней подлежащей обкатке коробки перемены передач, звукоизолирующего экрана и промежуточных валов стенда (входного и выходного);

– две одинаковых станины для приводного и нагружающего электродвигателей;

– защитные ограждения для недопущения случайного контакта работников, обслуживающих стенд с вращающимися частями стенда (Рисунок 7);

– два одинаковых промежуточных вала стенда (входной и выходной). На рисунках 8 и 9 показаны промежуточные валы стенда в сборе (муфта, вал и фланец), соответственно входной и выходной. Муфты показаны слева и различаются конструкцией своих присоединительных фланцев, что вызвано различной конструкцией фланцев входного и выходного валов КПП (Рисунки 3 и 4);

– два одинаковых фланца для соединения карданного вала с промежуточным валом станда (на Рисунках 8 и 9 фланцы находятся на правой части промежуточного вала в сборке).

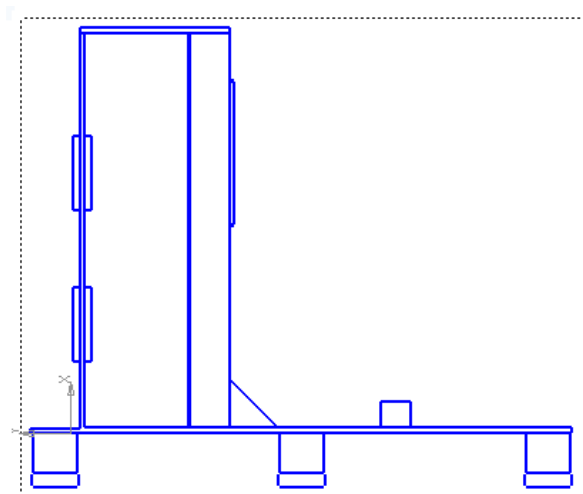

Рисунок 6 Сварная рама для установки коробки перемены передач

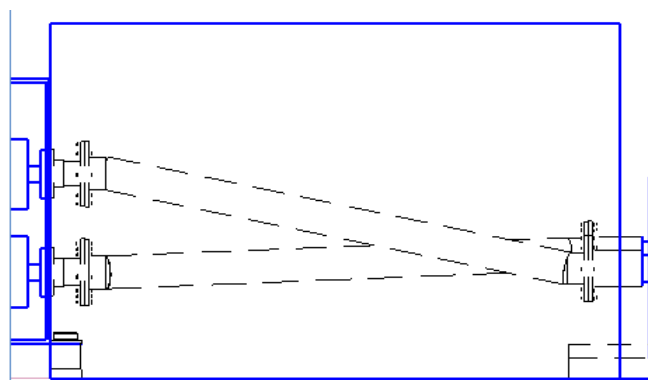

Рисунок 7 Защитное ограждение станда по обкатке коробки перемены передач

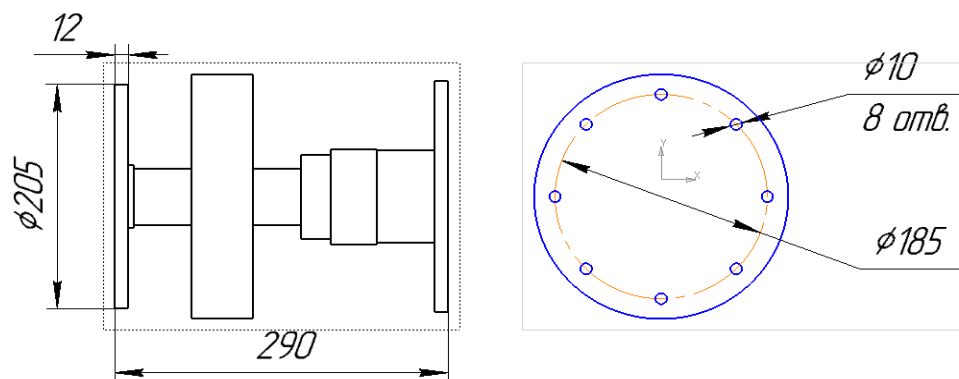

Рисунок 8 Входной промежуточный вал станда в сборе

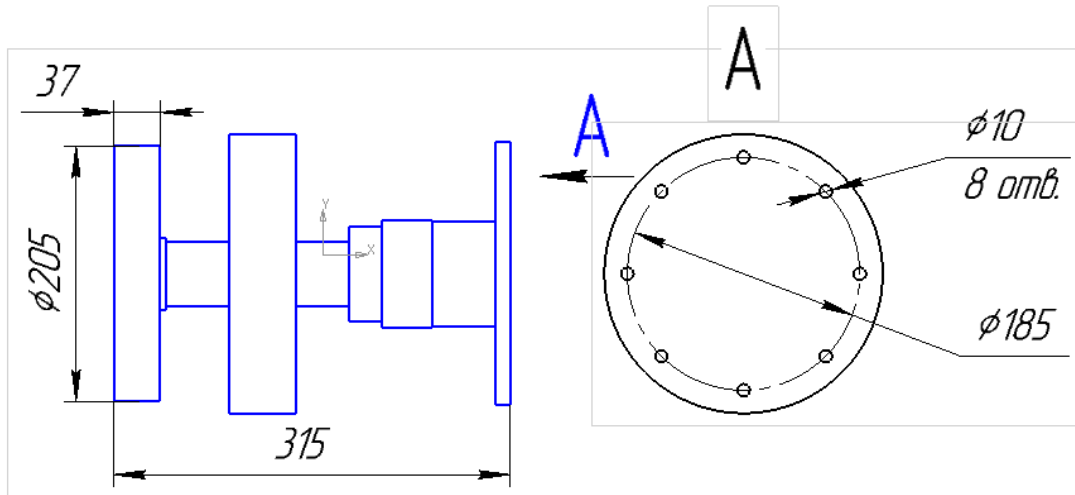

Рисунок 9 Выходной промежуточный вал станда в сборе

Заклучение

1. В качестве привода станда обкатки будем использовать асинхронный двигатель с короткозамкнутым ротором и частотным управлением. Привод будет электрическим и безредукторным. Гидро – и пневмопривод имеют целый ряд преимуществ перед электроприводом, но обладают меньшим КПД. Учитывая, что мы никак не ограничены ни по массе, ни по габаритам привода наилучшим решением будет применение электропривода. По этим же соображениям электропривод будет безредукторным. Это, во-первых, повысит надежность привода, во-вторых, позволит значительно снизить шум и вибрацию привода. Применение частотного управления электроприводом, позволит применить наиболее надежный в эксплуатации асинхронный двигатель с короткозамкнутым ротором.

2. Так как межосевое расстояние между входным и выходным валом коробки передач значительно меньше габаритных размеров электропривода, то крутящий момент от привода на муфту входного вала коробки передач будет передаваться с помощью карданного вала. С помощью карданного вала, через муфту, выходной вал коробки передач будет вращать нагружающее устройство.

3. В качестве нагружающего устройства будет использоваться асинхронный двигатель с короткозамкнутым ротором в комплекте с блоком рекуперативного торможения, работающий в режиме электрогенератора. Это позволит осуществлять торможение с рекуперацией электрической энергии в сеть и тем самым повысить энергоэффективность привода.

4. Датчики для контроля вибрации будут установлены на корпусе коробки передач. Для уменьшения влияния собственной вибрации электропривода и нагружающего устройства, станд с коробкой передач будет располагаться на отдельной станине, установленной на резиновых подушках. Датчики числа оборотов будут установлены на электродвигатель и электрогенератор. Величина крутящего момента будет косвенно определяться по величине тока привода (для входного вала) и по величине тока электрогенератора (для выходного вала). Контроль шума коробки передач и температуры подшипникового узла будут осуществляться вручную: шум будет измеряться с помощью шумомера, а температура с помощью пирометра. Для

уменьшения влияния шума от привода и нагружающего устройства на шумовые характеристики коробки передач между ними будет размещен звукопоглощающий экран.

5. В качестве программы обкатки коробки передач рекомендовано применять программу обкатки коробки передач автомобиля Камаз. По согласованию с представителями АО «ПЗТМ» в эту программу могут быть внесены небольшие изменения.

Литература:

1. Филиал компании "ИНВОЛЬТ" в Астане. Товары и услуги. Электродвигатели. <https://involt.kz/g594199-elektrovdigateli>. Скачано 01.06.2018.
2. Акето. Интернет магазин автоматике. Частотный преобразователь 160 кВт цена купить. <https://aketo.kz/chastotnye-preobrazovateli/160-kvt>. Скачано 01.06.2018.
3. Контрольно-измерительные приборы и средства автоматизации. Преобразователь частоты INVT: RBU – блок рекуперативного торможения. <http://kipstore.ru/rbu-160-4/>. Скачано 01.06.2018.
4. Оригинальные запасные части производства заводов Республики Беларусь. 53212-2205011-12 вал карданный КАМАЗ. <http://rasходnik.by/618-53212-2205011-12-val-kardannyj-kamaz.html>. Скачано 01.06.2018.
5. Муфта предохранительная вала приводного ИРК-145. <https://t-don.com/catalog/221026-mufta-predohranitel'naya-vala-privodnogo-irk145.html>. Скачано 01.06.2018.
6. Подшипниковый центр. Каталог. Подшипники. <http://bearing74.ru/catalog/bearings/?q=7216>. Скачано 01.06.2018.

В журнале публикуются статьи о результатах научных исследований и критические обзоры по тематическим направлениям: педагогические науки, гуманитарно – социальные науки, технические науки, естественные и сельскохозяйственные науки.

Авторы несут ответственность за достоверность и значимость научных результатов, и актуальность научного содержания работ. Не допускается **плагиат**. Оригинальность полученных статей проверяется с использованием системы антиплагиата.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Рукописи статей опубликованных ранее или переданных в другие издания, не принимаются. Одобрение на опубликование в журнале получают статьи, имеющие процент оригинальности **не менее 70%**.

Представляя текст работы для публикации в Вестнике, авторы гарантируют, что: их работа полностью оригинальная и в случае использования работ других авторов сделаны соответствующие библиографические ссылки; работа ранее не была опубликована; представленная рукопись не рассматривается для публикации в редакции другого издания; публикация одобрена всеми авторами и негласно или явно ответственными органами, где проводилась работа; если статья будет принята, она не будет опубликована в другом месте в той же форме на английском или любом другом языке, в том числе в электронном виде без письменного согласия владельца авторских прав.

Представленные материалы для опубликования должны содержать результаты оригинальных научных исследований по актуальным проблемам в области физики, математики, механики, информатики, биологии, медицины, геологии, химии, экологии, общественных и гуманитарных наук и др., ранее не опубликованные и не предназначенные к публикации в других изданиях. Для опубликования принимаются полностью завершённые исследовательские работы, которые представлены четко и лаконично. Также в Вестнике публикуются краткие сообщения о новых и важных для научного сообщества разработках (объем 2–3 страницы). Критические обзоры принимаются после поручения главным редактором или ответственным секретарем выпускаемой серии. Авторы, предоставляющие критические обзоры, сначала обращаются к главному редактору или ответственному секретарю данной серии. Статьи, не отвечающие по содержанию и по оформлению к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Представленные статьи рецензируются не менее чем двумя независимыми учеными по научному направлению. Выбор рецензентов и окончательное решение о публикации принимает редколлегия выпускаемой серии.

Текст статьи должен включать:

- **Введение**, которое дает вводную информацию, касающуюся темы статьи; описывает цель и задачи исследования, актуальность и новизну;
- **Методы исследования**. В данном разделе описывается последовательность выполнения;
- **Результаты исследования**, представляющие фактические результаты исследования (текст, таблицы, графики, диаграммы, уравнения, фотографии, рисунки);
- **Дискуссию**, содержащую интерпретацию полученных результатов исследования, включая: соответствие полученных результатов гипотезе исследования; ограничения исследования и обобщение его результатов;

– **Заключение**, которое содержащее краткие итоги разделов статьи без повторения формулировок, приведенных в них;

– **Литературу**.

Статьи предоставляются в Департамент науки, НМиПЛО (e-mail: vestnik_skgu@mail.ru) в электронном формате, оформленные по образцу (Приложение 1), в соответствии со следующими техническими требованиями:

Текст статьи объемом 5–10 страниц (для кратких сообщений 2–3 страницы) должен быть набран в редакторе Word, шрифтом Times New Roman, с одинарным интервалом. Параметры страницы: формат А4, поля – по 2,5 см со всех сторон.

Статья начинается с индекса УДК заглавным, жирным шрифтом, 12 пт, по левому краю. Через одну строку размещается название статьи по центру без переносов, без красной строки, без точки, заглавными, жирными буквами, 12 пт.

На следующей строке – фамилии и инициалы авторов обычным жирным шрифтом, 12 пт, по центру без переносов, без красной строки. На следующей строке в скобках указываются должность, ученое звание, место работы (университет, кафедра, город) и e-mail автора(–ов), по центру, курсивом, 12 пт. Точные данные ответственного автора, который будет вести переписку на всех этапах публикации. Нужно указать полный почтовый адрес. Дополнительно предоставляются его (ее) контактные данные (с кодом страны и региона).

Через две строки по центру следует слово **Аннотация** жирным шрифтом 10 пт, затем текст обычным шрифтом 10 пт, по ширине с абзацем 1 см. Аннотации должны быть представлены на трех языках (казахский, русский, английский), через одну строку друг от друга. Аннотация должна отражать проблематику статьи, цели, методы проведения и результаты работы, область применения результатов, выводы. Аннотация должна быть содержательной и емкой (**120–200 слов**).

После аннотации требуется написать ключевые слова (**6–8 словосочетаний**).

Через две строки следует основной текст статьи обычным шрифтом 12 пт, по ширине, с красной строки – 1 см. Ссылки на научные источники обязательны, их следует указывать в квадратных скобках порядковым номером, по мере упоминания, в соответствии со списком использованной литературы, например: [1].

Рисунки и фотографии должны иметь четкое качество изображения. Все графические материалы (графики, схемы, диаграммы) должны быть сгруппированы в виде рисунка, а формулы в виде цельного объекта.

Через две строки по центру следует слово **Литература** жирным шрифтом 10 пт, без абзаца. Список литературы оформляется простым шрифтом, 10 пт, с абзацем 1 см, следующим образом:

1. Иванов А.А. Процессы протаивания грунта // Доклады НАН РК. – 2007. – № 1. – С. 16–19.
2. Петров А.Ф. Теплообмен в дисперсных средах. – М.: Гостехиздат, 1994. – 444 с.
3. Наурызбаев А.С. История Центральной Азии: концепции, методология и новые подходы // Мат – лы междунар. научн. конф. «К новым стандартам в развитии общественных наук в Центральной Азии». – Алматы: Дайк – Пресс, 2006. – С. 10–17.

Статьи, не отвечающие по содержанию и оформлению вышеперечисленным требованиям, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

М. Қозыбаев атындағы СҚМУ хабаршысы

Меншік иесі: ҚР Білім және ғылым министрлігінің «Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті» ШЖҚ РМК. № 13405-Ж есепке алу туралы күәлігін 2013 жылдың 25 ақпанында ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі берген.

Басылуға 27.09.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×90 1/8. Times гарнитурасы.
Кілемі 28,25 б.т. Таралымы 100 дана. Кітап-журнал қағазы. Тапсырыс №222.
М.Қозыбаев атындағы СҚМУ баспаханасында басылды. 150000, Петропавл қ., Пушкин к., 86.

Вестник СКГУ имени М. Козыбаева

Собственник: РГП на ПХВ «Северо-Казахстанский государственный университет имени Манаша Козыбаева» МОН РК. Свидетельство о постановке на учет № 13405-Ж от 25 февраля 2013 г. выдано Министерством культуры и информации РК.

Подписано в печать 27.09.2019 г. Формат 60×90 1/8. Гарнитура Times.
Объём 28,25 усл. печ.л. Тираж 100 экз. Бумага книжно-журнальная. Заказ №222.
Отпечатано в СКГУ им. М. Козыбаева. 150000, г. Петропавловск, ул. Пушкина, 86.

Bulletin of the M. Kozybayev NKSU

Owned by Republican State Enterprise «Manash Kozybayev North Kazakhstan State University».
Certificate no.13405-Ж issued by Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
on 2 February, 2013.

Signed for publishing on 27.09.2019. Size: 60x90 1/8. Font type: Times. Volume: 28,25 conventional lists.
Number of copies: 100. Order no. 222. Printed on office paper by M. Kozybayev NKSU Press,
86, Pushkin street, Petropavlovsk, Kazakhstan, 150000.